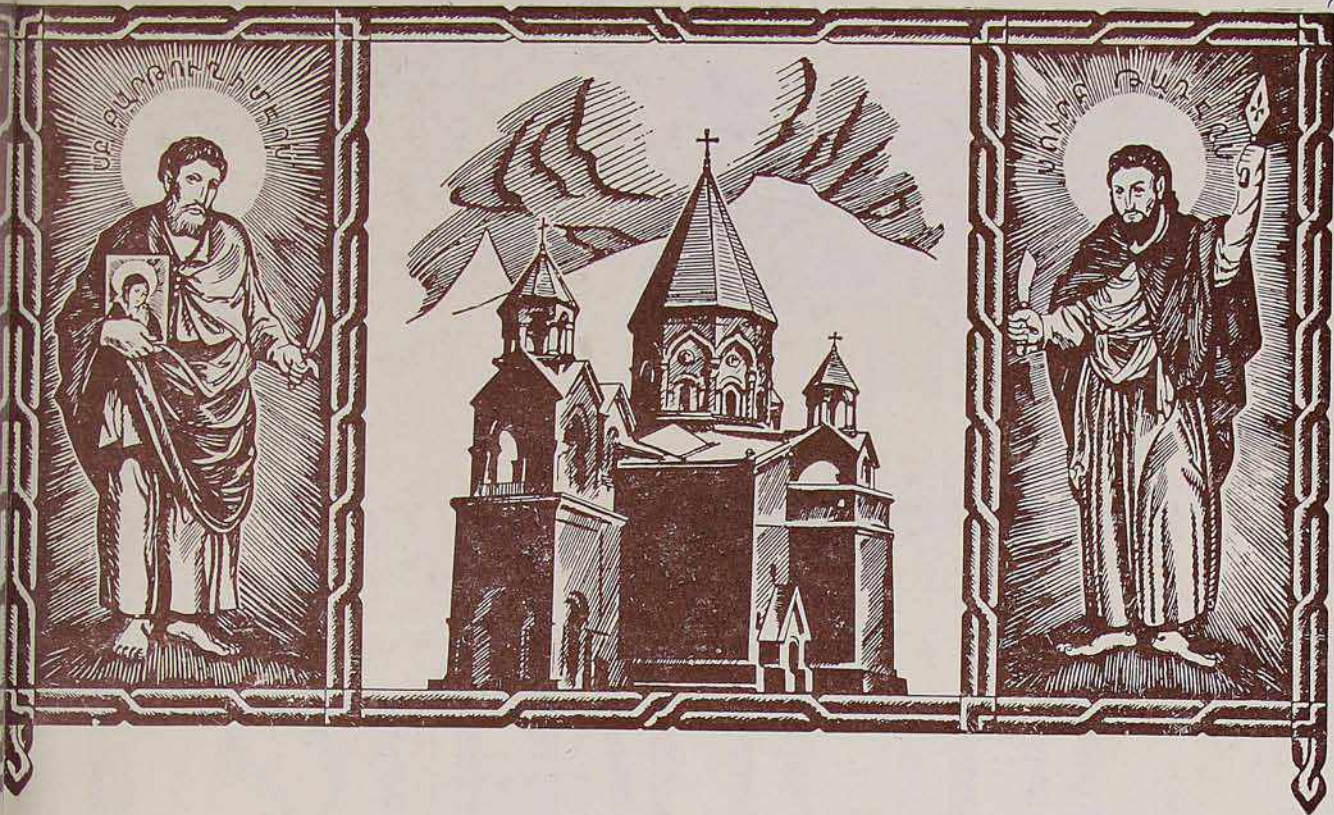

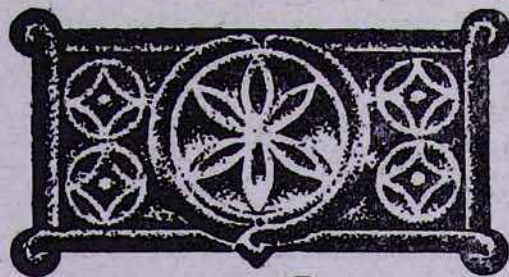

ԶԱՄԱՐ

Arme 146

89

ԽԴ

ՏԱՐԻ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԱԹՈՌՈՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

ՎԻԿԻՐՈՒՄ – ՎԻՍՐԻՍ

1987

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

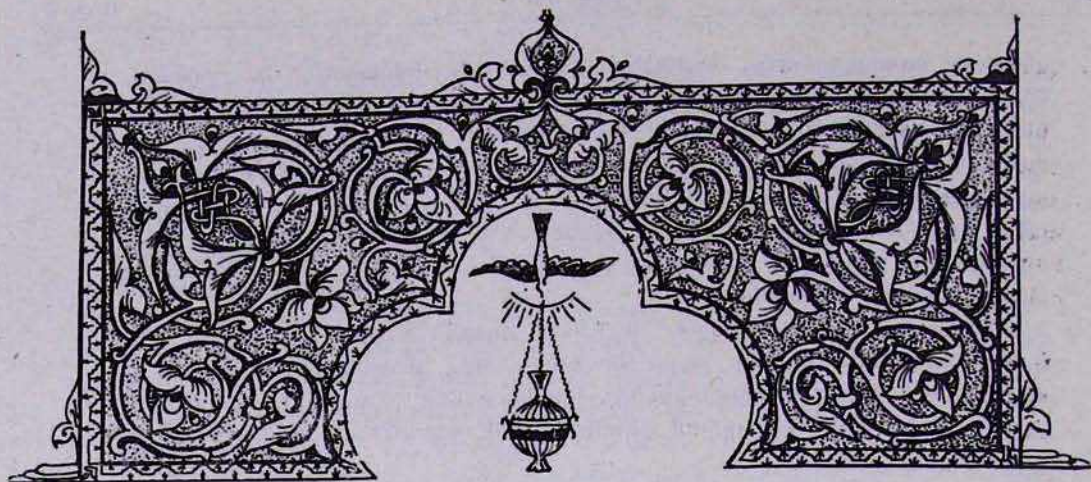
Տ. Տ. ՎԱՋԳԵՆԻ ԱՌԱՋՆՈՑ

**ՎԵՎՈՐԱՆ ԵՒ ՍՐԱՋՆԱԳՈՐՆ ԿԱԹՈՐԻԿՈՍԻ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ**

զենքերի օգտագործումը, ստեղծելու խաղաղ և համերաշխ մի աշխարհ: Մեզ՝ քրիստոնյաներին համար, մեծապես ողջունելի են նման միջոցառումներ, հավաքություններ, համաժողովներ, որովհետև մեր քրիստոնեական հավատքին խորապես համապատասխանում է խաղաղության գաղափարը: Եվ այս փոքրիկ պատմվածքը, Ավետարանից վերցված, ցույց է տալիս նույնպես այդ խաղաղության տենչը, մանավանդ, մարդկային հավատի ուժը՝ ներգործելու արտաքին արհավիրքների ու վտանգների վրա, ստեղծելու համար խաղաղ գոյավիճակ:

Աղոթենք առ Աստված, որ նաև մեր օրերին և մոտ ապագային, բոլորիս աղոթքներով և մեր բարի մաղթանքներով, աշխարհի խոնարհ բազմությունների արդար երազանքները իրականանան, պսակվեն հաջողությամբ, և համայն աշխարհում ընդմիշտ լինի «խաղաղություն մեծ», այժմ և հավիտյան, ամեն:

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ
ԾՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐԸ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻԱՅԻ ԵՎ
ՀԱՄԱՅՆ ԱՖՐԻԿԱՅԻ ՀՈՒՆԱՑ ՈՒՂՂԱՓԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ
ՆՈՐԸՆՏԻՐ ՊԱՏՐԻԱՐԶ ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ
ՊԱՐԹԵՆԻՈՍԻՆ

ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ ՊԱՐԹԵՆԻՈՍ
ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻԱՅԻ ԵՎ ՀԱՄԱՅՆ ԱՖՐԻԿԱՅԻ ՀՈՒՆԱՑ ՈՒՂՂԱՓԱՆ
ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՊԱՏՐԻԱՐԶ

Ալեքսանդրիա

Սրտանց կշնորհավորենք Ձերդ Սրբության ընտրությունն և գահակա-
լությունը որպես Պապ և Պատրիարք Ալեքսանդրիո և համայն Աֆրիկայի
հույն ուղղափառ պատմական սուրբ Եկեղեցու:

Թող Աստված կենաց երկար տարիներ ու քաջառողջություն շնորհե
Ձեզ, որպեսզի իմաստությամբ և հոգևոր բարձր հեղինակությամբ շարու-
նակեք գլխավորել Ձեր պատմական Աթոռի առաքելությունը մեր օրերի
քրիստոնյա աշխարհում:

Հայ Առաքելական Եկեղեցու բազմադարյան կենտրոն Սուրբ Էջմիած-
նից և Մեր սրտից Ձեզ եղբայրական սիրո ողջույն ի Քրիստոս:

ՎԱԶԳԵՆ ԱՌԱՋԻՆ

ՊԱՏՐԻԱՐԶ-ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ս. Էջմիածին,
5 մարտի 1987 թ.

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻԱՅԻ ԵՎ ՀԱՄԱՅՆ ԱՖՐԻԿԱՅԻ ՀՈՒՆԱՑ
ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՆՈՐԸՆՏԻՐ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ՆՈՐԻՆ
ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ ՊԱՐԹԵՆԻՈՍԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐԸ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ

ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ ՎԱԶԳԵՆ Ա.
ՊԱՏՐԻԱՐԷ-ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ս. Էջմիածին

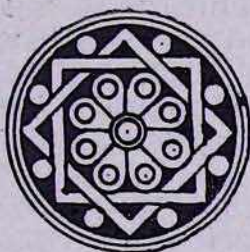
Եղբայր ի Քրիստոս,

Ուրախությամբ ստացանք Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու
կենտրոն Ս. Էջմիածնի բարեմաղթությունները: Աղոթում ենք առ Աստ-
ված Զեզ և ձեր ժողովրդի համար, որպեսզի երկար տարիներ Զեր ղեկա-
վարությամբ խաղաղություն, միություն և սեր լինի:

ՊԱՐԹԵՆԻՈՍ

ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻԱՅԻ

Ալեքսանդրիա,
10 մարտի 1987 թ.

ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա ԱՄԵՆԱՅՆ
 ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԵՎ ՀԱՄԱՅՆ ՎՐԱՍՏԱՆԻ
 ՊԱՏՐԻԱՐԷ-ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ ԻԼԻԱ Բ-Ի
 ՄԻՋԵՎ ՓՈԽԱՆԱԿՎԱԾ ՀԵՌԱԳՐԵՐ՝ ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ
 ՊԱՏԱՀԱԾ ՏԱՐԵՐԱՅԻՆ ԱՂԵՏԻ ԱՌԻԹՈՎ

ՀԱՄԱՅՆ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՐԻԱՐԷ-ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
 ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ ԻԼԻԱ Բ-ԻՆ

ԹԲԻԼԻՍԻ

Եղբայրական սիրով բերում ենք Ձեզ Մեր խոր վիշտը Ձեր օրհնյալ երկրում տեղի ունեցած բնության արհաւիրքների առթիւ, որոնք մեծ նյութական վնասներ են պատճառել և խլել մարդկային զոհեր:

Ընդունեցեք Մեր խորագգաց ցավակցությունները: Աղոթում ենք, որ Աստված օգնության հասնի, և վերականգնվի խաղաղ ու անվտանգ կյանքը նաև Մեզ սիրելի Վրաստանում:

Մաղթում ենք Ձեզ քաջատողջություն և հաշտնում Ձեզ Մեր մշտական համակրանքը ու եղբայրական սերը:

Սիրով ի Քրիստոս՝

ՎԱԶԳԵՆ Ա.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

**ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԶ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ ՎԱԶԳԵՆ Ա.-ԻՆ**

Ս. Էջմիածին

Զերդ Սրբություն,

Ի սրտե շնորհակալություն եմք հայտնում Ձեզ աղոթքի և ցավակցության համար՝ Վրաստանում պատահած տարերային աղետի առիթով: Մաղթում եմք Ձեզ քաջաոգոջություն և երկարակեցություն՝ ի փառս Հայ Եկեղեցու և եղբայրական հայ ժողովրդի:

Սիրով ի Քրիստոս՝

ԻԼԻԱ Բ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ-ՊԱՏՐԻԱՐԶ ՀԱՄԱՅՆ ՎՐԱՍՏԱՆԻ

Թբիլիսի,

5 փետրվարի 1987 թ.

**ՀԱՄԱՅՆ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՐԻԱՐԶ-ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ ԻԼԻԱ Բ.-ԻՆ**

Թբիլիսի, Ս. Սիոնի տաճար

Հաստատում եմք Մեր 4 փետրվարի 1987 թ. հեռագիրը: Կրկին անգամ հայտնում եմք Մեր ցավակցությունը ձեր երկրում՝ եղբայրական Վրաստանում տեղի ունեցած աղետի առթիվ, որտեղ եղան բազմաթիվ մարդկային զոհեր: Բարեհաճեցեք ընդունել Մեր եղբայրական համեստ լուրան՝ հարյուր հազար ուրբու չափով, աղետյալների ընտանիքներին օժանդակելու գործում: Հաճեցեք հայտնել Մեզ այն հաշվի համարը, որով կարելի է փոխանցել վերոհիշյալ գումարը:

Աղոթում եմք վրացական քույր Եկեղեցու բարօրության և եղբայրական ժողովրդի բարգավաճման համար:

Մխիթարվեցեք բարեբաշխ Ս. Հոգով:

Եղբայրական սիրո ողջույնով՝

ՎԱԶԳԵՆ Ա

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ս. Էջմիածին,

10 փետրվարի 1987 թ.

**ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ ՎԱԶԳԵՆ Ա-ԻՆ**

Ս. Էջմիածին

Ձերդ Սրբություն, սիրելի եղբայր ի Քրիստոս,
Ձեր ցավակցությունը և ցանկությունը՝ հարյուր հազար ուրբի փոխանցելու՝ օգնություն ցույց տալու համար աղետյալների ընտանիքներին, Մեր սիրտը լցրեց անկեղծ երախտագիտությամբ Ձեր և ձեր Առաքելական Եկեղեցու նկատմամբ: Հայտնում ենք, որ նշված գումարը Դուք կարող եք փոխանցել հետևյալ հաշվին. Պետրանկի վրացական գրասենյակի Թբիլիսիի քաղաքային վարչության հաշիվ՝ համար 000700024:

Ձերդ Սրբությանը մաղթում ենք քաջառողջություն և Աստուծո օգնությունը Ձեր հայրապետական գործունեության մեջ:

Եղբայրական սիրով՝

ԻԼԻԱ Բ

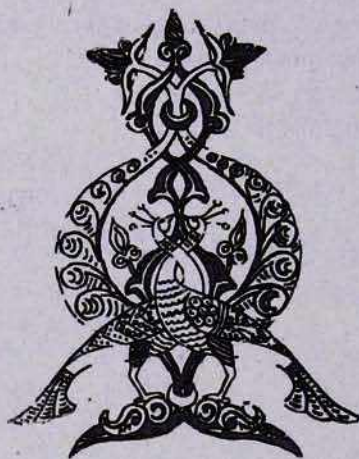
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ-ՊԱՏՐԻԱՐԲ ՀԱՄԱՅՆ ՎՐԱՍՏԱՆԻ

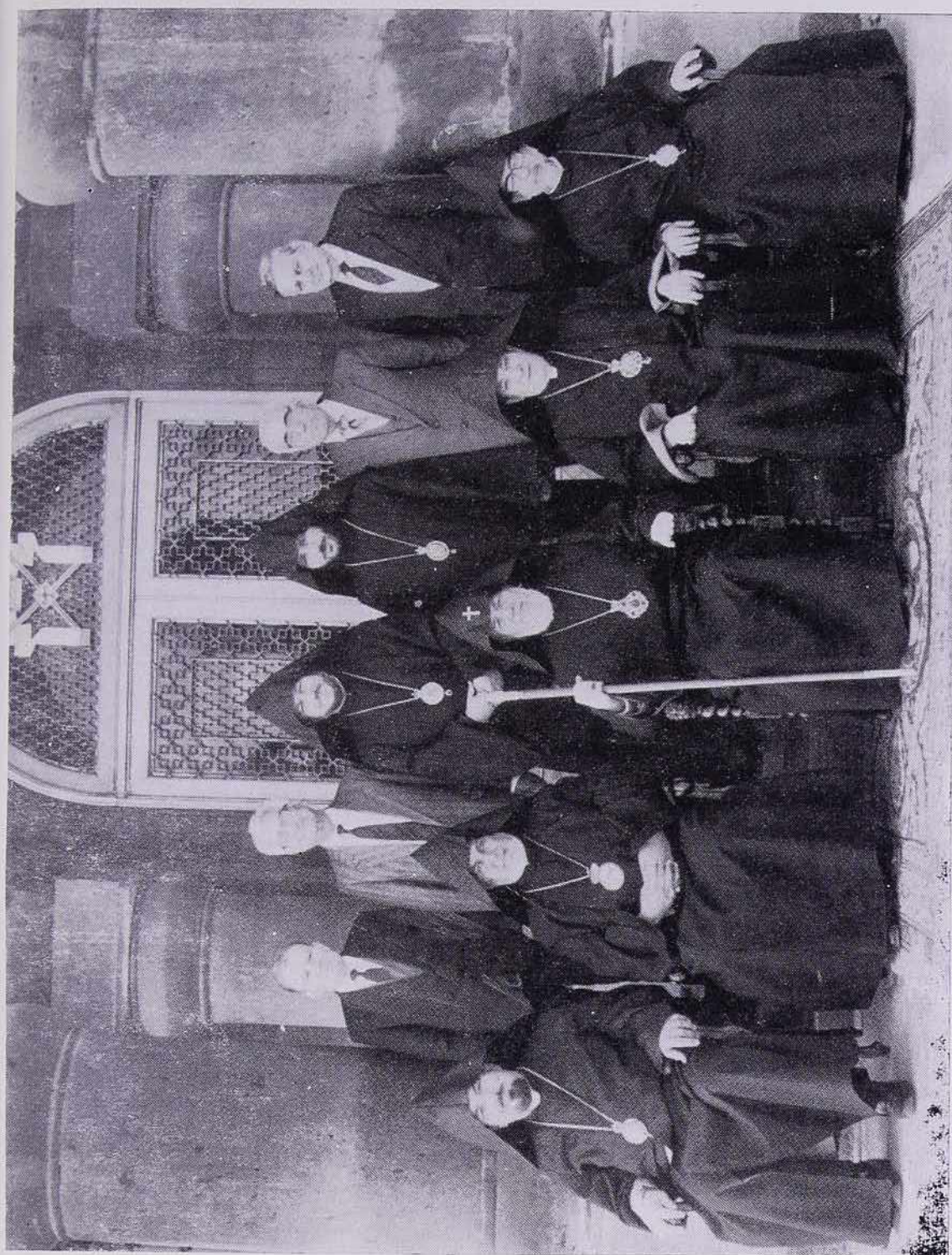
Թբիլիսի,

11 փետրվարի 1987 թ.

*
*
*

Առ ի գիտություն հայտնում ենք, որ Վրաստանի հայոց թեմի առաջնորդարանը նույնպես 40.000 ուրբու օգնություն է տրամադրել աղետյալների ֆոնդին:

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ՝ ԾԻՋԱՊԱՏՎԱԾ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ
ՎԵՀԱՐԱՆԻ ԸՔԱՄՈՒՏԳԻ ԱՌՋԵՎ
ԽՈՐՀՐԴԻ ԱՆՂԱՄԵՆՈՎ
(12 մայիս 1987 թ.)

615

Խորհրդանշին Միութեան Կրօնական Պետի Խնդարութեան Անդամներ Ժողովի Ընթացքում
(1950 թ. օգոստոս)

Ձախից աջ՝

Նորին Սրբութեան Աւետար Պատրիարք Մուսկաթի Եվ Հասնան Ռոստոմ.

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գեղորգ Զ. Չորեքեան՝ Կաթողիկոս Մաթնան Հանգ.

Ե. Շաշմաշի՝ Ս. Էջմիածնի Գեղարքունի Հոգեւոր Խորհրդի Անդամ.

Նորին Սրբութեան Կաթողիկոս Պատրիարք Պատրիարք Մաթնան Վրն.

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն թվականի մարտի 10-ին և 12-ին Վեհաբանում, Ամենայն Հայոց Վեհապետ Հայրապետի նախագահության ներքո, տեղի ունեցան Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի հաջորդական երկու լիազումար նիստեր, որոնց մասնակցում էին նաև Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի արտասահմանյան անդամներ՝ ԱՄՆ-ի հայոց արևելյան թեմի առաջնորդ Ս. Թորգոմ արքեպս. Մանուկյանը, Եգիպտոսի հայոց թեմի առաջնորդ Ս. Զավեն արքեպս. Չինչինյանը, ԱՄՆ-ի հայոց արևմտյան թեմի առաջնորդ Ս. Վաչե արքեպս. Հովսեփյանը և Փարիզի Հայ Առաքելական Եկեղեցու ներկայացուցչական ժողովի ատենապետ պրն. Արմեն Բարսեղյանը: Զաղաքից բացակայելու պատճառով նիստերին ներկա չէին Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամներ Ս. Սիոն արքեպս. Մանուկյանը և պրն. Գրիգոր Խանջյանը:

Նիստերի ընթացքում քննարկվեցին մի շարք կարևոր հարցեր, որոնք նախատեսվում են առաջիկա Եպիսկոպոսաց ժողովի օրակարգի վրա դրվելու համար:

Որոշվեց 1988 թվականի աշնանը Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի հրավերով Մայր Աթոռում գումարել Եպիսկոպոսաց ժողով:

Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամները այս առթիվ Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում ներկա եղան Մեծի Պահոց Արևագալի և Հսկման արարողություններին և հոգևոր ճեմարանի հարկի տակ կազմակերպված գրական-գեղարվեստական երեկոյին՝ միիրված արևմտահայ բանաստեղծությանը: Երևանում նրանք այցելեցին մի շարք մշակութային կենտրոններ:

ԴԻՎԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻ

Ս. Էջմիածին,
14 մարտի 1987 թ.

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ ՆՅՈՒԹԱԿԱՆ ՕԳՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԱՂԵՏՅԱԼՆԵՐԻՆ

Ժետրվարի 12-ին, Թբիլիսիի Վրացական ռադիոյի հայերեն հաղորդումների ժամանակ, ռադիոն անդրադարձավ ՎՐԱՑԻՆ-ՖՈՐՄ-ի հայտարարությանը, որը հրատարակված էր նույն օրվա «Սովետական Վրաստան», «Կոմունիստ», «Ջարյա Վոստոկ» և մի շարք այլ վրացերեն և ռուսերեն թերթերում՝ «Տարերքը և մարդիկ» վերնագրի տակ։ Հայտարարության մեջ հիշվում է, որ ջրհեղեղի հետևանքով, Արևմտյան Վրաստանի աղետյալներին օգնելու և պատճառված վնասների վերացմանը նպաստելու համար, աջակցում է ամբողջ երկիրը։ Հայտարարության մեջ ասվում է.

— Օգնություն ցույց տալու գործում իրենց լուծան են ներդնում նաև կրոնական թեմերի ներկայացուցիչները։ Վրացական Ուղղափառ Եկեղեցին տուժածների օգնության ֆոնդ է փոխանցում 200 հազար ռուբլի, հայտնում է Համայն Վրաստանի Կաթողիկոս-Պատրիարք Իլիա Բ-ը։ Հայոց Առաքելական Եկեղեցու կողմից 100 հազար ռուբլի է փոխանցել Վազգեն Ա կաթողիկոսը։ Մոսկվայի և Համայն Ռուսիայի Պատրիարք Պիմենը Ռուսական Ուղղափառ Եկեղեցու անունից խոր ցավակցություն է հայտնում վրաց ժողովրդին և նյութական օգնություն ցույց տալու պատրաստակամություն՝ ջրհեղեղի հետևանքները վերացնելու համար։

Ինչպես հայտնի դարձավ, Թբիլիսիի Հայոց Առաքելական Եկեղեցու թեմը նույնպես 40 հազար ռուբլի է փոխանցել տուժածների օգնության ֆոնդ։

Սույն հայտարարությունից հետո Վրաս-

տանի ռադիոն խոսք է տալիս Վրաստանի հայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Գեվորգ եպիսկոպոս Սերայդարյանին, որը ասում է.

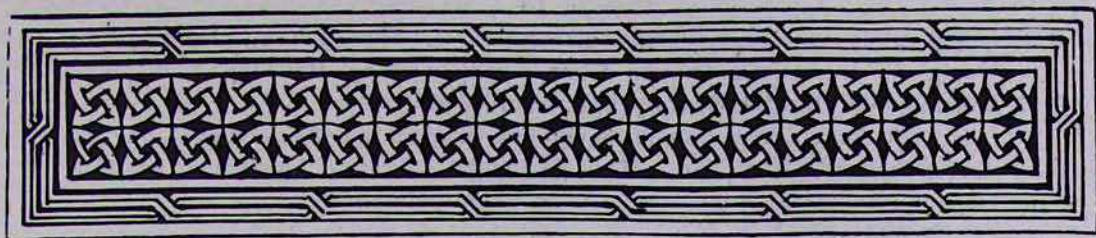
— Մեր հայ և վրաց ժողովուրդները դարեր շարունակ ապրում են կողք-կողքի բարեկամաբար և սիրով։ Դարերի պատմության ընթացքում այս երկու ազգերը ուրախացել են մեկը մյուսի հաջողություններով և տխրել մեկը մյուսի անհաջողությունների ժամանակ ու եղբայրական ձեռք մեկնել՝ իրենց ավելի ամուր, ավելի կայուն զգալու։

Այժմ, երբ մեզ հայտնի եղավ Արևմտյան Վրաստանի, ձեզ բոլորիդ ծանոթ մեծ աղետի մասին, առաջին հերթին Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա Հայրապետը արձագանքեց՝ իր ցավակցական հեռագիրը հղելով վրաց Իլիա Բ Պատրիարք-կաթողիկոսին։

Իսկ մենք որոշում ընդունեցինք օգնել աղետյալներին, և Թբիլիսիի Սուրբ Գևորգ Մայր եկեղեցին, ինչպես նաև Հավլաբարի Սուրբ Էջմիածին եկեղեցին օգնության ֆոնդին հատկացրին 20-հազարական ռուբլի, ընդամենը 40 հազար ռուբլի։

Մեզ հայտնի է, որ մեր ժողովուրդը ևս շարունակում է նյութական օգնություն ցուցաբերել իրենց անձնական միջոցներից։

Ուրախ եմ և քաջալերում եմ մեր ժողովրդին, որը, եղբայրական մյուս ժողովուրդների հետ միասին, այս մեծ փորձության պահին ցուցաբերեց իր արիությունը և զոհողությունը՝ եղբայրական ձեռք մեկնելով վրաց ժողովրդին՝ ի նշան հավիտենական անկեղծ բարեկամության։

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎ ՄՈՍԿՎԱՅՈՒՄ
«ՀԱՆՈՒՆ ՄԻՋՈՒԿԱԶԵՐԾ ԱՇԽԱՐՀԻ, ՀԱՆՈՒՆ ՄԱՐԴՈՒ
ՎԵՐԱՊՐՈՒՄԻ» ԹԵՄԱՅՈՎ

Սույն թվականի փետրվարի 14-ից 16-ը Խորհրդային Միության մայրաքաղաքում տեղի ունեցավ միջազգային համաժողով՝ «Հանուն միջուկազերծ աշխարհի, հանուն մարդու վերապրումի» թեմայով, որին մասնակցում էին աշխարհի շուրջ 90 երկրներից ժամանած տարբեր մասնագիտության և զբաղմունքի տեր շուրջ 1.000 ներկայացուցիչներ (գիտնականներ, բժիշկներ, արվեստագետներ, գործարար շրջանակների մարդիկ և այլն): Համաժողովին, որը բաժանված էր ութ ենթախմբերի, որպես առանձին մի ենթախումբ, իրենց մասնակցությունն էին բերում նաև երկրագնդի 56 երկրներից ժամանած 215 տարբեր կրոնների և դավանանքների ներկայացուցիչներ՝ քրիստոնյաներ, բուդդայականներ, հինդու, հրեական, մահմեդական, սինթոիստական կրոնների հետևորդներ:

Սույն համաժողովին, հանուն Հայ Առաքելական Եկեղեցու, իր բարձր մասնակցությունը բերեց նաև Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Նորին Սուրբ Օծնություն Ս. Տ. Վազգեն Առաջինը: Վեհափառ Հայրապետին այս առթիվ ուղեկցում էին՝ Ռումինիայի և Բուլղարիայի հայոց միացյալ թեմերի առաջնորդ Ս. Տիրայր արքեպս. Մարտիկյանը, Փարիզի հայոց առաջնորդ Ս. Գյուտ եպս. Նազգաշյանը, Կանադայի հայոց թեմի առաջնորդ Ս. Վազգեն եպս. Քեշիշյանը և Ադրբեջանի հայոց թեմի առաջնորդ Ս. Անանիա եպս. Արաքաջյանը:

Փետրվարի 11-ին Վեհափառ Հայրապետին դեպի Մոսկվա ճանապարհելու համար Երևանի «Զվարթնոց» օդանավակայան էր հավաքվել Մայր Աթոռի ողջ միաբանությունը՝ գլխավորությամբ Մայր տաճարի լուսարարապետ Ս. Հուսիկ արքեպս. Սանթրոյանի:

Նորին Սուրբ Օծնությանը բարի ճանապարհ մաղթելու էին եկել նաև Հայկական ՍՍՀ Միևիատրների Խորհրդին առընթեր Հայ Եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահ տիար Ստեփան Վարդանյանը և տեղակալներ տիարք Անդրանիկ Հասարթյանն ու Ռաֆիկ Զարգարյանը:

Նույն օրը, կեսօրին, Վեհափառ Հայրապետը ժամանում է Մոսկվա: «Վնուկովոյի» օդանավակայանում Ամենայն Հայոց Հայրապետին դիմավորում և բարիգալստյան խոսք են ասում Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի

հայոց թեմի առաջնորդական տեղապահ Ս. Տիրան վրդ. Կյուրեղյանը, Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Պատրիարքի կողմից՝ Օդեսայի և Խերսոնի միտրոպոլիտ Սերգի, Ս. Մարկել աբեղան և ուրիշներ:

Վեհափառ Հայրապետին ողջունելու համար օդանավակայան էր ժամանել նաև ՍՍՀՄ Մինիստրների խորհրդին առընթեր կրոնական գործերի խորհրդի նախագահի տեղակալ տիար Սերգեյ Մուխոմը:

Նորին Սուրբ Օծությունը իր շքախմբով առաջնորդվում է «Միջազգային» հյուրանոց:

Փետրվարի 14-ին, շաբաթ օրը, միջազգային համաժողովի կրոնական ենթախումբը սկսում է իր աշխատանքները:

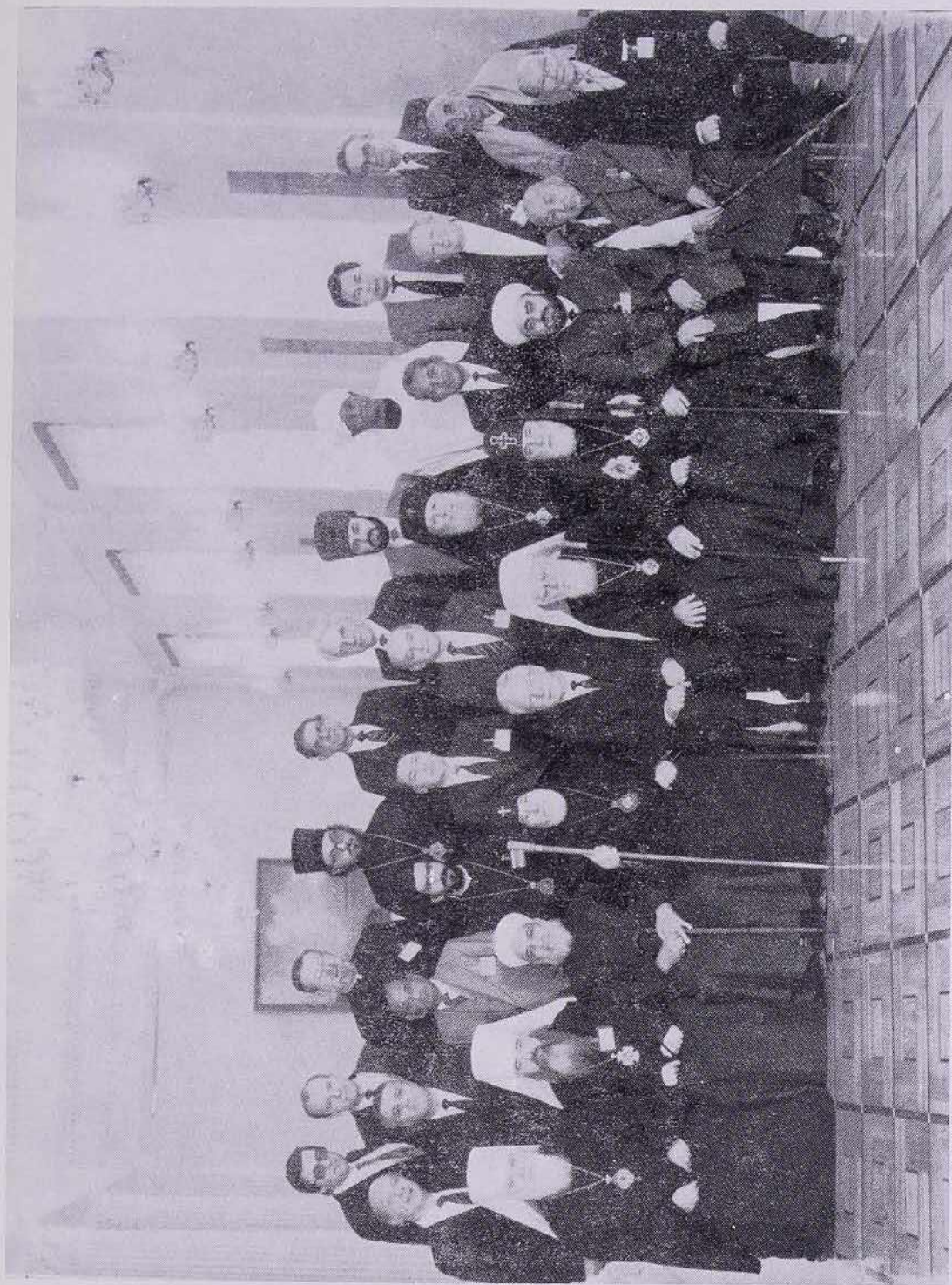
Առավոտյան ժամը 10-ին «Սուվնցենտրի» կոնգրեսների դահլիճում տեղի է ունենում կրոնական գործիչների հավաքի բացումը, որը կատարում է Անդրկովկասի մահմեդականների Շեյխ Ուլ Իսլամ Ալլաշուկյուրը:

Լուռ աղոթքից հետո առաջարկվում է ընտրել նախագահական կազմ: Ժողովականների բացարձակ համաձայնությամբ ժողովի նախագահ է ընտրվում Կրուտիցկու և Կոլումնայի միտրոպոլիտ Յուլենալին, որը իր հերթին հանդես է գալիս ընդարձակ մի զեկուցումով: Խոսելով միջազգային համաժողովի հրավիրման նպատակների և ծրագրերի մասին, Յուլենալի միտրոպոլիտը շեշտում է, որ խաղաղության պահպանումը մեր օրերում դարձել է համամարդկային խնդիր, որի իրագործման համար հետզհետե ավելի ու ավելի տերություններ հետևողական պայքար են մղում: 1986 թվականը, որը ՄԱԿ-ի կողմից հայտարարվել էր խաղաղության տարի, ապացուցեց, որ խաղաղությունը պահպանելու համար հարկավոր է գործել, գործել բոլոր ուղղություններով: Պետք է գործակցեն բոլորը, քաղաքագետներ և կազմակերպությունների ղեկավարներ, կրոնական և գործարար մարդիկ:

Այսօրվա խոսվածույց օրերին, ճշում է Յուլենալի միտրոպոլիտը, մեծ անելիքներ ունեն նաև Եկեղեցին և հավատացյալ մարդիկ: Պատմությունից հայտնի է, որ Եկեղեցիները, ի մասնավորի Խորհրդային Միության Եկեղեցիները, անխոնջ կերպով պայքարել են խաղաղության հաղթանակի համար: Որպես փաստ Յուլենալի միտրոպոլիտը ճշում է դեռևս 1952 թվականին Զագորսկում կայացած ՍՍՀՄ-ում գործող բոլոր Եկեղեցիների և կրոնական համայնքների ներկայացուցիչների առաջին համաժողովը, ինչպես նաև 1977-ի Մոսկվայի համաշխարհային կրոնական համաժողովը, որին նախագահում էր ինքը:

Յուլենալի միտրոպոլիտի զեկույցից հետո ժողովը բաժանվում է երեք աշխատանքային խմբերի: Ընտրվում են խմբերի նախագահներ և փոխնախագահներ (դոկտ. Կարոյի Տոթ, Վիլյամ Թոմսոն և Ռայտ (Շոտլանդիա), որից հետո հայտարարվում է փոքրիկ ընդմիջում:

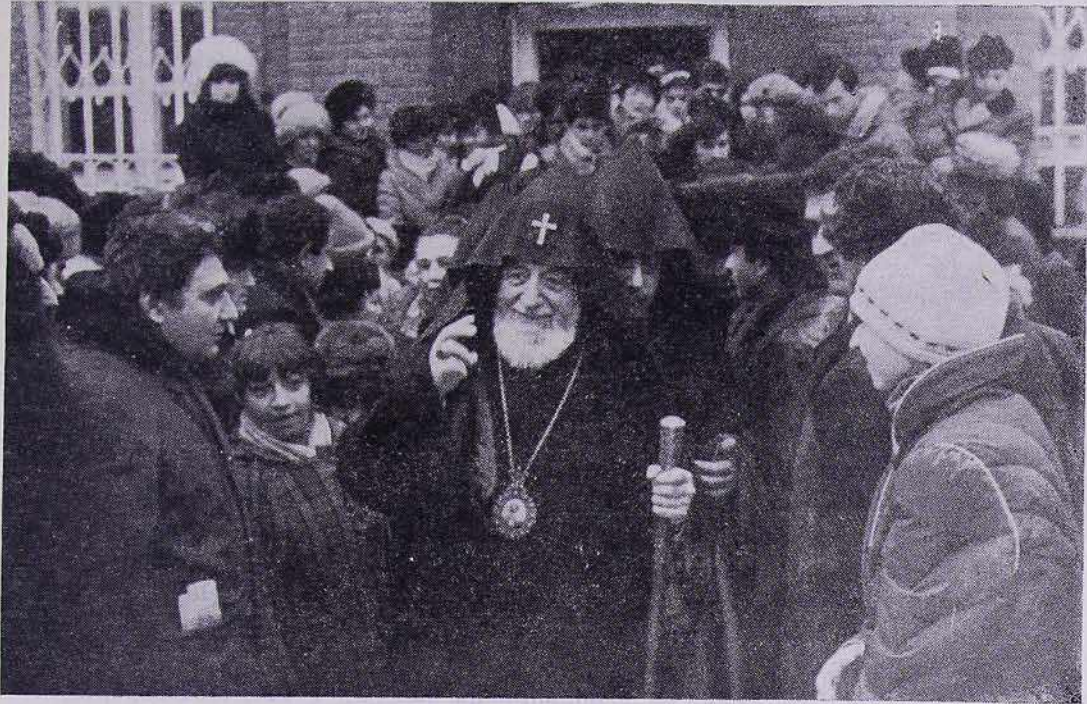
Ընդմիջումից հետո, երեք աշխատանքային խմբերի բաժանվելուց առաջ, ունկնդրվում են մի շարք զեկույցներ՝ տարբեր կրոնական համայնքների ներկայացուցիչների կողմից: Այսպես, միջազգային համաժողովի վերաբերյալ իր և իր հետևորդների կարծիքն է ներկայացնում Նյու Յորքի հրեա համայնքի պետ Արթուր Օնայերը, հինդուիստ Մայանանդան, սինթոիստ Թոշիո Միյակեն (Ճապոնիա), քրիստոնյա Վիպուլասարան (Հնդկաստան), Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհրդի ներկայացուցիչներ միտրոպոլիտ Պոդոս Մար Գրիգորիոսը, Պրեման Հայլզը և ուրիշներ: Նրանք բոլորն էլ միասնական են իրենց այն համոզման մեջ, թե ժամանակն է այլևս միացնելու բոլոր մարդկանց ուժերը՝ ստեղծելու համար զինաթափված և պատերազմի սպառնալիքից զերծ մի աշխարհ:

Խորհրդային Միության Գերագույն Սովետի նախագահության ղեկավար Ս. Ն. Դեմիտեվը «ՀԱՆՈՒՆ ՄԻՋԻՎԱԶԵՐԻՄ» լրատվական, լեհերի և ռուսերի միջուկի վերաբերյալ (17 փետրվարի 1987 թ.):

Երեկոյան ընդմիջումից հետո ժողովը բաժանվեց երեք աշխատանքային խմբերի, որ տեղի էին ունենում կարծիքների փոխանակում և ապագա փաստաթղթի մեջ արծարծվելիք հարցերի մշակում:

Աշխատանքային երեք խմբերը ավարտեցին իրենց աշխատանքները ուշ երեկոյան:

Վեհափառ Հայրապետը Մոսկվայի հայոց Ս. Հարություն եկեղեցու բակում օրհնում է հավատացյալներին

Փետրվարի 15-ին, կիրակի օրը, Վեհափառ Հայրապետը, ուղեկցությամբ Տ. Տիրայր արքեպիսկոպոսի, Տ. Գյուտ, Տ. Վազգեն եպիսկոպոսների, ժամանում է Մոսկվայի հայոց եկեղեցի, որ ներկա է լինում ս. պատարագի արարողությանը: Օրվա պատարագիչն է Տ. Անանիա եպս. Արաբաշյանը:

Հավարտ ս. պատարագի Վեհափառ Հայրապետը իր հայրապետական օրհնության և գնահատանքի խոսքն է ասում Մոսկվայի հայ հավատացյալներին: Խոսելով մեր ժողովրդի ողբերգական անցյալի մասին, մանավանդ 1915 թվականին, Վեհափառ Հայրապետը արտահայտում է իր խոր համոզումը, որ մեր ժողովուրդը անցյալի իր դառը փորձից ելնելով այսօր անկեղծորեն և վճռական կերպով կանգնած է խաղաղության հաղթանակի համար մարտնչողների կողքին: Դրա լավագույն ապացույցն են այսօր Ս. Էջմիածնի և նրա գահակալի խաղաղության հաղթանակի օգտին մղվող ջանքերը:

Նորին Սուրբ Օծության խոսքը ունկնդրվում է մեծ հետաքրքրությամբ և ուշադրությամբ:

Հավարտ ս. պատարագի, կեսօրվա ժամը 13-ին, Մոսկվայի «Արբատ» ճաշարանում Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Պատրիարք Պիմենի կողմից համաժողովի կրոնական ենթախմբի անդամների համար տրվում է ընդունելություն, որին ներկա էր նաև Խորհրդային Միության Միևիատրների

խորհրդին առընթեր կրոնական գործերի խորհրդի նախագահ տիար Կոնստանտին Խարչևը:

Ողջունելով ճաշկերույթի մասնակիցներին, Նորին Սրբություն Պիմեն Պատրիարքը իր վստահությունը հայտնեց այն առթիվ, որ ներկա միջազգային համաժողովը մի կարևոր միջոցառում կհանդիսանա խաղաղության ճանապարհին և մեծապես կնպաստի ազգերի և ժողովուրդների խաղաղ համագործակցությանն ու գոյատևմանը:

Հանուն Հայ Առաքելական Եկեղեցու կրոնական պետերից առաջինը խոսք է առնում Նյքին Սուրբ Օծություն Տ. Տ. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը:

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԽՈՍՔԸ

ՄԵՐ ԱՍՏՎԱԾԸ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՎԱԾ Է

Սիրեցյալ հոգևոր եղբայրներ Մեր,

Փրկչական 1986 տարին հռչակված էր խաղաղության տարի Միացյալ Ազգերի Կազմակերպության կողմից: Մենք բոլորս էլ, անցյալ տարի, միախորհուրդ մեր պարտքը կատարեցինք ի խնդիր աշխարհի խաղաղության ամրապնդման, մեր միատեղ աղոթքներով, մեր կենդանի խոսքով, մեր կոչերով՝ ուղղված Եկեղեցիներին, պետություններին և համայն մեր հավատացյալներին:

Մեզ բոլորիս համար սակայն չի վերջացել խաղաղության տարին: Մեզ բոլորիս համար ամեն տարի խաղաղության տարի է, ամեն օր նույնիսկ՝ խաղաղության օր է:

Կասկած չկա այնքա, թե մարդկությունը գտնվում է մեծ, աննախընթաց իրադարձությունների նախօրյակին, Ս. Հովհաննես առաքյալի հայտնությունը հիշեցնող:

Այս ճակատագրական պահին, ո՞րն է արդյոք մեր աղերսը առ Աստված, ո՞րն է արդյոք մեր առաքելությունը այսօր, ո՞րն է արդյոք մեր պատգամը ուղղված մեր հավատացյալներին, մեր ժողովուրդներին:

Ահա հարցեր, որոնց մենք պետք է պատասխան տանք՝ իմաստությամբ, քաջությամբ և մանավանդ սիրով դեպի այս հրաշագարդ աշխարհը, դեպի կյանքը, դեպի մեր նմանները:

Այն պահից, երբ Աստված ասաց՝ «Եղիցի լույս», քառսը վերածվեց կոսմոսի: Այն պահից, երբ Բեթղեհեմի երկնակամարից հրեշտակները բերեցին մեծ ավետիսը խաղաղության ու ի մարդիկ հաճության, մարդկային կյանքում բացվեց ճանապարհը փրկության՝ մեղքի և մահվան կապանքներից:

Մի՞թե մեր օրերին պիտի հանգի այդ տիեզերաստեղծ լույսը, և մի՞թե պիտի խափանվի խաղաղության հրեշտակների երգը, մարդկանց իսկ ձեռքով, որոնք ծրագրում են կաշուցել մի նոր Բաբելոնի աշտարակ, արհամարհել զԱստված, կործանել նրա ստեղծագործությունը ու աշխարհը գլորել դեպի անդունդը քաոսի:

Մեզ թվում է, թե մեր առաքելությունը պետք է լինի քանդել այդ աստվածամերժ աշտարակաշինությունը, փակել դեպի քաոս տանող ճանապարհը և պաշտպանել ու պահպանել մեր տիեզերքի լույսն ու ներդաշնակու-

թյունը, պաշտպանել ու պահպանել խաղաղ կյանքը մեր երկրագնդի, պաշտպանել ու պահպանել դարերի աշխատանքի ու տքնության հրաշալիքները մարդկային ստեղծարար հանճարի:

Աշխարհի խաղաղ գոյավիճակի պահպանումը, միայն պետությունների գործը չէ, այլ, առաջին հերթին գուցե, մեր՝ հոգևորականներին առաքելությունը, Եկեղեցիների և կրոնական հաստատությունների առաքելությունը, «Զի ոչ եթէ խոտվութեան է Աստուած, այլ խաղաղութեան» (Ա. Կորնթ. ԺԴ 88): Եթե մենք Աստուծո ծառաներն ենք, ապա պետք է լինենք ամեն բանից առաջ ծառաները, զինվորները, մարտնչողները Աստուծո խաղաղարար կամքի կենսագործման:

Մեր առաքելության այս ճանապարհի վրա, մենք երջանիկ ենք ու հոգեպես ամրապնդված, որ մեր օրերին մահ բազում պետություններ և գիտնականներ ու հասարակական գործիչներ բոլոր երկրներից, նույն խաղաղարար ուղու վրա են գտնվում: Նրանք բոլորը, բոլորը անխտիր մեր մարտակից եղբայրներն են:

Ու արդար լինելու համար, Մենք կարծում ենք պետք է վկայել, թե ողջ պատմության ընթացքում չի եղել մի այլ պետություն, որ համայն աշխարհի խաղաղությունը և ընդհանուր զինաթափումը պաշտպանած լինի այնքան բացարձակ վճռականությամբ, այնքան համբերատար հետևողականությամբ, այնքան անսակարկ մարդասիրությամբ, ինչքան մեր պետությունը, Սովետական բազմազգ Հանրապետությունների Միությունը, իր ամենապատասխանատու ղեկավարի պայծառ իմաստությամբ:

Կան այո, լուծելի մահ այլ հարցեր, հրատապ հարցեր՝ սոցիալական արդարության և մարդու իրավանց հարցեր, ճնշված ու շահագործվող ազգությունների ազատագրման հարցեր, ցեղային խտրականության վերացման հարցեր, անիրավված ազգությունների հողային արդար պահանջներ: Այո, այս և նման հարցեր պետք է մնան Միացյալ Ազգությունների Կազմակերպության և մարդկության խղճի օրակարգի վրա, իրագործելի խաղաղ ճանապարհներով, արդար լուծում տալու համար դրանց՝ առանց սրի և հրի, առանց ռազմական առճակատումների:

Հետ այսու որևէ արդար հարց չի կարելի պատերազմներով լուծել:

Արդարությունը հնարավոր է միմիայն խաղաղությամբ:

Ավելի քան երբեք այժմեական է Հակովբոս առաքյալի պատգամը՝ «Պտուղ արդարութեան խաղաղութեամբ սերմանի այնոցիկ, որ առնեն զխաղաղութիւն» (Հակովբոս Գ 18):

Թող բարին Աստված օրհնի ու զորացնի բոլոր նրանց, ովքեր մեր օրերին մարտնչում են իրենց ձեռքն առած զենքը խաղաղության:

Մաշկերույթի ընթացքում ողջույնի խոսքով հանդես են գալիս մի շարք ներկայացուցիչներ (ռաբբի Արթուր Ծնայերը, Լիբանանի Մուֆթի Հասան Հալեթը, Սիրիայի Մուֆթի Ահմեդը, Նորին Սուրբ Օծություն Իլիա Բ-ն, Քրիստոնեական Խաղաղության Կոնֆերանսի գլխավոր քարտուղար Լյուբոմիր Միրեժովսկին, Բուլղարական Օրթոդոքս Եկեղեցու պետ Մաքսիմ Պատրիարքը և ուրիշներ), որոնք իրենց գոհունակությունն են հայտնում համաժողովի աշխատանքների վերաբերյալ:

Մաշկերույթն ավարտվում է ջերմ և անմիջական մթնոլորտում:

Նույն օրը, երեկոյան ժամը 17-ին, սկսվում են ընդհանուր միասերը, որի ընթացքում երեք աշխատանքային խմբերը հաշվետվություն են տալիս իրենց հավաքի արդյունքների վերաբերյալ: Ընտրվում է խմբագրական

հանձնաժողով, որը սկսում է ապագա փաստաթղթի՝ «Համընդհանուր գործողության կոչի» պատրաստումը:

Հաջորդ օրը, փետրվարի 16-ին, Կրեմլի համագումարների մեծ պալատում սկսվում է «Հանուն միջուկազերծ աշխարհի, հանուն մարդու վերապրումի» համաժողովի եզրափակիչ միասուր, որին մասնակցում էին բոլոր ենթախմբերի ներկայացուցիչները, պետական և զանազան կազմակերպությունների հայտնի ներկայացուցիչներ, գիտնականներ, քաղաքական գործիչներ:

Ժիշտ ժամը 11-ին դահլիճը հոտնկայս, ծափահարություններով ողջունում է Խորհրդային Միության կոմունիստական կուսակցության գլխավոր քարտուղար Մ. Ս. Գորբաչովին և պետական գործիչներին:

Նախագահական ամբիոնում համաժողովը ներկայացնողների շարքում համաժողովի կրոնական ենթախմբի անունից տեղ է գրավել Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհրդի Կետրոնական կոմիտեի անդամ միտրոպոլիտ Պողոս Մար Գրիգորիոսը, որը իր հերթին բովանդակալից և գեղեցիկ կերպով շարադրում է կրոնական ենթախմբի տեսակետները խաղաղության պահպանման պայքարի վերաբերյալ ի ցույց դնելով կրոնական ենթախմբի կողմից մշակված «Համընդհանուր գործողության կոչը»:

Համաժողովի բոլոր մասնակիցներին ողջունի եզրափակման խոսք է ասում տիար Մ. Ս. Գորբաչովը:

Հավարտ միասին Խորհրդային Միության կառավարության կողմից, ի պատիվ համաժողովի մասնակիցների, տրվում է ճաշկերույթ, որին ներկա էին տիարք Մ. Ս. Գորբաչովը, Ա. Ա. Գրոմիկոն, Է. Ա. Շևաչենկո, Ե. Կ. Լիզաչովը, Ա. Ն. Յակովլևը և այլ կառավարական անձինք:

Հաջորդ օրը, փետրվարի 17-ին, Խորհրդային Միության Գերագույն սովետի պալատում, Խորհրդային Միության Գերագույն սովետի նախագահության նախագահի տեղակալ Պ. Ն. Դեմիչևի կողմից, ի պատիվ կրոնական ենթախմբի շուրջ 30 պատվավոր անդամների, տրվում է ընդունելություն, որին մասնակցում էր նաև ազգիս Վեհափառ Հայրապետը:

Ընդունելությանը ներկա էին նաև Խորհրդային Միության Գերագույն սովետի նախագահության քարտուղար Թ. Մեմբեշաշվիլին և Խորհրդային Միության Միմիստրների խորհրդին առընթեր կրոնական գործերի խորհրդի նախագահ Կ. Մ. Խարչևը:

Ողջունելով հավաքի մասնակիցներին, Պ. Ն. Դեմիչևը, հանուն Խորհրդային Միության կառավարության, իր գոհունակությունն է հայտնում Միջուկային համաժողովի առթիվ և շեշտում նրա պատմական նշանակությունը, դրական դերը պատմության մեջ և ժողովուրդների կյանքում: Պ. Ն. Դեմիչևի ողջունի խոսքից հետո Կրուտիցկու և Կոլումնայի միտրոպոլիտ Յուվենալին Խորհրդային Միության կառավարության ներկայացուցիչներին հակիրճ կերպով ծանոթացնում է համաժողովի արդյունքներին և որպես հուշանվեր Պ. Ն. Դեմիչևին է հանձնում համաժողովի խորհրդանշանը՝ աշխարհը դիտված հրթրի պատուհանից, ինչպես նաև Խորհրդային Միության կառավարությանն է հանձնում կրոնական ենթախմբի կոչը՝ ուղղված աշխարհի պետությանը ղեկավարներին, որից հետո խոսքը տրվում է Վեհափառ Հայրապետին: Իր խոսքում Նորին Սուրբ Օծությունը Հայ Եկեղեցու անունից ողջունում է Խորհրդային Միության կառավարության ղեկավար անդամներին: Խոսելով Կրեմլի համագումարների պալատում տեղի ունեցած միասին մասին, Վեհափառ Հայրապետը վեր է հանում նրա պատմական նշանակությունը ժողովուրդների կյանքում:

Խորհրդային Միության ղեկավար Մ. Ս. Գորբաչովը «մի ճարտարապետ է», ասում է Նորին Սուրբ Օծությունը, «ճարտարապետ ոչ միայն ղեմկրատացման և վերափոխման, այլ նաև՝ ճարտարապետը խաղաղության ամբողջ աշխարհում»: Իր կողմից Վեհափառ Հայրապետը վստահեցնում է Խորհրդային Միության կառավարությանը, որ Հայ Եկեղեցին իր կարելին կանի խաղաղության պահպանման գործում և իր հնարավոր օժանդակությունը ցույց կտա Խորհրդային Միության կողմից տարվող առաջադեմ միջոցառումներին:

Վեհափառ Հայրապետի ողջույնի խոսքից հետո հանդես են գալիս կրոնական մի շարք համայնքների ներկայացուցիչներ (7 օրվա ադվենտիստ Վիլսոնը (ԱՄՆ), բուդդայական համայնքի ներկայացուցիչ Գաբուլան (Հնդկաստան), Նորին Սուրբ Օծություն Իլիա Բ Պատրիարք-կաթողիկոսը, մահմեդական կոնֆերանսի գլխավոր քարտուղար Փիրզադան, Սիրիայի գլխավոր Մուֆթի Ահմեդը, հրեա ուսքի Արթուր Ծնայերը (ԱՄՆ), հոգեմարտիկ Իվան Վերիգինը (ԱՄՆ), պատտոր Անդրիամանջատոն (Մադագասկար):

Ընդունելությունն ավարտվում է Պ. Ն. Դեմիչևի շնորհակալական խոսքով, ուր մեծ նշանակություն է տրվում Եկեղեցիների և կրոնական համայնքների մղած խաղաղասիրական դերին ժողովուրդների և պետությունների կյանքում:

Նույն օրը, կեսօրին, Վեհափառ Հայրապետը Տ. Անանիա եպիսկոպոսի ուղեկցությամբ այցելում է Խորհրդային Միության Միմիստրների խորհրդին առընթեր կրոնական գործերի խորհուրդ, ուր ընդունվում է խորհրդի նախագահ Կ. Մ. Խարչևի կողմից:

Հանդիպմանը ներկա էր նաև կրոնական գործերի խորհրդի բաժնի վարիչ Ս. Ս. Մուխինը:

Նույն օրը, երեկոյան, Վեհափառ Հայրապետը, որպես պատվիրակության գլխավոր, մի շարք ժողովի մասնակից հոգևոր գործիչների հետ այցելություն է տալիս Մոսկվայում չինական դեսպանատուն՝ հանձնելու չինական կառավարությանը, որպես միջուկային զենք ունեցող մի տերություն, համահավաքի կրոնական ենթախմբի կոչը: Ժողովի մասնակից պատվիրակները մեծ ջերմությամբ են ընդունվում չինական դեսպանի և նրա աշխատակիցների կողմից:

Հաջորդ առավոտյան, փետրվարի 18-ին, Նորին Սուրբ Օծությունը իր շքախմբի հետ վերադառնում է Երևան:

Մոսկվայի օդանավակայանում Վեհափառ Հայրապետին բարի ճանապարհ մաղթելու էին եկել Տ. Տիրան վրդ. Կյուրեղյանը, Ռուս Եկեղեցու ներկայացուցիչներ Սերգի միտրոպոլիտը և Մարկել աթեղան:

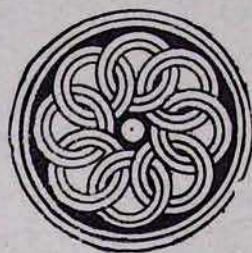
Հրաժեշտին ներկա էր նաև Խորհրդային Միության Միմիստրների խորհրդին առընթեր կրոնական գործերի խորհրդի բաժնի վարիչ Ս. Ս. Մուխինը:

Նույն օրը, ժամը 11-ին, Վեհափառ Հայրապետը իր շքախմբով ժամանեց Երևան, ուր նրան դիմավորեց և բարի գալուստ մաղթեց Մայր Աթոռի միաբանությունը՝ գլխավորությամբ Մայր տաճարի լուսարարապետ Տ. Հուսիկ արքեպս. Սանթրոյանի:

Նորին Արքությանը բարի գալուստ մաղթեցին նաև Հայկական ՍՍՀ Միմիստրների խորհրդին առընթեր Հայ Եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահ տիար Ստեփան Վարդանյանը և տեղակալներ տիարք Անդրանիկ Հասարթյանն ու Ռաֆիկ Զարգարյանը:

Նորին Սուրբ Օծություն S. S. Վազգեն Ա կաթողիկոսի այցը Մոսկվա, նրա մասնակցությունը խաղաղության այս համաժողովին մեծագույն դրսևորումը հանդիսացավ Հայ Առաքելական Եկեղեցու և նրա իմաստուն հովվապետի ազնիվ մտածումների՝ տեսնելու մեր երկրագունդը ազատ ու երջանիկ՝ զերծ պատերազմի ու մարդկության ոչնչացման սպառնալիքներից:

ԱՆԱՆԻԱ, ԵՊՍ, ԱՐԱԲԱԶՅԱՆ

ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎԻՆ ՆՎԻՐՎԱԾ ՀԱՎԱՔ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ

Երկրագնդի ողջ մարդկությանը մտահոգող ամենակարևոր հարցն այսօր ուղիների որոնումն է՝ մարդկությունն ու ողջ երկիր մոլորակը ազատելու հնարավոր չարաղետ պատերազմից, որը կարող է կործանել Աստվածային հրաշալիքներով լի այս երկիրը: Խաղաղության պահպանման համար մեր օրերում աշխարհի տարբեր երկրներում տեղի են ունենում բանակցություններ, համաժողովներ, ցույցեր և այլն: Այսպիսի մի միջոցառում էր նաև սույն թվականի փետրվարի 14—16 օրերին Մոսկվայում կայացած համաժողովը, որին իր մասնակցությունը բերեց նաև Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին՝ գլխավորությամբ Վեհափառ Հայրապետի:

Այս առթիվ մարտի 4-ին, չորեքշաբթի օրը, երեկոյան ժամերգությունից հետո, լեւի-լեցուն էր Վեհարանի հանդիսությունների դահլիճը: Վերոհիշյալ խաղաղության համաժողովի ընթացքին ու որոշումներին ավելի ամբողջական կերպով ծանոթանալու համար Մայր Աթոռ էին հրավիրվել Արարատյան Հայրապետական թեմի հոգևորականները, Վրաստանի ու Ադրբեջանի առաջնորդ սրբազան հայրերը, Եկեղեցական խորհուրդների նախագահներ: Հավաքին ներկա էր նաև ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Եգիպտոսի հայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Զավեն արքեպս. Չինչինյանը:

Հավաքի բացման խոսքով հանդես եկավ Մայր տաճարի լուսարարապետ գերաշնորհ Տ. Հուսիկ արքեպս. Սանթրոյանը.

ԳԵՐԱԾՆՈՐՀ Տ. ՀՈՒՍԻԿ ԱՐԷԵՊՍ. ՍԱՆԹՈՒՐՅԱՆԻ ԽՈՍԲԸ

Վեհափառ Տեր, գերաշնորհ և հոգեշնորհ հայրեր, արժանապատիվ հայրեր, սիրելի սաներ և ներկաներ:

Մեզ բոլորիս հայտնի է, որ անցնող ամսի 14—16-ը, երեք օրերի ընթաց-

քում, Մոսկվայում տեղի ունեցավ մի մեծ համաժողով՝ ֆորում, որին մասնակցեցին ավելի քան հազար ներկայացուցիչներ ինչպես Սովետական Միության, այնպես էլ արտասահմանյան զանազան երկրներից: Այդ համաժողովում ճառով հանդես եկավ մեր պետության ղեկավարը՝ Միխայիլ Գորբաչովը, որի բովանդակային ու խաղաղասիրական ճառը մեծ արձագանք գտավ և՛ մեր երկրում, և՛ արտասահմանում: Համաժողովի նպատակն էր աշխարհը միջուկազերծ դարձնել և ապահովել մարդկային կյանքի հարատևությունը երկրի վրա: Ուրախությամբ պիտի ասեմ, որ այս անգամ ևս այդ պատմական մեծ ժողովին Հայոց Առաքելական Եկեղեցին ներկայացրեց Ամենայն Հայոց Վազգեն Առաջին Հայրապետը, իրեն ուղեկիցներ ունենալով չորս եպիսկոպոսներ. Տիրայր արքեպս. Մարտիրոսյան՝ Ռումինիայի թեմի առաջնորդ, Գյուտ եպս. Նազգաշյան՝ Փարիզի թեմի առաջնորդ, Վազգեն եպս. Քեչիշյան՝ Կանադայի թեմի առաջնորդ, ինչպես նաև Ամենիա սրբազանը՝ Ադրբեջանի թեմի առաջնորդ, որ որպես թարգման ուղեկցում էր Վեհափառին այդ համաժողովում:

Վեհափառ Հայրապետն իր գահակալության ավելի քան երեսուն տարիների ընթացքում բազմաթիվ անգամներ եղել է միջազգային, միջեկեղեցական, համամիութենական խաղաղության նվիրված համաժողովների և իր խոսքն ասել: Այս անգամ ևս Վեհափառ Հայրապետն այդ պատվավոր ֆորումում իր ձայնը լսելի դարձրեց՝ հանուն աշխարհի խաղաղության, հանուն զինաթափման, հանուն պետությունների փոխըմբռնման և շինարար գործակցության: Այս փաստը մի անգամ ևս ցույց է տալիս, որ Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին, գլխավորությամբ Վեհափառ Հայրապետի, կանգնած է խաղաղասիրական ուժերի դիրքերում: Անշուշտ այդ համաժողովում այլ անձինք ևս խոսք առին. քաղաքական գործիչներ, հոգեվորականներ, մտավորականներ, որոնց հայացքների մեջ մի ընդհանրություն կար՝ դա աշխարհը միջուկազերծ պահելն է և երկրի վրա մարդկային կյանքը ապահովելը, որպեսզի մարդիկ այս մոլորակի վրա ապրեն խաղաղ ու երջանիկ: Այս մտահոգությունը, անհամաձայնությունը ցուցաբերեցին բոլորը՝ անկախ իրենց տարբեր աշխարհայացքներից:

Պետք է նկատել, որ միայն երկրորդ համաշխարհային պատերազմում մարդկությունը շուրջ հիսուն միլիոն զոհ տվեց: Իսկ եթե, Աստված մի արասցե, երրորդ համաշխարհային պատերազմը տեղի ունենա, մարդկային կորուստները շատ ավելին պիտի լինեն: Նույնիսկ այն կարծիքը կա, թե կյանքի վերացում կարող է տեղի ունենալ մեր մոլորակի վրա: Ահա թե ինչու բոլոր խաղաղասեր ուժերը այսօր միասին աշխատանք են տանում, որ նման պատերազմ տեղի չունենա: Ես այս առիթով ուզում եմ խոր շնորհակալություն հայտնել մեր կառավարությանը, Միութենական կառավարությանը, որն անշեղորեն խաղաղասիրական քաղաքականություն է վարում: Դուք բոլորդ գիտեք, որ մի քանի օրեր առաջ Միխայիլ Գորբաչովը հանդես եկավ մոր առաջարկությամբ՝ եվրոպայում գտնվող միջուկային կայանները վերացնել: Սա ևս մի փաստ է, որ մեր կառավարությունը մեծ աշխատանք է տանում, որպեսզի մեր մոլորակի մթնոլորտը առողջացվի, և որ սպառազինությունների մրցավազքը աստիճանաբար դանդաղեցվի և վերացվի: Մենք այս առիթով, անշուշտ, մեր խորին շնորհակալությունը պիտի հայտնենք մեր կառավարությանը, մենք՝ հատկապես Մայր Աթոռի միաբաններս, բոլոր հոգևորականներս, որովհետև մեր առա-

քելությունն իսկ դա է՝ խաղաղություն քարոզել, խաղաղություն կամենալ աշխարհին:

Ապա խոսք առավ Ադրբեջանի հայոց թեմի առաջնորդ Անանիա եպս. Արաբաջյանը և ներկաներին մանրամասնորեն պատմեց ֆորումի աշխատանքների մասին (տես էջ 13):

Հավաքը եզրափակվեց Վեհափառ Հայրապետի հետևյալ խոսքով.

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԽՈՍՔԸ ՎԵՀԱՐԱՆՈՒՄ ՄԻԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՎԱՔԻՆ

Մեծ գոհունակությամբ ողջունում եմ ձեր բոլորի ներկայությունը այստեղ: Քիչ առիթներ ունենում եմ այսպես համախոսման տեսնելու ձեզ, որի համար իմ ուրախությունն եմ հայտնում: Եվ, վստահ եղեք, ես միշտ պիտի ուզեի, որ նաև այլ առիթներով այստեղ հավաքվեք՝ դուք մեզ լսելու, մենք էլ ձեզ լսելու համար:

Նաև իմ գոհունակությունը կուգեմ հայտնել Անանիա սրբազանին, այսօրվա ամփոփ, բովանդակալից զեկուցման համար, որով հստակ կերպով ներկայացրեց Մոսկվայի ֆորումի գործունեության պատկերը:

Դուք բոլորդ Սուրբ Գիրք քիչ-շատ իմանում եք: Հիմ կտակարանում նշանավոր պատմվածքը կա Հուդիթի և Հողոփեռնեսի մասին: Հրեա ժողովուրդը մեր ազգին բախտակից եղած է, տակավին հնագույն ժամանակներից: Հրեա ժողովուրդը շատ անգամ հարձակումների ենթարկված է և կոտորված: Մեր թվագրությունից առաջ, Ասորեստանի բռնակալներից գորավար Հողոփեռնեսը մեծ բանակով հարձակվեց Հրեաստանի վրա: Հրեաները ահարկու վտանգի մեջ էին, փորձում էին դիմադրել, սակայն նրանց կացությունը մնում էր ողբերգական: Ահա այդ ճակատագրական պահին, հրեա ժողովուրդի ծոցից ծնած գեղեցիկ և քաջարի մի կին՝ Հուդիթ անունով, մի հնարքի դիմեց՝ ներկայանալ Հողոփեռնեսին, իբրև նրա կողմնակից, հրապուրի նրան իր կանացի գեղեցկությամբ, և ապա նրան սպանի: Եվ այդպես էլ արեց, նրա գլուխը կտրեց գիշերը, խնջույքից հետո: Թշնամի գորքը լսելով իրենց գորավարի գլխատման մասին, կռվի դաշտը թողնում ու փախչում է: Հրեաները այսպիսով ազատվում են բնաջնջումից: Այս թեմայի վրա ֆրանսիացի մի դրամատուրգ, մի թատերգություն է գրած, որը ես տեսել եմ Բուխարեստում՝ պատերազմից առաջ: Ներկայացումի ընթացքին հաղթական Հողոփեռնեսը գոռոզ հոգեբանությամբ, իբրև գերագույն ինքնագնահատանք, բացականչում է. «Ես ավերակների ճարտարապետ եմ»: Դժբախտաբար, պատմության ընթացքում բազում Հողոփեռնեսներ, բազում ավերակների ճարտարապետներ են եղել: Հենց մեր ազգային պատմությունը բազում վկայություններ ունի՝ Վարդանանց շրջանից մինչև գրեթե մեր օրերը, հատկապես 1915 թվականին, երբ Թալեաթ փաշան էլ նույն գոռոզությամբ պիտի բացականչեր, թե ինքն էլ ավերակների ճարտարապետ է: Այո՛, նա էլ ավերեց ամբողջ մի երկիր: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին ո՛վ էր Հիտլերը, եթե ոչ մի ահավոր Հողոփեռնես, որ այս անգամ գրեթե ամբողջ Եվրոպան, Գերմանիան էլ մեջը լինելով, ավերակի վերածեց, հիսուն միլիոն մարդկային զոհերով:

Ես այնտեղ՝ ֆորումի այդ համագումարին, լսելով մասնակից մարդկանց խաղաղասիրական արտահայտությունները, մարդիկ՝ եկած աշխարհի տարբեր երկրներից՝ հոգևորականներ, գրողներ, արվեստագետներ, հասարակական գործիչներ, տեսա, թե ինչքա՞ն մարդասիրական ոգի էր տիրում։ Այդ մարդասիրական, խաղաղասիրական ոգին տիրապետում էր այն տեղապես ֆորումի ենթացքին։ Այդպիսի մթնոլորտի մեջ մարդիկ մտածում էին դառնալ ոչ թե ավերակների ճարտարապետներ, այլ՝ նոր, խաղաղ և արդար մի աշխարհ կառուցող ճարտարապետներ։ Մենք, իբրև հոգևորականներ, մաղթում ենք, որ այդ ոգին հաղթանակի։ Մենք, իբրև հայեր, մեր անցյալի ողբերգական փորձառություններով, մի գուցե ավելի քան ուրիշներ, երազանքը ունենք մի խաղաղ ու անվտանգ աշխարհի կառուցման, որովհետև մենք՝ հայերս, տակավին չբուժված վերքեր ունենք։

Խաղաղություն ամենեցուն, ամեն։

Խաղաղության համաժողովին նվիրված հավաքն սկսարտվեց խմբովին արտասանված Տերունական աղոթքով։

ՍՐԲՈՅ ՎԱՐԴԱՆԱՆՅ ՏՈՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ
ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԱՆՎԱՆԱԿՈՉՈՒԹՅԱՆ
ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ

Փետրվարի 26-ին, հինգշաբթի.—Տօն Սրբոց Վարդանանց զօրավարացն մերոց հազար երեսուն և վեց վկայիցն, որք կատարեցան ի մեծի պատերազմին:

Ինչպես միշտ, այս տարի նույնպես մեծ հանդիսավորությամբ Մայր Աթոռում նշվեցին Վարդանանց տոնն ու Վեհափառ Հայրապետի անվանակոչության տարեդարձը:

Փետրվարի 25-ին, չորեքշաբթի օրը, երեկոյան ժամը 17-ին, Մայր տաճարում կատարվեց Վարդանանց նախատոնակը: Մայր Աթոռի միաբանության և Մայր տաճարի դպրաց դասի համատեղ կատարմամբ հրնչեց «Նորահրաշ» շարականը, որով մի անգամ ևս նշվեցին հայրենիքի և հավատքի համար նահատակված անմահ մարտիկների անունները՝ ներկաների սրտերը լցնելով գոհունակության և հպարտության վեհ զգացումներով:

Փետրվարի 26-ին, հինգշաբթի օրը, առավոտյան ժամը 10.30-ին, Մայր տաճարում, Ավագ խորանի վրա, սկսվեց օրվա հանդիսավոր սուրբ պատարագը: Պատարագիչն էր հոգևոր ճեմարանի տեսուչ Տ. Եզնիկ քհն. Պետրոսյանը:

Ժամը 11.30-ին եկեղեցական հանդիսավոր թափոռով Մայր տաճար իջավ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը:

Հավարտ ու պատարագի պատարագիչ տեր հայրը ոգևորիչ և հայրենասիրական քարոզ խոսեց՝ նվիրված Վարդանանց հերոսամարտին:

**Տ. ԵԶՆԻԿ ՔԱՀԱՆԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆԻ
ՔԱՐՈՉԸ**

«Յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ, ամէն»:

«Եթէ ոչ հատն ցորենոյ անկեալ յերկիր մեռանիցի, ինքն միայն կայ, ապա եթէ մեռանիցի, բազում արդիւնս առնէ» (Հովհ. ԺԲ 24):

Սիրելի հավատացյալ ժողովուրդ, մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսի այս խոսքերով է երկու հազար տարի շարունակ ապրել Քրիստոսի Եկեղեցին, ինչպես նաև Հայոց Եկեղեցին, որ իր դարերի պատմության ընթացքում բազմաթիվ անգամներ տվել է այս խոսքերի ճշմարտության ապացույցը, որոնցից մեկն է Ավարայրի ճակատամարտը՝ Վարդանանց հերոսամարտը: Հայ Եկեղեցին սրբացրել է Ավարայրի ճակատամարտում զոհված հազար երեսունվեց մարտիկների հիշատակը՝ սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ, և տոնում է ամեն տարի մեծ շուքով Վարդանանց անունով: Քրիստոնեության պատմության առաջին իսկ օրերից բազմաթիվ, տասնյակ հազարավոր, գուցե հարյուր հազարավոր քրիստոնյաներ նահատակվել են Քրիստոսի համար, սակայն Ավարայրն առաջին դեպքն էր, երբ ամբողջ մի ժողովուրդ էր իջնում նահատակության:

Դարեր, շատ դարեր առաջ, երբ Հայաստան աշխարհի գետերը նոր էին զուլավել ձնհալի պղտոր ջրերից, երբ կանաչն իր

քննությունն էր տարածել լեռների ու ձորերի վրա, երբ Հայաստան աշխարհում ամենուր տներից սփռվում էր հացի բույրը և լսվում նորածին մանկան ճիչը, պարսից երկու հարյուր հազարանոց ահարկու բանակը մտավ Հայոց աշխարհ:

Թշնամու բանակները միշտ էլ ահ ու սարսափ են ազդել շինականների վրա: Այս անգամ, սակայն, հայ շինականը չահաբեկվեց: Հզոր բանակների առջև միշտ էլ նորաթիվ բանակները նահանջել են: Այս անգամ, սակայն, հայ փոքրաթիվ զորքը ընդառաջ ելավ: Եվ եթե Քրիստոս Պետրոս առաքյալի ձեռքից վերցրել էր սուրը և նրա ձեռքին քարոզության գավազան տվել, ապա այս անգամ հայ հոգևորականները իրենց ձեռքի քարոզական գավազանը սրի էին վերածել և Ավարայր իջել:

Դա 451 թվականն էր, մայիսյան մի առավոտ, երբ Տղմուտ գետի ափերը տնքում էին բանակների ծանրության ներքո. գետի հարավային կողմում անթիվ-անհամար ու անծայրածիր պարսից բանակն էր, իսկ հյուսիսային կողմում կանգնած էին շինականներ, վանականներ, փոքրաթիվ մի զորք, որոնք Ավարայր էին իջել ոչ թե մեռնելու, այլ հաղթելու համար:

Հինգերորդ դարն էր դա, մի դար, որ Հայ Եկեղեցու պատմության մեջ նշանավորվում է երկու երևույթով. գրեթե գյուտ ու աննախընթաց, աներևակայելի ու անհաղթահարելի գրական-մշակութային թրհիչք, ինչպես նաև պատերազմներ՝ հանուն Հիսուսի և հանուն Հայրենաց: Հայաստան աշխարհը դարերի խորքից գտնվելով երկու հզոր պետությունների՝ Հռոմեական կայսրության և Պարսից թագավորության մեջտեղում, միշտ էլ ենթարկվել է այս կամ այն կողմի քաղաքական ազդեցությանը: Չորրորդ դարի սկզբին, երբ նախ Հայաստանում, ապա Հռոմեական կայսրության մեջ քրիստոնեությունը դարձավ պետական կրոն, հայերի տրամադրությունները թեքվեցին դեպի իրենց արևմտյան հարևանը: Անշուշտ, Պարսից պետությունը չէր կարող անտարբեր նայել այս ամենին: Նա բազմիցս հորդորներով, շնորհաբաշխությամբ, կաշառքով, ինչպես նաև սրով ու սարսափով փորձել էր զրադաշտականությունը տարածել Հայոց աշխարհում, որպեսզի հայերը կրկին դառնան իրենց կողմնակիցներն ու դաշակիցները: Եվ երբեմն-երբեմն Պարսկաստանին սահմանակից Հայոց իշխաններ տուրք էին տվել պարսից կրոնին, ինչպես օրինակ Մերուծան Արծրունին և Վահան Մամիկոնյանը՝ Դ դարում:

Հինգերորդ դարն էր, երբ Հայաստանի մեծ մասն այլևս ենթարկվում էր պարսից

իշխանությանը. Պարսիկ կառավարությունը մեկ անգամ ևս ձեռնարկեց, այս անգամ արդեն ամենայն վճռականությամբ, մեկընդմիջտ վերացնել Հայոց աշխարհից քրիստոնեության լույսը և սփռել զրադաշտական ասորոշանների կրակը: Փորձությունը մեծ էր, սալթաթողները՝ շատ: Նրանք սակայն, որոնք հավատարիմ մնացին Քրիստոսի վարդապետությանը, նրանք, որոնց հոգու մեջ դողաճում էր հազիվ կես դար առաջ հայերեն դարձած քրիստոնեությունը, ռազմադաշտ իջան: Նրանք քաջ գիտեին, որ ահարկու թշնամուց ֆիզիկապես պարտություն կրելը միանգամայն օրինաչափ էր: Սակայն ֆիզիկապես արդեն Հայոց աշխարհը պարսիկների իշխանության տակ էր: Նրանք ռազմադաշտ իջան, որպեսզի ապացուցեն, որ եթե հայոց մարմինները և հայոց պարանոցը պատկանում են Պարսից արքայից արքային, ապա հոգիները պատկանում են միայն մեկ տիրոջ՝ Աստծուն: Եվ իսկապես, Ավարայրում հայերը ֆիզիկապես պարտություն կրեցին, սակայն դա պարտություն չէր հայ ժողովրդի համար, դա պարտություն չէր Հայ Եկեղեցու համար, դա հաղթանակ էր, որովհետև այդ ճակատամարտում բյուրեղացավ հայ քրիստոնյայի հոգին, դարձավ ջինջ, դարձավ հզոր, դարձավ աղամանդ, որ այլևս չէր կարող դարերի ընթացքում փշրվել: Եվ այդ ոգին է, որ պահպանեց հայ ժողովրդին, այդ հոգին էր, որ չկարողացան հաղթել ո՛չ արաբները, ո՛չ սելջուկները, ո՛չ մոնղոլները և ո՛չ թուրքերը: Այդ հոգին է, որ ստեղծեց Նարեկացուն, Ծնորհալուն, Մոմիկին, Տրդատին, Տաթևացուն և հայ մշակույթի մյուս տիտաններին: Ի դարի սկզբին, երբ հայության ու քրիստոնեության թշնամիները համոզվեցին, որ չեն կարող հաղթել և կործանել հայի բյուրեղացած հոգին, ծրագրեցին ֆիզիկապես ոչնչացնել հայ ժողովրդին, այդպիսով վերացնելու համար հոգին հայության: Եվ կրկնվեց Ավարայրը, այս անգամ արդեն ոչ թե Տղմուտի ափին, այլ՝ Արաքսի, ոչ թե Ավարայրի դաշտում, այլ՝ Սարդարապատի: Դարձյալ ռազմադաշտ իջան թե՛ շինականները, թե՛ հոգևորականները և թե՛ զորքը: Այս անգամ սակայն հայության առջև դրված էր միայն մեկ նպատակ՝ հաղթանակ, որովհետև եթե Ավարայրում քարոշական հաղթանակը բավական էր, ապա Սարդարապատում միայն ֆիզիկական հաղթանակն էր, որ կարող էր փրկել հայ ժողովրդին, և որ կարող էր պարզել մեզ այսօրվա շեն ու շող Հայաստանը: Վարդանանց հոգին էր, որ խոսեց ու հաղթեց Սարդարապատում:

Այդ հոգին է, որ վերջին 70 տարիների

ընթացքում Սովետական Հայաստանում ծնունդ տվեց և զարգացրեց այն մշակութային-տնտեսական զարթոնքը, որ չէր տեսել հայ ժողովուրդը իր պատմության երեք հազար տարիների ընթացքում: Այդ հոգին է, որ այսօր խոսում է նաև մեր մեջ, այդ հոգին է, որ այսօր պահում է Սփյուռք դարձած հայ զավակներին, որոնք ծնված լինելով Ավստրալիայում թե Ամերիկայում, Ասիայում թե Եվրոպայում, իրենց մայր հայրենիքն են համարում Հայաստանը, այն երկիրը, որ նրանցից շատերը չեն տեսել, գուցե և ոմանք բախտ չեն ունենալու տեսնել: Տարօրինակ է, անհասկանալի: Ոչ: Պարզապես նրանց մեջ խոսում է Վարդանանց հոգին:

Այդ հոգու ջահակիրն է այսօր Հայ Եկեղեցու ղեկավարը, Հայ Եկեղեցու կաթողիկոսը, ազգի հոգևոր պետը, մեր բոլորի սիրելի Նորին Սուրբ Օծություն Տեր Տեր Վազգեն Առաջին Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը: Այսօր, սիրելի հավատացյալներ, Վարդանանց հերոսամարտի հետ միասին նաև մեր Վեհափառի անվանակոչության տոնն է: Ուստի եկեք միասին աղոթենք առ Աստված, որ Լուսավորչի գահը դեռ երկար, շատ երկար տարիներ փառավորվի Վեհափառ Հայրապետի զահակալությամբ, որ Աստված Վեհափառի շնորհները միշտ անպակաս անի Հայ Եկեղեցու գլխից, հայ ժողովրդի գլխից, ապրեն նրանք Հայաստանում թե Սփյուռքում, ինչպես նաև մեր բոլորի գլխից, որ հավաքվել ենք այստեղ աղոթելու:

«Ծնորդք Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եղիցին ընդ ձեզ, ընդ ամենեսեանդ, Ամէն»:

Նույն օրը, ժամը 13-ին, Վեհարանի հանդիսությունների դահլիճում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ ոգեկոչման հանդիսավոր ցերեկույթ՝ նվիրված Վարդանանց անմահ հերոսամարտին:

Հանդիսությունը կազմակերպել էր հոգեվոր ճեմարանի տեսչությունը:

Հանդիսությանը ներկա էին Մայր Աթոռի միաբանությունը, Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամները, Մայրավանքի պաշտոնեյությունն ու աշխատավորները, հոգևոր ճեմարանի դասախոսական կազմն ու ուսանողությունը, հայրենի մտավորականության ներկայացուցիչներ և այլ հյուրեր:

Հանդիսությանը ներկա էր Հայկական ՍՍՀ Միևնախորհրդի խորհրդին առընթեր Հայ Եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահ Ստեփան Վարդանյանը:

Օրվա հանդիսավոր սուրբ պատարագին

և ոգեկոչման ցերեկույթին ներկա էին նաև ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող՝ Ռումինիայի և Բուլղարիայի հայոց միացյալ թեմերի առաջնորդ Ս. Տիրայր արքեպս. Մարտիրոսյանը, Փարիզի հայոց առաջնորդ Ս. Գյուտ եպս. Նազգաշյանը, Եվդեհիայի հայոց հոգևոր տեսուչ Ս. Արսեն եպս. Բերքերյանը և Կանադայի հայոց թեմի առաջնորդ Ս. Վազգեն եպս. Քեշիշյանը:

Հանդիսությունն սկսվեց Վեհափառ Հայրապետի արտասանած «Հայր մեր»-ով: Այնուհետև հնչեց Հայկական ՍՍՀ պետական հիմնը:

Հանդիսության բացման խոսքով հանդես եկավ Ս. Գյուտ եպս. Նազգաշյանը:

Ս. ԳՅՈՒՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՆԱԳԱՇՅԱՆԻ ԽՈՍՔԸ

Վեհափառ Տեր,

Տարիներու հետավորութենեն կոխենք երեք վիճակներ մեր պատմության սկզբնավորության հետ կապված: Առաջինը՝ Աստվածային առաքելության առաքյալներու բերած հավատքի սերմերու ցանումն է ի Հայաստան աշխարհ: Երկրորդը՝ կտեսնենք նույն հայտնության որպես շարունակություն, հաստատումը մեր հայրենի հողին վրա քրիստոնեական հավատքին՝ որպես պետական հաստատություն: Ու ապա, լրումը որպես այս հաստատումներու, Աստուծո հայտնությունը Սուրբ Մեսրոպի միջոցավ՝ մեր լեզուն տալով ամենուն: Ու ասոնց մեջ հպարտության առիթ մըն է, որ կ'լեցնե մեր ժողովուրդը աշխարհի բոլոր կողմերուն, ամենուրեք, Հայաստանի մեջ կամ Սփյուռքի: Այս երեք վիճակներուն դարերու ամբողջ նվիրում մըն է, որ կգրավե մտահոգությունը մեր զավակներու: Եվ այդ ընթացքին մեջ յուրաքանչյուրը կգտնի ինքզինք ժառանգորդ և որդի: Եվ սակայն մեզի որպես օրինակ ժառանգության և որդիության վիճակը կներկայանա Վարդանանց պատերազմով, որ կտեսնենք ամբողջությամբ ժողովուրդին՝ պահպանելու իր սրբությունները. հայրենիքը, հավատքը, լեզուն: Այդ բոլորին մեջ չկա կշիռք, չկա պայման. ամբողջական նվիրում: Ու մենք այսօր Ձերդ Վեհափառության անվանակոչության առիթով Վարդանանց պատերազմի այս տարեդարձին կուգանք պարգևատել հաստատելու գիտակցությունը որդի և ժառանգ ըլլալու մեր հայրերուն, որոնք Վարդանանցով մեզի փոխանցեցին ավանդը մեր այսօրվան ներկայության և հաղթանակին: Այս զգացումով է, որ բացված կհայտարարենք մեր այս հանդիսությունը, ամբողջապես նորոգելով մեր ուխ-

տը՝ մնալու գիտակից, որդի ըլլալու և ժառանգորդ անուն օրինակին:

Այնուհետև օրվա խորհրդի շուրջ հակիրճ և բովանդակալից բանախոսությամբ հանդես եկավ հոգևոր ճեմարանի դասախոս Արմեն Հովսեփյանը:

ԱՐՄԵՆ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԻ ԽՈՍԶԸ

«...զի բարձրացի կողմն ճշմարտության»
«...Չերկնչենք և չվախենանք հեթանոսների բազմությունից և ոչ էլ մահկանացու մարդու ահռելի սրի դեմ թիկունքներս դարձնենք, որպեսզի եթե Տերը հաղթությունը մեր ձեռքը տա, ոչնչացնենք նրանց զորությունը, որպեսզի բարձրանա ճշմարտության կողմը, իսկ եթե հասել է ծամանակը մեր կյանքը սուրբ մահով ավարտելու այս պատերազմում, ընդունենք (մահը) ուրախ սրտով, միայն թե արիության ու քաջության մեջ վախկոտություն չխառնենք... Մահ ոչ իմացյալ մահ է, մահ իմացյալ անմահություն է»:

Այս խոսքերը ականատես պատմիչի՝ քաղցրաբարձու Եղիշեի վկայությամբ հրնչել են 451-ի մայիսին Ավարայրի հերոսամարտից առաջ հայոց սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանի կողմից:

451 թվական, մայիս 26 ... վաղ առավոտ... Իր անկախությունը կորցրած, դարավոր, անողորք և ուխտադրուծ ոսոխներից պարտված, երկատված երկիրն Հայոց իր վերջին ուժերը հավաքել, օրհասական կռուվի էր ելել ... Ելել էր հավատարիմ «Երեւելի մերոց դիցազնական օրինացս... Պատրաստ ի հալածանս և ի մահ և յամենայն մեղություն և ի չարչարանս...» վասն սուրբ Հայրենիքի, վասն սուրբ Հավատքի, վասն ազգային արժանապատվության...

Առաջին անգամը չէր... Իր խենթ փայլատակումներով և խավարումներով լի պատմության ընթացքում, սկսած իր աղեղնավոր նահապետից, ազգը հայկազուն ելել էր օտարի դեմ և հաղթել... Իսկ եթե պարտվել էր, ապա ծամանակավոր, սոսկ շունչ առնելու, իր վիրավոր մեջքը ուղղելու, զի ի սկզբանե ստեղծված է որպես «տառապանքի և մաքառումի անընկճելի ապանած»... Զի

Ցեղը ապրիլ կուգեր և շրթաները ոտքերում տակ թափել կուգեր, իր կապանքները փշրել կուգեր, իր աչքերը սրբել, իր ձայնը որոտալ՝ Ապրիլ կուգեր, ստեղծել կուգեր, պաշտառորեն վերածնիլ կուգեր

պիտի ասել Սիամանթոն:

Եվ այսպես 451-ի գարուն... Հավքերը լույս, հույս և սեր էին սաղմոսում: Գետերը սառցե կապանքներից ազատված, փրփրաբաշ դեպ հայոց ծովակներն էին սլանում: Հողը ձմռան խոր քնից արթնացած երկունքով էր լեցուն...

Սակայն հայոց հոգիներում տագնապ էր ու սպառնում: Ազգը հայկազուն պատասխան պետք է տար ոսոխին: Հրաժարվել սուրբ հավատքից, կործանել իր իսկ Միածնի հիմնած Եկեղեցին, վառել անհավատների ատրուշանները, որ նրանց խավարալեզու բոցերի մեջ այրվեն, մոխրանան, մեկընդ-միջտ վերանան հայոց լույսը, ծովը ծխամի, հիշատակները և Մեսրոպաստառը... Որ Մասիսը վեհափառ զույգ գագաթները որպես զույգ բազուկներ երկինք կարկառած հայերեն չաղոթի...

Եվ հնչեց պատասխանը հայ երրորդության՝ Լուսավորչի, Մաշտոցի և Վարդանի...

«Այս հավատից մեզ ոչ ոք չի կարող խախտել, ո՛չ հրեշտակները և ո՛չ մարդիկ, ո՛չ սուրը և ո՛չ հուրը, ո՛չ ջուրը և ո՛չ էլ որևէ այլ դառն հարված», «Ընտրեցաք զմահ աստուածապաշտությանը, քան զկեանս ուրացությանը...»:

Եվ երբ քաջվեց մայիսի 26-ի առավոտը, Ավարայրի դաշտում մահվան հանդիման աներեր, ինչպես լեռն սրբազան, կանգնած էր ազգը միաբան: Այնտեղ էր ազգը հայկազուն՝ Վարդան զորավարի գլխավորությամբ և Հայոց հայրապետ Մեծն Հովսեփի ներկայությամբ:

Այնտեղ էին ուխտին հավատարիմ նախարարական տների բոլոր ներկայացուցիչները՝ անեղ արհալիրքի առջև միաբան, պատրաստ նահատակվելու սրբազան պատերազմում իրենց հպատակների հետ միասին: Եղիշեն ասում է. «Այնուհետև տերը ծառայից ավելի չէր երևում, և ոչ էլ փափկասուն մեծացած ազատը՝ տառապյալ գեղջուկից, և ոչ էլ մեկը մյուսից ավելի պակաս քաջության մեջ»:

Այնտեղ էին հայ զորականները իրենց գնդերով, որ հոգնել էին օտարի համար կոմելուց, և հայրենակարոտ սրտերը նրանց բաբախում էին միայն մեկ ցանկությամբ՝ ազատ տեսնել Հայաստան աշխարհը:

Այնտեղ էին Հայաստանյայց Եկեղեցու սուրբ հայրերը: «Որովհետև նրանք էլ ամենևին չվախեցան պատերազմի գալ նրանց հետ, քանի որ ոչ թե մարմնական էին համարում այդ կոիվը, այլ հոգևոր առաքինության կոիվ. ցանկանում էին իրենք էլ քաջ զինվորներին մահակից լինել»:

Եվ եթե առաջներում հայ հոգևորականները ըստ սովորության միայն իրենց աղոթքներով էին

մասնակից լինում մարտերին՝ քաջալերելով ուղղակիներին, ապա Ավարայրում «Եպիսկոպոսները և երեցներն ու սարկավագները, սաղմոսերգուներն ու գրակարդացողները, ամեն մեկը սահմանված կանոնով, իբրև սպառազինված և պատերազմի պատրաստված, կամենում են նրանց (հայ մարտիկների) հետ միասին հարձակվել և ջարդել ճշմարտության թշնամիներին»:

Այնտեղ էին նաև «տիկնաչք հայոց փափկասունք»՝ իրենց հայրերի, ամուսինների, որդիների և եղբայրների հետ միասին ընկելու դառնության բաժակից: Եվ արդար էր նրանց բոլորի կոնիլը, զի՝ «Ճշմարտության միևնույն գոտիով ամրացրին իրենց մեջքերը թե՛ տղամարդիկ և թե՛ կանայք»:

Եվ կանգնել էին նրանք ահարկու թշնամու գործին դեմ-հանդիման, որ բերում էր ավեր, շղթա, ատրուշաններ և խավար անսահման...

Ընտրությունը կատարված էր...

Բացվել էր մայիսի 26-ի առավոտը:

Եվ հնչեցին մարտի փողերը... և «երկու կողմերն էլ սրտմտությամբ և մեծ բարկությամբ գայրացան և զազանացած գործության միջանց վրա հարձակվեցին. երկու կողմերի աղմուկն ու աղաղակը ճաթում էր ինչպես իրար խառնված ամպերի միջից, և ձայների դղրդյունը շարժում էր լեռների քարանձավները: Բազմաթիվ սաղավարտներն ու գրահապատված զորականների զենքերը փայլում էին ինչպես արևի ճառագայթների շողեր: Նաև բազմաթիվ սուներների շողալույց և բազմախոռոն միզակների ճոճվելուց կարծես ահագին կրակ էր թափվում երկնքից»...

Կենաց և մահու կոնիլ էր մղում ազգը հայկազուն... Եվ չնայած թշնամին թվով մեծ էր մոտ երեք անգամ, և գուցե հեշտ հաղթանակի սին հույսեր էր փայփայում, տեղի տվեց, զի քաջ Վարդանը «այնպիսի տազանապ ու իրարանցում գցեց նրանց մեջ, որ մինչև անգամ Մատթան գնդի հաստատում կազմակերպությունը քայքայվեց, ցրիվ եկավ, և նա դեռևս պարտություն չկրած փախուստ տվեց»:

Կենաց և մահու կոնիլ էր մղում ազգը հայկազուն...

«Ընկած դիակների թիվն այնքան մեծ էր, որ նմանվում էր խորդուքորդ քարակույտների: «...ծաղկայից դաշտերը լցվեցին հորդահոս արյունով»:

«...կորովի Վարդանն իր քաջ միզակակիցներով մեծ կոտորած արեց այնտեղ, ուր և հենց ինքն էլ արժանի եղավ ստանալու կատարյալ նահատակության պատկեր»:

«Եվ պատերազմի գործը երկարելով՝ օրը տարածամեց և երեկոյան կողմ դադարեց... ոչ թե մի կողմը հաղթեց, և մյուս կողմը պարտվեց, այլ քաջերը քաջերի դեմ դուրս գալով՝ երկու կողմերն էլ պարտություն կրեցին»:

Եվ նահատակվեցին՝ Մամիկոնյանց ցեղից քաջ Վարդանը հարյուր երեսուն և երեք մարդով...

Խորխոռունյաց ցեղից

Պալունյաց ցեղից ...

Գնթունյաց ցեղից ...

Դիմաքայան ցեղից ...

Քաջբերունյաց ցեղից ...

Գնունյաց ցեղից ...

Ընծայանց ցեղից ...

Սրվանձտյան ցեղից ...

Նահատակվեցին, որպեսզի հաստատուն մնա ցեղը հայկազուն, նահատակվեցին, որ անշեշ մնա սուրբ Լուսավորչի կանթեղը, նահատակվեցին ի պատգամ գալիք սերունդների, որ չընկճվեն նրանք երբեք և չմոլորվեն պատմության քառուղիներում, նահատակվեցին, որ իրենց սուրբ հոգիների լույսով առաջնորդեն ազգը հայկազուն դեպ անմահություն...

Եվ վարդանանց պատերազմը վերջ չունեցավ ...

Իսկ սկիզբն էլ գալիս էր դարերի խորքից՝ որպես նախահոր նետ դեպ գալիքն արձակված... Հետո եղան հաղթանակներ անհամար, դառն պարտություններ, հույսի փայլատակումներ՝ որպես Բագրատունյաց Անիի թագավորություն և Կիլիկիո թագավորություն՝ հայ ճակատագրի անթափանց խավարի մեջ... Ամմար է Վարդանանց սուրբ հոգիների լույսը...

Եվ վերջապես՝ ցեղն հայկազուն հասավ իր անկախության վերականգնմանը և Խորհրդային պետականության հաստատմանը:

Աներեր է ցեղը հայկազուն, անշեշ է սուրբ Լուսավորչի կանթեղը, հայ սերունդները երբեք չընկճվեցին և չմոլորվեցին պատմության քառուղիներում և շարունակեցին նրանց գործը. չէ՛ որ նոր գարուններ պիտի գային...

Վանի, Զեյթունի, Սասունի հերոսամարտեր... Այնտեղ են Վարդանանք... Սարդաբադատի հերոսամարտ...

Այնտեղ են Վարդանանք... Եվ մեծ Հայրենականը...

Վարդանյաց գավակները, հավատարիմ սուրբ նախնյաց հիշատակին, նետվեցին մարտի իրենց եղբայր ժողովուրդների հետ հանուն անկախության, հանուն ազատության, հանուն մարդկային արժանապատվության, մինչև ատամները զինված ուխտադրուժ թշնամու դեմ: Եվ հզոր աղյուծի նրանց մոնչյունը լսվեց Վոլգայի ափերին, լսվեց Կուրսկի մոտ, Խորհրդային հայրեն-

նիքի մայրաքաղաքի պատերի տակ, Բալթիկայում և վերջապես, որպես Վարդանանց արժանի զավակներ, հայ դուցազունները իրենց սուրը հաղթանակով դրեցին պատյան պարտված թշնամու որջում... «Զի քարձրացի կողմն ճշմարտության»:

Անցել են դարեր... Կգան ու կանցնեն նորեր: Երգել են պատմիչները, երգել են բանաստեղծները, երգել են գուսանները իրենց բամբիռներով, երգել են արվեստագետները... Երգել են փառքն անմահ Վարդանանց: Եվ պիտի երգեն...

Բանախոսությունից հետո հոգևոր ճեմարանի սաները, ղեկավարությամբ հոգևոր ճեմարանի դասախոս Խորեն Պալյանի, ոգեշնչված կատարեցին Սրբոց Վարդանանց նվիրված շարականները և Մակար Եկմալյանի «Ազգային մաղթանք»-ը՝ մեծակատարությամբ հոգևոր ճեմարանի Գ լսա-

րանի ուսանող Էդվարդ Միրզախանյանի:

Ապա հոգևոր ճեմարանի Ե լսարանի ուսանող Վազգեն արկ. Պերպերյանը արտասանեց Վ. Թեքեյանի «Խորհուրդ Վարդանանց», իսկ Դ լսարանի ուսանող Անդրանիկ Տերտերյանը՝ Ավ. Իսահակյանի «Ռազմակոչ» բանաստեղծությունները: Ե լսարանի ուսանող Գևորգ արկ. Աջապահյանը արտասանեց Ղևոնդյանց և Վարդանանց նվիրված ձեռագրերից դուրս գրված անտիպ տաղեր:

Հոգևոր ճեմարանի վերակացու, բանաստեղծ Վաչագան Հովհաննիսյանը արտասանեց իր «Ավարայրում» հայրենաշունչ բանաստեղծությունը՝ գրված մասնավորաբար սույն հանդիպության առթիվ: Արտասանությունն ուղեկցվեց հոգևոր ճեմարանի երգչախմբի երգակցությամբ (երաժշտությունը՝ Կոմիտաս Քեչիշյանի):

Ա Վ Ա Ր Ա Յ Ր Ո Ւ Մ

Ոտքի ելավ աշխարհն Հայոց՝ հայրենյաց սուրբ սիրով լի,
Ծեր ու մանուկ, ոգին ամբողջ Հայաստանյայց աշխարհի.
Ոտքի ելավ եկեղեցին՝ խաչն իր կրծքին գերդ վահան,
Ծուրթին աղոթք, սրտում ցասում, ձեռքին սուրը հաղթական...

Ամպերի պես երկու հսկա բանակները լեռնացան,
Տղմուտ գետի զույգ ափերին ծաղիկները դալկացան,
Ծոնդացին ահեղագոչ զրահները երկուստեք,
Ու շողացին Ավարայրում հազարավոր մեծ ու տեգ...

Կովում էին քաջերն հայոց՝ այնպես հուժկու, մոլեգին,
Որ զարկերից նրանց հզոր սարն էր թնդում ահագին.
Զարկում էին և մերթ ընկնում՝ մոնչյունով ահարկու,
Խլում էին մահն իրարից՝ կյանք պարգևում մեկ-մեկու...

Ոտքի ելան բոլորը մեկ՝ հովիվ, ռամիկ ու ռանչպար,
Վրեժով էր Հայոց երկրում լցվել ամեն թուփ ու քար.
Ոտքի ելան տիկնաքն հայոց՝ ցասման բոցով հրդեհված,
Արյունարբու պարսից զորքի ու փղերի դեմ հարբած...

Եվ այն օրից աշխարհն Հայոց ծնեց Վարդան ու Արտակ,
Որոնց կյանքով ոգի առավ երկիրը մեր բովանդակ.
Ու տես, այսօր հողագնդի ամեն ծայրում հայը կա,
Հայը ամեն երկնի սրտում ունի արևն իր անմահ...

Ավարայրից ծնվեց օրն այս՝ կյանքով ազատ մեկընդմիջտ,
Որ ծաղկի է փոխվել Հայոց երկրում ամեն վերք ու վիշտ.
Ցնծա երկիր, ցնծա հավերժ դու հաղթական աշխարհում,
Զի այսօր էլ ունես քեզ հետ քաջ Վարդաններ դուցազուն...

Հոգևոր ճեմարանի երգչախումբը, դեկավարությամբ հոգևոր ճեմարանի երաժշտության դասախոս Կոմիտաս Քեշիշյանի, կատարեց «Տեսեք Աղավնին» երգը:

Հանդիսության գեղարվեստական մասից հետո փակման խոսք ասաց Տ. Վազգեն եպս. Քեշիշյանը.

Տ. ՎԱԶԳԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՔԵՇԻՇՅԱՆԻ ԽՈՍՔԸ

Այսօր աշխարհի բոլոր անկյուններում մեջ, ուր հայ ժողովուրդ կա, կտոնեն արմենական հոգիի տոնը: Այսօր Վարդանանց հաղթանակի օրն է, և մենք զայն միշտ տոնած ենք, որովհետև ուզած ենք հաղորդվիլ անոնց հոգիով, ուզած ենք անոնցմով ներշնչվիլ և դիմադրել գալիքին: Տարօրինակ, բայց սքանչելի ժողովուրդ ենք: Տարօրինակ, որովհետև մեր անհամաձայնություններում մեջ անգամ կարողացած ենք ապրիլ, կարողացած ենք հասկնալ իրար: Բայց սքանչելի ժողովուրդ եղած ենք, որովհետև կրցած ենք ըմբռնել և ծառանգել այն ոգին, որ պատկանելիության ոգին է: 451 թ. մայիսի 26-ի առավոտում ամբողջ հայ աշխարհը, Հայաստանը ոտքի կանգնեցավ ինկելության պատերազմին համար: Ըլլալու և չըլլալու պատերազմ էր: 1918-ի մայիսի 26-ին Սարդարապատի ճակատամարտին մեջ ամբողջ հայ ժողովուրդը հոն էր, լինելության, ըլլալու կամ չըլլալու համար: Տարօրինակ գուգադիպություն. 1393 թվականի նոյեմբեր 29-ին կվախճաներ Կիլիկյան հայոց թագավորության վերջին թագավորը և 1920 նոյեմբեր 29-ին արևը կծագեր Հայաստան աշխարհի վերև և Հայաստան աշխարհը իր վերածնունդի ճակատարհին մեջ կմտներ: Բայց հողակապ ժողովուրդ ենք, որովհետև գիտենք ոգեկոչել, ապրիլ, զգալ ու խորապես ըմբռնել մեր պատմությունը, ներշնչվիլ անով, ապրիլ անով: Ու դարեր շարունակ ամենուրեք մեր գաղթականության մեջ աշխարհի ամեն անկյունը տոնած ենք հայկական այդ ոգին: Այսօր ինձի համար հուզիչ օր է. եկած արտասահմանեն, ծնած արտասահմանին մեջ, մեծցած՝ դիմակալելով օտարության բոլոր ճնշումները, ըլլալ այն երկրին մեջ, որում

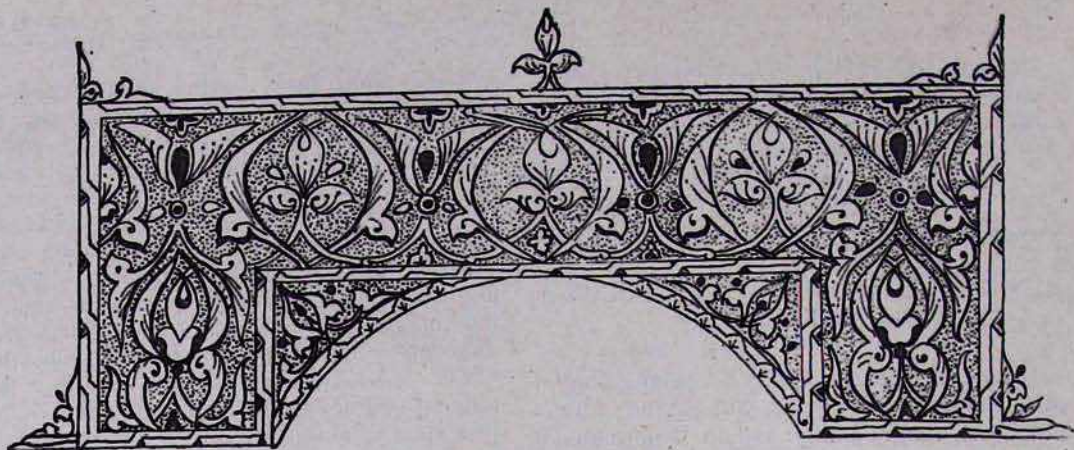
կպատկանիմ, ըլլալ այն հավիտենական հաստատության կամարներում ներքև, որում ուխտավորն եմ և նվիրվածը, և բերել արտասահմանի հայության ամբողջ զգացումները: Հայ մնալու համար լինելության պայքար, Վարդանանց պայքարը կմղենք ամեն օր: Եվ մենք պետք ունինք ուժի, ներշնչումի, մենք պետք ունինք մեր եղբայրներում, որոնք հոգիով մեզ գրկեն-տաքցնեն հայրենի աշխարհեն: Ինչ լավ է ձեզի համար ըլլալ այս ապահով հողին վրա, այդ հողին ստանալ ուժ և կորով, և վերապրիլ ամբողջ պատմությունը և հպարտությամբ հայ զգալ: Մենք Վարդանով կներշնչվինք, Դավիթ Բեկով ոտքի կկանգնինք, Սարդարապատով կավյունավորվինք, Անդրանիկով կսկանանք և վերածնած Հայրենիքի ներշնչանքով կդիմակալենք Սփյուռքի մեջ մեզ շրջապատող բոլոր դժվարությունները: Մեր հոգիներում մեջ փոխան սուրի և խաչի, կա Ամենայն Հայոց Հայրապետությունը, Սրբություն Սրբոց Ս. Էջմիածինը, որում վրա, ինչպես Առաքել Դավիթեցի կըսե, կա ու կմնա ազգն հայոց: Մեր Դևոնդ երեցը Ամենայն Հայոց Հայրապետն է, Նորին Սուրբ Օծություն Տ. Տ. Վազգեն Առաջինը, որ մեր հոգիներում մեջ մեզ միշտ կմղեն հառաջ, դեպի մեր ինքնությունը: Մեր հոգիներում մեջ փոխան սուրի կա մեր Հայրենիքը, որում երազանքով ինքզինքնիս կպահենք ամուր՝ բոլոր օտարացումներու դեմ և անով ներշնչված մեր Ավարայրի պատերազմը կպատերազմինք:

Եվ այդ պատերազմին գետնին վրա թող Աստված անասան պահե Հայոց աշխարհը՝ Խորհրդային Հայաստանը, թող Աստված անասան պահե Ամենայն Հայոց Հայրապետություն Սուրբ Էջմիածինը, և Վազգեն Ա. կաթողիկոսը դառնա մեր Մովսեսը, որ իր դալար գավազանով մեզ առաջնորդե դեպի մեր ամբողջական ինքնությունը, ամբողջական Հայրենիքը, ամբողջական խաղաղությունը:

Ոգեկոչման հանդիսավոր ցերեկույթն ավարտվեց Վեհափառ Հայրապետի «Պահպանիչ»-ով:

ՎՈԼՈՂՅԱ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ

ՎԵՂԱՐԻ ՏՎՉՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն թվականի փետրվարի 28-ին, Վեհափառ Հայրապետի հատուկ կարգադրությամբ, Հայրենիքի տարբեր եկեղեցիներում երկարամյա քահանայական արդյունավոր գործունեություն ծավալած Ս. Արամ ավագ քահանա Բոյաջյանին, կնոջ մահվանից հետո, տրվեց վեղար կրելու իրավունք և ընդգրկվեց Մայր Աթոռի միաբանության շարքերը որպես կուսակրոն քահանա:

Արամ արեղա Բոյաջյանը ծնվել է Կահիրեում, 1928 թ. դեկտեմբերի 30-ին: 1946 թ. ավարտել է տեղի Գալստյան ազգային վարժարանի միջնակարգ դասընթացը, միաժամանակ փոքր հասակից ծառայել Ա. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցում:

1947 թ. տեղափոխվել է Մայր Հայրենիք և բնակություն հաստատել Լեհիմական քաղաքում: Այդ թվականից մինչև 1953 թ. աշխատել է Լեհիմականի տեքստիլ գործարանում:

1953—55 թթ. ուսանել է տեղի թեթև արդյունաբերության գործվածքեղենի մասնաճյուղի ուսումնարանում և ավարտել այն: Այդ ընթացքում շարունակել է իր ծառայությունները Լեհիմականի Ա. Յոթ վերք եկեղեցում որպես դպիր:

1955 թ. հունիսի 28-ին, հիշյալ եկեղեցու հավատացյալների խնդրանքի ու դիմումի հիման վրա, ձեռնադրվել է քահանա, ձեռամբ հանգուցյալ Ս. Վահան արքեպս.

Կոստանյանի, վերանվանվելով Ս. Արամ քահանա:

1957 և 1965 թթ. Վեհափառ Հայրապետի կողմից նրան շնորհվում է լանջախաչ և ծաղկյա փիղոն կրելու իրավունք:

1978 թ. Տ. Արամ քահանային Վեհափառ Հայրապետը շնորհում է ավագության պատիվ:

Տ. Արամ քահանան Լենինականի վերահիշյալ եկեղեցում պաշտոնավարել է 26 երկար տարիներ: Իր ծառայությանը զուգընթաց 22 տարիներ անդուլ կերպով ղեկավարել է հիշյալ եկեղեցու քառաձայն երկսեռ երգչախումբը:

1981 թ. սկզբից, Վեհափառ Հայրապետի գիտությամբ և բարձր կարգադրությամբ, տեղափոխվել է Երևան և իր ծառայությունը շարունակել Ս. Զորավոր եկեղեցում՝ որպես ավագերեց ու լուսարարապետ:

Սույն թվականի փետրվարի 28-ին, ձեռամբ Մայր տաճարի լուսարարապետ գերաշնորհ Տ. Հուսիկ արքեպս. Սանթրուքյանի, ստացավ վեղար կրելու իրավունք: Հավարտ առավոտյան ժամերգության, Հուսիկ արքեպս. Սանթրուքյանի առաջնորդությամբ, Տ. Արամ արեղան ներկայացավ Վեհափառ Հայրապետին և ստացավ Նորին Սրբության Հայրապետական օրհնությունը: Այս առթիվ, ինչպես նաև նկատի ունենալով նրա երկարամյա ծառայությունը, Վեհափառ Հայրապետը Տ. Արամ արեղային շնորհեց վարդապետական լանջախաչ կրելու իրավունք:

ՔԱՀԱՆԱՅԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ

Սույն թվականի փետրվարի 20-ին, երեկոյան ժամերգությունից հետո, Մայր տաճարում, Իջման ա. սեղանի մոտ, տեղի ունեցավ Ս. Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի շրջանավարտ Գևորգ սրկ. Գրուգորյանի քահանայակոչման կարգը, խարտավիակությամբ Տ. Նարեկ քհն. Մատարյանի: Նորընծան խոստացավ «յանձն առնուլ և կատարել զամենայն հրամանս արքոց առաքելոցն և հայրապետացն և կալ ըստ կանոնաց նոցա», «ամենայն պատրաստութեամբ և առանց ձանձրանալոյ կալ ի պաշտօնն Աստուծոյ» և պահել «զդաւանութիւն ուղղափառ հաւատոյ, ընդ սուրբ Հայրապետսն ըստ երից սուրբ ժողովոց»: Արարողության ավարտին ընծայալը արտասանեց Հայաստանյայց Առաքելական Ուղղափառ Սուրբ Եկեղեցու «Հաւատոյ խոստովանութիւնը»:

Փետրվարի 22-ին, կիրակի օրը, Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ է մատուցում ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Կանադայի հայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Վազգեն եպս. Քեշիշյանը: Ա. պատարագի ընթացքում պատարագիչ սրբազան հայրը կատարում է բարեշնորհ Գևորգ սարկավագի քահանայական կոչման ու ձեռնադրության սրբազան արարողությունը: Նորընծան բարձրացնելով ձեռքերը, հրաժարվում է աշխարհիկ կյանքից: Ապա, ըստ «Ձեռնա-

դրության Մաշտոց»-ի, ստանում է քահանայական փիղոն և պատարագի զգեստներ: Ձեռնադրող սրբազանը սրբալույս մեռնով օծում է քահանայական լիով զգեստավորության մեջ գտնվող նորընծայի ճակատը, վերանվանելով Օշական քահանա: Օծումից հետո Տ. Օշական քահանային տրվում է սկիհ ու մաղգմա՝ ի նշան պատարագ մատուցելու իշխանության:

Օրվա հանդիսավոր արարողության առթիվ բովանդակալից քարոզ է խոսում սրբազան հայրը:

ՎԱԶԳԵՆ ԵՊՍ. ՔԵՇԻՇՅԱՆԻ ՔԱՐՈԶԸ

«Յանուն Հօր և Որդոյ և Հոգւոյն Սրբոյ ամէն»:

«Զգոյշ կացէք անձանց եւ ամենայն հօտիդ, յորում եղ զձեզ Հոգին Սուրբ տեսուչն՝ հովուել զժողովուրդս Տեառն» (Գործք. Ի 28):

«Գործք առաքելոցի» մեջ այսպես կրպատգամե Առաքյալը բոլոր անոնց, որոնք կկոչվին հոգևոր ծառայության: Իսկ Պետրոս Առաքյալ իր թուղթին մեջ կըսէ. «Վերակացու լինել մի՛ իբրև ակամայ, այլ կամաւ ըստ Աստուծոյ» (Ա. Պետրոս Ե 2): Այսօր, այս սուրբ սեղանին առջև ինչ որ կատարվեցավ, գերագույն պատիվն էր, որ տրվեցավ ընծայալին: Պատիվներու ամենեւն ազնվականը՝ ըլլալ ծառա Աստուծոյ,

Մի պահ ձմեռաբնակարանում

ըլլալ հովիվ և առաջնորդ ժողովուրդին: Ընծայալիս հոգեկան բարձրագույն արժեքներու ձգտումը և Սուրբ Հոգիի շնորհները ընկալելը վսեմ հոգիի արտահայտությունն է:

Սուրբ Հոգիի շնորհքով լեցված նորընծան պիտի ծառայե Աստուծո և հայ ժողովուրդին, որ իրեն պիտի հանձնվի: Ծառայության այս վսեմ ճանապարհի ընթացքին զգույշ պետք է ըլլալ, ըստ Սոսանայի, որովհետև իր խնամքին հանձնված յուրաքանչյուր անհատին համար իրմէ հաշիվ պիտի պահանջվի, մանավանդ իր իսկ անձին համար: Հետևաբար իր անձը օրինակ պետք է հանդիսանա բանավոր հոտին: Աստուծո կամքով, և ոչ թե ակամա, զանոնք հովվէ և առաջնորդէ դէպի դպար մարգագետիններ, դէպի հավիտենական փրկություն, դէպի Աստուծո արքայությունը:

Այս պահուն բոլորս ալ վկայեցինք Գելորգ սարկավագի ընծայաբերումը հովիտենական և արքայություն արքոց Սուրբ Էջմիածնի այս նվիրական Իշման սուրբ սեղանին առջև: Այս ալ ուրիշ ներշնչում մըն է իրեն, որովհետև այս Սուրբ Մեղանին վրա ծունկի եկած են մեր եռամեծ հայրապետներն ու տեսապաշտ վարդապետները, որոնք իմաստությամբ, նվիրումով և անձնագործությամբ տեր են կանգնած իրենց հոտին և անոր հոգեկան արժեքներուն և զանոնք դէպի խաղաղություն առաջնորդած են արհավիրքներու մեջեն: Չկա ավելի մեծ պատիվ ուխտավորի մը, եթէ ոչ այս նվիրական վայրին վրա ծունկի գալ և ուխտել՝ ծառայելու Աստուծո, ծառայելու մեր սքանչելի ժողովուրդին:

Երբ Մովսէս կոտենար Սինայի լեռան անկեզ մորենիին, Աստված խոսեցաւ և ըսաւ: «Սուրբ է վայրը, հետևաբար համէ կոչիկներդ»: Սուրբ է Էջմիածինը, և երբ մենք ծունկ կ'ընենք անոր խորանին առջև, պետք է մերկացնենք մեր հոգիները շահաւիրութենէ, ընչաքաղցութենէ, ազահութենէ և անգամտութենէ և լեցնենք, նորոգենք մարդասիրությամբ, ողորմածությամբ, անարատությամբ, հեզությամբ, սիրով, բարեսիրությամբ, արդարությամբ և ծուկակալությամբ: Ըլլանք նոր մարդ, լեցված Սուրբ Հոգիով և հայրապետներու օրինակով:

Այսօր Նորին Սուրբ Օծություն Տ. Տ. Վազգեն Ա. առաքելաշախիղ կաթողիկոսի բացատիկ արտոնությանը Գևորգ սարկավագ ծնրադրեց մեր առջև՝ ուխտելու ըլլալ քաջ հովիվ, բարի հովիվ, որ իր անձը պիտի նվիրաբերէ անկաշատորեն, անձանձիրորեն իր ժողովուրդին: Մենք աղոթեցինք և երգեցինք, որպէսզի աստվածային և երկ-

նավոր շնորհը առատորեն իջնէ իր վրա, դարձնէ զինք նոր մարդ, մոռնալով իր անցյալը՝ իր ուխտին մեջ լեցվի Սուրբ Հոգիի շնորհքով: Գևորգ սարկավագը, վերածնած Օշական արեղա, կարենա իր հոգին լեցնել նաև Օշականի մեջ հանգչող Սուրբ Մեսրոպի ոգիով: Անոր նման նվիրաբերել իր անձը իր ժողովուրդին հոգևոր և ազգային ծառայության սուրբ գործին: Մեր ժողովուրդին պարտադրանքն է այս իր եկեղեցականին վրան դրված: Եկեղեցականը պետք է զգա, հաղորդվի և ներշնչվի իր պատմությամբ, անցյալով և լիցքավորված նայի ապագային՝ պայծառ աչքով, անխարդախ և ուղիղ դատամով: Ոչ մէկ շիլ հաշիվ, ոչ մէկ անպարկեշտ մտածում և կամ ընթացք զինք շեղեցնէ իր ուխտեն: Դարերու երկայնքին և մինչև այսօր անոնք, որոնք եկեղեցական ասպարեզը ընդունած են որպէս զգեստ, կորսված են դարերու փոշիին մեջ, իսկ անոնք, որոնք ծնած են անոր մեջ և անոր մեջ անցուցած են իրենց հոգին, զգուշությամբ իրենց անձերուն հոգ տարած են և իրենց անձերը որպէս օրինակ տված են այն հոտին, որ իրենց հանձնված է, անոնք միայն ապրած են ներքին գոհունակության հաղթանակը և երկնային վարձքը:

Մեր ժողովուրդը իր եկեղեցականը մեանցուցած է հովիվի, որ կ'ուշվի հոգևոր հովիվ: Այս գույգ բառերը բախարար են հատկանշելու պաշտոնին վսեմությունը: Ան պետք է ըլլա համեստ, պարտաճանաչ, ուշալ, ընթերցասեր և ծառայասեր: Առաքիւնությունները իր մեջ պետք է մարմնացած ըլլան: Քրիստոս ինքզինք կոչեց քաջ և բարի հովիվ, որ իր անձը գիտէ իր հոտին համար գոհել և տվալ փաստը Գողգոթայի վրա ինքզինք գոհելով մեր՝ իր հոտին փրկության և հաղթանակին համար: Ան, որ ինքզինքը Քրիստոսի մեջ մեղցնել գիտէ, ան, որ ինքզինք իր ժողովուրդի բարօրության համար մեղցնել գիտէ, ան պիտի վայելէ պտուղը հաղթանակին՝ հավիտենական կյանքը:

Հոգևոր հովիվը կապտական հանրության, տառապողներու ցավին դարման պետք է տա, վիշտին՝ բախաւան հայթայթէ, սգավորները մխիթարէ, անկարներուն օգնէ: Իր հետ պետք է տանէ շնորհք, օրհնություն և բարիք: Ան պետք է ըլլա սրտակից, խորհրդատու և մանավանդ գորովագութ հայր:

Վաղորենք, որ Աստված Օշական արեղան այս շնորհներով լեցնէ և Սուրբ Հոգիով վերանորոգած, վերստին ծննդյան շնորհին արժանացուցած զինք «մշակ առանց ամօթոյ» դարձնէ և երբ իր ժամանա-

Տ. Վազգեն եպս. Քեշիշյանը օծում է նորընծայի ճակատը

կը հասնի, իր Հայրապետին, ապա իր Փրկչին կարենա ըսել. «Ձհաւատսն պահեցի, զընթացսն կատարեցի» (Բ Տիմթ. Դ 7):

Մենք այս առթիվ մեր որդիական խոնարհ սերն ու շնորհակալությունը կհայտնենք Ամենայն Հայոց Հայրապետ Նորին Սուրբ Օծույթուն Ս. Տ. Վազգեն Ա կաթողիկոսին, մեզի շնորհած սույն պատիվին համար, որպես ձեռնադրիչ, և կաղոթենք ու կմաղթենք, որ մեր Սուրբ Եկեղեցվո ճավը բազում ամոք առաջնորդէ դէպի խաղաղության պայծառ ապագան:

Թող Աստված Սուրբ Հոգիի շնորքով լեցնէ և առաջնորդէ և՛ մորաօծ Օշական արեւան, և՛ մեզ, և՛ ձեզ բոլորդ: Ամեն:

Ս. պատարագին ձերկա էին Վեհափառ Հայրապետը, ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Փարիզի հայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Գյուտ եպս. Նազգաշանը և Ծվեդիայի հոգևոր տեսուչ գերաշնորհ Ս. Արսեն եպս. Բերբերյանը: Ս. պատարագին ձերկա էին նաև Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամները:

Ս. պատարագից հետո մորընձա քահանան առաջնորդվում է Վեհարան, որ տրվում է ճաշկերույթ: Ծաշկերույթի ժամանակ

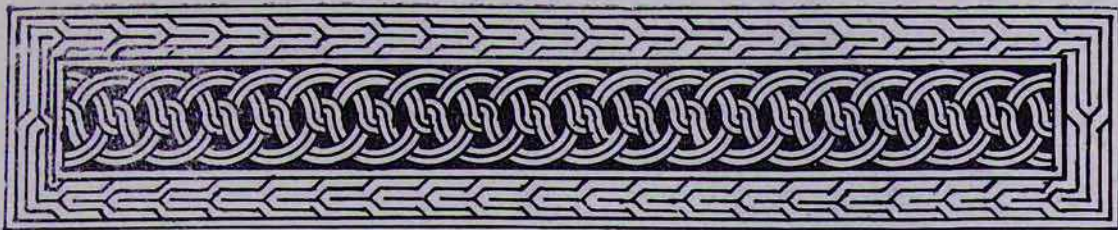
Ս. Օշական քահանային ձեռնադրության առթիվ շնորհավորում է Վեհափառ Հայրապետը, տալով իր բարեմաղթությունները: Նորընծային շնորհավորում են նաև ձերկաները: Վերջում շնորհակալության խոսք է ասում Ս. Օշական քահանան, Վեհափառ Հայրապետին և ձերկաներին վրստահեցնելով, որ կլինի Հայ Եկեղեցու նվիրյալ սպասավորը և իր կարողությունները ամբողջովին ի սպաս կդնի հայ ժողովրդի բարգավաճման ու գոյատևման սրբազան գործին:

Նույն օրը, երեկոյան, կատարվում են «Օրհնութիւն արեղայի» և «Օրհնութիւն վեղարի» կարգերը, և Ս. Օշական քահանա Գլուգլույանին տրվում է վեղար՝ ի մշան կուսակրոն քահանայության:

*
*
*

«Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունը շնորհավորում է մորընձային, այն հույսով, որ նա անմնացորդ կերպով կնվիրվի Հայ Եկեղեցու և հայ ժողովրդի ծառայության սրբազան գործին:

Տ. ՕՇԱԿԱՆ ԱԲԵՂԱ ԳՅՈՒԼԳՅՈՒԼՅԱՆ

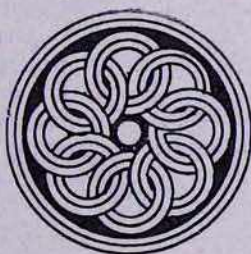
Ծնվել է 1960 թ. հունիսի 18-ին, Բելյու-
թում: Ավագանի անունն է Գևորգ: Նախնա-
կան կրթությունն ստացել է Վահան Թեքե-
յան ազգային վարժարանում:

1977 թ. սեպտեմբերին ընդունվել է Մեծի
Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության դպրե-
վանք:

Երկու տարի ուսանելուց հետո, 1979 թ.
սեպտեմբերին, ընդունվել է Մայր Աթոռ Ս.
Էջմիածնի հոգևոր ճեմարան: Մեկ տարի
անց մեկնել է Բելյութ և որոշ ընդհատու-
մից հետո, 1982 թ., վերադարձել Ս. Էջ-
միածին և շարունակել ուսումը հոգևոր ճե-
մարանում:

1986 թ. փետրվարի 14-ին, ձեռամբ Մայր
Աթոռի լուսարարապետ գերաշնորհ Տ. Հու-
սիկ արքեպս. Սանթուրյանի, ձեռնադրվել
է սարկավագ:

1986 թ. ավարտել է հոգևոր ճեմարանը՝
ավարտաճառ ներկայացնելով «Ստեփանոս
Սյունեցու մատենագրական ժառանգության
մի քանի էջեր» թեմայով:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ

Փետրվարի 1-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Ս. Միքայել քին. Կյուրեղյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց՝ «Ամեն, ամեն ասեմ ձեզ, զի Որ հաւատայ յիս՝ ընդունի զկեանսն յաիտենականս» (Հովհ. Զ 47) բնաբանով:

Ա. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

* *

Փետրվարի 4-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Վեհաբանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ հերթական միաբանական հավաքույթ:

* *

Փետրվարի 8-ին, կիրակի.—Բարեկենդան առաջատուաց պահոց:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Ս. Պարգև արք. Մարտիրոսյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց՝ «Երկինք և երկիր անցցեն, և բանք իմ մի անցցեն» (Մատթ. ԻԴ 35) բնաբանով:

* *

Փետրվարի 14-ին, շաբաթ.—Տեառնընդառաջ: Տօն քառասնօրեայ գալստեանն Զրիստոսի ի Տաճարն:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, օրվա մեծ տոնի առթիվ, ա. պատարագ մատուցեց Ս. Խաչատուր քին. Ֆրանկյանը:

* *

Փետրվարի 15-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Ս. Զավեն արք. Խաչատրյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց՝ «Արդ արձակեա զճառայս քո, Տէր, ըստ բանի քում ի խաղաղութիւն. Զի տեսին աչք իմ զփրկութիւն քո» (Ղուկ. Բ 29) բնաբանով (տես էջ 50):

* *

Փետրվարի 25-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Վեհաբանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ հերթական միաբանական հավաքույթ:

* *

Փետրվարի 27-ին, ուրբաթ օրը, Մոսկվայի խաղաղության համաժողովից հետո Մայր Աթոռ ժամանած Փարիզի հայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Գյուտ եպս. Նազգաշյանը և Կանադայի հայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Վազգեն եպս. Բեշիշյանը մեկնեցին իրենց թեմեր:

*
*
*

Մարտի 1-ին, կիրակի.—Բուն Բարեկենդան:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ խորանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Ս. Եղիշե ավագ քին. Բաղրամյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց Վեհափառ Հայրապետը՝ «Եւ եղև Խաղաղութիւն մեծ» (Ղուկ. Ը 24) բնաբանով (տես էջ 3):

*
*
*

Մարտի 4-ին, 6-ին և 7-ին հաջորդաբար Մայր Աթոռ ժամանեցին Գերագույն Հոգեվոր Խորհրդի անդամներ՝ Եգիպտոսի հայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Զավեն արքեպս. Զինչիկյանը, ԱՄՆ-ի հայոց արեւելյան թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Թորգոմ արքեպս. Մանուկյանը և պրն. Արմեն Բարսեղյանը (Փարիզ), ինչպես նաև ԱՄՆ-ի արևմտյան թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Վաչե արքեպս. Հովսեփյանը:

*
*
*

Մարտի 8-ին, կիրակի.—Բ կիրակի Քառասնորդական Պահոց (Արտաքսման):

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ խորանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Ս. Միքայել քին. Կյուրեղյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Եգիպտոսի հայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Զավեն արքեպս. Զինչիկյանը:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

*
*
*

Մարտի 11-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր հոգևոր ճեմարանի հանդիսությունների դասիճում տեղի ունեցավ գրական երեկո: Երեկոյի ընթացքում մասնագիտությամբ բժիշկ պրն. Կամո Տեր-Պետրոսյանի և ֆիզիկոս տկն. Մարի Պահուտյանի կատարմամբ հնչեցին արևմտահայ բանաստեղծների ստեղծագործություններից:

Երեկոյին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Երեկոյին ներկա էին նաև գերաշնորհ Ս. Թորգոմ արքեպս. Մանուկյանը, գերաշնորհ Ս. Զավեն արքեպս. Զինչիկյանը, գերաշնորհ Ս. Վաչե արքեպս. Հովսեփյանը:

ըն և գերաշնորհ Ս. Գարեգին եպս. Ներսիսյանը:

*
*
*

Մարտի 14-ին, 15-ին և 16-ին հաջորդաբար իրենց թեմեր մեկնեցին ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Ս. Վաչե արքեպս. Հովսեփյանը, Ս. Թորգոմ արքեպս. Մանուկյանը և Ս. Զավեն արքեպս. Զինչիկյանը:

Մարտի 15-ին Փարիզ մեկնեց նաև Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամ պրն. Արմեն Բարսեղյանը:

*
*
*

Մարտի 15-ին, կիրակի.—Գ կիրակի Քառասնորդական Պահոց (Անառակին):

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ խորանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Ս. Խաչատուր քին. Ֆրանկյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց Ս. Արամ արք. Բոյաչյանը՝ «Հայր, մեղայ լերկինս եւ առաջի բո, եւ ոչ ես եմ արժանի կոչել որդի բո, արա գիս իբրեւ զմի ի վարձկանաց բոց» (Ղուկ. ԺԵ 18—20) բնաբանով:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

*
*
*

Մարտի 18-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Վեհափառում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ հերթական միաբանական հավաքույթ:

*
*
*

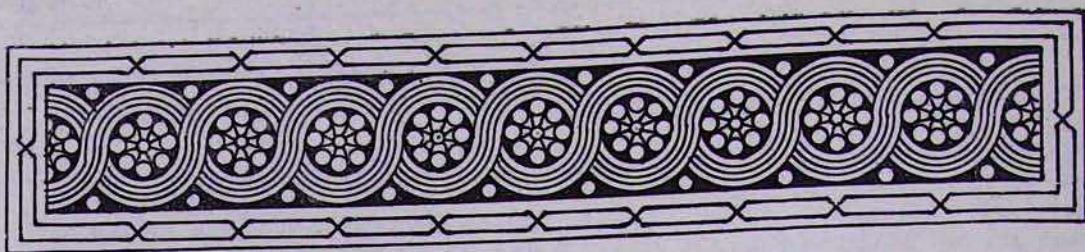
Մարտի 22-ին, կիրակի.—Դ կիրակի Քառասնորդական Պահոց (Տնտեսին):

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Ս. Արտակ քին. Սիմոնյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց Ս. Զավեն արք. Խաչատրյանը՝ «Զի որդիք աշխարհիս աւտրիկ իմաստնագույնք եմ բան գորդիս լուսո» (Ղուկ. ԺԶ 8) բնաբանով:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

*
*
*

Մարտի 25-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Վեհափառում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ հերթական միաբանական հավաքույթ:

ԳՐԱԿԱՆ ԵՐԵԿՈՒՆՆԵՐԻ ՆՎԻՐՎԱԾ ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅԱՆ

Ս. Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանում գեղեցիկ ավանդություն է դարձել գրական երեկոների կազմակերպումը, որոնց իր խրախուսիչ ներկայությունն է բերում Ազգիս Վեհափառ Հայրապետ Ս. Ս. Վազգեն Առաջինը:

Սույն թվականի փետրվարի 21-ին, երկույն ժամը 20-ին, լեկ-լեցուն էր հոգևոր ճեմարանի հանդիսությունների դահլիճը: Այստեղ էին հավաքվել Մայր Աթոռի միաբանությունը, հոգևոր ճեմարանի դասախոսական կազմը, ուսանողությունն ու հրավիրյալներ՝ հաղորդվելու արևմտահայ բանաստեղծության կախարհիչ գույներին:

Ծուտով, ներկաների ուրախ ծափահարությունների ներքո, դահլիճ է մտնում Վեհափառ Հայրապետը՝ ողեկցությամբ ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Փարիզի հայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Գյուտ եպս. Նազգաշյանի և Կանադայի հայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Վազգեն եպս. Քեշիշյանի:

Գրական երեկոյի բացման ոգեշունչ խոսքով հանդես է գալիս Մայր Աթոռի միջեկեղեցական հարաբերությունների բաժնի վարիչ, հոգևոր ճեմարանի երկարամյա դասախոս պրն. Պարզե Ծահրազյանը:

«Այսօրվա երեկոն այս ուսումնական տարում հոգևոր ճեմարանի հարկի տակ կազմակերպված 3-րդ ամսունքի երեկոն է: Այն նվիրված է արևմտահայ բանաստեղծությանը: Արևմտահայ բանաստեղծությունը ընդգրկում է ավելի քան հարյուր տարվա մի ժամանակաշրջան: Սկզբնավորվել է այցյալ դարի 50—60-ական թվականներին: Սկզբնավորողները և առաջին ներկայացուցիչները եղել են հայր Դևոն Ալիշանը, Մկրտիչ Պեշկիթաշյանը և Պետրոս Դուրյանը: Այս երեքը մեր թարմ շունչ հա-

ղորդեցին արևմտահայ բանաստեղծությանը և դարձան մեր մեջ հիմնադիրները գրական մի մոր ուղղության, որ ծանոթ է **ռոմանտիզմ** անունով: Մինչ այդ մեր բանաստեղծության մեջ իշխում էր դասական-կլասիցիստական ուղղությունը, որի ներկայացուցիչներն էին Մխիթարյան հայրենիք՝ Հյուրմյուզը, Արսեն Բագրատունին, ինչպես նաև Թովմաս Թերզյանը և ուրիշներ, որոնք հորինում էին դասական պարտադիր կաղապարների վրա ձևված չոր, անհույզ, անկենդան քերթվածներ գրաբար լեզվով, ուր գերիշխում էր մեծ մասամբ միտքը, բանականությունը: Մեր **ռոմանտիկ** բանաստեղծները եկան հաստատելու անձնական զգացումների և հույզերի գերակշռությունը բանականության վրա, ազատ արտահայտություն տվեցին իրենց ներքին ապրումներին: Նրանք բանականության միահեծան գերիշխանությանը հակադրեցին երևակայության և երազանքի քմայքները, սրտի թոփքները, բնության զգացողությունը և այլն: Այս բոլոր ստորոգելիները ներկա են Ալիշանի, Պեշկիթաշյանի և Դուրյանի ստեղծագործություններում: Այս երեք հեղինակների մեջ իր բանաստեղծական բացառիկ տաղանդով բնականաբար առանձնանում է Պետրոս Դուրյանը, որը մեր գրականության մեջ հայտնի է «Այլուտարի տխրակ» մականունով: Ունեցել է շատ դժբախտ ճակատագիր: Եղել է աղքատ ծնողների զավակ: Նյութական ծանր և անապահով կյանքը, բնակարանային աննպաստ պայմանները, այս բոլորի վրա նաև բնականից թուլակազմ և գերզգայուն լինելը կանխահասորեն քայքայում են նրա առողջությունը և ընդամենը 20—21 տարեկան հասակում նրան առաջնորդում գերեզման: Այսպիսով շատ կարճ է

լինում նրա ստեղծագործական կյանքը՝ հազիվ 4—5 տարի: Միշտ է, նրա գրական վաստակը շատ համեմատ է իր քանակով, շուրջ 35—40 բանաստեղծություն, մի քանի թատերական գործեր ազգային-պատմական թեմաներով և մի շարք տխուր, հուսահատությամբ լի սքանչելի ճամակներ՝ ուղղված իր բարեկամներին և մտերիմներին: Սակայն, ինչպես ասում են, արժեքը քանակի մեջ չէ: Նրա քերթվածներից շատերը մինչև այսօր էլ մնում են որպես մեր գրականության մեծարժեք հազվագյուտ ճեղքներ և շարունակում են ներշնչել մեզ: Այդ քերթվածներով ներշնչվել են արևմտահայ բանաստեղծների մի քանի սերունդներ, որոնց մեջ իրենց բանաստեղծական հզոր տաղանդով փայլում են մասնավորապես չորս դեմքեր՝ Մեծարեմը, Վարուժանը, Սիմանյանը և Թեքեյանը, որոնք սերնդակիցներ են և ժամանակով էլ Դուրյանից երկու սերունդ կրտսեր: Սրանց հավասարազոր մեծություններ են և Դուրյանի հետ կազմում են, ինչպես ընդունված է ասել, արևմտահայ բանաստեղծության հինգ գագաթները: Արևմտահայ հայտնի գրաքննադատ Հակոբ Օջակյանը աչ սերնդի ներկայացուցիչներին իրավամբ տվել է «արվեստագետ սերունդ» որակումը, որովհետև բոլորի ստեղծագործություններում էլ, արդարև, զգալի է բանաստեղծական արվեստի՝ ձևի մտահոգությունը: Սրանց բոլորի կյանքն էլ, բացի Վահան Թեքեյանից, դժբախտաբար եղավ կարճատև: Սփյուռքահայ գրող Անդրանիկ Շառուկյանը «Եղեռնաբախտ քերթողներ» խորագիրը կրող իր գրքում մի տեղ ասում է, որ հայ բանաստեղծները ունեցել են երկու ահավոր թռչնամի. առաջինը թոքախտն է, երկրորդը՝ թուրքը: Եվ իսկապես մեր լավագույն բանաստեղծներից շատերը՝ Դուրյան, Պեշիկ-թաշյան, Մեծարեմ, Վահան Տերյան, Գաբելին Պեշկոթյուրյան, Մատթեոս Զարիֆյան և ուրիշներ, երիտասարդ հասակում զոհ դարձան թոքախտին, իսկ շատերին էլ թուրքի յաթաղանը հնձեց իրենց ստեղծագործական կյանքի վաղ տարիներին՝ Վարուժան, Սիմանյան, Ռուբեն Սևակ և այլն: Եթե սրանց կյանքը ընթանար խաղաղ հունով և հանգեր իր բնական ավարտին, անտարակույս որ մեր գրականությունը կհարուստանար թե՛ որակով և թե՛ քանակով գերազանց ստեղծագործություններով:

Արևմտահայ բանաստեղծության այս հինգ գագաթները թեև հավասարազոր մեծություններ են, սակայն նրանցից յուրաքանչյուրն ունի իր ինքնուրույն աշխարհը, իր անհատականությունը, սեփական ձայ-

նը, զգալու և արտահայտվելու իր առանձին եղանակը, լեզվի և ոճի առանձնահատուկ գեղեցկությունը, որոնցով էլ մեկը մյուսից զատորոշվում է: Բայց նրանց մեջ կա նաև մի ընդհանրություն, ներքին ընդգծված մի անանություն, որ նրանց միացնում է իրար: Դա տարածն և տարաբնույթ նրանց քերթվածների մեջ արտահայտվող ոգու ընդհանրությունն է, որ նրանց ստեղծագործությունները դարձնում է գերազանցապես հայաշունչ, հայադրոշմ, տոհմիկ: Դա, ըստ իս, պետք է բացատրել նրանով, որ նրանք բոլորն էլ սնվել են մույն ակունքից, ներթափանցվել մեր հնագույն բանաստեղծության ավանդներով: Թույլ տվեք բերել այստեղ մեկ-երկու օրինակ այս միտքը հաստատող: Ահա Դուրյանի բանաստեղծություններից մեկից վերցված մի քառյակ.

Ծաղի, շողի ժամք էին,
Վարդից հրդեհ կար յերկին.
Փոխան ամպոց հուր հիւսքի,
Տեղայր մարգրիտ եւ ոսկի:

Կամ Վարուժանի հետևյալ տողերը.

Եղեգնեայ գրչով երգեցի փառքեր,
Քեզի ընծայ, իմ հայրենիք,
Սօսեաց անտառէն էի գայն կտրեր,
Քեզի ընծայ, հին հայրենիք.
Եղեգնեայ գրչով երգեցի քուրմեր.
Ընդ եղեգան փող ծուխ ելաներ:

Այս տողերը մեզ չեն հիշեցնում արդյոք մեր Գողթան երգերի պատասիկներից ինչ-ինչ հատվածներ: Կամ՝ Մեծարեմի հետևյալ տողերը.

Յուշիկ փախչող իրիկուան ծիրանի
լոյսն է զուարթ.
Ոսկի թելեր պլլումս խունկի
թափշ մշուշին.
Կապոյտ ծուպեր, ծիածան, ծիփուն
ձայներ, միստիկ վարդ.
Լոյսէ արցունք մոմերու, որոնք հանդարտ
կը մաշին:

Սա հետավոր արձագանքը չէ՝ միթե կիրականտի ժամերգության ժամանակ երգվող «Լոյս զուարթ» շարականի՝ բանաստեղծի հոգու տաճարում երկարաձրգված: Եվ դեռ ի՞նչ հոգեհարազատություն նրա «Աստուածամար» քերթվածի և Նարեկացու՝ Աստվածամորը նվիրված անըման տաղի միջև: Ահա մի քանի տող Մեծարեմի այդ քերթվածից.

Դուն աստուածեան գեղեցկութեան
արփաւոր հարս,
Սրբութեան կոյսը ձինսաձիր
ու հրաւարս.
Գիշերին մէջ կ'իշնէ դեռ ուղիւր
լուսեղէն,
Կաթի՛լ մը կաթ ծովացած
քու սրբութենէն:

Նարեկացունը՝

Ահա կաթիլ մի կաթին քումդ
կուսութեան
յանձն իմ անձրեւեալ՝ կենաց
ինձ գօրէ:

Այս օրինակները կարելի է դեռ երկարել, բայց, կարծում եմ, այսքանն էլ բավական է՝ ցույց տալու համար, թե ինչպէս մեր անցյալի բանաստեղծության ոգեկան մըթ-նոյորտը դարեր հետո արտահայտություն է գտել վերոհիշյալ բանաստեղծների ստեղծագործությունների մեջ դրսևորման նոր, ինքնատիպ ձևերով:

Դուրյանի ման Մեծարեցը ևս ունեցավ դժբախտ ճակատագիր: Ապրեց ընդամենը 22 տարի: Մեր գրականությանը տվեց «Ծիածան» և «Նոր տաղեր» վերնագրերով քերականների երկու վտիտ հատորներ: Ունի նաև արձակ էջեր, գրական ուսումնասիրություններ և տարբեր բնույթի արժեքավոր հոդվածներ՝ բոլորն էլ իր կանխահաս տաղանդի կնիքը կրող: Սակայն նա մեր գրականության մեջ առավելապես հայտնի է որպէս գտարյուն գավառացի բանաստեղծ: Բնիկ Ակնցի (ծնվել է Ակնա շրջանի Բինկյան գյուղում), նրա մանկությունն ու պատանեկությունը անց է կացել իր հայրենի գյուղի հարուստ բնության ծոցում, և մատաղ հասակում նրա երևակայությունը օրորվել է Ակնա «Անտունի»-ների և ժողովրդական մյուս երգերի հմայքի ներքո: Մոռանալով իր անձնական ցավերը, իր դաժան հիվանդությունը, ինչպէս նաև իր ժողովրդի դժբախտ վիճակն ու կրած տառապանքները, նա ոգեկան անսպառ ուժով և մեծ ճաշակով երգել է բնությունը իր շուրջ գեղեցկություններով, թուփի ձայներով ու լուսություններով, իր խորհրդավոր ուժերով և մեծ իմաստությամբ՝ նոր էջ բանավով արևմտահայ բանաստեղծության մեջ:

Ահա թե ինչպէս է բնորոշել Եղիշե Զարեցը Մեծարեցի բանաստեղծական աշխարհը.

Արյուն է եղել աշխարհում:—Եղել է եղեռն
ու կոիվ:
Լեռնացել են ուժեր վիթխարի՝ ամենի ելած
իրար դեմ:
Աշխարհից հեռու մի գյուղում,
եղեգնյա մի սրինգ կտրած,
Արև է երգել ու գարուն այս հիվանդ,
հանճարեղ պատանին:

Մարդասիրական լայն ընդգրկում ունեցող, մարդկային սիրո վեհագույն զգացումներ արտահայտող սքանչելի մի գրքովածք է նրա «Տո՛ւր ինձի, Տէ՛ր» վերնագիրը կրող բանաստեղծությունը, որ հեղինակը, որպէս արդի մարդու Հայր մեր-ը, խոնարհաբար ձոնել է Պետրոս Դուրյանի կրտսեր եղբոր՝ Երուսաղեմի հայոց մախկին պատրիարք Եղիշե արքեպս. Դուրյանին: Այս քերթվածը համամարդկային հրնչեղություն ունի և իրավամբ համարվում է նրա լավագույն բանաստեղծություններից մեկը: Իր սեփական ուրախությունը իր մեծաների ուրախության մեջ որոնող, ուրիշների ուրախությունը իր համար գերագույն երջանկության աղբյուր համարող բանաստեղծը անսահման կարոտով ցանկանում է ամեն օր, ամեն ժամ, ամեն տեղ, բոլոր մարդկանց աչքերի մեջ տեսնել ուրախության ճառագայթներ և այդ ճառագայթներով լուսավորել ու ջերմացնել իր հոգին: Հանուն այդ անանձնական ուրախության, նա ծնկի եկած՝ ջերմեռանդությամբ աղոթում է Աստծուն և հայցում. «Տո՛ւր ինձի, Տէ՛ր, ուրախութիւնն անանձնական»:

Արևմտահայ բանաստեղծության մյուս գագաթը Դանիել Վարուժանն է: Սա ժամանակակից մեր բանաստեղծության պեգասն է՝ կուսական բարձունքների վրա ճախրող թևավոր ձին: Սա նույնպէս գավառացի է, բայց ուրիշ որակի: Հայրենի գավառը իր հովվերգական գեղեցկությամբ, հայ գյուղացուն, նրա արդար աշխատանքն ու վաստակը պատկերված է հետմահու հրատարակված նրա սքանչելի բանաստեղծությունների մի ժողովածուի մեջ, որ կրում է «Հացին երգը» խոսուն վերնագիրը: Ստեղծագործական իր կարճատև կյանքի ընթացքում նա հրատարակել է բանաստեղծությունների մի քանի հատորներ՝ «Սարսուղներ», «Ցեղին սիրտը», «Հեթանոս երգեր»:

Վարուժանի քնարը բազմալար է. նա հավասար ուժով և հաջողությամբ երգել է հայրենիքը, բնությունը, սերը, գեղեցիկը, ազնիվը, արդարը, ուժը, իր ցեղի գողգոթան, իրավազրկված աշխատավոր զանգվածներ-

րի կյանքն ու պայքարը՝ իր անվերապահ համակրանքն ու կարեկցանքն արտահայտելով այս աշխարհի գրկվածների ու մերժվածների նկատմամբ: Եվ վերջապես մեծ ներշնչանքով ոգեկոչել է հին հեթանոսական դարերը, այդ դարերի ասպետական ոգին, հոգու նախնական մաքրությունը՝ դրան հակադրելով իր ժամանակները, ուր իշխում է միայն ոսկու անսանձ կիրքը, բարոյական կեղտը, հոգու ամայությունը: Այս բոլորը որպես ընդհանուր միտում, գեղեցիկ կերպով բանաձևված ենք տեսնում նրա «Հեթանոս երգեր» հատորի սկզբում իբրև բնաբան գետնելված հետևյալ տողերի մեջ.

Ես կ'երգեմ՝ գինին,

Բագիններուն ծիծաղը եւ խորաններուն արիւնը.

Դարերու կեանքը կ'երգեմ ես՝
Յանուն ուժի եւ տառապանքի

գեղեցկութեան:

Ինչպես նշվեց, Վարուժանի կյանքի թելը վաղահաստքին կտրվեց: Նրա անժամանակ մահով բազում հիանալի մտահղացումներ չիրականացան: Նա ծրագրել էր գրական մշակման ենթարկել «Սասմանց տուն» հայ ժողովրդական էպոսն ամբողջությամբ, գրել «Գինիի երգեր» խորագրով բանաստեղծությունների մի նոր շարք և ամենագլխավորը՝ ստեղծել «Հայկական Հոմերոսի» ընդհանուր անունով մի ժողովածու, որն իր մեջ ամփոփելու էր հայ ժողովրդի պատմական անցյալի հերոսական դրվագների հիման վրա հյուսված վարուժանյան դյուցազնաշունչ պոեմներ: Այս բոլորը, եթե Վարուժանը կենդանի մնար և հնարավորություն ունենար իրականացնելու, անտարակույս կատարված կլիներ նրա փառալուծ մեծ իղձը, որ նա այնքան հուզիչ կերպով արտահայտել է իր հետևյալ խոսքի մեջ. «Հայ գրականության պիտի պարգևեմ այնպիսի հզոր գործեր, որ հայ ազգը ինձի պես զառակ մը ծնած ըլլալուն չզղջայ»:

Վարուժանի անունից անբաժան է Սիամանթոյի անունը որպես բանաստեղծի: Սա հայ ժողովրդի ատելավատ վրեժի բոցաշունչ երգիչն է՝ տոգորված հայրենասիրական խոր գգացումներով: Ի տարբերություն Վարուժանի, Սիամանթոյի քնարը միայն է. նա գլխավորապես երգել է արյուն ու կոտորած: Ապրելով համիդյան բռնակալության արյունոտ շրջանում՝ նա դարձավ արյունաձերկ գրականության ամենամեծ ներկայացուցիչը հայ իրականության մեջ,

միաժամանակ, սակայն, չարի ու բռնության դեմ ըմբոստացող ազատության խրոխտ երգիչը: Նրա քերթվածները ամփոփված են մի քանի ստվար հատորների մեջ: Սիամանթոյի ստեղծագործությունը իր արտահայտչական ձևերով և խորհրդանշական պատկերներով նորություն էր արևմտահայ բանաստեղծության մեջ: Հետևելով բելգիացի բանաստեղծ Էմիլ Վերհառնին, նա հայ բանաստեղծության մեջ մտցրեց տաղաչափական կաշկանդումներից զերծ անհանգ և ազատ ոտանավորի ձևը: Այդ տեսակետից նա շատ կողմերով հիշեցնում է Նարեկացու բանաստեղծական արձակը, ուր առկա են ներքին կրքն ու երաժշտականությունը: Հայ բանաստեղծության մեջ եզակի գործ է Սիամանթոյի «Սուրբ Մեսրոպ» երկարաշունչ ներբողը, ուր հեղինակը բացառիկ հզոր տաղանդով և մեծ ներշնչությամբ մեծարել է Ս. Մեսրոպ Մաշտոցին, վեր հանելով նրա կատարած մեծ գործի դերն ու նշանակությունը:

Արևմտահայ բանաստեղծության մեծ հնգյակի մյուս ներկայացուցիչը Վահան Թեքեյանն է: Նա հայ գրականության մեջ ծանոթ է որպես խոհական, իմաստասիր բանաստեղծ: Գրական ապարեզ իջնելով Սիամանթոյի և իր մյուս սերնդակիցների հետ, նա ավելի բախտավոր եղավ նրանցից այն իմաստով, որ նրա կյանքը անժամանակ չընդհատվեց: Երջանիկ պատահականությունը նրան փրկեց Մեծ Եղեռնից, և նա ապրեց ևս 30 տարի՝ նորանոր գործերով հարստացնելով հայ բանաստեղծության գանձարանը:

Թեքեյանը հրատարակել է բանաստեղծությունների հինգ ուշագրավ հատորներ: Երգել է մարդկային տառապանքը, վիշտը, հայ պատմական անցյալը, սերը՝ իր ամենալայն և համապարփակ իմաստով, սիյուրքահայության գոյավիճակը՝ իր բազմազան հույզերով ու ապրումներով, ինչպես նաև վերածնված հայրենիքը՝ Սովետական Հայաստանը: Թեքեյանը ներքին տառապանք ապրած և իր տառապանքով կյանքի լայն ճանաչման հասած և մեծ կենսափորձ ձեռք բերած բանաստեղծ է: Իր քերթվածներում, որոնք մեծ մասամբ հրնչյակներ (սոնետներ) են, նա ընթերցողի առաջ բաց է անում իր ներաշխարհի բոլոր գաղտնի ծալքերը՝ խոստովանելով անխոստովանելի: Լինելով խոհական բանաստեղծ, նա իր հույզերն ու ապրումները աշխատել է ձուլել իմացական սեղմ կադրապարների մեջ՝ իր սրտի ձայները ենթարկելով մտքի հակակշռին: Եթե Դուր-

յանը, Միամանթուն կամ Վարուժանը իրենց հոգեկան բարդ տագնապներն ու ամենատար ցավերը, լինեն դրանք զուտ անհատական, ազգային կամ համամարդկային, աղաղակում ու ճշում են հրաքիային խոսքի անսանձ փոթորկումներով, ապա Թեքեյանը այդ բոլորը սեղմում, մի տեսակ սանձում ու կաշկանդում է իր մեջ, այդպիսով հույզը վերածելով խոհի և իր սեփական զգացումներից քաղելով իմացական, ուղեղային վայելքներ: Սա թերևս ամենաբնորոշ հատկանիշն է կազմում նրա ստեղծագործության: Միտքն ու զգացումը զուգահեռ են ընթանում նրա մոտ, իրար ձուլված՝ կազմելով մի միասնական ամբողջություն:

Այն երկու կարևորագույն և հիմնական տարրերը, որոնցով հատկանշվում է ամեն իրավ բանաստեղծություն՝ **պատկերավորությունը և հուզականությունը**, որոնց մասին այնքան գեղեցիկ և սպառիչ կերպով արտահայտվեց այստեղ Վեհափառ Հայրապետը ասմունքի մեր նախորդ երեկոներին, ցայտուն կերպով դրսևորվում են արևմտահայ այս հինգ բանաստեղծների ստեղծագործություններում: Գեղարվեստական խոսքի պատկերավորությունը, պատկերավոր մտածողությունը անխզելիորեն կապված են բանաստեղծի ստեղծագործ երևակայության հետ, իսկ հուզականությունը պայմանավորված է նրա ապրումների անկեղծությամբ, անմիջականությամբ, ուժգնությամբ, բայց ամենից առաջ անկեղծությամբ: Ահա այս հատկանիշների շնորհիվ է, որ հիշյալ հեղինակների ստեղծագործությունները խոր արձագանք են գրտնում մեր մեջ, մեզ փոխադրելով բանաստեղծական խոսքի կախարդական աշխար-

հը: Բայց ավելի լավ է առիթ տանք մեր ասմունքողներին, որ իրենց արվեստով իրենք առաջնորդեն մեզ այսօր այդ կախարդական աշխարհից ներս:

Ապա բեմահարթակ են հրավիրվում օրվա ասմունքողները՝ մասնագիտությամբ բժիշկ պրն. Կամո Տեր-Պետրոսյանը և ֆիզիկոս տկն. Մարի Պահուտյանը: Ընդհանրի ասմունքողները մեծ հուզումով, քարձքը վարպետությամբ ու յուրովի մեկնաբանմամբ են արտասանում Պետրոս Դուրյանի, Միսաք Մեծարենցի, Դանիել Վարուժանի, Միամանթոյի ու Վահան Թեքեյանի ստեղծագործություններից ընտրված գոհարները: Ներկաները հուզված են ինքնուս ասմունքողների վարպետությամբ, իսկ արևմտահայ մեծատաղանդ բանաստեղծների ստեղծագործությունները նրանց տեղափոխում են կախարդական մի աշխարհ: Յուրաքանչյուր արտասանություն ընդունվում է ծափահարություններով:

Հավարտ ասմունքի Վեհափառ Հայրապետը հայտնում է իր խորին գոհունակությունը և ցանկությունն արտահայտում նորից հանդիպելու, «որպեսզի վայելենք ձեր տաք շունչը, ձեր ապրումները և այնքան հարազատ մեկնաբանությունը արևմտահայ բանաստեղծության»: Նորին Սրբությունը ի մասնավորի բարձր է գնահատում պրն. Պարզև Ծաֆրազյանի համառոտ, բաց համապարփակ խոսքը, որտեղ զեկուցողը «հարազատ, պայծառ և իրական ներկայացրեց արևմտահայ բանաստեղծությունը»:

Ապա Վեհափառ Հայրապետը իր օրհնությունն է բաշխում զեկուցողին, ասմունքողներին և ներկաներին:

ՄԵՍՐՈՊ ԵՊՍ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Ք Ա Ր Ո Ջ

(Խոսված Վիեննայի Ս. Հովհաննես եկեղեցում)

Սիրելի հավատացյալներ, վերադարձած ըլլալով Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինեն, և մեր Սուրբ Հայրենիքեն, այս անգամ որպես նորո՞ծ եպիսկոպոս, կուզեի ձեզի հաղորդել Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի, Ամենայն Հայոց Հայրապետ Նորին Սուրբ Օծնություն Վազգեն Սրբազնագույն կաթողիկոսի ողջույնները և օրհնությունները ձեզի բոլորիդ, ձեր առողջության, ձեր ընտանեկան քարեկեցության, ձեր հաջողության համար:

Եթե երկար ատեն ես տատամսեցա, պատճառը այն էր, որ ինքզինքս այնքան ալ արժանի չէի նկատեր եպիսկոպոսական քարձր պատասխանատվության և պաշտոնին: Եվ սակայն, կգիտակցեմ, որ ամեն մարդ, նաև եկեղեցվո մեջ, ազգին մեջ աշխարհական թե հոգևորական, որոշ պարտականություն մը ունի կատարելիք: Եվ ատիկա ընդարձակելով կարելի է ըսել, որ ամեն մարդ իր դերը կկատարե տալ աշխարհին մեջ, այս կարճ կյանքի ընթացքին, և կանցնի կերթա՝ որոշ հետք մը թողնելով պատմության մեջ: Հետևաբար, կրնանք նաև եզրակացնել, որ ամեն մարդ, մանավանդ կոչեցյալն, տեսակ մը մեր ժողովուրդին ճակատագրին և մեր Եկեղեցվո ճակատագրին ձեռքին մեջ գործակատար մըն է: Մենք կկատարենք այն, ինչ որ մեր ժողովուրդը, մեր պատմությունը և մեր ճա-

կատագիրը մեզի կթելադրեն և կամ կպարտադրեն:

Եպիսկոպոսական ձեռնադրությամբ հոգևորական մը Եկեղեցվո քարձրագույն իշխանության մասնակից կդառնա: Եկեղեցին իր քարեկարգության համար, իր կենսունակության, իր գոյատևման համար քնականորեն միշտ նոր որոշումներ կառնե, և պիտի առնե, և այդ որոշումները քնականորեն ավելի եպիսկոպոսական դասն է, որ կու տա: Եվ հետևաբար, Վեհափառ Հայրապետին այդ շնորհը կբանա ինձի այն դուռը, որպեսզի ես ալ մասնակից դառնամ քարձր մակարդակի վրա մեր Եկեղեցվո ղեկավարության մեջ, մեր ժողովուրդի ղեկավարության մեջ: Ասիկա, ըսենք, քարձրագույն մակարդակն է, մոռնալով պահ մը նաև, որ որպես եպիսկոպոս, իրավունք ունիմ հետ այսորիկ, անհրաժեշտության պարագային սարկավազ, քահանա և կամ վարդապետ ձեռնադրելու:

Բայց եպիսկոպոսական ձեռնադրութունը երբեք չի հակասեր, այլ ընդհակառակը՝ կամրապնդե հոգևորականին քահանայական հանգամանքը, անոր հոգևորական կոչումը: Ինչ ալ ըլլան աստիճանները, բոլոր հոգևորականներ մանավանդ եմ և կմնան որպես քահանաներ: Քահանային պարտականությունն է ժողովուրդին հոգևոր-կրո-

նական պահանջներում ըստ կարելիության գոհացում տալ: Քահանային պարտականությունն է, ինչպես Եսայի մարգարեին խոսքին մեջ կհայտնվի, ավետարանել, քարոզել, թժշկել, այսինքն՝ միխթարել: Եվ եպիսկոպոսական ձեռնադրության ժամանակ, 21 սեպտեմբերին, հաճախ Եսայի մարգարեին այս խոսքը ընթերցվեցավ, ուր կըսվի. «Հոգի Տեսուն ի վերայ իմ վասն որոյ եւ օծ իսկ զիս»: Տիրոջ Հոգին իմ վրա է, և Ան է, որ զիս օծեց, որպեսզի ավետարանեմ, որպեսզի միխթարեմ, որպեսզի քարոզեմ: Եվ ես Սուրբ Էջմիածինին տաճարին մեջ զգացի այդ ոգին, որ Ամենայն Հայոց Հայրապետի միջնորդությամբ կբաշխվեր մեր վրա: Այդ ոգին ոչ միայն Աստվածային ոգին էր, որ կբաշխվեր մեզի, այլ նաև այդ ոգին մեր ժողովուրդի ոգին էր, մեր ժողովուրդի պատմությունն էր, մեր ժողովուրդի ամենանորբ հոգեկան զգացումներն էին, որ անգամ մը ևս կբաշխվեին, կտրվեին, ներկա և առկա կդառնային այդ օր, այդ պահում մեր մտածումներում և մեր ապրումներում մեջ:

Ավետարանել, քարոզել, միխթարել. ո՛վ կրնա ըսել, սիրելիներ, որ այսօր պետք չունի ինքը սիրո քարոզության, ո՛վ կրնա այսօր ըսել, որ ինքը պետք չունի լույսի Ավետարանին, ո՛վ կրնա այսօր ըսել, որ ինքը պետք չունի համերաշխության և խաղաղության կոչին և Ավետարանին: Ամեն հոգևորական Հայ Եկեղեցվո մեջ կամ դուրս ունի այդ պարտականությունը՝ քարոզելու սերը, քարոզելու հույսը, քարոզելու համերաշխությունը, քարոզելու խաղաղությունը: Նամանակակա խաղաղությունը՝ որ մեր ժողովուրդին համար, ինչպես անցյալին՝ նաև այսօր, կենսական պահանջ մը կդառնա: Բանաստեղծին խոսքը, թե «հացի, օթի, ջրի նման մենք պետք ունինք հպարտության», նույնքան և ավելի՝ հացի, օթի և ջրի նման, մեր ժողովուրդը, ինչպես Ամենայն Հայոց Հայրապետը միշտ կշնչոն, պետք ունի խաղաղության: Այդ խաղաղությունն է, որ մեր փոքր, այլ հզոր երկրին՝ Հայրենիքին պիտի բերե ապահովություն: Եվ այդ ապահովության մեջ է, որ մեր ժողովուրդը պիտի կարենա ինքզինք զարգացնել, իր սահմանները ապահովել և իր պատմական դերը և առաքելությունը կատարել:

Հայ հոգևորականի պաշտոնը, սիրելիներ, միայն քարոզությանը Ավետարանին չէ, որ կրթանա: Միայն խորհրդակատարությամբ, միայն ծիսակատարությամբ չէ, որ կավարտի: Այլ գուցե ուրիշ ժողովուրդներն ավելի հայ հոգևորականին պարտականության վրա կավելան մշակույթինը, մեր ժողովուր-

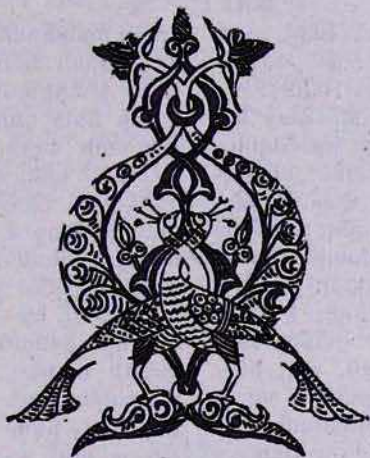
դին պատմական և ներկա մշակույթին եկեղեցիին միջոցավ կամ ընդհանրապես նպաստելու, որպեսզի այդ մշակույթը զարգանա, ընդարձակվի, պահպանվի, ծավալի և մեր ժողովուրդին բաշխվի:

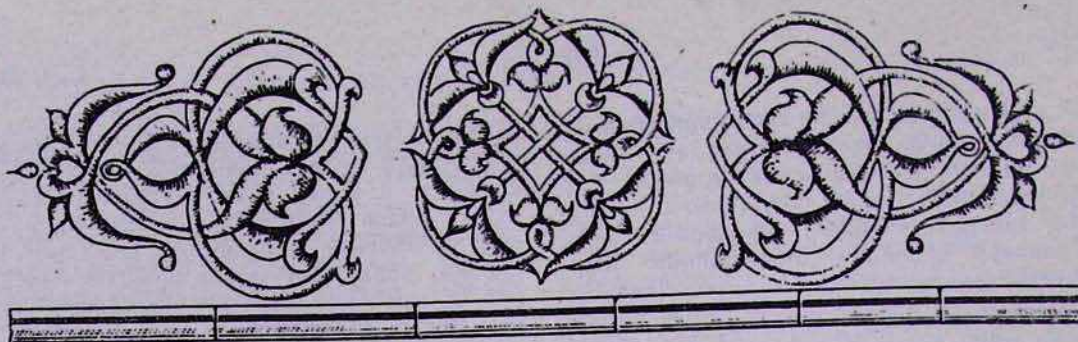
Այս առիթով հանդիսավոր, կուզեի երկու թյուրիմացություններ կամ չափազանցություններ հանձնել ձեր ուշադրության: Մշակույթի կապակցությամբ երկու հակոտնյա, երկու չափազանցյալ կարծիքներ երբեմն կհայտնվին: Մի՞ն այն է, որ մենք հրաշալի մշակույթ ունինք, և այս մշակույթին միջոցավ կրնանք մենք ապրիլ և վերապրիլ: Երկրորդ կարծիքը, որ երբեմն կլսեք՝ թե հակառակ անոր, որ մենք մշակույթ ունինք, այնքան ալ չենք կրնար եվրոպական կամ ամերիկյան մշակույթին հետ մրցիլ, և այդ իսկ է պատճառը, որ մեր ժողովուրդը ուշ կամ կանուխ, պիտի ձուլվի տեղական ժողովուրդին մեջ, որովհետև իր մշակույթը այդ գործընթացում չունի:

Ես կուզեի այդ երկու տեսակետներն ալ չափավորել, սիրելիներ, և եզրակացնել առաջին առիթով, որ այդ՝ հազարամյակներ փաստող մշակույթ մը ունինք, բայց առիկա գանձ կամ գանձարան մըն է: Այդ մշակույթը իր օգուտը կամ բարիքը չի բերեր: Գանձ մըն է ան կամ գանձարան մը, տաճար մըն է, ինչպես մեր Եկեղեցին, որ կա, և ասկան մեր հարաբերությունը այդ մշակույթին հետ, ան է, որ կորոշե մեր ճակատագիրը: Չի բավեր ունենալ գանձ մը, աճիկա պահել: Որևէ օգուտ չի բերեր մեզ այդ գանձը առնել և ինչպես Ավետարանի պատմության մեջ կըսվի՝ «տարալ պահեց հողին տակը, որպեսզի որևէ վտանգ չպատահի»: Ունինք այդ մշակույթը արտասահմանի մեջ նաև՝ մեր պատմական և զարգացող մշակույթը, Եվրոպայի և Ամերիկայի մեջ և այլուր: Բայց ինչ որ երբեմն պարզագույն ձևով չենք անդրադառնար, մեր կապակցությունը մեր մշակույթին հետ որքան զորացնենք, այնքան կզորանա հայապահպանությունը: Բայց եթե մեկ կողմ մեր մշակույթը կա և մեկ կողմ՝ մեր անտարբերությունը, բնական է, որ չենք կրնար սպասել, որպեսզի այդ մշակույթը իր բարիքները բերե և բաշխե մեզի: Հետևաբար, նաև երկրորդ կերպով մը ջրված, հերքված կըլլա այն տեսակետը, որ մեր մշակույթը տկար է, չի տուկար ուրիշ՝ եվրոպական, ամերիկյան մշակույթին: Ընդհակառակը, ես պիտի ըսեի՝ երբեմն ավելի ճոխություններ, ավելի հնություն և գեղեցկություն կբացահայտե հայ մշակույթը: Բայց կմնա, որ մենք մեր հարաբերությունը, մեր կապակցությունը ամրացնենք, զորացնենք անոր հետ:

...Այս առիթով կուգեի նաև հետևյալ խորհրդածությունը՝ ձեր ուշադրությանը հանձնել, երբ Մայր Աթոռի մեջ կգտնվիք, երբ որ Արարատի դիմաց կգտնվիք և այնտեղեն կնայիք հայրենի հարցերում վրա, այնտեղեն կնայիք արտասահմանի հարցերում վրա, բոլորովին տարբեր կտեսնեք այն, ինչ որ, ըսենք, բաժակ մը ջուրի մեջ մենք զմեզ կտեսնենք և կամ մեր հայրենիքը: Երբ որ Արարատի քովը կանգնած կնայիք Արտասահմանին, ավելի կզգանք մեր ողբերգությունները, ավելի կզգանք անհրաժեշտությունը հայապահպանման ջանքերու կեդրոնացման, հայապահպանման ջանքերու համադրության: Նաև, հայրենի հողին վրա հայրենի իրականությունը ավելի լավ կտեսնենք, քան թե արտասահ-

մանի մեջ մեր աչքերը փակած կամ կիսով միայն բաց: Այնտեղ կտեսնենք ավելի հրատակորեն և ավելի տարբեր, քան ինչ որ մենք այստեղ կխորհինք: Եվ եթե այդ բոլորը կարենանք բաց աչքով, հստակորեն տեսնել, մենք շատ ավելի միացած պիտի ըլլանք ոչ միայն այս գաղութին մեջ, այլ նաև բոլոր գաղութներում մեջ, որովհետև հրատապ են այն հարցերը, որոնք մեզ բոլորս կայրեն: Այդ արթնությունը, այդ մտքի արթնությունը և հոգիի արթնությունն է, որ բոլորիդ կմաղթեմ ձեր մտածումներում մեջ, ձեր աղաթքներում մեջ և ձեր այցելություններում մեջ, երբ որ Հայրենիք երթաք, որպեսզի իբր բոլորովին նոր անձ կարենաք ձեր զգացումներով և մտածումներով վերադառնալ....:

ՁԱՎԵՆ ԱԲՂ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Ք Ա Ր Ո Ջ

«Արդ արձակես զծառայս քո, Տէր, ըստ բանի քում ի խաղաղութիւն. Ձի տեսիմ աչք իմ զփրկութիւն քո» (Ղուկ. Բ 29):

Սիրելի հաւատացյալներ, երեկ Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցին տոնեց իր Տէրունական տոներից մեկը՝ Տյառնընդառաջի տոնը, որը հիշատակությունն է մանուկ Հիսուսի 40 օրական դառնալուց հետո տաճար բերվելուն: Այդ միջադեպի մասին մեզ պատմում է Ղուկաս ավետարանիչը: Մի պատմություն, որը մեզանից հեռու է մոտ երկու հազար տարիներ: Հին Իսրայելի ժողովուրդը ուներ մի սովորություն, որի համաձայն Իսրայելացիների անդրանիկ արու զավակը երբ դառնում էր 40 օրական, նրան բերում էին տաճար՝ ընծայելու տաճարին, որոնք էլ հետագայում դառնում էին տաճարի սպասավորները: Այդ ավանդույթը ուներ մեկ այլ խորհուրդ ևս. ծննդաբերող կանայք 40 օր անմաքուր էին համարվում և իրավունք չունեին Աստուծո տաճար մտնելու: Միայն 40 օր հետո, երբ իրենց արու զավակի հետ գալիս էին տաճար, այնտեղ հատուկ ծեսով մաքրվում էին: Սակայն երբ Մովսէս մարգարեն Ղևիի ցեղը ընտրեց որպես տաճարի սպասավորներ, այլևս կարիք չկար առաջնեկների ընծայումը տաճարին, սակայն ավանդությունը շարունակվեց: Նորից 40 օրական արու զավակներին իրենց մոր հետ բերում էին տաճար և մանուկների փոխարեն տաճարին էին ընծայում մեկ տարեկան գառնուկ և

երկու տատրակ՝ որպես փրկագին: Այս սովորության համաձայն հյուսն Հովսէփը իր կնոջ՝ Մարիամի և քառասունյա մանուկ Հիսուսի հետ գալիս են Երուսաղեմի տաճար: Տաճարի ծերունագարդ քահանաներից մեկը, որի անունն էր Սիմոն, տեսիք էր ունեցել, որ մինչև չտեսնի Իսրայելի Փրկչին, մահ չպետք է ունենա: Սիմոն ծերունին հեռվից տեսնելով մանուկ Հիսուսին՝ Իսրայելի Փրկչին, ընդառաջ է գնում, դողդոջուն ձեռքերով իր գիրկն առնում մանկանը, ծունկի իջնում Աստուծո խորանի առաջ, փառք տալիս Աստծուն և ի խորոց արտի բացականչում. «Արդ արձակես զծառայս քո, Տէր, ըստ բանի քում ի խաղաղութիւն. Ձի տեսիմ աչք իմ զփրկութիւն քո»:

Մեծ ավետիս է այսօր. լույս ծագեց հեթանոսներին: Վերջապես կատարվում է ծեր քահանայի տարիներով փայփայած երազանքը, դալկացած ծերունին երջանկությանը և սիրահոժար պատրաստ է հեռանալ այս անցավոր կյանքից դեպի Աստուծո հավիտենականություն, քանի որ փրկված էր տեսնում Իսրայելի ժողովուրդը: Այս երջանկահույս միջադեպը մեր լուսափայլ Հայրերի կողմից հաստատվել է որպես Տյառնընդառաջի տոն: Այս տոնը մեր ժողովրդի ավանդական տոների շարքում իր ուրույն հետաքրքրությունն ունի: Ինչպես մի շարք այլ տոներ, այս տոնը նույնպես ստացել է ազգային նկարագիր, և նրա խորը արմատները սնվում են հեթանոսական շրջանից:

Մեր ժողովուրդը ավանդապաշտ է ի հնուց անտի, հատկապես հեթանոսական շրջանում եղել են այնպիսի ժողովրդական տոներ, որոնք արմատավորվել են ժողովրդի կյանքում: Անգամ քրիստոնեությունը ընդունելուց հետո այդ սովորությունները միաձուլվելով քրիստոնեական ավանդույթների՝ գոյատևեցին մինչև մեր օրերը: Այդ տոներից են Նավասարդը և Վարդավառը: Տյառնընդատաջի տոնը անվանվել է նաև Տերնտես, որպես նոր իմաստավորում ժողովրդի խոսակցական լեզվում առկա դրոնդեզ բառի: Օրվա խորհուրդը թաքնված է տոնի անվան մեկնության մեջ: Տիրոջը ընդատաջ, կամ Տերը տեսնելու նշանակությամբ: Այդ տոնի օրը նորահարսերի համար խարույկ է վառվում, որի կրակը առնվում է եկեղեցուց: Խարույկի շուրջը կատարվում է խրախճանք և նորահարսերը ցատկում են կրակի վրայից:

Կարծում եմ մեր հավատացյալներից շատերը չգիտեն, թե ինչ խորհուրդ ունի Տյառնընդատաջի օրվա կրակի խորհուրդը և որտեղից է ծնունդ առել այդ սովորությունը:

Ինչպես գիտեք, սիրելի հավատացյալներ, կրակը եղել է հեթանոսական պաշտամունքի առարկա: Այդ հասկացողությունից առաջացել է օջախի, ընտանիքի խորհուրդը: Կրակը ունի նաև մեկ այլ կարևոր հատկություն. ինչպես ջուրը, կրակը նույնպես ունի մաքրման խորհուրդ. աղբը այրվելով ոչնչանում է, ազնիվ մետաղները մաքրվում են կրակի միջոցով: Հիշենք մարգա-

րեի հետևյալ արտահայտությունը. «Ինչպես ոսկին մաքրվում, ազնվանում է կրակի քուրայի միջով անցնելով, այնպես էլ մարդու հոգին ազնվանում, մաքրվում է կյանքի տառապանքից բովով անցնելով»: Աստվածաշունչ մատյանի Ղևտացիների գրքում խոսվում է զոհաբերության ձևերի մասին. մեղքի համար մատուցվող զոհը ողջակիզվում էր: Մեղք գործած անձի մեղքերը փոխանցվում էին զոհին, որին ողջակիզելով, ենթական ազատվում, մաքրվում էր իր մեղքերից: Հետագայում ողջակեզի գաղափարով ստեղծվում է մոմ վառելու գաղափարը: Հավատացյալի մեղքը անցնելով մոմին, այրվում է և մեղավորը մաքրվում է իր մեղքերից: Ահա այս նույն խորհուրդն է թաքնված Տյառնընդատաջի խարույկի մեջ: Նորահարսերը, որ ծննդաբերությունից հետո անմաքուր են, կրակի վրայով ցատկելիս մաքրվում են: Միաժամանակ կրակը Աստուծո խորհրդանիշն է: Այն խորհրդանշում է Աստուծո մաքրությունը, և Աստուծով մաքրվելը: Աստված առաջին անգամ Մովսեսին հայտնվում է կրակի միջից և 40 տարի շարունակ Իսրայելի ժողովրդին առաջնորդում էր կրակի շիթն ու ամպը:

Արդ, սիրելի հավատացյալներ, թող մեր մեղքերը խորհրդապաշտաբար փոխանցվեն Տյառնընդատաջի խարույկին և այրվելով մաքրվեն, որպեսզի մեղքերից ձերբազատված կարողանանք քայլել մեր Տեր Հիսուսի արդարության ճանապարհով, այժմ և միշտ և հավիտյանս հավիտենից, ամեն:

ՔԱՐՈԶ

«Բացեք, բացեք արդ գորումսդ, զի ընդ մեզ է Տեր Աստուած մեր, արասցէ ևս զօրութիւն յԻսրայելի և ի թելումն թշնամեաց մերոց, որպէս և արար այսօր»:

«Բացեք, բացեք դռներն արդ, որովհետև մեզ հետ է մեր Տեր Աստուած, դարձյալ գորություն կտա Իսրայելին և կործանում՝ մեր թշնամիներին, ինչպէս որ արեց այսօր» (Հովհ. ԺԳ 13):

Մեծ է հաղթանակի ուրախությունը: Հաղթանակի՝ հանուն ազատության, հանուն արդարության, ի փրկություն հայրենիքի:

Հայրենիք: Մի երկիր, որ տեսել է հալածանք ու պատերազմ, վիշտ ու արյուն, բայց և հաղթանակ ու ցնծություն:

Հայրենիք: Այս մայր հողը, որտեղ ծնվել ենք ու աճել, որտեղ հնչել է մեր մայրերի քաղցրաբարբառը, որտեղ մայրենի լեզվով թոթովել ենք մեր առաջին խոսքերը: Այստեղ է հիմնվել մեր հայրական օջախը, և նա էլ պիտի լինի մեր վերջին հանգրվանը:

Եվ զուր չէ, որ հայրենիքի հանդէպ տաժած սերը նույնքան բնական է, որքան սերը դէպի ծնողները: Նա է մեզ համախմբում, ուժ տալիս և մղում սխրագործությունների:

Միրելի հավատացյալ ժողովուրդ, Աստվածաշունչ Գիրքը մեզ անհուն հավատքով տոգորված հայրենասիրության բազում օրինակներ է տալիս: Ահա և դրանցից մեկն է Հովհ. Ժ:

Բռնակալ Նաբուգոդոնոսորի օրոք, նրա գորավար Հողոփեռնեաի գորքերի մեծ հաղթանակները երկյուղի մեջ էին գցել Փոքր Ասիայի, Կիլիկիայի և Սիրիայի բնակիչներին, որոնք փութացին առանց դի-

մադրության հանձնվել Հողոփեռնեաին և հայտնել նրան իրենց հպատակությունը: Իսկ այդ միջոցին հրեաները, որոնք աչքի լույսի պէս էին պահում իրենց սուրբ քաղաք Երուսաղեմը և Տաճարը, Հովակիմ քահանայապետի առաջնորդությամբ կոչեր էին անում ամրացնելու շրջակա քաղաքների, հատկապէս Սամարիայի պաշտպանությունը:

Իմանալով հրեաների նախապատրաստությունների մասին, Հողոփեռնեաը նրանց հանդգնությունից զայրությոյով լցված, հարցուփորձ է անում, թե՛ այդ ի՞նչ ժողովուրդ է ապրում այդ քաղաքում և թե՛ ինչո՞ւ են նրանք բոլորից առավել համառում հանձնվելու: Հողոփեռնեաին պատասխանում են, որ հրեաներն են ապրում այդ քաղաքում, որ նրանց ուժը իրենց Աստծո գորության մեջ է: Հողոփեռնեաը ցասման մեջ հրամայում է պաշարել քաղաքն ու զրկել ջրից:

Սամարիայի բնակիչները 34 օր քաջաբար դիմացան, սակայն ջրի պակասը կամաց-կամաց սկսեց տկարացնել նրանց, և ուժասպառ ժողովուրդը պահանջեց, որ քաղաքը հանձնվի: Ոգիան՝ նրանց առաջնորդը, կարողացավ ժողովրդին համոզել հիմն օր էլ սպասել՝ Տիրոջ օգնությունը ստանալու ակնկալիքով: Եվ Տերը չգրկեց Իսրայելի տունը իր ողորմությունից, այլ հարվածեց, հեռացրեց թշնամիներին ձեռամբ Հովհ. Ժ:

Հովհ. Ժ-ը մի երիտասարդ այրի էր՝ քաղաքաշտ ու առաքինի: Միրում էր նրան ժողովուրդը, հարգում ու պատվում: Լսելով քաղաքը հանձնելու մասին, նա շտապեց առաջնորդների մոտ և հայտնեց, որ Տերն իր միջոցով պիտի փրկի իրենց հայրենի

երկիրը, և խնդրեց, որ իրեն թողնեն դուրս գալ քաղաքից: Եվ Հուդիթը զուգված, զարդարված, օծված անուշահոտ բալասամով, իր նածիշտի հետ միասին, գիշերով դուրս եկավ քաղաքից: Հասավ թշնամիների բանակատեղին և հայտնեց, որ ինքը խեղճ մի փախստական է և գնում է իրենց զորավարի մոտ: Նա կարողացավ Հողոփեռնեսին համոզել, որ իր ժողովուրդը մեղք է գործել և դրա համար իրենց Տեր Աստվածը թշնամու ձեռքը պիտի մատնի Հրեաստանի ողջ ժողովրդին: Հողոփեռնեսը, գերված Հուդիթի գեղեցկությամբ և հաճույացած նրա խոսքերից, հավատաց նրան և ընդունեց ապանքականությամբ ու բազում պատիվներով: Մի քանի օր անց Հողոփեռնեսը խնջույք կազմակերպեց և նույն գիշերն էլ զոհվեց աներկյուղ կնոջ ձեռքով: Երբ գինարբուքի բոլոր մասնակիցներն արդեն գնացել էին և Հուդիթը մենակ էր մնացել Հողոփեռնեսի հետ, որը սաստիկ գինովցած՝ ընկղմվել էր խոր քնի մեջ, Հուդիթը վերցրեց նրա սուրը, բռնեց նրա մագերից և մրմնջալով՝ «Տեր զօրացո գիս», մեկ հարվածով, անվարան, կտրեց չար ուսիսի գլուխը: Նույն գիշեր նա վերադարձավ իր հայրենի քաղաք և հայտնեց փրկության լուրը՝ նրանց հանձնելով Հողոփեռնեսի գլուխը:

Այսպիսով, քույրեր և եղբայրներ, փափկասուն մի կին՝ ապավինելով Աստծո զորությանը շնորհիվ իր անսասան հավատքի և անհուն հայրենասիրության, կարողացավ փրկել իր հայրենի երկիրն ու հարազատ ժողովրդին:

Լսելով Հուդիթի սխրանքի մասին, մեր հիշողության մեջ մեկիկ-մեկիկ վեր են հանում մեր ժողովրդի դառն ճակատագրի ու նրա անձևվեր զավակների հերոսական դրվագները: Ծառ ու շատ անգամ է փտանգվել մեր հայրենիքը, անընդհատ ոտնատակ է արվել բիրտ ու վայրագ նվաճողների կողմից, սակայն միշտ էլ շնորհիվ հավատքի ու հայրենասիրության, նրա արի ու քաջ հոգևոր և աշխարհիկ առաջնորդների, հայ ժողովուրդը կարողացել է դիմակայել թշնամիներին, պահպանել ու պաշտպանել իր ինքնությունը, իր լեզուն ու ազգային արժանապատվությունը: Հայր ամենաօրհասական պահին երբեք չի խնայել իր կյանքը հայրենիքի ու խղճի ազատության համար, նույնիսկ այն դեպքերում, երբ համոզված է եղել, որ ելքը սեփական անձի կորուստն է: Քանի-քանի հուդիթներ ու մակաբայեցիներ են եղել մեր պատմության մեջ, քանի-քանի երանելի

նահատակներ ու փառքով պսակված հերոսներ:

Այսօր Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցին մեծ ոգևորությամբ տոնում է իր ազգային մեծագույն տոներից մեկը՝ Վարդանանց սրբազան տոնը: Բազմերախտ հայ ժողովուրդը ազգային հպարտության անխառն զգացումով հարգանքի և պաշտամունքի տուրք է մատուցում Ավարայրի դաշտում ընկած երանելի նահատակների խնկելի հիշատակին, որոնք «վարդագոյն արեամբն իրեանց պսակեցին զեկեղեցի»:

Մի՞թե Աստվածաշնչին վայել պատում չէ Ավարայրի ճակատամարտը, նրա հերոսական ոգին, վասն հավատո, վասն հայրենիքի և վասն բարձր նպատակների զոհվելու շունչը. ինչպե՞ս էր հայրենասեր ժողովուրդն աղաղակում. «Թող մեր արյունը թափվի մարտիրոսների արյան նման, միայն թե մեր հայրենիքն ու մեր եկեղեցին չընկնի հեթանոսների ձեռքը»:

Մի՞թե կարելի է չհպարտանալ ու չպարծենալ հայ հոգևորականների և իշխանների անշահ և բարեպաշտ ոգով, որոնք Արտաշատի ժողովին անվարան հայտարարեցին. «Յայսմ հաւատոյ զմեզ ոչ որ կարէ խախտել, ո՛չ հրեշտակք և ո՛չ մարդիկ, ո՛չ սուր և ո՛չ հուր...»:

Մի՞թե հնարավոր է չզմայլվել ու չհուզվել Հուդիթին հավասար ու վայել՝ Հայոց աշխարհի փափկասուն տիկնանց ինքնամոռացությամբ, որոնք «մոռացան իրենց կանացի տկարությունը և առքինի տղամարդիկ դարձան հոգևոր պատերազմի մեջ. միամտությամբ հաղթեցին խորամանկությամբ. խոնարհությամբ հաղթեցին ամբարտաւանությամբ. աղոթքով բաց արին երկնքի փակ դռները և սուրբ խնդրվածքներով հրեշտակներին ցած բերին փրկության համար»:

Վարդանանք և Ղևոնդյանք ապացուցեցին, որ հայրենասիրությունը, ազատության սերը ոչ մի զոհաբերության առաջ կանգ չի առնի, հայ մարդը ամեն նեղություն ու տառապանք կկրի հայրենիքի սիրո և խղճի ազատության համար, իր կյանքն անգամ չի խնայի, զի «մահ ոչ իմացեալ՝ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահություն է»:

Հայոց մեծ պատերազմի՝ Ավարայրի հերոսական շունչն ու անձնվեր ոգին հայ ժողովրդի համար հանդիսացել են խղճի ազատության ու հայրենասիրության չղճուճող և հավետ կենդանի խորհրդանշան, ոգևորության անսպառ աղբյուր և բարձրագույն օրինակ:

Մի՞թե մի և՛որ Ավարայր չէր Սարդարապատի բախտորոշ հերոսամարտը:

Այն ժամանակ, երբ քնաջնջման ևս սպառնալիքը ամսյի նման կախված էր ազգի գլխին, որոշվում էր մի ողջ ժողովրդի ճակատագիրը, հայերը՝ մեծ թե փոքր, տղամարդ թե կին, միաբանվեցին ու վերելան կենաց-մահու պայքարի: Եվ, եթե Վարդանն ու Ղևոնդը Իսրայելի հերոսների մասին պատմելով էին ոգեշնչում զորքին, ապա Սարդարապատի հերոսամարտից առաջ ժողովրդի հոգևոր ու աշխարհիկ առաջնորդները վարդանների ու ղևոնդների օրինակով էին կոչում պայքարի: Հաղթանակեց հաշի ազատաբաղձ ու հայրենամըլվեր ոգին, և ոչ միայն հաղթանակեց, այլև ճանապարհ հարթեց Հայաստան աշխարհի գալիք հարության համար:

Սակայն երկար չտևեց երազած խաղաղությունը: Գլուխ էր բարձրացրել ֆաշիզմի ամենակոպ հրեշը: Խորհրդային մեծ հայրենիքի համար այդ օրհասական ժամին, հայ ժողովուրդը իր լավագույն զավակներին ուղարկեց պատերազմի դաշտ, մյուս եղբայր ժողովուրդների հետ միասին կուլելու այդ հրեշի դեմ, պաշտպանելու համար մեր ազատությունը, պատիվը, մեր մայրերի ու քույրերի, երեխաների ու կանանց երջանիկ կյանքը:

Նրանք՝ հայրենիքի քաջարի ուղեգնացիները, մարտի գնալով, իրենց հերոս նախնի-

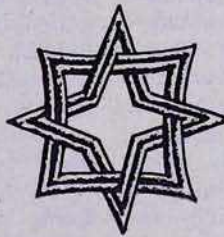
ների՝ Վարդանանց օրինակով երդվում էին չվերադառնալ տուն իրենց կանանց և երեխաների մոտ այնքան ժամանակ, քանի դեռ լիովին չեն ոչնչացվել և հայրենի հողից դուրս չեն քշվել թշնամիները:

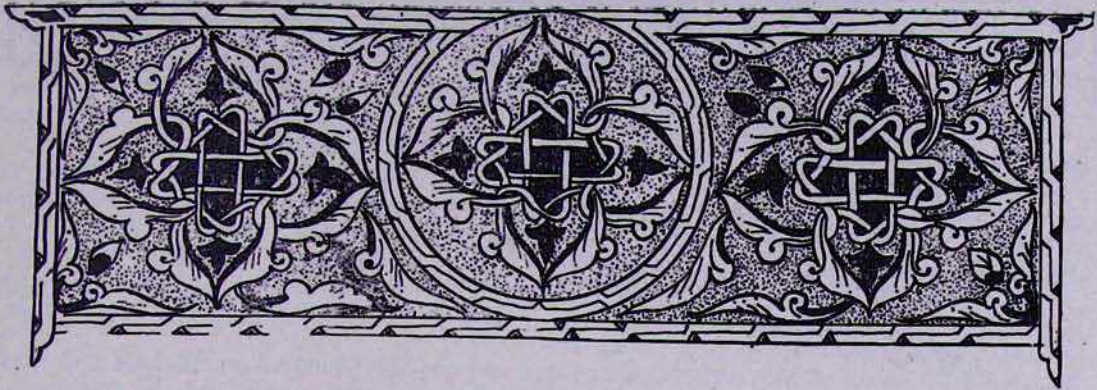
Դուրս քշվեց հրեշը և գլխատվեց իր իսկ որջում, «զի ամենեքեան որ սուր առնուցուն, սրով անկանիցին» (Մատթ. ԻԶ 52):

Այսօր, երբ դարեր շարունակ տառապած հայ ժողովուրդն ունի մոխիրներից հարություն առած ու ծաղկող իր երազած հայրենիքը՝ Խորհրդային Հայաստանը, որտեղ Մայր Էջմիածնի զանգերն այլևս դժբախտություն չեն գուժում, որտեղ տիրում է մշտաբաղձ խաղաղությունը, շատ ավելի կարևոր է անձնվեր ոգի, հայրենիքին ու ազգին ծառայելու անշահախնդիր պատրաստակամություն, որպեսզի կարողանանք և՛ իբրև ազգ ապրել, և՛ մեր մեծ հայրենիքի՝ եղբայրական ժողովուրդների մեծ ընտանիքի արժանի անդամը լինել:

Արդ, մեզ՝ քրիստոնյաներիս, հարկ է անձանձիր գործել ու աղոթել առ Աստված «վասն խաղաղության ամենայն աշխարհի և հաստատության Սրբոյ Եկեղեցւոյ» և պարտ է անդադար հիշել, որ «նա արասցէ զօրութիւն մեզ՝ ի բեկումն թշնամեաց մերոց»:

«Ծնորիք, սեր և խաղաղութիւն ի Տեառն: Եղիցին ընդ ձեզ և ընդ ամենեւեանդ: Ամէն»:

ԻՄ ՀԱՅՐԵՆԻՔ

Դարերից եկած ճակատագրիդ տա՛նն եմ անանում,
Ու Հայկյան մետիդ դարեդար թռչող սլա՛քը սուրսայր,
Տիգրան արքայիդ արյո՛ւնն է հոսում իմ երակներում,
Ու իմ հոգու մեջ բյուր Նարեկներիդ հայա՛ցքն է պաշտոն:

Սրբություն սրբոց իմ անքիժ խորան՝ Հայաստա՛ն աշխարհ,
Դարերում ապրած բոլոր վերքերիդ ցա՛վն է իմ սրտում,
Քո արյամբ գրված մագաղաթներիդ շրշո՛ւնը խոնարհ,
Պանդուխտին կանչող բյուր զանգակներիդ կա՛նչն է իմ սրտում:

Քո երազն եմ ես՝ կանգնած Արայիդ սուրբ լեռան լանջին,
Ու խորաններիդ առ Աստված ուղղված մրմո՛ւնջն եմ լուսե,
Պիտի սերմանվեմ քո հողում ինչպես հատի՛կն առաջին,
Ու պիտի ապրեմ գալիք օրերիդ անունո՛ւյլ վսեմ:

ԳԵՎՈՐԳ ՍՐԿ. ՄԿՐՏՉՅԱՆ

ԼՈՒՐԵՐ ՄՈՍԿՎԱՅԻՑ

Ա. ԵՐԵՎԱՆԻ ՆՎԻՐՎԱԾ ՀԱՅ
ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒՆ

1986 թ. նոյեմբերի 19-ին Մոսկվայի Մ. Գորկու անվան գրականության ինստիտուտի Մարքսիզմ-լենինիզմի ամբիոնի հանձնարարությամբ, չորրորդ կուրսի ուսանողներ Անահիտ Սարոյանը (քննադատության խումբ) և Տիգրան Հակոբյանը (թարգմանչական խումբ. արևմտահայերենից ռուսերեն) կազմակերպել էին երեկո՝ նվիրված Հայ Առաքելական Եկեղեցուն, «Հայ Առաքելական Եկեղեցու անցյալն ու ներկան» թեմայով:

Երեկոն տեղի ունեցավ ինստիտուտի «Երիտասարդ գրող» ակումբի հանդիսությունների դահլիճում:

Դահլիճի պատերին փակցված էին Վեհափառ Հայրապետի, Ս. Էջմիածնի և Արարատի գումակոր մեծադիր նկարները: Ցուցափեղկերի վրա ներկաների ուշադրությանն էին հանձնվել Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի տարբեր տարիների հրատարակությունների ցուցանմուշները. գրքեր, ալբոմներ, ամսագրեր, գումակոր նկարներ: Հատուկ շքեղությամբ էին ներկայացված ներկա և պատմական Հայաստանի բազմաթիվ եկեղեցիների և վանական շինությունների վերաստպությունները: Հնչում է ՀՍՍՀ ժող. արտիստուհի Լուսինե Զաքարյանի հոգևոր երգեցողությունը:

Երեկոյին ներկա էին ինստիտուտի դասախոսներ, Մոսկվայում Հայաստանի հիմնական ներկայացուցչության աշխատակից Արկադի Աթաբեկյանը և մեծ թվով ռուս ուսանողություն:

Երեկոն բաղկացած էր երկու մասից. Հայ Եկեղեցին սկզբից մինչև 1920 թ., և 1920 թ.-ից հետո մինչև մեր օրերը:

Խոսելով Հայ Եկեղեցու դերի ու նշանակության մասին, զեկուցողները հիմնականում շեշտը դրեցին Հայ Եկեղեցու ազգա-

յին-հայրենասիրական և գիտա-մշակութային գործունեության վրա:

Անահիտ Սարոյանն իր խոսքում կանգ առավ Հայ Եկեղեցու պաշտոնական անվան ճշտման հարցի վրա, որը, ինչպես նա նշեց, տարբեր ժամանակներում օտարների կողմից, երբեմն նաև հայերի անտեղյակ շրջանակներում, կոչվել է «Լուսավորչական», «Գրիգորյան» (կապված Ս. Գրիգոր Լուսավորչի անվան հետ) սխալ անվանումներով, մոռացության մատնելով «Առաքելական» անվանումը, որն էլ իր հերթին առիթ է տվել Հայ Եկեղեցուն ոչ ողորմաբար ընկալելուն:

Նա անդրադարձավ Հայ և Ռուս եկեղեցիների դավանաբանական տարբերություններին, ծանրանալով հիմնականում Քաղկեդոնի ժողովի վրա: Խոսելով Հայաստանում գրերի գյուտի, թարգմանական գրականության դերի և նշանակության մասին, նա ասաց. «Քրիստոնեության հանդեպ ունեցած հոգևոր մոտեցությամբ միայն կարելի է բացատրել մեր մշակույթի և դրսևության բուռն ծաղկումը: Ե դարը հայ ժողովրդին տվեց բազմաթիվ գիտնականներ, պատմիչներ, փիլիսոփաներ և բանաստեղծներ: Նրանց գիտական և գեղարվեստական գործունեությունը դուրս է գալիս ազգային շրջանակների սահմաններից:

Մեր ժողովրդի բազմադարյան պատմության ընթացքում Հայ Եկեղեցին մեծ դեր է ունեցել ժողովրդի, նրա լեզվի և մշակույթի պահպանման գործում»:

Երեկոյի երկրորդ մասը ներկայացրեց Տիգրան Հակոբյանը:

Նա անդրադարձավ սովետական շրջանում Հայ Եկեղեցու կատարած գործունեությանը: Խոսեց Համաշխարհային երկրորդ թյան, ռազմաճակատին «Սասունցի Դավառներ»-ի ահավոր օրերին Հայ Եկեղեցու վարած խաղաղասիրական քաղաքականության» տանկային շարասյուն նվիրելու, եր-

ջանկահիշատակ Գևորգ Զ կաթողիկոսի ազգօգուտ գործունեության և նրա ջանքերով հայրենի հանգրվան վերադարձած հազարավոր հայերի ներգաղթի մասին:

Այնուհետև նա ներկաներին ծանոթացրեց Նորին Սուրբ Օծություն Վազգեն Ա Հայրապետի 30 տարիների կատարած եկեղեցաշեն և ազգանվեր գործունեությունը, պատմեց Վեհափառ Հայրապետի օրոք Մայր Հայրենիքում և Սփյուռքում հոգևոր, եկեղեցական և հայրենասիրական կյանքի մասին:

Խոսելով Վեհափառ Հայրապետի խաղաղասիրական գործունեության մասին, բնորոշեց նրան որպես «նոր ժամանակների խաղաղության առաքյալ»:

Իր խոսքի վերջում նա ցուցադրեց Հայաստանի եկեղեցիներին, խաչքարային արվեստին և մանրանկարչությանը վերաբերող սլայդներ՝ ցուցադրվող պատկերների մասին համառոտ ծանոթություններով:

Բ. ԷԿՈՒՄԵՆԻԿ ԱՂՈԹՔ

Սույն թվականի հունվարի 30-ին, ուրբաթ օրը, «Ամենայն պիտո» ռուսական եկեղեցում տեղի ունեցավ Էկումենիկ աղոթք:

Աղոթքին հրավիրվել էին Ռուս Պատրիարքի մոտ Անտիոքի պատրիարքության ներկայացուցիչ Նիֆոն վարդապետը, Բուլղարիայի պատրիարքության ներկայացուցիչ Գավրիլ վարդապետը, Մոսկվայի հոռմեական կաթողիկ եկեղեցու քահանա Ստանիսլավ Մաժեցկան, ԳՖՀ-ի դեսպանատան հոգևորական պատուիր Հանս Պետեր Ֆրիդրիխը, ԱՄՆ-ի դեսպանատան հոգևորական Նորման քահանա Մալքոնը (կաթողիկ), երկու ներկայացուցիչ ՀԱՔԲԱՄ-ից (Համաշխարհային Ավետարանական Բրիտանյա

Բաքտիստների Միություն) և մեկ ներկայացուցիչ Ադվենտիստների կրոնական կազմակերպությունից:

Հրավիրյալների թվում էր նաև Հայ Առաքելական Եկեղեցու ներկայացուցիչ Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի թեմի առաջնորդական տեղապահ, Ռուս Պատրիարքի մոտ Հայոց Հայրապետության մշտական ներկայացուցիչ հոգեշնորհ Տ. Տիրան վրդ. Կյուրեղյանը:

Աղոթքին մասնակցում էին նաև Ռուս Եկեղեցու արտաքին եկեղեցական հարաբերությունների բաժնի, հրատարակչական և տնտեսական բաժնի, Մոսկվայի պատրիարքության գործերի վարչության և Մոսկվայի հոգևոր Ակադեմիայի ներկայացուցիչներ՝ Ֆեոֆան եպիսկոպոսի գլխավորությամբ:

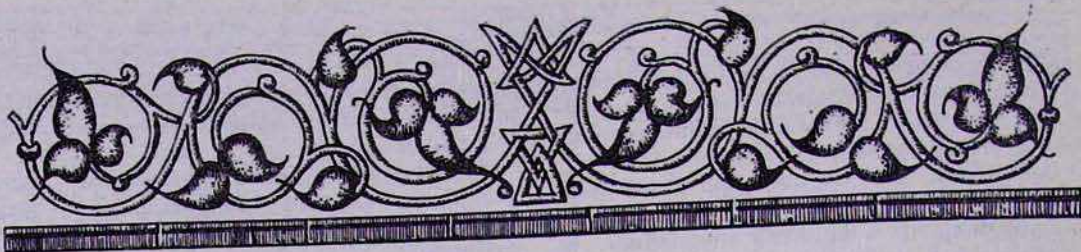
Քրիստոնեական միության համար կատարված աղոթքի թեման էր՝ «Բայց եթե ինչ ի Բրիտոս. նոր արարած իցե» (Բ Կորնթ. Ե. 17):

Եկեղեցու վանահայր ավագ քին. Բորվոյի բացման խոսքից հետո սկսվեց Էկումենիկ աղոթքը:

Հայր Տիրանը ընթերցում է Կորնթացիների Բ թղթի Ե գլխի 17—20 համարները, որից հետո շարունակվում է աղոթքը՝ ըստ ծրագրված հաջորդականության:

Աղոթքի վերջում հրավիրյալ ներկայացուցիչներն իրենց եկեղեցիներում ընդունված պաշտոնական լեզուներով ընթերցեցին աղոթքներ՝ ազատ ընտրությամբ: Հայր Տիրանը ընթերցեց Սբ. Ներսես Շնորհալու «Հաւատով խոստովանիմ» հոգեշունչ աղոթքից մի հատված: Էկումենիկ աղոթքն անցավ քրիստոնեական խաղաղության, եղբայրության և սիրո մթնոլորտում:

ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ ՏԱՐԵԿԱՆ ՆՍՏԱԾՐՋԱՆԸ ԺՆԵՎՈՒՄ

Սույն թվականի հունվարի 16—26 օրերին Ծվեյցարիայի Ժնև քաղաքում տեղի ունեցավ Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհրդի Կենտրոնական կոմիտեի հերթական նստաշրջանը:

Կենտրոնական կոմիտեն այս տարվա իր նստաշրջանը պատշաճեցրել էր «Քրիստոնյաների միության համար աղոթքի շաբաթ»-ի օրերին (հունվարի 18—25-ը): Բնականաբար այսպիսով մասնավոր իմաստ էր տրվում ներկա նստաշրջանի պաշտամունքային կյանքին:

Հունվարի 16-ին, ուրբաթ օրը, առավոտյան ժամը 8.30-ին, ԵՀԽ-ի Կենտրոնում գումվող մատուռի մեջ հատուկ արարողությանը տեղի ունեցավ ժողովի հանդիսավոր բացումը: Այս առթիվ քարոզեց ԵՀԽ-ի պատվո նախագահ Յոհաննես Հեմպրլ եպիսկոպոսը՝ Արևելյան Գերմանիայից:

Նույն օրը, ընդհանուր ժողովի բացման արարողությունն ավարտվելուց հետո, գեկուցումով հանդես եկավ ԵՀԽ-ի Կենտրոնական կոմիտեի ատենապետ դր. Հայնց Յոհանկին Հելտը՝ իր խոսքում անդրադառնալով ԵՀԽ-ի կատարած աշխատանքներին և ապագա ծրագրերին: Նա խոսեց 1990 թվականին կայանալիք համաշխարհային համագումարի մասին, որը նվիրվելու է խաղաղության, արդարության, իրավունքի և մարդկային բարոյականության հարցերին: Այս անդրադառնալով քրիստոնեական Եկեղեցիների միության հարցին՝ նա ասաց. «Առաջին անգամ լինելով մենք արևմտյան աշխարհում անդրադարձանք մեր մշակույթի ունեցած տարբեր ազդեցություններին, քրիստոնեության և աստվածաբանության վրա»... «Ի՞նչ է նշանակում

աս էկումենիկ շարժման տարածքում, հակառակ նրան, որ բոլորս էլ ունենք մեկ և նույն Ավետարանը և նույն հավատամքը Հիսուս Քրիստոսի նկատմամբ որպես Աստված և Փրկիչ, այնուամենայնիվ, քանի որ տարբեր մշակույթներից ենք գալիս, այդ պատճառով էլ քրիստոնեական Եկեղեցիներն ապրում են տարբեր պայմաններում»:

Հաջորդ գեկուցողն էր ԵՀԽ-ի գլխավոր քարտուղար դր. Էմիլիո Կաստրոն: Հարգելի գեկուցողը անդրադարձավ Կենտրոնական կոմիտեի՝ Բուենոս Այրեսում կայացած նստաշրջանից ի վեր ԵՀԽ-ի բոլոր օղակների գործունեությանը, նրանց հաջողություններին և դժվարություններին: Գլխավոր քարտուղարը փորձեց նոր ուղի գրծել առաջիկա տարիների ԵՀԽ-ի գործունեության համար մինչև հաջորդ համագումարը, որը տեղի է ունենալու 1991 թվականին Ավստրալիայի մայրաքաղաք Կանբերայում: Եկեղեցիների միության հարցին անդրադառնալով՝ գլխավոր քարտուղարը նշեց հետևյալը. «Այս օրերին հաճախ ասվում է, որ մենք ունենք «իսկական, սակայն սահմանափակ, ոչ ամբողջական հաղորդություն» ... «Ի՞նչի՞ վրա պետք է դնենք շեշտը այս բանաձևման մեջ: Ես ուզում եմ որնեղ **իսկական հաղորդություն** բառերի վրա, որովհետև մինչև լրումն ժամանակաց մեր հաղորդությունը ամբողջական չի լինելու: Կա՞ արդյոք «ամբողջական» հաղորդություն նույնիսկ մեր դավանակից Եկեղեցիների կամ առանձին տեղական Եկեղեցիների միջև»:

Ժողովի հաջորդ օրերին աշխատանքային առանձին-առանձին խմբերում քննարկ-

վեցին առեմապետի և գլխավոր քարտուղարի զեկուցումները:

Նստաշրջանի երկրորդ օրվա լիազումար նիստում Ծվեյցարիայի Եկեղեցիների մասին զեկուցումներով հանդես եկան տեղական քրիստոնեական Եկեղեցիների ներկայացուցիչները՝ ծանոթություններ տալով իրենց Եկեղեցիների և այդ Եկեղեցիների առաջ դրված մտահոգությունների ու նպատակների մասին:

Կիրակի օրը, հունվարի 18-ին, Կենտրոնական կոմիտեի նստաշրջանի մասնակիցները խումբ-խումբ այցելեցին Ծվեյցարիայի եկեղեցիները: Այս առթիվ Ժնևի հայոց Ս. Հակոբ եկեղեցում պատարագեց տեղի հոգևոր հովիվ Ս. Վազգեն վարդապետ Այբազյանը և քարոզեց Ս. Ներսես արքեպիսկոպոս Պոզապալյանը «Ողորմություն և ճշմարտություն պատահեցին, արդարություն և խաղաղություն համբուրեցին» բնաբանով: Սուրբ պատարագի ավարտին ԵՀԽ-ի կողմից հայոց եկեղեցի այցելող բոլոր հյուրերը հրավիրվեցին դոկտ. Սեթյանի բնակարանը՝ ճաշի:

Նույն օրը, երեկոյան ժամը 18-ին, Կենտրոնական կոմիտեի Շողովի բոլոր մասնակիցները հրավիրվել էին Էկումենիկ արարողությանը, որը տեղի ունեցավ Ժնևի Ս. Պետրոս Մայր տաճարում: Նույն Էկումենիկ արդյունքը կազմակերպել էին Ժնևի քրիստոնեական Եկեղեցիներն ու համայնքները: Արարողության ընթացքում քարոզեց Անտիոքի և Արևելքի Նորին Ամենապատվություն Ս. Իգնատիոս Դ Պատրիարքը, որը ԵՀԽ-ի նախագահներից մեկն է:

Նստաշրջանի օրերին Էկումենիկ երիտասարդական շարժմանը նվիրված մի հաղորդում տեղի ունեցավ, որի ընթացքում առաջարկություններ եղան երիտասարդության ձայնը ավելի լսելի դարձնելու և ԵՀԽ-ի կազմում ավելի մեծ թվով երիտասարդներ ընդգրկելու մասին:

Նստաշրջանի մասնակիցներին մեծ չափով զբաղեցրեց նաև ԵՀԽ-ի հետ հաղորդակցվելու, ինչպես նաև անդամ Եկեղեցիների միջև սերտ հաղորդակցություն հաստատելու անհրաժեշտության հարցը:

Հետևյալ օրերին ժողովականները նախօրոք՝ պատրաստված ցուցակների համաձայն, բաժանվեցին առանձին խմբերի՝ ըստ միավորների (սոփ), բնակարանի համար յուրաքանչյուր միավորի գործունեության հետ կապված հարցերը: Առաջին խումբը զբաղվեց «Հավատի և վկայության» հարցերով՝ իր հերթին բաժանված լինելով «Հավատ և կարգ», «Երկխոսություն կենդանի կրոնների հետևող ժողովուրդների հետ», «Առաքելություն և ավետարանչություն»,

«Եկեղեցի և հասարակություն» ստորաբաժանումների: Երկրորդ խումբը, որը մտնում էր «Արդարություն և ծառայություն» միավորի մեջ, զբաղվեց «Միջեկեղեցական փոխօգնություն», «Եկեղեցիների մասնակցությունը առաջադիմությանը», «Միջազգային գործեր», «Պաշար ցեղային խտրականության դեմ», «Քրիստոնեական բուժական հանձնախումբ», «Արդարության, խաղաղության և ստեղծագործության իրավունքներ» և այլ հարցերով: Երրորդ խումբը, որը մտնում էր «Կրթություն և վերանորոգում» միավորի մեջ, զբաղվեց «Կինը եկեղեցում և հասարակության մեջ», «Վերանորոգում և համայնքային կյանք», «Երիտասարդություն», «Կրթություն», «Աստվածաբանական կրթություն» և այլ հարցերով: Հանձնարվող հաջորդ հարցերը վերաբերվում էին «Բուսեյի Էկումենիկ ինստիտուտին» և գլխավոր քարտուղարության առանձին բաժիններին:

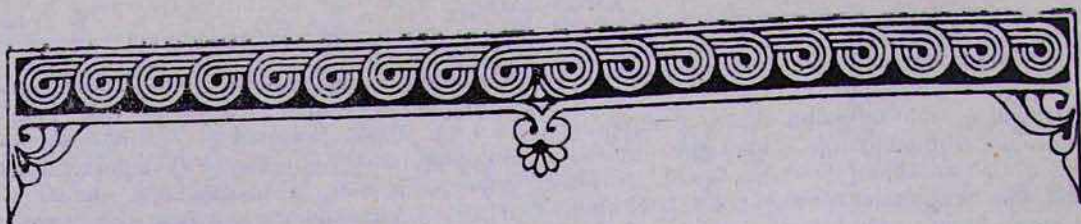
Կենտրոնական կոմիտեի սույն նստաշրջանի առաջ դրված գլխավոր հարցը 1991 թվականին Ավստրալիայի Կանբերա մայրաքաղաքում կայանալիք համագումարի, ինչպես նաև այդ ուղղությամբ առաջիկա տարիների ընթացքում տարվելիք նախապատրաստական աշխատանքների ծրագրավորման հարցն էր:

Կենտրոնական կոմիտեն իր նստաշրջանում, ի շարս ընդունված այլ որոշումների, որոշեց նաև, որ հատուկ դիմում կատարվի Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցության գլխավոր քարտուղար Մ. Ս. Գորբաչովին՝ առաջարկելով, որ միջուկային զենքերի փորձարկման մորատորիումի թվականը երկարաձգվի, որպեսզի ԱՄՆ-ի նախագահ Ռ. Ռեյգանը նկատի ունենալով այդ՝ անդրադառնա և համաձայնվի Սովետական Միության առաջարկին՝ աշխարհը դարձնելու միջուկային վտանգից զերծ մի գոտի:

Նստաշրջանում որոշում ընդունվեց նաև, որ ԵՀԽ-ն իր ներկայացուցիչներով պաշտոնապես մասնակցի Ռուս Պրավոսլավ Եկեղեցու հիմնադրման հազարամյակի տոնակատարություններին:

ԵՀԽ-ի Կենտրոնական կոմիտեի վերոհիշյալ նստաշրջանին, իբրև Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի ներկայացուցիչներ Կենտրոնական կոմիտեում, մասնակցեցին Մայր Աթոռի դիվանապետ Ս. Ներսես արքեպիսկոպոս Պոզապալյանը և Ծվեյցարիայի հայոց հոգևոր հովիվ Ս. Վիգեն վարդապետ Այբազյանը:

ՆԵՐՍԵՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ՊՈԶԱՊԱԼՅԱՆ

«ԹՈՂ ՏԻՐԱՄԱՅԻՐԸ ՔԱՂՅՐՈՒԹՅԱՄԲ ԼՍԻ ԱՂՈԹՔԸ ՆՐԱ»

Այս բարեմաղթությամբ է եզրափակում Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը իր ընծայականը՝ Ասողիկ աբեղա Արիստակեսյանի «Աստվածամայր» ժողովածուի առթիվ:

Իսկապես, երիտասարդ աբեղա-բանաստեղծի գրքույկը Աստվածածնին ուղղված աղոթքի մրմունջ է, ուր հայ հոգևորականը հայ հոգևոր տաղերգության ավանդությամբ դիմում է Աստվածամոր բարեխոսության: Սակայն այս մրմունջն ու աղերսը նպատակ չունի հեղինակի համար բարօրություն հայցել: Իր ժողովրդին ծառայելու ասպարեզին կոչված երիտասարդ հոգևորականը հաղորդակից է սեփական ժողովրդի պատմության և ներկային, տագնապում է այսօրվա մարդու հույզերով, տեսնում է Աստուծո ամենամեծ պարզեցում մարդկային կյանքին ապառնացող վտանգը: Եվ Ասողիկ աբեղան բարձրանում է իր անձնական կարիքներից վեր, բարեխոսություն պաղատում՝

«Ոչ նրա համար, որ ինձ շնորհես
Ինչ ես եմ ուզում իմ կյանքի համար»,

այլ

«Որ . դու ուղարկես աշխարհի մարդկանց
Համերաշխության մի փոքրիկ հատիկ,
Պարզամտության մի նշխար անանց,
Որ մարդիկ ժպտան իրարու բարի»:

Բանաստեղծը Տիրամորը խնդրում է՝ դառնություն ու վիշտ ճաշակած այս մոլոր աշխարհից խլել կուրության սաղմը, որ նա շուայրորեն սփռի իր բարության շողը, որպեսզի «վշտոտ սրտերը մոռալ» ամոքվեն իրենց դառնություններից, մարդիկ կարողանան Աստվածածնի սիրով այրել մեկը մյուսին, ներել իրար «Հաշտության մոր» միջոցով, և որ «խաղաղության մայրը»

Ա Ս Ո Ղ Ի Կ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՄԱՅԻՐ

Փ Ս Ի Զ

տարածի իր խաղաղության լույսը ողջ աշխարհի ու մարդկության վրա: Բանաստեղծական հնարքի տեսակետից հետաքրքրական է «Գիտե՛ս Մարիամ» քերթվածը, որ հեղինակը բարդ առ բարդ, գեղեցիկ ընդհանրացումներով կերպավորում է հայ ժողովրդի պատմության ընթացքը, «հավատքի տաճար» իր հայրենի հողի անասանությանը առնեցուն՝ Աստվածամորը դիմելով որպես «Մայր հայոց հողի», «մեր պատմության բոլոր դարերի չարչարյալ վկա»:

Ահա թե ինչու պետք է ձայնակցել Վեհափառ Հայրապետի ընծայական խոսքին՝

«Թող Տիրամայրը քաղցրությամբ լսի
աղոթքը նրա,
Որպես պատարագ հացի ու գինվո»:

Ավելացնենք, որ հրատարակությունը ի-
րականացված է մեծ ճաշակով և քարե-
խրդություն: Գրքին յուրահատուկ հմայք
են տալիս Հովնաթանյան դպրոցի և հայ
անհայտ անկարիչների Տիրամորը նվիրված
քարձրաճաշակ և խորապես հայկական գե-
ղանկարները:

Մնում է հուսալ, որ հայր Ասողիկի հոգու

արձագանքը կհարատևի, հետզհետե կը-
բյուրեղանա, կզգենու առավել կայուն գե-
ղագիտական խորք և մտածումի պայծա-
րություն:

Արտատպում ենք «Մայր մեր», «Եթե»,
«Բոլոր մայրերը կույս են» և «Մայր խա-
ղաղության» քերթվածները առ ի ծանոթու-
թյուն և սպասում Ասողիկ արեղա Արիս-
տակեսյանի նոր գրքերի:

ԵՐՎԱՆԴԻ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

ԱՍՈՂԻԿ ԱԲԵՂԱ ԱՐԻՍՏԱԿԵՍՅԱՆ

ՄԱՅՐ ՄԵՐ

Մայր մեր
Որ հերկինս,
Որ երկնի բուրյան ծաղիկն ես արթուն,
Կապույտ խորանի լույսը շողակաթ,
Բարեխոս եղեր
Մեր հոգիներին՝ հոգով քո խնդուն:

Մայր մեր
Որ հերկինս,
Ամենագեղուն շունչդ տարածիր
Մեր երկրի վրա մեղմ ու հոգեթով,
Փարվիր աշխարհին
Քո հոգով անծիր
Եվ անցիր խաղաղ
Տնե-տուն հերթով:

Անցիր տնե-տուն և սփռի՛ր շուայլ,
Բարության շողը հույսերով լեցուն,
Որ կյանքում վշտոտ սրտերը մոայլ՝
Պայծառանալով դառնան զվարթուն:

Մայր մեր
Որ հերկինս,
Կարճիր սահմանը հեռավորության
Երկրի ու երկնի...,
Փրկության համար
Քո որդիներին...:

«ԲՈՒՆՈՐ ՄԱՅՐԵՐԸ ԿՈՒՅՍ ԵՆ...»

Բոլոր մայրերը կույս են...
Վազգեն Կաթողիկոս

Բոլոր մայրերը կույս են աշխարհում,
Աշխարհի բոլոր մայրերն հավասար,
Երբ որ մանուկ են լույս աշխարհ բերում,
Իրենց խորանից՝ սիրով սրբարար:

Հղի՝ օրհնությանը Սուրբ Աստվածամոր,
Լեցուն բարության շողերով անհուն,
Նրանք աղոթք են հյուսում ամեն օր
Ու խումկ են ծխում ամեն իրիկուն:

Ու երագներ են պարզևում կյանքին,
Աստուծո սրբազան տաճարի խորքում,
Որ կյանքը երբեք չդառնա՝ ունայն
Ու լույսը հանգի մեղմորեն տրտում:

Նրա՛նք են, նրա՛նք, պարզևում մեզ սեր,
Ու վառում կյանքում կանթեղը լուսո,
Որ ոչ ոք կյանքում չմնա աններ,
Չմնա կարոտ օրհնությանն Աստուծո:

Այդ նրանք են, որ կսկիծ ու հառաչ
Փոխում են լույսի իրենց աղոթքով,
Աստվածամորն են ելնում ընդառաջ
Ու փրկում կյանքը սուրբ արցունքներով:

Բոլոր մայրերը կույս են աշխարհում,
Աշխարհի բոլոր մայրերն հավասար,
Երբ որ մանուկ են լույս աշխարհ բերում,
Իրենց խորանից՝ սիրով սրբարար:

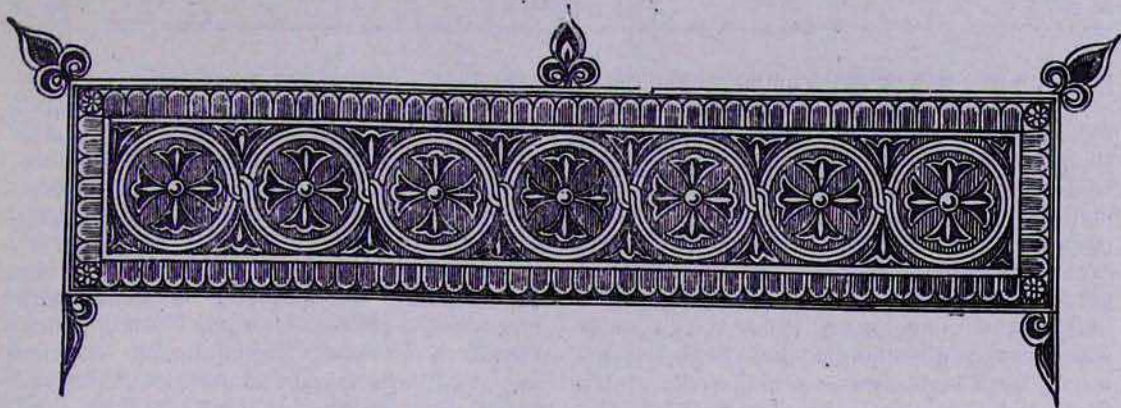
— • —

ՄԱՅՐ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ

Խնկյալ դաշտերից կապույտ երկնային
Հղի՛ր մեզ ողջույն ու հղի՛ր օրհնանք,
Լի խաղաղության շողերով թովիչ,
Լեցուն շողերով քո վառ խնդության:

Հղի՛ր մեզ վրա շունչդ հուսածին,
Ծաղկյալ, խնկահոտ երկնային հովտում,
Տո՛ւր խաղաղություն մեր տենչանքներին,
Գթա՛ քո սիրով, շնորհի՛ր ներում...

Մա՛յր խաղաղության, օրհնյա՛լ ու անգին,
Տարածի՛ր լույսը քո խաղաղության,
Մեր թույլ արտերին անսուրբ, տրտմագին,
Որ ապրենք քո սուրբ շունչով հարության:

ԵԶՆԻԿ ՔՀՆ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐԸ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ*

Քրիստոս իր աշակերտներին տվեց երկու իշխանություն՝ քահանայական և քարոզչական: Քրիստոսի առաքյալները այս իշխանությունները հաղորդեցին իրենց հաջորդներին, որ և սերնդից սերունդ փոխանցվելով հասել է մեզ, մեր օրերը: Քահանայական իշխանության գործադրման համար Եկեղեցու ծոցում ստեղծվել է մկիրապետական կարգ՝ սարկավագության, քահանայության և եպիսկոպոսության աստիճաններով: Իսկ քարոզչական իշխանության գործադրման համար առաջացել է վարդապետների կարգը, որ այսօր Հայ Եկեղեցում գոյություն ունի երկու աստիճաններով՝ Մասնավոր վարդապետություն և Մեծ կամ, ինչպես ընդունված է այսօր՝ Ծայրագույն վարդապետություն: «Մահմանք կանոնաց սուրբ առաքելոյն Թադեոսի ի քաղաքին Ուոհայ ի լուսաւորել զնոսա» կանոնախմբի առաջաբանում հստակորեն արտահայտված է քահանայական և քարոզչական կարգերի տարբերակումը: Այսպես, ասված է, որ առաքյալները «ձեռնադրեցին եպիսկոպոսունս, քահանայս եւ սարկաւագունս, եւ հաստատեցին վարդապետս արեւնաւոյցս»:

Այսօրվա այս փոքրիկ զեկուցումը մկիր-

ված է վարդապետական կարգին՝ Հայ Եկեղեցու պատմության խորքի վրա դիտված:

Թյուրիմացությունից խուսափելու համար պետք է նշել, որ Հայ Եկեղեցում վարդապետական կարգը երբեք քահանայական աստիճանից անկախ գոյություն չի ունեցել: Հայ Եկեղեցու բազմադարյան պատմության ընթացքում գործող բոլոր վարդապետները ունեցել են քահանայական կամ եպիսկոպոսական աստիճաններ: Վարդապետներ եղել են այն քահանաները (կուսակրոն և ամուսնացյալ) ու եպիսկոպոսները, որոնք հատուկ արտոնությամբ իրավունք են ստացել քարոզելու և ուսուցանելու: Այդ արտոնությունը նրանց տրվել է վարդապետական գավազանի տվչությամբ: Ի տարբերություն եպիսկոպոսական գավազանի, որ խորհրդանշում է քահանայապետական իշխանությունը, վարդապետական գավազանը խորհրդանշում է քարոզչական-ուսուցողական իշխանությունը:

Հայ Եկեղեցու պատմության մեջ վարդապետներ հիշվում են դեռ Դ դարում: Այսպես, Զենոբ Գլակի անունով հայտնի «Պատմութիւն Տարօնոյ» երկում ասվում է, որ Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը Կեսարիայում ձեռնադրություն ստանալուց հետո, վերադարձին «մնայր ժամանակս ինչ ի Սե-

* Զեկուցում կարդացված Վեհաքառմում 1987 թվականի փետրվարի 25-ի միաբանական ժողովին:

բաստիայ, հասարակ դաս կրանաւորաց և զմեան վարդապետս կոչէր յԱղեքսանդրիայէ... Եւ անտի ելեալ անցաք մինչև ցԹորդան և անդ թողաք զՍուրտինոս Եփեսացի վարդապետն ամենայն զաւանակսն²: Փալատոս Բուզանդը խոսելով Հայաստանում (Տարոնում) անապատականության հիմնադիրներից Գիւղի մասին (Դդ. կէսին) ասում է. «Էր գլուխ արեղայից և վարդապետ միանձանց և առաջնորդ մեանկեցաց և վերակացու վաներայից և ուսուցիչ ամենայն անապատաւորաց... առ հասարակ ամենայն մարդիկ երկրին հայոց անուանեալ կոչէին ամա վարդապետս»³: Տիրան թագաւորը, կուրանալուց հետո, վարդապետ է կոչում իր հրամանով անհատակված Հուսիկ կաթողիկոսին և Աշտիշատի առաջնորդ Դանիել ասորի քրիստոնցոսին⁴: Փալատոսը հիշում է նաև Ծաղիտա և Եպիփան վարդապետներին, երկուսն էլ Դանիել ասորու աշակերտները, որոնցից Ծաղիտան Դանիելի կողմից իսկ նշանակվել էր «Կորդուաց վարդապետ», իսկ Եպիփանը՝ «գաւառին Աղձնեաց և մեծաց Ծոփաց»⁵: Վարդապետներ են կոչվել նաև Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը⁶, Մեծն Ներսէս հայրապետը⁷ և ուրիշներ:

Ե դարի վարդապետներից հայ պատմիչների երկերում հիշվում են Ս. Սահակ Պարթևը⁸, Ս. Մեսրոպ Մաշտոցը⁹, Եղիշեն¹⁰ և ուրիշներ: Հնարավոր չէ այս փոքրիկ զեկուցման մեջ հիշել այն բոլոր վարդապետներին, որոնք, լինելով իրենց կոչմանը արժանի հովիվներ, միշտ անաղարտ են պահել ու մեկնել Հայ Եկեղեցու վարդապետությունը և կրթել, դաստիարակել Հայ Եկեղեցու զավակներին:

Ինչպես նկատեցինք արդեն, վարդապետներ են եղել ոչ միայն քահանայական աստիճան ունեցող հոգևորականները, այլ նաև եպիսկոպոսներ և նույնիսկ կաթողիկոսներ: Եվ այս ոչ միայն Հայ Եկեղեցու նախնական շրջանում, այլև նույնիսկ մինչև վերջին դարերը: Բերենք միայն մի քանի օրինակ. Թովմա Արծրունու պատմության 1303 թ. ընդօրինակված ձեռագրի հիշատակարանում կարդում ենք. «ի խնդրոյ աստուածարեալ գիտնական և արդիւնակար վարդապետի, միանգամայն և արհիական աստիճանի արժանացելոյ տեսուն Ստեփաննոսի, որ է ակն արևելեան և աթոռակալ մեծի Սիմեաց տան»¹¹: Երբ 1441 թ. հայոց կաթողիկոս է ընտրվում Վիրապոս Վիրապեցին, կաթողիկոսական ձեռնդրությունից հետո Հովհաննէս Հերմոնացի վարդապետը նրան տալիս է «զգաւական վարդապետութեանն»¹²: Հետաքրք-

քրական է, որ երկու տարի անց, երբ Կիրակոս Վիրապեցին զահրնկեց է արվում, նույն Հովհաննէս Հերմոնացին «զգաւական վարդապետութեան ի ձեռացն էառ»¹³: Խաչատուր Զոռայեցու «Պատմութիւն Պարսից» աշխատության մեջ կարդում ենք. «Եւ ահա այսպէս եղև վախճան և մահ երանելոյն առն Աստուծոյ Տեսուն Ստեփաննեայ վարդապետի և կաթողիկոսի...»¹⁴ (+1698): Առաքել Դավրիժեցին հիշում է «Թումայ եպիսկոպոսն Տաթևու, որ զկնի եղև վարդապետ»¹⁵: Վկայությունների այս շարքը կարելի է անվերջ երկարել: Հիշենք միայն նաև, որ մինչև այսօր էլ եպիսկոպոսներ կարող են Ծայրագույն վարդապետության աստիճան ստանալ: Մյուս կողմից պետք է նշել, որ բոլոր եպիսկոպոսները չէ, որ վարդապետական կոչում են ունեցել: Այսպես, Ս. Ներսէս Շնորհալին կարգադրում է, որ այն եպիսկոպոսները, որոնք վարդապետական աստիճան չունեն, իրենց կողքին վարդապետներ ունենան¹⁶: Հիշենք նաև մի վկայություն ԺԷ դարից: Գրիգոր Դարանաղցին, նկարագրելով ԺԷ դարի երկրորդ քառորդի դեպքերը, հիշում է մի Մակարի, որը «...ոչ եղև արժանի վարդապետական աստիճանի, բայց յետոյ եպիսկոպոս եղև իրենանց գեղջի վանաց մեծ աթոռոյն»¹⁷:

Վարդապետները չափազանց կարևոր դեր և նշանակություն են ունեցել Հայ Եկեղեցու կյանքում: Հայոց եկեղեցական կանոնների համաձայն՝ վարդապետների պարտականությունների և իրավունքների մեջ են մտել.

ա.—Սահմանել զղջացող մեղավորների (հոգևորական թե աշխարհական) ապաշխարության ժամկետը¹⁸ և ապաշխարությունից հետո թույլատրել ս. խորհուրդին մեղքաքննելը¹⁹:

բ.—Բանադրել և իր քանադրածին արձակել (հոգևորականի թե աշխարհականի)²⁰: Վարդապետը կարող է զրկել քահանային իր աստիճանից, «վասն անարժան վարուց»²¹: Դվինի Բ ժողովի Ե կանոնը պատվիրում է, որ եկեղեցու պաշտոնյաները «կացցեն վարդապետին ի հնազանդութեան ամենայն յարժարութեամբ»²²: Իսկ Զ կանոնում կարդում ենք. «Ոմանք լուխտ եկեղեցւոյ զկարգ եւ զպաշտան թողին... իշխանութիւն լիցի վարդապետին զշնորհս եկեղեցւոյն հանել յայնպիսեացն եւ արժանաւոր քահանայից եւ պաշտանէից եւ մեղաւորաց տալ»²³:

գ.—Խրատել զստահական եւ զյուլացեալսն ածել ի կարգ հաւատոյ... գործ է վարդապետի»²⁴:

դ.—Հաստատել եկեղեցական՝ դավանաբանական, ծիսական և այլ կարգ ու կանոնին վերաբերվող սկզբունքները²⁵:

ե.—Տնօրինել ժառանգական և ամուսնալուծության հարցերը²⁶: Ըստ Մխիթար Գոշի, վարդապետները «գիտակ են իրաց դատաստանին»²⁷:

զ.—Մխիթար Գոշը իր Կանոնագրքի «Յաղագս դատաստանաց վարդապետաց» գլխում գրում է. «Իրաւունք են աւագ վարդապետի ընդ հայրապետի և ընդ եպիսկոպոսի ի վիճակ ելանել ըստ նոցա կամացն, եւ կամ այլ ոք՝ ըստ կամաց երկոցունց, զի մի արտաքոյ կանոնաց յեպիսկոպոսէ գործիցի ինչ, զի և եպիսկոպոսն միաբանութեամբ վարդապետին զիրաքանչիւր զկարգն գործիցէ»²⁸: Հիշեցինք արդեն, որ Ս. Ներսէս Ծնորհալին էլ պատկիրում էր, որ այն եպիսկոպոսները, որոնք վարդապետական աստիճան չունեն, իրենց կողքին վարդապետներ ունենան, որպէսզի նրանց խորհրդակցությամբ տնօրինեն իրենց թեմական գործերը: Ըստ Ս. Ներսէս Ծնորհալու այդ վարդապետների գործը պիտի լինէր «առաջին՝ զծառայակիցսն կերակրել ըստ անտարանական հրամանին, երկրորդ՝ զթշնամիսն ճշմարտութեան՝ որք հակառակին հաւատոյն բանի և օրինաց Աստուծոյ և աւանդութեանց Եկեղեցւոյ՝ ըմբռնել աստուածային գիտութեամբն, զի մի զպարզամիտսն ի ժողովրդոցն՝ պատիր բանիքն ձգեսցեն ի կորստեան իրեանց խորխորաւ...»²⁹:

Վարդապետի ունեցած դերի և ճշմանկության գիտակցությունը իր արտահայտությունն է գտել Ս. Գրիգոր Տաթևացու հետևյալ տողերում. «Վարդապետք և եպիսկոպոսք միմեանց օգնականք են ի յեկեղեցիս եղեալ ի զգացումն հոգևոր ազդմանց... Վարդապետն իշխան է բանից, որ հրամայէ և ուսուցանէ. և եպիսկոպոսն իշխան է գործոց, որպէս արհեստաւորք: Վարդապետն է տեսական իմաստասէրն, որ բանի ուսուցանէ և խրատէ. և եպիսկոպոսն գործնական՝ որ զեօթն խորհուրդ Եկեղեցւոյ կատարէ և կատարել տայ: Վարդապետն դատաւոր է և քննող և եպիսկոպոսն վերակացու է և հրամայող ամենայն ժառանգաւորաց նորին»³⁰: Կարծում եմ ավելորդ չէ վարդապետի դերի և ճշմանկության մասին մեր խոսքը եզրափակել Մխիթար Գոշի հետևյալ դիպուկ առակով.

«Ըմբռնեցին զմէկ աշխարհակայն ի մերըս եւ բերին առ սարկաւազն:

Եւ սարկաւազն ասաց, թէ՝—Երեցն աստ է եւ քան զիս մեծ է եւ ունի իշխանութիւն, առ այն տարէք:

Եւ տարին. եւ երեցն ասաց, թէ՝—Եպիսկոպոսն աստ է, առ նա տարէք:

Եւ տարին. եւ եպիսկոպոսն ասաց, թէ՝—Կաթողիկոսն աստ է, առ նա տարէք:

Եւ տարին. եւ կաթողիկոսն ասաց, թէ՝—Վարդապետն աստ է, առ նա տարէք:

Եւ տարին. Եւ վարդապետն եղ. կանոնս եւ արժանացուց ապաշխարութեամբ»³¹:

Ունենալով այսպիսի մեծ հեղինակություն, վարդապետները, եպիսկոպոսների կողքին, միշտ ներկա են եղել Հայ Եկեղեցու ազգային-եկեղեցական ժողովներում: Այսպես, բերենք միայն մի քանի օրինակներ. 591 թ. հայ-բյուզանդական Եկեղեցիների միության համար Մորիկ կայսեր կողմից Կ. Պոլսում գումարած ժողովին հայոց կաթողիկոսարանը ներկայացնում էին Վրթանես և Գրիգոր վարդապետները³²: 633 թ. Կարինի ժողովում Եզր կաթողիկոսի հիմնական խորհրդատուն Թեոդորոս Քոթեմավոր վարդապետն էր, այլ վարդապետների հետ միասին³³: 1036 թ. «Ժողովեալ եպիսկոպոսաց և վարդապետացն մերոց» գահընկեց են հռչակում Դիոսկորոս հակաթոռ կաթողիկոսին և կրկին հայրապետական գահին բազմեցնում Պետրոս Գետադարձին³⁴: 1307 թ. Սսի ժողովին մասնակցում են 41 եպիսկոպոսներ, 10 վարդապետներ և 7 վանահայրեր³⁵: 1342 թ. Սսի ժողովին մասնակցում են 29 եպիսկոպոսներ և «5 գլխաւոր վարդապետք և 10 վանահայրք»³⁶ և այլն:

Այժմ մի քանի խոսք վարդապետական Աթոռի մասին: Կան մի շարք պատմական վկայություններ, որոնք ցույց են տալիս, որ եպիսկոպոսական Աթոռներին զուգահեռ գոյություն են ունեցել նաև վարդապետական Աթոռներ: Այսպես, երբ Ս. Մեսրոպը գնում է Կ. Պոլիս, Թեոդոս կայսրը և Աստիկոս արքեպիսկոպոսը (պատրիարքը) «կարգեն զսուրբ վարդապետն ընդ վարդապետութեան աթոռակալութեան արքայն Յովհաննու Ոսկեբերանի և այլոց քաջաց և գլխաւոր վարդապետացն»³⁷: Ստ. Օրբելյանը, քաղելով Զ դարի պատմիչ Պետրոս Սյունեցու երկերից գրում է, որ Սյունյաց Հովակիմ եպիսկոպոսի ժամանակ (Դ դարի երկրորդ կես) «զվարդապետութեանն Սիւնեաց զնախագահութեանն զմիտ հրամայեցին Գեորգեայ՝ Ծաղատայ վարդապետի»³⁸: Նույն պատմիչը, խոսելով Մաթուսաղայի (Է դ. առաջին կես) մասին, ասում է. «Եւ զի էր մեծարոյ և նախաթոռ ի վարդապետ[ս]ն հայոց աթոռն Սիւնեաց. զի էր ի վաղնջոց հետէ հրամայեալ ըզթարգմանութիւնն և զմեկնողութիւնն նոցա ունել ի սրբոցն Սահակայ և Մեսրոբայ, և

գլուխ կալ և հրամանատար ամենայն վարդապետաց հայոց: Վասնորոյ տեսեալ յայնրմ ժամանակի պայծառացեալ իմաստալեոց ճառագայթիք գերանելին Մաթուսաղայ, վարժեալ և սնեալ ի նոյն տան՝ կացուցանեն յաստիճան վարդապետութեան եկեղեցոյ և ճատուցանեն գլուխ ամենայն վարդապետացն ի վերայ քարձր և ահարկու ամբիոնի ըստնարանին»⁴⁰: Վարդապետական Աթոռի գոյության արձագանքները պահպանվել են մինչև ԺԺ դարի ըսկիզբը: Բարգեն ծ. վրդ. Կոլլեներյանը այս առթիվ գրում է. «Ուսուցչական կամ վարդապետական աթոռը հին է իշխանականին և դատողականին պես. վարդապետը իբր ուսուցիչ՝ ի պաշտօնէ իրաւունք ունի ճատելու աթոռի վրա և այնպէս ուսուցանել կամ քարոզել... Մաշտոցի Կանոնին մէջ՝ ծայրագոյն վարդապետի պաշտօնը սահմանող գրութեան մէջ կա սա որոշ յայտարարութիւնը. «Նստել ի վերայ աթոռոյ եւ առնել զբեմքասացութիւնս»: Եւ ստուգիւ ծայրագոյն վարդապետներ՝ երկար ժամանակ պահած են եկեղեցոյ մէջ, մանաւանդ քարոզի ատեն աթոռ ճատելու իրաւունքը»⁴⁰:

Հայ Եկեղեցու վանքերը ճշանակորպէս են իրենց վարդապետներով: Աչքի ընկնող վանքերում եղել են մեկից ավելի վարդապետներ: Մխիթար Գոշը այս պարագային պատկիրում է. «Եթէ պատահի ի միում եղբայրանոցի երկու լինել վարդապետ եւ կամ անելի եւս, զվի, որ յառաջադէմն իցէ, ինքեանց գլուխ և աւագ կոչեցեն»⁴¹:

Բնական է, որ բոլոր վարդապետները նույն կարողություններն ու աստվածային շնորհքը չունենային: Հայ Եկեղեցու պատմության մէջ, հատկապէս Բագրատունյաց շրջանից սկսած, վարդապետների շարքերում առանձնանում են մի խումբ ավագ վարդապետներ, կամ ինչպէս Մխիթար Գոշն է ասում մի այլ տեղ՝ «վկայեալ»⁴² վարդապետներ և կամ Մեծ վարդապետներ: Ս. Գրիգոր Տաթևացու ժամանակ արդեն այս աստիճանավորումը շոշափելի էր դարձել, այնպէս որ Տաթևացին, պատրաստելով կամ խմբագրելով վարդապետական գալագանի տվչության ծիսական կարգը, երկու հիմնական աստիճանավորում է դնում վարդապետական կարգի մէջ՝ Մասնավոր վարդապետություն և Մեծ կամ Ծայրագոյն վարդապետություն⁴³:

Հետաքրքրական է իմանալ նաև, թե ինչպէս են տրվել վարդապետական աստիճանները և ո՞ւմ կողմից: Հայ Եկեղեցու ողջ պատմության ընթացքում վարդապետական աստիճանները տրվել են վարդապետների կողմից՝ իրենց աչքի ընկնող և

արդեն պատրաստված աշակերտներին: Այդ տվչությունը կայացել է վարդապետական գալագան հանձնելով՝ հանդիսավոր արարողությամբ, բազմության ներկայությամբ: Ս. Գրիգոր Տաթևացին այս տվչության համար գրել է, ինչպէս ասացինք արդեն, ծիսական մի կարգ: Ապահովելու համար վարդապետների մակարդակը, Մխիթար Գոշը հանձնարարում է, որ վարդապետական տվչությունը կատարվի երկու կամ երեք վարդապետների հավանությամբ⁴⁴: Իսկ 1651 թ. Երուսաղեմի ժողովը՝ հայոց Փրիպպոս կաթողիկոսի, Կիրիլիո Ներսէս կաթողիկոսի և Երուսաղեմի Աստվածատուր պատրիարքի մասնակցությամբ, Հ կանոնով հանձնարարում է. «Մի համարձակեցի որ վարդապետ անխորաքար տալ զիշխանութիւն վարդապետութեան ամենայն ումեք, եթէ ոչ իցէ նուիրեալն կատարեալ ուսմամբ և առաքիւնութեամբ և հասակաւ և աստուածայնով երկիրոյ և վկայեալ յամենեցունց...»⁴⁵: Ըստ Մաշտոցի, վարդապետական աստիճաններ տվողը Մեծ վարդապետն է⁴⁶:

Ի գկատի ունենալով վարդապետական աստիճանի քարձրությունը, այսօր Հայոց Եկեղեցին այդ տվչության շնորհաբաշխությունը վերապահում է միայն կաթողիկոսին, որի հրամանով միայն կարող են այդ աստիճանները տրվել: Եթէ կաթողիկոսը ինքը չի տալիս գալագանը, ապա հանձնարարում է այնպիսի մի եպիսկոպոսի, որ ունի Մասնավոր և Ծայրագոյն վարդապետական աստիճանները: Ծայրագոյն վարդապետական աստիճան չունեցող եպիսկոպոսը իրավունք չունի թեկուզև Մասնավոր վարդապետական աստիճան տալ: Այս բխում է աստվածաբանական այն դրոյթից, որ մեկը չի կարող բաշխել մի շնորհ, որը չունի: Բուն վարդապետը Ծայրագոյն վարդապետն է: Իսկ սովորական վարդապետը վարդապետության թեկնածուն է միայն: Արդեն աճունն էլ վրան է. Մասնավոր վարդապետ: Հետևաբար միայն Ծայրագոյն վարդապետական աստիճան ունեցողը կարող է վարդապետական աստիճաններ շնորհել:

Հայ Եկեղեցու պատմության ողջ ընթացքում, ընդհուպ մինչև ԺԷ դարը վարդապետական աստիճանը տրվել է ոչ միայն կուսակրոն, այլ նաև ամուսնացյալ քահանաներին: Այդպիսի բազմաթիվ օրինակներ կան հայ մատենագիրների մոտ, ինչպէս օրինակ, Ասողիկը հիշելով Խաչիկ Ա. կաթողիկոսի ժամանակի վարդապետներին, հիշում է նաև «Եւ Յովհաննէս քահանայ յամուսնացելոց»⁴⁷: Նույն պատմիչը մի այլ տեղ ասում է. «Էին և վարդապետք վար-

ծեալք վարդապետութեամբն Տեառն և ուսուցիչք ճշմարտութեան: Բասիլիոս ծերունին... Եւ Գրիգոր քահանայ յամուսնացելոց՝ յորդախօսն և առատաբանն ի պատգամս Տեառն»⁴⁶: 1500 թ. Գեղարքունիքի Խորոտիկ վանքում Գրիգոր եպիսկոպոսի ձեռքով գրված Մաշտոցի հիշատակարանում կարդում ենք. «...աւարտեցաւ գերափառ և հոգիազարդ աստուածաբան տառս վասն խնդրոյ քարեւեր և հեզահոգի Մէլիք Աւանին և որդոյն և որդա Սողաբէկուն... ամենագովելի և երջանիկ, ընտրեալ և պատուելի, աստուածահաճոյ և ամենագովութեանց արժանաւորին Մէլիք Աւան՝ թոռն Գոշ վարդապետին, որդի տէր Մա(թ)էոսին...»⁴⁸: 1605 թ. Մոկաց Հիզան բնակավայրում գրված Ավետարանի հիշատակարանում գրիչ Հովհաննէս քահանան գրում է. «աղայեմ գճեզ, լիչել ի Քրիստոս և ուսուցչին իմոյ՝ տէր Մարտիրոս մեծ փիլիսոփային, և եղբօրն՝ տէր Սարգիս վարդապետին, և որդոցն՝ տէր Գրիգորիս վարդապետին, Յովաննէսին և Իգնատիոսին, և զպապն իմ՝ զտէր Սարգիս մեծ վարդապետն, և զամենայն մերձաւորսն մեր»⁵⁰: Բերենք նաև մի այլ վկայություն ժԷ դարից: Գրիգոր Դարանաղցին 1616 թ. լինելով Կիպրոսի Ս. Մակար վանքում, գրում է. «Կայր անդ ի մեր ազգացն երկու արեղայ, մեկ քահանայ Խաչատուր անուն և որ այժմ վարդապետ է»⁵¹:

Այստեղ պետք է ընդգծել, որ վարդապետական աստիճանները, որ այսօր կարծես թե նվիրապետական կարգի մեջ են անցել, երբեք չպետք է շփոթվեն նվիրապետական աստիճանների հետ: Նույնիսկ Հայ Եկեղեցու պատմության դժվարին պահերին, երբ Բյուզանդական Եկեղեցին մեղադրում էր Հայ Եկեղեցուն նվիրապետական 9 աստիճաններ չունենալու մեջ և երբ Հայ Եկեղեցին փորձում էր ձոր աստիճաններ մտցնելով լրացնել այդ թիվը, երբեք վարդապետական աստիճանները չեն մոծվել նվիրապետական կարգի մեջ: Այսպես օրինակ, Մխիթար Գոշը Եկեղեցու ինը դասերը կարգում է հետևյալ աստիճանավորումով. ա. Պատրիարք, բ. Արքեպիսկոպոս, գ. Մետրոպոլիտ, դ. Եպիսկոպոս, ե. Քահանա կամ երեց, գ. Սարկավագ, է. Դպիր, ը. Անագանոս (ընթերցող), թ. Փրատղոս (սաղմոսասաց)⁵²: Ժիշտ նույն աստիճանավորումն է տալիս նաև Ս. Օրբելյանը⁵³:

Ձեռնադրության Մաշտոցի մեջ նվիրապետական աստիճանները ունեն հետևյալ կարգավորումը.

Ի սարկաւագութենէ ի քահանայութիւն,
Ի քահանայութենէ յեպիսկոպոսութիւն,

Յեպիսկոպոսութենէ ի կաթողիկոսութիւն»⁵⁴:

Մաշտոցի մեջ ոչ մի նշում չկա, որ ցույց տար, թե վարդապետական աստիճանները պատկանում են միայն կուսակրոններին:

Այդ նկատի ունենալով վերջերս արտահայտվել են բազմաթիվ լուրջ առաջարկություններ, որ վարդապետական աստիճանները բաց լինեն նաև ամուսնացյալ քահանաների առջև, մի արգելք, որ փակվել է զուտ պատահականության, հայ ժողովրդի պատմության տխուր և ողբերգական էջերի պատճառով և ոչ մի կանոնական իրավունքով չի կարող արդարանալ: Ցանկանում են հիշել այդ կարծիքներից միայն երկուսը: Այսպես, Բարգեճ Ծ. վրդ. Կյուլեւերյանը, որ հատուկ ուսումնասիրություն է հրատարակել «Վարդապետական աստիճանները Հայ Եկեղեցու մեջ» վերնագրով, գրում է. «Վարդապետութիւնը ուրեմն՝ իր իսկ բնութեամբ, չէր կրնար միմիայն ամուրի եկեղեցականութեան վիճակը բացառող տիտղոս մ'ըլլալ: Ուսուցանելու, քարոզելու, առաջնորդելու, մեկ խօսքով բեմի մարդը որոշող տիտղոս մըն էր այն, եւ այդ մարդը հաւասարապէս կրնար գտնուիլ թէ՛ ամուրի և թէ՛ ամուսնացեալ եկեղեցականներու մէջ»⁵⁵: Իսկ ըստ Օրմանյան Սըրբազանի. «Եկեղեցին կանոնական արգելք մը դրած չէ, որ ամուսնացեալ քահանաներն ալ, երբ որ պահանջուած ուսումն ունին՝ քարոզ խօսելու իշխանութիւն ստանան վարդապետական աստիճանով և գաւազանի տուչութեամբ»⁵⁶:

Եթե Օրմանյան Սրբազանի ժամանակ քահանաները իրավունք չունեին քարոզ խօսելու, ապա այսօր այդ ոչ միայն թույլատրվում է, այլ նաև համաձայնարվում: Մնում է վերացնել այն հակասությունը, որ ստեղծվել է այսօր, քանի որ եկեղեցական օրենքներով վարդապետական գավազան չունեցողը իրավունք չունի քարոզելու:

Վարդապետական աստիճանը իր քարձրության վրա մնաց մինչև ԺԸ դարը: ԺԸ և ԺԹ դարերի քաղաքական անքարենդ պատտ պայմանների բերումով վարդապետական աստիճանները կորցրեցին իրենց դերն ու նշանակությունը: 1897 թվականին Արշակ Տեր-Միքելյանը գրում էր. «Հայաստանեայց ս. եկեղեցին տասնըվեց դարում ունեցել է հազարաւոր եպիսկոպոսներ, մինչդեռ վարդապետներ շատ սակաւ: Իսկ այժմ ամէն արեղայ «վարդապետ» է դառնում, այլ և ծայրագոյն վարդապետութեան են տալիս յաճախ այն անձանց, որոնք մինչև անգամ ս. Գիրքը ծայրէ ի ծայր չեն կարդացել. մինչդեռ ծայրագոյնութիւնն ու եպիսկոպոսութիւնը պետք է միմիայն աստուածա-

քանակներին վերապահումին անպատճառ»⁵⁷։ Իսկ խորեն Ծ. վրդ. Ստեփանեն Մովսես խորենացու Հայոց պատմության հրատարակության առթիվ՝ 1898 թվականին, գրում է. «Երբ հոգևորականների մեջ գիտությունը պակասեց, վարդապետ կոչումն էս կորցրեց իր նուիրական նշանակությունը, եւ ամէն միանձն հոգևորական, արեղայ ձեռնադրուելուն պէս, սկսում էր վարդապետ կոչուի մինչեւ վերջին ժամանակս։ Հայաստանեայց Եկեղեցու նուիրական կարգ եւ կանոն սիրող եւ վերանորոգող Գեորգ Դ հոգեղոյս Կաթողիկոսը, ինչպէս յորիշ բազմաթիւ կենսական խնդիրներ, այս խնդիրն էս յարոյց, փափաքելով գիտական հոգևորականներ ստեղծել, որի համար եւ հիմնեց Էջմիածնի Մայր Աթոռում ճեմարան. հրամայեց որ այսուհետեւ վարդապետ կոչումն գիտութեան իրաւունքով եւ առանձին օրհնութեամբ ստացուի գաւազանի իշխանութեան հետ եւ նախքան այդ իրաւունք ստանալը միանձն հոգևորականները չկոչուին վարդապետ, այլ միայն արեղայ»⁵⁸։

Վարդապետական աստիճանները իրենց նախկին փիճակին բարձրացնելու գործում Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանից բացի կարևոր դեր կատարեց նաև Արմաշի դպրեվանքը։ Ահա թե ինչ է գրում այդ մասին նույն դպրեվանքի շրջանավարտ և նույն դպրեվանքում վարդապետական աստիճան ստացած Բարգեն Կաթողիկոսը. «Մեր դրպրեվանքի հաստատությունը լուրջ միջոց մըն էր Կ. Պոլսի Պատրիարքութեան սահմաններում մէջ առաջը առնելու համար տիրող վարդապետական զեղծումներում, որոնք թէեւ չափաորոնեցան զգալապէս, բայց դժբախտաբար չվերջացան։ Վարդապետութիւնը (Մասնաւոր և Ծայրագոյն) Դպրեվանքի մէջ իր գիտական եւ ճիշտ վարդապետական (doctorat) իմաստով կապուեցան որոշ դասընթացքի մը եւ այդ դասընթացքէն ետքն ալ գրաւոր որոշ աշխատութիւններու հետ»⁵⁹։

Ս. Էջմիածնի և Արմաշի դպրեվանքերը անկասկած կարող էին հասնել իրենց առջև դրած նպատակին, եթէ չլիներ չարաբաստիկ Ա. համաշխարհային պատերազմը և Մեծ Եղեռնը։

1957 թվականին Դերենիկ եպս. Փոլադյանը ներկայացնում է մի խնամված ծրագիր՝ վարդապետական աստիճանների տվչության վերաբերյալ⁶⁰։

Այս հարցը լրջորեն մտահոգել է նաև մեր սիրելի Վեհափառ Հայրապետին, որն իր հայրապետության առաջին օրից իսկ հոգ է տարել, որ վարդապետական աստիճանները տրվեն միայն ճեմարանի շրջա-

նավարներին, հատուկ ուսումնասիրություն գրելուց և պաշտպանելուց հետո։ Վեհափառ Հայրապետի հրահանգով և առաջարկով այս խնդիրը քննության է առնվել Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի 1958 թվականի հուլիսի 8-ի նիստում. «Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը արտագին գոհունակությամբ ընդունեց Վեհափառ Հայրապետի առաջարկը և խնդրեց Նորին Սուրբ Օծությունից այսուհետև խստությամբ պահպանել հին կարգը՝ ըստ որի, Մասնավոր կամ Ծայրագույն վարդապետական իշխանության աստիճան ստանալու համար թեկնածուից պահանջվում էր գրավոր մի աշխատություն՝ կրոնա-եկեղեցական, եկեղեցա-պատմագիտական և կամ եկեղեցա-քանասիրական նյութերով։ Աշխատությունը պետք է քննվի Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի կողմից նշանակված մի հանձնաժողովի կողմից»⁶¹։ Իսկ մինչ այդ, 1958 թվականի մարտի 8-ին, Կահիրեի Եպիսկոպոսական ժողովը իր Ը նիստում զբաղվել էր եկեղեցական տիտղոսների հարցով և եկել էր այն ընդհանուր եզրակացության, որ «Տիտղոսներու տվչության մէջ հարկ է գործ դնել աշարքություն և ավագության, վարդապետության, ծայրագունության և արքայական տիտղոսները տալ միայն ստուգապէս արժանավորներուն»⁶²։

Ի վերջո 1980 թվականի փետրվար 27 թվակիր № 1012 Սրբառատ կոնդակով Ա. մեհայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը կանոնական ուժ է տալիս վերոհիշյալ խնդրին⁶³։ Այդ կոնդակում Վեհափառ Հայրապետը գրում է. «Մեր իղձն է և մեր հաւատացեալ ժողովրդի արդար սպասումը, որ մեր երիտասարդ հոգևորականները, կուսակրօն թէ ամուսնացեալ քահանաներ, աւելի ու աւելի զրահեն իրենց միտքն ու հոգին՝ կրօնական ամուր հաւատով, գիտական պատրաստութեամբ, գաղափարական նուիրումութեամբ և ազգային-հայրենասիրական գիտակցութեամբ։ Մեր օրերին հեռզհետեւ առաւել կարևորութիւն է ստանում հոգևորականաց կրօնա-եկեղեցագիտական լուրջ պատրաստութիւնը և ընդհանուր զարգացումը։

Ահա այս մտադրութեամբ և այս՝ ակնկալութեամբ է որ քաներկու տարիներ առաջ 8 յուլիս 1958-ին որոշեցինք մեր Եկեղեցու մէջ վերահաստատել /վարդապետական աստիճաններ շնորհելու առանդական հին կարգը, նկատելով դրանք իբրև գիտական աստիճաններ և ոչ թէ պարզապէս ձևական, անբովանդակ բնոյթ կրող պարզաբաշխումներ, երբեմն նույնիսկ ողորմութեան նման շնորհում։

Մեր որոշումն էր վարդապետական չորս

աստիճանները շնորհիվ այն արեղաներին, որոնք կը ներկայացնեն մուսազագոյն յիսուն մեքենագործած էջերից բաղկացած մի ինքնուրոյն աշխատասիրութիւն, որպէսզի յետ քննարկման և գնահատման յատուկ մի յանձնաժողովի կողմից և յետ մրա հրապարակային պաշտպանութեան, Հայրապետի հրամանով վարդապետական չորս աստիճանները շնորհուեն թեկնածուին, Օջականի Ս. Մետրոպ եկեղեցում, ասանդական տուչութեան արարողութեամբ:

Ծայրագոյն վարդապետութեան աստիճանների տուչութեան համար հաստատել էինք նոյն կարգը, այն տարբերութեամբ, որ թեկնածուի ներկայացրած աշխատասիրութիւնը պէտք է լինի գիտական բնոյթ կրող մի ինքնուրոյն ընդարձակ ուսումնասիրութիւն բաղկացած մուսազագոյն իննսուն մեքենագործած էջերից:

Թէ՛ Մասնատր և թէ՛ Ծայրագոյն վարդապետութեան համար պատրաստուած աշխատասիրութիւնները պէտք է նուիրուած լինեն աստուածաբանական, եկեղեցագիտական, կրօնա-բարոյական, եկեղեցա-մատենագրական կամ նման այլ ճիւղերի և հարցերի»⁶¹:

Այս կարգը անխափան կերպով գործադրուել է Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում 1958 թվականից սկսած: Վերոհիշյալ կոնդակով Վեհափառ Հայրապետը պատվիրում է Մայր Աթոռի միաբան եպիսկոպոսաց դասին, որ ամեն տեղ հարգվի այս որոշումը, նախօրոք տեղեկացնելով այդ մասին Մայր Աթոռ, խորհրդակցելու համար Վեհափառ Հայրապետի հետ:

Վեհափառ Հայրապետը սույն կոնդակով նաև Հայ եկեղեցու նվիրապետական Աթոռների շնորհագարդ գահակալների ուշադրությանն է հանձնում «վերահաստատած և գործադրութեան դրած վերև յիշուած կարգը»⁶²:

Որեմն, ամփոփելով, Հայ եկեղեցու պատմության ընթացքում վարդապետական աստիճանները երբեք չեն միախառնվել նվիրապետական աստիճանների հետ:

Վարդապետները (քահանա, եպիսկոպոս թե կաթողիկոս) կարևոր նշանակություն են ունեցել Հայ եկեղեցում և կարելի էր դեր են խաղացել Հայ եկեղեցու կյանքում, ղեկավարելով կրթական և քարոզչական գործունեությունը, մասնակցելով դատական գործերին, ազգային-եկեղեցական ժողովներին և այլն:

Վարդապետական աստիճանները տրվել են միայն ուսյալ քահանաներին, որոնք եղել են ոչ միայն կուսակրոն, այլ նաև ամուսնացյալ:

Վարդապետական աստիճանները տրվել

են միայն Ծայրագոյն վարդապետների (վերջին երկու հարյուրամյակում՝ Ծայրագոյն վարդապետական աստիճան ունեցող եպիսկոպոսների) կողմից:

Պատմությունը ուսումնասիրում ենք պատմությունից դասեր առնելու համար: Վարդապետական աստիճանների պատմական ուսումնասիրությունը թելադրում է Հայ եկեղեցու իշխանությանը՝ վարդապետական աստիճանները առավել ևս իրենց բուն նպատակին և բարձունքին հասցնելու:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Կանոնագիրք հայոց, աշխ. Վազգեն Հակոբյանի, հատոր Բ, Երևան 1971, էջ 19:
2. Յովհան Մամիկոնեան, Պատմութիւն Տարօնոյ, աշխ., Աշ. Արարհամյանի, Երևան, 1941, էջ 78:
3. Փաստոսի Բուզանդացոյ Պատմութիւն Հայոց, Ս. Պետերբուրգ, 1888, էջ 230:
4. Անդ, էջ 46:
5. Անդ, էջ 87:
6. Ազաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց, աշխ. Գ. Տէր-Մկրտչեան և Ստ. Կանաչեանց, Տփղիս, 1909, էջ 395, 418:
7. Փաստոսի..., էջ 89, 92:
8. Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց, աշխ. Մ. Աբեղեան և Ս. Յարութիւնեան, Տփղիս 1913, էջ 335:
9. Անդ, էջ 120: Կորյուն, Վարք Մաշտոցի, հրատ. Մանուկ Աբեղյանի, Երևան 1941, էջ 22, 72 և այլն:
10. Թովմայի վարդապետի Արծրունոյ Պատմութիւն Տանն Արծրունեաց, ի յոյս Էաժ Բ. Պ., Ս. Պետերբուրգ 1887, էջ 81:
11. Տե՛ս Թովմա Արծրունի և Անանուն, Պատմութիւն Տանն Արծրունեաց (Ուսանողի գրադարան), Երևան 1984, էջ 496:
12. Թովմա Մեծոփեցու Յիշատակարանը, հրատ. Կարապետ Կուստանեանց, Թիֆլիս 1892, էջ 78, Ժամանակագրութիւն Գրիգոր վարդապետի Կամախեցոյ կամ Դարանաղցոյ, հրատ. Մետրոպ վրդ. Նշանեան, Երուսաղեմ 1915, էջ 314:
13. Ժամանակագրութիւն Գրիգոր վարդապետի..., էջ 315:
14. Խաչատուր արեղայի Ջուղայեցոյ Պատմութիւն Պարսից (ԺԸ դ.), աշխ. Բարգէն վարդապետի Աղաւելեանց, Վաղարշապատ 1905, էջ 153:
15. Պատմութիւն Առաքել վարդապետի Դարիժեցոյ, Վաղարշապատ 1896, էջ 253:
16. Թուղթ ընդհանրական արարեալ երիցս երանեալ սուրբ Հայրապետին մերոյ տւառն Ներսիսի Շնորհաւոյ, Ս. Էջմիածին 1885, էջ 64:
17. Ժամանակագրութիւն Գրիգոր վարդապետի..., էջ 348:

18. Կանոնք լետ առաքելոց հարանց հետևողաց, իԲ (Կանոնագիրք հայոց Ա, Երևան, 1964, էջ 110): Կանոնք Նիկիական, ԺԳ (Կանոնագիրք հայոց Ա, էջ 126): Մխիթար Գոշ, Գիրք դաստատանի, աշխ. Խոսրով Թորոպանի, Երևան 1975, Ա խմբ. ՀԱ, ԺԿԵ. ԺԿԹ և այլն, էջ 61, 100, 101: Եվ այլն:
19. Կանոնք սուրբ ժողովոյն որ ժողովեցան ի Թեոդոսուպալիս, որ աշտմ կոչի Կարմոյ քաղաք Ը (Կանոնագիրք հայոց, Բ, էջ 255):
20. Կանոնք լետ առաքելոց հարանց հետևողաց Է (Կանոնագիրք հայոց Ա, էջ 105): Կանոնք Նիկիական Ե (Կանոնագիրք հայոց Ա, էջ 120): Կանոնք Շահապիվանի ԺԸ (Կանոնագիրք հայոց Ա, էջ 480): Մխիթար Գոշ, Անդ, Դ, ԺԼԶ, էջ 84, 88:
21. Կանոնք Աթանասի Աղեքսանդրացոյ Ծ (Կանոնագիրք հայոց Ա, էջ 311):
22. Կանոնք Դրմայ սուրբ ժողովոյն Ե (Կանոնագիրք հայոց Բ, էջ 204):
23. Անդ Զ, էջ 205:
24. Կանոնք սրբոյն Սահակայ հայոց Հայրապետի ԽԳ (Կանոնագիրք հայոց Ա, էջ 402):
25. Յովհաննու Մանգակունտոյ հայոց կաթողիկոսի... քան կանոնական Ա (Կանոնագիրք հայոց Բ, էջ 242): Կանոնք Յովհաննու Մանգակունտոյ հայոց կաթողիկոսի Բ (Կանոնագիրք հայոց Ա, էջ 493):
26. Կանոնք Դրմայ սուրբ ժողովոյն Է, Ը, Թ (Կանոնագիրք հայոց Բ, էջ 207—208):
27. Մխիթար Գոշ, Անդ, Նախադրութիւն, Ը, էջ 20:
28. Անդ, Դ, էջ 35:
29. Թուղթ ընդհանրական, էջ 64—65:
30. Տե՛ս Արշակ Տեր-Միքէլեան, Հայաստանեայց առաքելական ուղղափառ Ա. Եկեղեցին և իր սուրբ կարգը, Վաղարշապատ 1897, էջ 186—187:
31. Տե՛ս Ա. Խ. Մովսէսյան, Ուրվագծեր հայ դպրոցի և մանկավարժության պատմության (Ժ—ԺԵ դարեր), Երևան 1958, էջ 350:
32. Սամուէլի քահանայի Անցեցոյ Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց յաղագս գիտի ժամանակաց անցելոց մինչև ի ներկայս ծաղկաբաղ արարեալ, հրատ. Արշակ Տեր-Միքէլեանի, Վաղարշապատ 1893, էջ 76: Մխիթարայ Այրիվանցեցոյ Պատմութիւն հայոց, ի լոյս ընծայեաց Մկրտիչ Էմին, Մոսկվա 1860, էջ 49:
33. Պատմութիւն մահաճգին Սիսական, արարեալ Ստեփաննոսի Օրբէլեան արքեպիսկոպոսի Սիմեոն, Թիֆլիս, 1910, էջ 115—118:
34. Յովհաննէս Սեբաստացի, Պատմութիւն Սեբաստիոյ, աշխ. Բ. Լ. Չոքսազյանի, Երևան 1974, էջ 40:
35. Անդ, էջ 51:
36. Անդ, էջ 52:
37. Թովմայի վարդապետի Արծրունտոյ... էջ 72:
38. Պատմութիւն մահաճգին Սիսական, արարեալ Ստեփաննոսի Օրբէլեան արքեպիսկոպոսի..., էջ 48:
39. Անդ, էջ 113:
40. Բաբգէն Մ. վրդ. Կիլիկեան, Վարդապետական աստիճանները Հայ Եկեղեցոյ մէջ, Ամթիլիս, Լիբանան 1980, էջ 124:
41. Մխիթար Գոշ, Անդ, Դ, էջ 35:
42. Անդ, Դ, էջ 36:
43. Մաշտոց Ձեռնադրութեան կղերիկոսաց, սարկաւազաց եւ քահանայից եւ օրհնութեան արեղայից, եւ տալոյ զգաւազան Մասնաւոր եւ Ծայրագոյն իշխանութեան վարդապետաց, Վաղարշապատ 1876, էջ 67, 81:
44. Մխիթար Գոշ, Անդ, Դ, էջ 34:
45. Պատմութիւն Առաքել վարդապետի Դարիժեցոյ, Վաղարշապատ, 1884, էջ 255:
46. Մաշտոց, էջ 67, 75, 78 և այլն:
47. Ստեփաննոսի Տարօնեցոյ Ասողկան Պատմութիւն Տիեզերական, հրատ. Ստ. Մալխասեանց, Ա. Պետերբուրգ 1885, էջ 186:
48. Անդ, էջ 178:
49. ԺԵ դարի հայերէն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն Գ, կազմեց՝ Լ. Ս. Խաչիկյան, Երևան 1967, էջ 294:
50. Հայերէն ձեռագրերի ԺԷ դարի հիշատակարաններ, հատոր Ա, կազմեցին՝ Վազգեն Հակոբյան, Աշոտ Հովհաննիսյան, Երևան 1974, էջ 181:
51. Ժամանակագրութիւն Գրիգոր վարդապետի..., էջ 183:
52. Մխիթար Գոշ, Անդ, ՄԻԵ, էջ 135—137:
53. Պատմութիւն մահաճգին Սիսական..., էջ 107—112:
54. Մաշտոց... էջ 40, Մաշտոց Ձեռնադրութեան եւ պիսկոպոսի, Վաղարշապատ 1876, էջ 26: Կանոն Ձեռնադրութեան և Օծման կաթողիկոսի և Հայրապետի Ամենայն Հայոց, Վաղարշապատ 1876, էջ 4:
55. Բաբգէն Մ. վրդ. Կիլիկեան, Անդ, էջ 72:
56. Մաղաքիա արքեպս. Օրմանեան, Հայոց Եկեղեցին, Ամթիլիս, Լիբանան 1952, էջ 131:
57. Արշակ Տեր-Միքէլեան, Հայաստանեայց առաքելական ուղղափառ Սուրբ Եկեղեցին եւ իր սուրբ կարգը, էջ 185—186:
58. Մովսէս Խորենացի, Ա. Պետերբուրգ 1898, էջ 487—488:
59. Բաբգէն Մ. վրդ. Կիլիկեան, Անդ, էջ 159—160:
60. «Վարդապետական գաւազանի մասնաւոր իշխանութեան տուչութիւնը կատարուելու է հետեւեալ պայմաններով.
 1. Թեկնածուն պէտք է շրջանաւարտ ըլլայ ունէ Հայ մոլորապետական Աթոռի դպրեւանքի մը և ունենայ ի ձեռին վկայական:
 2. Թեկնածուն պէտք է մասնաւոր միջոցի մը

մասին աւարտաճառ մը գրէ և նոյն այդ աւարտաճառին վրայ անցընէ միւս քերանացի և ապա գրաւոր քննութիւն:

3. Քննութիւնը պէտք է կատարուի երկու մասաւոր և երկու ծայրագոյն վարդապետներէ և մեկ եպիսկոպոսէ որ ծայրագոյն վարդապետութեան իշխանութիւն ունի:

4. Մասնաւոր վարդապետութեան իշխանութիւնը կը տրուի եկեղեցւոյ մէջ, ըստ Մաշտոցի տրամադրութեան, ծայրագոյն վարդապետութեան աստիճան ունեցող եպիսկոպոսէ մը, խարտավիականութեամբ մասնաւոր կամ ծայրագոյն վարդապետի մը:

Վարդապետական գաւազանի ծայրագոյն իշխանութեան տուչութիւնը կատարուելու է հետևյալ պայմաններով.

1. Թեկնածուն պէտք է ունենայ վարդապետական գաւազանի մասնաւոր իշխանութիւն:

2. Թեկնածուն պէտք է գրաւոր ընդհանուր քննութիւն անցընէ աստուածաբանական, իմաստասիրական, եկեղեցագիտական, կանոնագիտական, պատմական, Ս. գրական և մատենագրական գիթերու շուրջ:

3. Թեկնածուն այս քննութիւնը անցընելէն ետք միայն իրաւունք կունենայ պատրաստելու

աւարտաճառ մը որ նորութիւն բերէ իր ընտրած գիթի մասին:

4. Թեկնածուն քերանացի վերջին ընդհանուր քննութիւն մը անցընելու է աւարտաճառի և անոր վերաբերեալ գաւազան գիթերու մասին:

5. Թէ՛ գրաւոր և թէ՛ քերանացի քննութիւնները կը կատարուին երեք մասնաւոր և երեք ծայրագոյն վարդապետներէ և մեկ եպիսկոպոսէ որ ծայրագոյն վարդապետութեան իշխանութիւն ունի:

6. Ծայրագոյն վարդապետութեան իշխանութիւնը կը տրուի եկեղեցւոյ մէջ, ըստ Մաշտոցի տրամադրութեան, ծայրագոյն վարդապետութեան աստիճան ունեցող եպիսկոպոսէ մը, խարտավիականութեամբ ծայրագոյն վարդապետի մը:

(Գերեմիկ եպիսկոպոս, Հայաստանեայց առաքելական սուրբ Եկեղեցւոյ խորհուրդները, Պէրուք 1957, էջ 60):

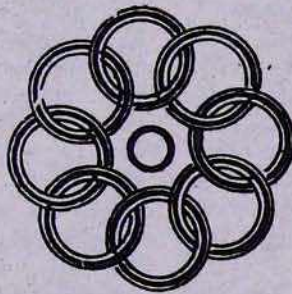
61. «Էջմիածին» 1958, Ը, էջ 3:

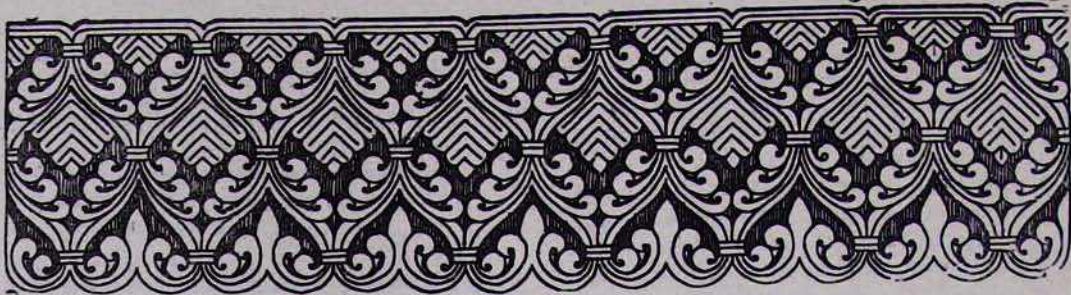
62. Անդ:

63. «Էջմիածին» 1980, Բ—Գ, էջ 3—5:

64. Անդ, էջ 4—5:

65. Անդ, էջ 5:

ՄԱՆՅԱ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հայ ժողովրդի մշակույթի բազմաթիվ արժեքներ վաղուց արդեն մուտք են գործել համաշխարհային արվեստի պատմության մեջ. միջնադարյան ճարտարապետությունը, մանրանկարչությունը, խաչքարերը, ինչպես նաև կիրառական արվեստի բազմաթիվ բնագավառներ: Հայ արվեստի բոլոր բնագավառների պատմական զարգացումը վկայող ընտիր օրինակների կարելի է ծանոթանալ հենց միայն Էջմիածնի տարածքում. IV դ. ստեղծված բազիլիկատիպ, իսկ մեկ դար անց կենտրոնագմբեթ խաչաձև հորինվածքի վերափոխված Մայր տաճարը, նրա մեծ ու փոքր գմբեթները (1627 թ.), Զանգակատունը (1654—1658 թթ.), տաճարին կից թանգարանը (1869 թ.), կենտրոնագմբեթ-խաչահիմ Ս. Հռիփսիմե եկեղեցին (618 թ.), որը ոչ միայն ազգային, այլև համաշխարհային ճարտարապետության գլուխգործոցներից է, գմբեթավոր բազիլիկ Ս. Գայանե եկեղեցին (630 թ.), Էջմիածնից ոչ հեռու գտնվող եռահարկ կենտրոնակազմ գմբեթավոր Զվարթնոցը (641 թ.) և այլն:

Համաշխարհային արվեստի պատմության մեջ առանձնակի տեղ են գրավում խաչքարերը, որոնց ծագումը կապված է մենհիրների, վիշապ-կոթողների և այլ հուշարձանների հետ: Խաչքարերի նախափայերը փայտից էին, որոնք IV—VII դդ. փոխարինվեցին քարե կերտվածքներով: IX դ. սկսած խաչքարեր կանգնեցվել են Հայաստանի բոլոր գավառներում: Կանգնեցվել են որպես մեծագույն շինարարական աշխատանքների (եկեղեցի, աղբյուր,

կամուրջ), ավարտը հավերժացնող կոթող, որպես գերեզմանաքար, ինչպես նաև զանազան պատմական դեպքեր և ուզմական հաղթանակներ հավերժացնող հուշաքար: Խաչքարեր պատրաստող վարպետները տաղանդավոր արվեստագետներ էին, որոնք ոչ միայն տիրապետում էին քարի փորագրության արվեստին, ստեղծելով ժանկականման տարածքներ, այլև հմուտ քանդակագործներ էին, որոնք հասկանում էին քարի հարթության ձևավորման նշանակությունը, գիտեին այդ ձևավորման գաղափարա-տարածական կանոնները: Նրանք կարողանում էին թեմատիկ տեսարանները՝ «Խաչելություն» («Ամենափրկիչ» անվանված խաչքարերը), «Ամենակալը գահին», «Ավետում», «Մկրտություն», «Աստվածամայրը» և այլն, զուգակցել ոչ միայն կոմպոզիցիայի կենտրոնը կազմող խաչի պատկերման, այլև այն շրջապատող երկրաչափական ու բուսական զարդանախշերի հետ, որոնք բնորոշ են միայն ու միայն սովյալ խաչքարերին: Խաչքարերում առկա զարդաքանդակների տիեզերային անսահման շարժման պատրանքը, նրանց հյուսվածքների բազմազան տարբերակները քարե այս կոթողները բարձրացրել են մեծ արվեստի մակարդակի:

«Էջմիածնի վանքի տարածքում տեղադրված են տարբեր վայրերում և տարբեր ժամանակներում ստեղծված մի շարք խաչքարեր, որոնք ազգային բարձրարժեք արվեստի հոյակապ վկայություններն են: Դրանցից են Մաքենիսի երկարածիգ, վերևում կլորավուն խաչքարը (IX դ.), հարթ

տարածքի վրա ծաղկած թներով և հավերժության նշանների տարբերակներով, որոնք ոչ միայն քարգործի պարզ մտածողության արտահայտությունն են, այլև խաչքարերի ձևավորման շրջանին պատկանելու առանձնահատկությունը: Հովհաննավանքից բերված Վարդան «կազմողի» խաչքարը (1171 թ.) գրավիչ է իր ինքնատիպ պատվանդանով, զարդանախշերի յուրօրինակ հյուսվածքով: «Ամենափրկիչ» խաչքարի ընտիր օրինակ է Վայոց Ձորի 1272 թ. կոթողը՝ խաչելության ընտիր կոմպոզիցիայով, որի ներքևում տեղավորված է որսի տեսարան (աշխարհիկ սյուժեի հետաքրքիր մեկնաբանում): Խաչքարը ուշագրավ է բարձրորակ զարդանախշերի շքեղությամբ: Իրենց հարուստ հարդարանքներով նշանակալից են Գեղարդից բերված երկու խաչքարերը (XIII դ.), ինչպես նաև Գրիգոր խաղբակյանի (1233 թ., Խմրզիկ), Աղջոց վանքի (1278 թ.), Արցախի (XIV դ.), շատ ավելի ուշ քանդակված Ջուղայի (1601—1602 թթ.) ժանդակահյուս խաչքարերը և այլն:

Մյանց շարքում առանձնակի տեղ են գրավում միջնադարի տաղանդավոր մանրակարիչ, ճարտարապետ ու քանդակագործ Մոմիկի (XIII դ. վերջ—XIV դ. ըսկիզբ) կերտած խաչքարերը (1308 թ., Նորավանք), որոնք կատարողական վարպետության բարձր արտահայտություններ են:

Էջմիածնի վանքի հարստություններում հատուկ տեղ են գրավում մանրանկարներով հարուստ ձեռագրերը, գեղանկարչական աշխատանքները, հին դրամները և, ամենակարևորը, կիրառական արվեստի ստեղծագործությունները:

Կիրառական արվեստի գործերը՝ մետաղյա և գործվածքային իրերը, հիմնականում օգտագործվել են ըստ ծիսակրոնական նշանակության, հատուկ շուք և գեղեցկություն հաղորդելով տաճարին: Բնականաբար, դրանք հետագայում են թանգարանային արժեքներ դարձել:

Էջմիածնի նյութական հարստությունների մասին ուշագրավ տողեր են թողել պատմիչներն ու ճանապարհորդները:

Առաքել Դավրիժեցու վկայությամբ, 1603—1605 թթ., Էջմիածնի վանքը եղել է «կողոպտեալ ի զարդոց, ոչ գիրք, զի ոչ էր անդ ժամասել և կամ ընթերցումն, ոչ զգեստ և շուրջառ, զի ոչ էր ժամակարգութիւն և պատարագ, մինչ զի Բրիտոսի իջման տեղն՝ և սուրբ սեղանն ևս ոչ ունէին ծածկոց, ոչ կանթղեք, զի ոչ գոյր լոյս... ոչ խնկարկութիւն, զի ոչ գոյր բուրվառ և խմնկ. և սալարկ յատակ եկեղեցւոյն քանդքանդեալ... մեծամեծ լուսամուտքն՝

գորս ունի, ամենն ի բաց կայր առանց վանդակի»: Ըստ պատմիչի վկայության, դրսի կողմից ամենն այնպես էր քանդված, որ աղյուսն ու հողը յոթ կանգուն ծածկել էին շենքը՝:

Էջմիածնի վանքի վերանորոգման ու ներքին կահավորման հետ կապված աշխատանքները սկսվում են Մովսես վարդապետի ժամանակ (1629—1632 թթ. կաթողիկոս), որի կատարածը նույն Ա. Դավրիժեցին որակում է «քրիստոսանկար»²: 1627 թ. Մովսես վարդապետը մասնակի վերանորոգումներ է կատարում վանքի շենքերում, հյուսիսային մասում վանքի միաբանների համար խուցեր է կառուցում, իսկ հարավային մասում՝ տնտեսատուն, սեղանատուն և այլն:

Փիլիպոս Ա Աղբակեցի կաթողիկոսի գահակալության տարիներից (1633—1655) սկսվում են Էջմիածնի վանքի և, մասնավորապես, Մայր տաճարի մեծածավալ վերանորոգումները, հավելյալ շենքերի կառուցումները, ինչպես նաև որոշակի հարկատվությունների կուտակումն ու պահպանումը: Փիլիպոս կաթողիկոսը վերանորոգում է ս. Հովհիսիմեն և ս. Գայանե վանքերը, Երուսաղեմում կառուցում է Սրբոց Հակոբյանց վանքի ավագ սեղանը, հատակը ծածկում է խճանկարով և այլն: Նա գնում է Սպահան և մեծ ջանք գործադրելով Էջմիածին է վերադարձնում Գրիգոր Լուսավորչի աջը: Այն, մեկ ոսկետուփի, արծաթե խաչի և թանկարժեք ավետարանի հետ 1614 թ. Սպահան էր տարել Ծախ Աբաս Ա-ն³: Հակոբ Դ Ջուղայեցի կաթողիկոսը (1655—1680) ավարտեց զանգակատան կառուցումը (1658 թ.), վերանորոգեց այլ շենքեր: 1673 թ. Իրան գնալիս Էջմիածնով է անցնում ֆրանսիացի ճանապարհորդ Ծարդենը, որը գրում է, թե Տաճարում նկարներ ու քանդակներ չկային, սակայն հիանում է պատերի ծաղկազարդերով, նկարագրում խորանի երկու կողմերում գտնվող սենյակ-

¹ Պատմություն Առաքել վարդապետի Դարիժեցու: Վաղարշապատ, 1884, էջ 238: Ռուս ճանապարհորդ-վաճառական Ֆեդոտ Կոտովը 1625 թ. այցելելով Էջմիածին, գրում է, որ «եկեղեցում սրբապատկերներ չկան, միայն խաչ կա և սուրբ Աստվածամոր պատկերը»: Хожделение купца Федора Котова в Персию. М., 1968. стр. 56.

² Ա. Դավրիժեցի, նշվ. աշխ., էջ 235:

³ Նույն տեղում, էջ 151, 160—162, 244—247: Նոր Ջուղա էր տեղափոխվել նաև Էջմիածնի Մայր տաճարի չորս անկյուններից, Ավագ խորանից և Իջման տեղից համաձայն քարերը, որոնք մինչև այժմ պահպանվում են Խոջենց ժամ կոչված եկեղեցու զավթում:

ները՝ Սրբարանն ու Գանձարանը։ Սրանց խորքում նա տեսել է գեղեցիկ ու հարուստ խաչեր, ջահեր, մոմակալներ, ոսկե սկիհներ, արծաթյա մասնատուփեր⁴։

Եղիազար Ա Այնթապցի կաթողիկոսը (1681—1691) Իջման տեղի վրա քարե ամպրվանի է կառուցում, երեք աստիճաններով վեր է բարձրացնում Տաճարի ս. Ստեփանոսի և ս. Կարապետի խորանները։ Այնթապցի Ա Ջուղայեցի կաթողիկոսը (1706—1714) «Հարստացոյց բազմադիմի եղանակօք զսուրբ Աթոռս եկեղեցական զարդոյք»⁵։ Աստվածատուր Ա Համադանցի կաթողիկոսը (1715—1725) Իջման տեղի քարե կառույցը քանդում և կառուցում է նորը՝ մարմարից։ «...և ծաղկեցոյց ոսկով և պէս պէս երանգօք, և արար զարմանալիս տեսողաց... ծաղկեաց զբոլոր տաճարս ի միջոյ կողմանէ»⁶։ Այս մասին մի ընդարձակ արձանագրություն է մնացել Մայր տաճարի թմբուկի վրա. «Ի թուականութեան հայկական ՌՃԿԹ (1720) ես Տէր Աստուածատուր Համատանցի կաթողիկոս ամենայն Հայոց ետու նորոգել զշորեալին խախտեալ սիւնքն սրբոյ եկեղեցւոյս, և զբոլոր եկեղեցիս նորոգեալ և ծաղկեալ հանդերձ մարմարոնեալ շինուածովք որ ի մէջ սրբոյ եկեղեցւոյս, են յիշատակ հոգւոյ իմոյ, ի վայելումն տառապեալ ազգիս հայոց. եւ աստ ի սուրբ Աթոռս գետեղեալ միաբանից, և որք ընթեռնութեամբ զարմանա զայս, յիշեցէք զիս ի մաքրափայլ յաղթօս ձեր. և դուք յիշեալ լիշիք առաջի Քրիստոսի, ամեն»։

Կարապետ Բ Ուլնեցի (1726—1729) «ետ անարել զպատկերս երկուտասան Առաքելոցն ի ճակատ Առաք խորանին և ետ ծաղկել ոսկեգօծ և գեղեցիկ գունօք»⁷։ Արաբաճախ Բ Խոջաբեցի (1730—1734) «զարդարեաց ծաղկօք և մարգարեական պատկերովք. եւ զամենայն պատկերսն՝ որք գոն ի յորմունսն և սինան տաճարին՝ սա ետ անկարել»⁸։ Սիմեոն Ա Երևանցի կաթողիկոսը (1763—1780) կառուցում է վանքի սեղանատունը, մոմատունը, դպրատունը, հիմնովին վերանորոգում է Տաճարը և այլն, և այլն։ Դուկաս կաթողիկոսի «Գալագանագրքի» այն հատվածում, որը հրատարակել է Գարեգին կաթողիկոս Հովսեփյանը, հետաքրքիր տողեր կան Սիմեոն կա-

թողիկոսի կատարածի մասին. «Այլ և զսուրբ տաճարն Աստուածակերտ և զտեղին Քրիստոսաւէջ զարդարեաց բազմազան յիշատակօք, ոսկեղինօք և արծաթեղինօք, մետաքսեղինօք և ընտիր զարդոյք հիւանալի տեսողաց»⁹։

Էջմիածնի տաճարի վերանորոգումն ու անկարագրողումն իր ծաղկուն ժամանակներն է ապրում հատկապես Դուկաս կաթողիկոսի օրոք։ Վերոհիշյալ «Գալագանագրքի» հատվածն ունի պատմական մաս, Դուկաս կաթողիկոսի վերանորոգությունների թվարկությունը, իսկ երրորդ մասը՝ «Յաղագս ծաղկացումանց եւ հիւսիսաշ շքեղազարդութեանց եւ անկարակերտութեանց եւ զանազան պատկերագրութեանցն Քրիստոսահիմն մեծի տաճարին սրբոյ Էջմիածնի ի նոյնոյ վեհապետէն» խորագրով, նվիրված է տաճարի անկարագրումներին¹⁰։

XVII—XVIII դդ. Էջմիածնի տաճարի ճոխության մասին հիացական տողեր են թողել ճանապարհորդներ Տեկտանդերը (1604 թ.), Տուրնեֆորը (1700 թ.)¹¹, իսկ պատմագիր Հակոբ Ծամախեցին գրում է, որ Էջմիածնի Տաճարն այդ ժամանակ գեղեցիկ փայլ է ունեցել ոսկյա սրբանկարներից ու ծաղիկներից։

XIX դ. կաթողիկոսները նույնպես ձգտել են, որքան հնարավոր է, հարստացնել ու ճոխացնել վանքը։

Հատկապես անհրաժեշտ է նշել Գևորգ Դ կաթողիկոսի (1866—1882) կատարածը։ 1869 թ. Տաճարի արևելյան կողմում նա թանգարանի սենյակներ է կառուցում և ի մի է բերում ձեռագրերն ու մյուս իրերը՝ այդ թվում նաև Կարապետ արքեպիսկոպոսին պատկանող 88 ձեռագրերն ու արժեքավոր իրերը։ Գևորգ Դ-ի կոնդակում կարդում ենք. «Բազումք բեկեալ էին և խեղաթիրեալք. և շատք սևացեալ, նոյնպէս բերեալք ի մի զառաոաց՝ յոլովութեամբ ժամանակաց անցելոց... ոչ բարոք համարեցայ այնպիսի անվայել դրութեամբ գետեղիլ. այլ ընդ ձեռն ոսկերչաց ճարտարութեան յառաջին պատկեր շքեղութեան վերածել փոյց կալայ՝ զբեկեալս և զխախտեալս նորոգելով և զպակասորոս ըստ կարի լրացուցանելով. և ամենեսին միանգամայն մաքրելով յաղտոյ և ի ժանկոյ»։ Այս ամենը նա տեղավորում է ապակեպատ

⁴ Voyage du Chevalier Chardin... T. 2, Paris, 1811, p.172—173.

⁵ Սիմեոն Երևանցի, Ջանքո։ Վաղարշապատ, 1897, էջ 27։

⁶ Նույն տեղում, էջ 28։

⁷ Ջանքո, էջ 28։

⁸ Նույն տեղում, էջ 30։

⁹ [Գարեգին Հովսեփյան]։ Ցանկում (Մայր Աթոռի դիմաց)։—«Արարատ», 1901, մարտ, էջ 184։

¹⁰ Նույն տեղում, մայիս-հունիս, էջ 326—330։

¹¹ Какаш и Текандер, Путешествие в Персию через Московию 1602—1603 гг. М., 1896, стр. 34.

պահարաններում և կոչ է անում նվիրատվություններով համալրել հավաքածուն՝ այն անվանելով «ազգագուտ» և «աստուածահաճոյ» գործ:

Խրիմյան Հայրիկի օրոք նոր թանգարան կառուցելու միտք է առաջանում, որը պետք է հիմնադրվեր Սիմոնի տեղում: Այդ նպատակով հրավիրվում է հնագետ-ճարտարապետ Կ. Ե. Դոմբերգը, որը Ն. Մառի հետ մասնակցում էր Անիի պեղումներին: Կ. Դոմբերգը թանգարանը տեսնում էր որպես «հայկական հնությունների թանգարան» և մտադիր էր Անիի պեղումներից հայտնաբերված որոշ իրեր էջմիածին տեղափոխել¹²:

1900-ական թթ. որոշվում է վանքում առանձին պատկերասրահ կառուցել, որը պետք է երեք սրահ ունենար: I. Դասական գեղանկարչական ստեղծագործությունների վերատպությունների, էսուսմաների, փմագրությունների սրահ: II. Ժամանակակից ռուս և օտար նկարիչների գործերի սրահ, իսկ III սրահում պետք է ցուցադրվեին հայ նկարիչների ստեղծագործությունները, այդ թվում նաև եկեղեցական հին նկարներ: Պատկերասրահի կառուցման հարցերը որոշվում են հատուկ հանձնաժողովի միջոցով, որի մեջ ընդգրկված էին նկարիչներ Ե. Թադևոսյանը, Օ. Ծմեղիսը, Բ. Ֆոգելը, Ի. Սկիֆաստյանի, Գ. Գրիգորյանի:

Էջմիածնի վանքի մշակութային վերածնունդը հատկապես կապված է Վազգեն Ա կաթողիկոսի անվան հետ: Նա ոչ միայն վերանորոգեց ու նոր կառուցեց համալրեց վանքն ու նրան ենթակա մի շարք եկեղեցիները, այլև կարգավորեց արվեստի գործերի ցուցադրման հարցերը: Վերանոր-

ոգվեցին բազմաթիվ գեղարվեստական գործեր, և այդպիսով հնարավորություն ստեղծվեց արվեստի գործերի նորանոր մուշներով առավել ճիսացնելու Մայր տաճարի, Նոր և Հին Վեհարանների թանգարանները, ինչպես նաև նորակառույց Գանձատունը:

Մայր Տաճարի երեք սրահներում (1985 թ. դրանք վերանորոգվեցին) տեղադրվեցին հատուկ պատվիրված ցուցադրահարաններ (ներկայացված է ավելի քան 888 ցուցանմուշ), կիրառական արվեստի ստեղծագործություններ, հնագիտական նյութեր, եկեղեցական իրեր և այլն:

1983 թ. Նոր Վեհարանի կողքին բացվեց Ալեք և Մարի Մանուկյան Գանձատունը: Այն իր մտահղացմամբ (ճարտ. Բ. Արզումանյան) համահնչուն է վանքի շենքերին և ունի թանգարանային ցուցադրության համար անհրաժեշտ լուսավորություն և ցուցասրահների ընտիր տարածք:

Գանձատան ստեղծումը Վազգեն Ա կաթողիկոսի մշակութային մեծ նախաձեռնություններից մեկն է:

Էջմիածնի կիրառական արվեստի արժեքավոր հավաքածուն ձևավորվել է տարբեր ճանապարհներով¹³:

Անցյալում Էջմիածնի Մայր Աթոռին բազմաթիվ ստեղծագործություններ են նվիրաբերել վանք այցելողները: Նվիրաբերել են իրենց հանգուցյալ հարազատների հոգու խաղաղության համար: Այդ մասին երբեմն արձանագրություններ կան նվիրաբերած առարկաների վրա: Ավանդաբար, նվիրատվության այս ձևը շարունակվում է նաև մեր օրերում: Անհատներից զատ, իրենց հավաքած կոպեկներով, արվեստի արժեքներ են նվիրաբերել արհեստակցական առանձին ընկերություններ: Օրինակ. XVIII դ. վերջում փորորար են նվիրաբերել Կ. Պոլսի դրամափոխները: 1741 թ. վարագույր է նվիրաբերել պուգեմիների (տեղական ասեղնագործ ընտիր կտորների) ընկերությունը, 1847 թ. ընտիր սկիհ են նվիրել Կ. Պոլսի բեռնակիրները: Տեղեկություններ կան, որ Րաֆֆու կինը՝ Աննա Րաֆֆին, 1890-ական թթ. կեսերին Էջմիածին է բերել հնագիտական և ազգագրական նյութեր: Խրիմյան կաթողիկոսը Լոնդոնից հատուկ մասնագետ է հրավիրել Էջմիածնի վանքի իրերն արժեքավորելու նպատակով:

¹² Կ. Ե. Դոմբերգի 1894 թ. գրած նամակները Գ. Տեր-Մկրտչյանին: Երևան, Մատենադարան, Գ. Տեր-Մկրտչյանի ֆոնդ, թղթ. 24, վավ. 207, 208: 1870-ական թթ. սկսած տարբեր տեղերից Էջմիածնի թանգարանին ոչ միայն խոշոր գումարներ են տրամադրվում (Վ. Քանանյան, Ղուկասյան կտակը), այլև՝ հնագիտական, բնագիտական և այլ տեսակի նյութեր, հանքային հավաքածուներ, կենդանիների կմախքներ, հին դրամներ, գործվածքներ և այլն: Հատկապես նշանակալից է Կ. Եզյանի նվիրատվությունը. գրքեր, արվեստի գործեր, XVII դ. երկու ակամակոտ մատանի և այլն: Ե. Լալայանը թանգարանին է նվիրել իր պեղումներից հայտնաբերած որոշ իրեր: Կ. Պոլսի Գյուլբենկյան առևտրական տան Իրանի ներկայացուցիչը, Էջմիածնի հիմնադրման 1600-ամյակի առթիվ, Մայր Աթոռին է նվիրում Մայր տաճարի պատկերով Խորասանում գործածված մի գորգ, որն այժմ էլ պահպանվում է Հին Վեհարանում (գործվ. № 272):

¹³ Մատենադարան, Կ. Տեր-Մկրտչյանի ֆոնդ, թղթ. 100, վավ. 43: Պատկերասրահի կառուցմանը Ե. Թադևոսյանը մասնակից է դարձնում նաև իր ուսուցիչ, ռուս անվանի նկարիչ Վ. Պոլեմովին:

Հավաքածուի հարստացմանը իրենց նվիրատվություններով մեծապես նպաստել են Ամենայն Հայոց կաթողիկոսներ Փրիկ-պոս Ա Աղբակեցին, Միսեոն Ա Երևանցին, Ղուկաս Ա Կարանեցին, Հ. Արղությանը, Մակար Թ Թեղուտցին, Գևորգ Դ Կոստանդնուպոլսեցին, Մկրտիչ Խրիմյանը, Գարեգին Հովսեփյանը, Վազգեն Ա-ն, ինչպես նաև անվանի հոգևոր գործիչներ Ստ. Լեհացին, Առաքել Դավրիժեցին, Գաբրիել Այվազովսկին և այլք։ Անանուն վանեցի ժամանակագիրը (XVII դ.) նշում է, որ Նահապետ կաթողիկոսին մեծագին ընծաներ են ուղարկվել Աղթամարից¹⁴։

XVIII դ. վերջին տասնամյակներում կառուցված Աստրախանի եկեղեցիները կարճ ժամանակում մեծ հարստություններ կուտակեցին, որոնք ներմուծվում էին ոչ միայն Իրանից ու Հնդկաստանից, այլև եվրոպական երկրներից ու Ռուսաստանից («Առագ եկեղեցի Աստուածամոր... զարդարեալ ի ներքուստ ոսկեգոծ նկարիք, և արծաթապատ պատկերք։ Իսկ ի կողմանէ զարդուց և անօթոց բոլորովին փարթամ»։ «Եկեղեցի սրբոյն Պողոսի և Պետրոսի է ամենափարթամ թէ հոյակապ գեղեցկութեամբ, թէ ոսկեղէն և արծաթեղէն զարդուք և թէ եկեղեցական թանկագին գգեստութեամբ»—կարդում ենք այդ եկեղեցիների ունեցած հարստությունների մասին¹⁵։ Հովսեփ Արղության կաթողիկոսի աճյունի հետ (մահացավ 1801 թ. Թիֆլիսում, Էջմիածին գալու ճանապարհին) Էջմիածին են բերվում նաև այն երեք արկղերը, որոնցում տեղադրված էին կաթողիկոսի նվիրատվությունները։ Դրանց թվում էին 18 հատ շոռֆե, ատրասե, զարբաք շուրջառներ, 7 հատ գույնզգույն հնդկական (դաջե) շապիկներ, արմաշագործ հողաթափեր, թագեր, փորուրարներ, սփռոցներ, ծածկոցներ, գորգեր, արծնյա հավելումներով ոսկեգոծ սկիհներ, խաչեր, ոսկեհյուս և մարգարտահյուս գոտիներ, ձեռնաց խաչ «Եաղութ և զմրուք ակնով» միջին կենաց փայտ», պահարան «արծաթապատ յորում են ԺԲ մատուք» և այլն։ Ընդամենը՝ 173 կտոր իր¹⁶։

Միսեոն կաթողիկոսը Իրանից բերել էր Աստվածամոր երկու սրբապատկերներ (մեկը Ներսես Աշտարակեցին նվիրեց Ար-

բաս Միրզային)¹⁷։ Ներսես Աշտարակեցու կողմից Էջմիածին նվիրաբերված առաջին գործերից էր «Գահակալ աստվածամայրը» սրբապատկերը՝ զարդարված թանկարժեք քարերով¹⁸։ Գևորգ Դ կաթողիկոսն իր հետ զգալի հարստություն էր բերել Կ. Պոլսից և Նոր Նախիջևանից, Խրիմյան Հայրիկը՝ Վարագից, իսկ Վազգեն Ա կաթողիկոսը՝ Ռումինիայից։

1697—1699 թթ. Խաչատուր վարդապետ Կարանեցու միջոցով Ինոկենտիոս պապը Նահապետ կաթողիկոսին է ուղարկում կաթողիկոսական գահ՝ ընտիր փայտից, փորագրություններով (այժմ Մայր տաճարում է), ինչպես նաև «պատուական խալիչալ մի և ազնի գառազան, որք էին յոյժ մեծագին և անտես մարդկան»¹⁹։

Վերջին շրջանի նվիրատվությունների շարքում պետք է հատկապես նշել Բ. Արզումանյանի և Ժ. Չուղյանի համատեղ աշխատանքի արդյունքը հանդիսացող թանկարժեք քարերով ընդելուզված ոսկեկտու «Հայկական այբուբենը» (1976 թ.), «Խաչը» (1979 թ.), և «Սուլեռական Հայաստանի գերբը» (1982 թ.) աշխատանքները, ինչպես նաև Գ. Խանջյանի նկարների հիման վրա Ֆրանսիայում գործված «Հայոց գիր» (1980 թ.) և «Վարդանանք» (1985 թ.) գորելենները։

Էջմիածնի վանքի հավաքածուն համալրվել է հայրապետներին կամ բարձրաստիճան հոգևորականներին նվեր տրված բազմաթիվ իրերով։

Զգալի է հայրապետական նվիրակների Էջմիածին բերած արժեքների դերը։ Հիշենք միայն մի քանիսը. 1761 թ. Կ. Պոլսում նվիրակ էր Միսեոն վարդապետը, 1770-ին Հնդկաստանում էր Հովսեփ վարդապետը, 1789—1791, 1798—1799 թթ. Հնդկաստանում էր Եփրեմ վարդապետը, 1799-ին՝ Հակոբոս արքեպիսկոպոսը, 1790-ական թթ. Նախիջևանի գավառում էր Տեր Միհաս Աստվածաբան վարդապետը, 1817-ին Չինաստան էր գնացել Վրթանես վարդապետը, որոնց բերած արժեքները մեծապես հարստացրել են Մայր Աթոռի հավաքածուն։ Այն հարստացել է նաև այլ եկեղեցիներից Էջմիածին բերված իրերով։ Օրինակ՝ 1895 թ. Խաչիկ վարդապետ Դադյանը Իրանում գտնվող Մակվի (Արտազի գավառ) ու Թադևոս և Թավրիզի Բերդա-

¹⁴ Մանր ժամանակագրություններ։ Հ. 1, կազմեց Վ. Ա. Հակոբյանը։ Եր., 1951, էջ 284։ Զգալի մասը պահպանվել է։

¹⁵ Ս. Զապալենց, Ճանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան։ Մասն Բ, 1853, Տիֆլիս, էջ 440։

¹⁶ Երևան, Մատենադարան, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 11, վավ. 77։ Ցուցակը կազմված է 1901 թ.։ Իրերի զգալի մասը պահպանվել է։

¹⁷ (Мыравцев), նշվ. աշխ., էջ 186։ Նաև՝ Մատենադարան, ձեռ. № 9028։

¹⁸ [Мыравцев], նշվ. աշխ., էջ 55։

¹⁹ Անանուն վանեցի (XVIII դ.)։—Մանր ժամանակագրություններ։ Հ. 1, էջ 359։

թաղի և Աստվածամոր եկեղեցիներից բավական թվով նկարներ, եկեղեցական սպասներ և զգեստներ է բերում Էջմիածին²⁰։ Տարբեր ժամանակներում, տարբեր առիթներով կազմվել են հայկական եկեղեցիների ունեցվածքի ցուցակներ, ինչպես օրինակ՝ Թիֆլիսի Մուղանու և Գևորգ եկեղեցու (1792 թ.)²¹, Էջմիածնի և Գալանե վանքի (1772 թ.)²², Աշտարակի եկեղեցու (1794 թ.) և այլն, և այլն։ Այդ ցուցակներում հիշատակված որոշ իրեր այժմ գտնվում են հավաքածուի մեջ։ Երբեմն ցուցակագրվել են տարբեր եկեղեցիների գույքեր և հանձնվել Էջմիածնին, ինչպես՝ Ցամաքաբերդի, Օրթաքլվի, Ախթալայի եկեղեցիներից, Սևանի, Հաղպատի և Սանահինի վանքերից²³ բերված մի շարք իրեր։ Որոշ իրեր վանքին են տրվել Կարինի Սանասարյան վարժարանից Հայաստան բերված գույքից (նկարներ, դրամներ և այլն)²⁴։ Վերջինս հետաքրքիր պատմություն ունի։ 1880 թ. Կարինում հիմնադրված Սանասարյան վարժարանի իրերը 100 սնդուկով 1912 թ. տեղափոխվում են Սեբաստիա, որտեղ դրանց զգալի մասը կորստի է մատնվում։ Փրկված մասը տեղափոխվում է Թիֆլիս, որտեղից Երևան բերված ձեռագրերը հանգրվանում են Մատենադարանում, նկարները՝ Պատկերասրահում, իսկ կիրառական արվեստի իրերը՝ Հայաստանի պատմության պետական թանգարանում և Էջմիածնի վանքում։

Թանգարանային արժեքների որոշ մասը Էջմիածին է հասել գաղթերի և կոտորածների ժամանակ, երբ հայ ժողովրդի փրկված զանգվածը ապաստան էր գտել վանքի հովանու տակ՝ անկող գրկանքների զբնով իր հետ բերելով հայրենի մասունքները։

Էջմիածնի վանքի կիրառական արվեստի հավաքածուում զգալի տեղ են գրավում Մեծ եղեռնից փրկված Մուշի, Վարազի, Վանի և Լիմի վանքերին պատկանող արժեքների մնացորդները։

Այդ վանքերը հայ ժողովրդի սիրած վայրերից են եղել։ Այնտեղ ուխտավորներ են գնացել Հայաստանի բոլոր քաղաքներից ու գյուղերից՝ իրենց հետ տանելով նաև մեծարժեք նվերներ։ Ծակատագրի բերումով այդ ուխտատեղիները պարբերաբար

թալանվել են։ Վարազա վանքը մեծ վնասներ կրեց, երբ 1641 թ. Խոշարա բերդի տեր Սուլեյման բեկին հաջողվեց գտնել վանքի թաքստոցները և կողոպտեց դրանք՝ տանելով «զառագ սուրբ Նշանն»²⁵ բազում դաստառակօք պատեալ և ի մէջ գեղեցկաշէն արկեղ եղեալ... զայլ ևս անօթս, որ էին բազում արծաթեղենք, սկիհք, և խաչք, և խաչ մի մարդաչափ, որոյ կշիռն էր մէկ խոնդքարի լիտր, և ի վերայ իւր գրեալ ունէր, Դաւթի խաչ և բազում ոսկետուփ և արծաթապատ անտարանք, և այլ գրեանք և արծաթեղենք, քոջք և բուրվառք և կանթեղք, և պատուական և մեծագին շուրջառք, և վարագոյրք, և բեմի ծածկոյքք, և այլ ևս կահք և կարասիք բազումք»²⁶։ Ընդ որում, արծաթեղենը տանում էին, իսկ պղնձեղենը՝ ոչնչացնում։ Կարապետ վարդապետը իր առաջնորդության ժամանակ (1679—1697) Վարազա վանքին վերադարձնում է երբեմնի իր շքեղությունը։ Նա «զարդարեաց զսա մեծամեծ փառօք. միաբանիւ եւ ժամատեղօք, եւ փարթամացուցեալ ճոխացոյց ոսկեղինօք, եւ արծաթեղինօք. Աստուածաշունչ տառիւք եւ ամենայն եկեղեցական զարդիւք»։ Նույնն է անում նաև Ծուշանցի Բարդուղիմեոս վարդապետը։ «Զխաչկալս զխորանս եւ զկումբէթս վերստին զարդարեաց. եւ զսուրբ ուխտս միաբանիւք եւ եկեղեցական զարդիւք և սպասիւք...»²⁷։ Վարազա վանքի սրբությունների մասին հետաքրքիր նկարագրություններ կան Բաֆթու «Վայծերի» երկրորդ հատորում։

1915 թ. նոյեմբերի 10-ին Վարազա վանք այցելողների առաջ զարհուրելի տեսարան է պարզվում։ «Վարազայ վանք գնացինք, ճիշտ Լիմ անապատի վիճակ ունէր. յատակները քանդուած ու կողոպտուած էր, բարեբաղտաբար գրադարանի վերածուած եկեղեցւոյն մէջ պահարան մը նկատի չի գնելով միանգամայն քանդողներու աչքէն վրիպած էր, ուր պահուած կային ձեռագիր և տպագիր մատենաներ և կարգ մը եկեղե-

²⁴ Հասնամյա տեղեկագիր Սանասարյան վարժարանի։ 1881—1901. Կ. Պոլիս, 1908, էջ 71—72։ Հնգամեայ տեղեկագիր Սանասարյան վարժարանի։ 1901—1906. Կ. Պոլիս, 1908, էջ 57—58։

²⁵ Սա այն սուրբ Նշանն է, որը մեծ հեղինակություն է ունեցել Հայաստանում։ Նրա պատվին բազմաթիվ եկեղեցիներ են կառուցվել։ 1655 թ. ար. Նշանը վերադարձվեց Վան և դրվեց ար. Աստվածամոր եկեղեցում։ Նրա անվերադարձ կորուստը տեղի ունեցավ Մեծ եղեռնի ժամանակ։

²⁶ Ա. Դավրիժեցի, Աշխ. աշխ., էջ 388—389։

²⁷ Հ. Ոսկան, Վասպուրական-Վանի վանքերը։ Ա. մաս, 1947, Վիեննա, էջ 326—328։

²⁰ Խաչիկ վարդապետ Դատյանի Պարսկաստանից բերած հմությունները։— «Արարատ», 1895, է. էջ 266—270, Ը, էջ 318—316։

²¹ Երևան, Մատենադարան, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 6, վավ. 142։

²² Նույն տեղում, թղթ. 4, վավ. 44։

²³ Նույն տեղում, Ամսիպ ձեռագրացուցակ, № 27։

ցական իրեր», իսկ մեկ այլ թաքստոցում կային «թանկարժեք անօթներ, թագեր, շուրջառներ, ծածկոցներ, խաչեր, սկիհներ, գաւազաններ», — գրում է ականատեսը²⁸:

Ժամանակակիցների հիացմունքն է առաջացրել Լիմ անապատի եկեղեցիների հարստությունը. «Խաչվառք խորանացն ոսկեզօծք եւ փառահեղք եւ ամենայն սպասք մաքուրք եւ վայելույք»²⁹: Ըստ ավանդության, այստեղ էին պահպանվում նաև սբ. Գևորգի և Մահակ Պարթևի մատուցները³⁰: Աղթամարի բազմաթիվ ասպատակություններից հատկապես զարհուրելի էր 1431-ինը, երբ Ամիր Փիրի բեկը գրավում է այն, իր հետ տանում «զապասք և զգարդք երկնամամն տաճարին և զբոլոր ծովեզերեայս վանորայից և գեղորայիցս. զաստուածաշունչ մատենաքս և զայլ անասքս արքայութանցն»³¹: Կտուց անապատի մոտ 500 ձեռագրերից 320-ը Լիմի առաջնորդ Հովհաննես վարդապետ Հյուսանը բերում է Էջմիածին, իսկ «մնացած ամենաընտիր մասը, եկեղեցական բոլոր հնությունաց և արքայութանց հետ, մնաց և բաժին դարձաւ թիրքերուն...»³²:

Նույն ողբերգությունները տեղի ունեցան Մուշում, Աշտնակոթի և Կարապետի վանքում:

Մշո և Կարապետի վանքը Տարոն գավառի խոշորագույն հոգևոր կենտրոններից էր: Այն գտնվում էր Մուշ քաղաքից 41 կմ հյուսիս-արևմուտք, Քարքե լեռան լանջին: Նրա աշխարհագրական դիրքն ու ընտիր ջրերով հարուստ աղբյուրները (Տրդատ թագավորի ավազանը, Լուսավորչի, Բարեհամ աղբյուրները) նրան տվել են նաև «Իմնակնյա» անունը: 352 թ. սկսած այս վանքում վանահայրեր և առաջնորդներ են եղել Զենոբ Գլակը, Աբրահամ Մշեցին (հետագայում՝ 1730—1734 թթ. կաթողիկոս), Խրիմյան Հայրիկը և այլք: Մշո և Կարապետի վանքն ուներ միաբանություն, դպրոց, ձեռագրատուն, գրադարան, տպարան: Դպրոցի նոր շրջանի հետ է կապված հայագիտության երախտավոր Գարեգին եպս. Սրվանձտյանի անունը, իսկ տպարանի հետ՝ Խրիմյան Հայրիկը: Մշո և Կարապետի վանքն ուներ Մայր տաճար, գավիթ, զանգակատուն, սբ. Գևորգ և Ստեփանոս

տաճարները, հարակից շենքեր, սրբավայրեր և մատուռներ: Նշանակալից է ս. Կարապետի գերեզմանը: Առաքելոց կամ ս. Ղազարի վանքից է բերված 1134 թ. ընտիր փորագրություններով պատրաստված Աշտնակոթ դուռը (գտնվում է Հայաստանի պատմության պետական թանգարանում): Ավագ տաճարն ուներ 10 խորան: Ավագ խորանը ձևավորված էր թանկարժեք խաչերով, եկեղեցական ընտիր սպասքով, թալշյա մեծ վարագույրով: Գարեգին Սրվանձտյանը մտադիր էր գրել «զպատմությունն Մշոյ և Կարապետի վանուցն իբր հարիր ամաց» գրել և տալ 'ի տիպ. ընդ որ ունիմ կցորդել զնոյն վանուցն Սրբոց Մատուցն մի առ մի, և ըզսրբոյ Յօհաննու վանուցն՝ սուրբ մասունս, զորոց ցանկն ունիմ առ իս բովանդակ»³³: Ցավոք Գ. Սրվանձտյանի այդ իղձը չիրականացավ, և հայ մշակույթն ու պատմությունը զրկվեց մի կարևորագույն փաստաթղթից:

Գ. Սրվանձտյանը գրում է, որ ս. Կարապետի տաճարում են «զավազանք արծաթյա, բուրվառք, սուրբ մասունք, և ս. Ավետարանք. և խաչք արծաթազարդք ակնակուռ, հորս իբր անգին գանձ է Հեթում թագավորի ձեռամբ (գրյալ) հրաշագործ Ավետարանն», «ի ս. Ստեփաննոս կր պահվին սկիհք, աղավմիք, խաչք և այլն արծաթյա անոթք, շուրջառք, վարագույրք, զգեստք, մանավանդ եպիսկոպոսականք՝ մարգարտահեղք»³⁴: Մշո վանքի Մայր տաճարում կային սբ. Ստեփանոսի և Աստվածամոր մեծադիր պատկերները՝ արծաթյա շրջանակներով, իսկ յոթ մետր բարձրություն ունեցող խաչկալը պատրաստել էին Սարգիս և Նիկողայոս վանեցիները: Ավագ խորանում մոտ 1000 խաչ կար, Աստվածածնի խորանում մասունքով խաչերն էին, Տրդատի պողպատե զրահը և այլն: Ուխտավորները Մուշ էին գալիս հատկապես Վարդավառի և Վերափոխման տոներին³⁵:

1915 թվին Մշո վանքը ավերակ դարձավ:

1916 թ. Գևորգ Ե կաթողիկոսը Մուշ է ուղարկում ութ հոգուց բաղկացած մի հանձնաժողով՝ «այնտեղ եղած վանքերի և եկեղեցիների մնացած գույքերին ու ստաց-

²⁸ Մատենադարան, Անտիպ ձեռագրացուցակներ, № 82, թերթ 12ա:

²⁹ Հ. Ոսկեան, Աշխ. աշխ., էջ 49:

³⁰ «Բյուզանդիոն», Կ. Պոլիս, 1911, էջ 4368:

³¹ Ե. Լալայան, Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց վասպուրականի: Թիֆլիս, 1915, էջ 812:

³² Մատենադարան, Անտիպ ձեռագրացուցակներ, № 82, թերթ 9ա:

³³ Գ. Սրվանձտեան, Հնոց եւ նորոց: Կ. Պոլիս, 1874, էջ 18—19:

³⁴ Գարեգին Սրվանձտյան, Տեղագրություն և Կարապետի վանուցն 'ի Մուշ, Երկեր: Հ. 2, Եր., 1982, էջ 472:

³⁵ Հ. Ոսկեան, Տարոն-Տուրքիստանի վանքերը: Վիեննա, 1953:

ուածներին հսկելու և տէրութիւն անելու»³⁶ պատրվակով: Հանձնախումբը Մուշ է մեկնում մարտի 30-ին և վերադառնում մայիսի 27-ին: Պարզվում է, որ թալանվել են Մշո առաջնորդարանը, մասնավոր մարդկանց տներում պահ տրված եկեղեցական իրերը, Առաքելոց վանքի ոսկե և արծաթե անոթները, երկու հատ թագ, հինգ թոց, երկու բուրվատ, 125 շորջատ, Ղիճի ավետարանի կազմը և մի քանի խաչ՝ Ջոջիկյանի և Գասպարյանի տներից, նույն եկեղեցու սրբազան անոթները՝ Կարապետ Թութունջյանի և Նահապետ Հակոբյանի տներից, մյուս իրերը՝ Արշակ Իգիթյանի և Նահապետ Հակոբյանի տներից: Մշո եկեղեցիներն ու տներն ավերված էին, բնակչությունը՝ բնաջնջված: Կողոպուտից զերծ էր մնացել միայն ս. Կարապետ վանքի ամենակարևոր գաղտնարանը, որտեղ գրուհովոյ իրերի ցուցակը պահպանվել էր փայտե փոքր սնդուկում: Ըստ այդ ցուցակի, իրերը փրկվեցին. 754 անուն 61 տեսակի ստեղծագործություն³⁷: 1902 թ. կազմված ս. Կարապետի վանքի ունեցվածքի ցուցակում միայն մետաղյա իրերի թիվը 986 է, գործվածքների՝ 433, արծաթյա պատկերների՝ 47, 28 հատ գեղանկարչական աշխատանք կար³⁸: Փրկված բոլոր իրերը բերվում են Էջմիածին: Վասպուրականի և Տարոնի վանքերի արժեքները փրկելու ուղղությամբ մեծ գործ են կատարել գիտնականներ Ն. Մառը, Հ. Օրբելին, Ե. Լալայանը, Ա. Տեր-Ավետիսյանը և այլք: Սրանց ջանքերով Էջմիածին և Երևան են բերվել բազմաթիվ արժեքներ, այդ թվում նաև Մշո Առաքելոց վանքի վերոհիշյալ փայտե դուռը:

Փշրանքներ են փրկվում և Էջմիածին տեղափոխվում Վասպուրականի վանքերի հարստություններից, այդ թվում ս. Սահակա վանքից՝ Սահակ Պարթևի աջը: Կտուց

անապատի ս. Կարապետի վանքի մեծագույն հարստությունից փրկվում է միայն 320 ձեռագիր, իսկ հնությունները «քածին եղան թորքերում»³⁹:

Գարեգին Սրվանձտյանը գտնում էր, որ «Վանորայք և եկեղեցիք Հայաստան աշխարհին մերոյ են մէն մի գանձարանք պահարանք ազգային հնութեանց, բեր աւել եւս ազգային գոյութեանց»⁴⁰:

Վաղուց արդեն ամայի են պատմական Հայաստանի բազմաթիվ վանքերն ու եկեղեցիները: Վաղուց արդեն այնտեղ չկան հոգևոր հարստություններ ստեղծող, մշիւրաբերող կամ պահպանող մարդիկ, սակայն ապրում և արվեստի բարձր իմաստավորմամբ հիացմունք են պատճառում անհայտ վարպետների ստեղծագործական մտքի արդյունք հանդիսացող այդ բարձրարվեստ արժեքները:

Էջմիածնի հարստությունները նույնպես մի շարք փորձություններ են կրել:

Մի քանի օրինակ.

Աղա Մահմեդ խանի արշավանքներից (1795) սարսափած՝ Ղուկաս կաթողիկոսը վանքի հարստությունները չորս մասի է բաժանում, երկուսն ուղարկում է ի պահ Կարսի և Բայազետի փաշաներին, մեկը՝ Թիֆլիս, իսկ չորրորդ մասը պահում Էջմիածնում: Ծակատագրի բերումով փրկվում է միայն Էջմիածնում պահվածը, քանի որ պարսիկներն Էջմիածին չեն մտնում, սակայն ավերում են Թիֆլիսը⁴¹: Բնակա-

³⁶ Հովհ. վարդապետ Հյուսան, Համառոտ մկարագրություն Վասպուրականի մեծ եղած մի քանի նշանավոր վանքերու, որոնք մինչև 1915 թուակ. շեն և միաբանական վանքեր էին... Նույն տեղում, № 92, 18 թերթ:

⁴⁰ Գ. Սրվանձտեանց, Հնոց եւ նորոց. էջ 3:

⁴¹ (Мыравьев), Грузия и Армения. ч. II, СПб, стр. 189. Այդ արշավանքից հատկապես տուժեց Թիֆլիսի Մուղան վանքը, որը «զրկեալ ՚ի կահուց և ՚ի կարասեաց»: Երևան, Մատենադարան, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 6, վավ. 89, 1796 թ.: Մուղանու սր. Գևորգ վանքի նորոգման առաջնորդ Կարապետ վարդապետ Արապկիրցին կազմում է վանքի ունեցվածքի ցուցակը, որտեղ գրանցված են մեծարժեք իրեր, այդ թվում. «ս հատ արծաթեայ պատկեր Աստուածածնի», «ս պատկեր Յովհաննու ատեապանիչին ՚ի վրա տախտակի», «սեղանի մեծ վարագոյր այլազան պատկերօք», «ս մեծ արծաթեայ պահարան Ե խաչով, որում գոյ սրբոյն Գեորգայ զազայթն» և այլն: Նույն տեղում, վավ. 142:

Ամհրածեշտ ենք համարում հիշատակել, որ Թիֆլիսի Մուղանու ս. Գևորգ վանքի նույնանուն եկեղեցին փոքր էր, իսկ ս. Աստվածածնի անունը կրողը՝ մեծ: Այն կառուցվել է 1856—1858 թթ., հետագայում բազմիցս վերանորոգվել: Ըստ ավանդության,

³⁶ Զեկուցում Մուշ ուղարկված հանձնաժողովի:— «Արարատ», 1916, է—Ը, էջ 567:

³⁷ Ցուցակ Մուշի ս. Կարապետ վանքից բերված և Մալո տաճարի խորանում պահ տրված եկեղեցական սպասների և իրեղենների: Նույն տեղում, էջ 585—586:

³⁸ «Ցուցակ եկեղեցական գոյից և սրբազան աւօթից և սրբոց հրաշագործ մասանց, որք են ՚ի վասն սրբոյն Յովհաննու Կարապետի Տարօնայ. յանձնեալ խնամոց և զգոյշ աւանդապահութեան նորոգման լուսարար Կարապետ վարդապետի յետ վախճանելոյն նախկին լուսարար Տէր Թադէոս վարդապետի Խաչատուրեան ՚ի 1902 ամի փրկչական թուոյն»: Երևան, Մատենադարան, Անտիպ ձեռագրացուցակ, № 51: Գրանցումները 80 էջ են զբաղեցնում:

նաբար, ետ չեն գալիս նաև Կարս և Բալագետ ուղարկվածները: 1805 թ. հոկտեմբերի 23-ին Թիֆլիսից Հովհաննես արքեպիսկոպոսի գրած նամակից իմանում ենք, որ, «սաելի քան 10 բեռն եկեղեցական և միաբանիցն պիտանոց իրք, որք կան 'ի Պալագետ», բոլորը ետ չի տվել: Նա իր որդիների հետ մահացել է, հարստությունն անցել է եղբորը, որը նույնպես հրաժարվել է այն վերադարձնել:

Մեկ այլ դեպք: 1802 թ. Դավիթ կաթողիկոսը սիսեռի պարկի մեջ դրված արկղով Երևան է ուղարկում ս. Գեղարդը, Կենաց փայտի ս. Նշանը, խաչեր, բուրվառներ, սկիհներ, թանկարժեք քարեր ու մարգարիտներ, որոնք ժողովրդի կողմից բռնագրավվում են, բերվում Երևանի ճարտարապետի տունը և ցուցակագրվում⁴³:

Երրորդ դեպքը. Սարատովյան գնդի գրեհապետ-մայոր Նեպլեստևը Թիֆլիս է ուղարկում 13 արկղ վանքապատկան գույք (825 իր), որոնց թվում՝ ոսկեթել ու արծաթեթել գորգեր, շուրջառներ, թանկարժեք քարերով ընդելուզված թագեր, բուրվառներ, սկիհներ, ինչպես նաև ս. Գեղարդը ու Գրիգոր Լուսավորչի աջը, ավելի քան 5 փութ քաշ ունեցող այլ արծաթյա

իրեր⁴⁴: Բազմաթիվ միջնորդագրերից հետո, Պետերբուրգից եկած հատուկ կարգադրությամբ միայն, գույքի մի մասը վերադարձվում է Եփրեմ կաթողիկոսին⁴⁵:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի հետևանքով Կովկասում ստեղծված իրադրության պատճառով, 1915 թ. վանքի ողջ ունեցվածքը ցուցակագրվում է, դրվում 37 արկղի մեջ և առաքվում Մոսկվա⁴⁶: «Խորհրդային Հայաստան» թերթի 1922 թ. մայիսի 13-ի համարում տպագրված է հայտարարություն այն մասին, որ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ Մոսկվա տարված Էջմիածնի գրադարանի գույքը տեղափոխվում է Երևան: 1926 թ. օգոստոսի 7-ին նույն 37 արկղերը գալիս են Մոսկվայից և սովետական կառավարության կողմից պաշտոնապես վերադարձվում Էջմիածնի վանքին⁴⁷:

Հետաքրքիր պատմություն ունի նաև Էջմիածնի վանքի հավաքածուի գրառումն ու հաշվառումը:

Սիմեոն կաթողիկոսի օրոք այնքան շեն է եղել վանքը և, հատկապես, Տաճարը, որ Հայրապետը կազմել է երկու օրինակից քաղկացած իրերի մի ցուցակ՝ ընտիր գրով գրված: Դրանք պահպանվում են այժմ Էջմիածնի վանքի ձեռագրատանը: Ահա այդ ցուցակի վերնագիրը. «Դաթար և հաշուագիր անօթից և սպասուց սուրբ և միաձնաիջի Տաճարիս. թե ոսկեղինաց՝ թե արծաթեղինաց՝ թե պղնձեղինաց. թե Ծորեղինաց. և թե այլ միջեղինաց: Որ 'ի ՌՄԺԷ (1768 թ.) թուոջ մեղում. հրամանա Տերն Սիմեոնի սրբազան կաթողիկոսին՝ և ձեռամբ նորին սպասաւոր Սկրտիչ. և գրագիրն Երեմիա. և լուսարար Գրիգոր վարդապետացն՝ գրեցաւ երկու օրինակ 'ի ձեռն միոյ գրողի: Զորս սրբազան կնքեալ՝ գմինն ետ լուսարարին՝ զի առ նա մնացել, և գմիսն 'ի վեարանոջն եղ ի պահեստի: Զի ըստ ժամանակի յորժամ գիտել կամիցի ոք զհաշիւ սպասուց սրբոյն Տաճարիս, համաձայնութեամբ երկուց դաթարացս գիտացել»⁴⁸:

⁴³ Նույն տեղում, թղթ. 16, վավ. 58, 56, 65, 67, 182, 183:

⁴⁴ Նույն տեղում, թղթ. 21, վավ. 58, 118: 1805 թ. մայիսի 5-ին, Վրաստանի կրոնական ավագանին ու այլ պաշտոնյաներ, Հովհաննես արքեպիսկոպոսի գլխավորությամբ, գնում համբուրում են սբ. Գեղարդը, ս. Թադևոս առաքյալի աջը, ապա դրանք բերում և տեղադրում են Մուղնու ս. Աստվածածնի եկեղեցում: Նույն տեղում, թղթ. 16, վավ. 128:

⁴⁵ Մատենադարան, Կաթողիկոսական դիվան:

⁴⁶ Նույն տեղում, ՆՁ 29բ:

⁴⁷ Մայր Աթոռի ձեռագրատուն, ՆՁ ՆՁ 124, 125:

ս. Գևորգի գագաթի մասունքը բերվել է Հայաստանից, դրվել երկփեղկանի մասանց պահապանի մեջ, որը հետևյալ արձանագրությունն է ունեցել. «Յիշատակ է Յովսէփին և ծնողացն Գորգուն, Խանկերվանին, և կողակցոյն Եանգուրին և որդւոցն ամենեցուն, ի դուռն Մողնոյ սուրբ Գեորգայ ի քահանայութեան մերոյ տէր Ծմատնին, թվին ՌԺԿԹ» (1721): Երկրորդ արծաթյա պահապանում երեք խաչ կար. մեկի մեջ Կենաց փայտի մասն էր, իսկ մյուսների մեջ՝ մասունքներ ս. Հակոբից, Լուսկիանոսից, Թեոդորոս ճգնաւորից, Քրիստոսի գերեզմանի քարից, ս. Կարապետի վանքից, Անտոն ճգնաւորի պրի քարից և Պանտելեյմոն բժշկից: Սրանցից մեկի արձանագրությունն էր. «Մահտեսի տէր Աբրահամ Աբամելիքեանց ընծայեցի զայս արծաթեայ պատկերս եռախաչ սուրբ մասամբք զիս յիշատակ ի դուռն Մողնի եկեղեցին Թիֆլիզոյ վասն իմ հոգւոյ և մարմնոյ ցօր վախճանի իմոյ»: 1797 թ. հունվարին, Հովսեփ Սրղոյեանը հատուկ ժողով է հրավիրում և դիմում է ժողովրդի օգնությանը, որպեսզի Մուղնու եկեղեցուն նվիրատվություն անեն: Նվիրում են ուսական սրբապատկերներով խաչկալ, զգեստներ և այլն: Ա. Երիցեան, Հարիւր տարուայ համախօսական վճիռ Թիֆլիսի Մողնու եկեղեցոյ:— «Արձագանք», Թիֆլիս, 1897, ՆՁ 11:

⁴² Երևան, Մատենադարան, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 12, վավ. 8, 14: Դիվան հայոց պատմության: Գիրք Ա, 1893, էջ 144—148:

Ըստ Սիմեոն կաթողիկոսի ցուցակի, որը բաղկացած է 172 էջից՝ ստեղծագործությունների որոշակի խմբավորումներով, վանքում եղել են մասունքի 67 պահպան, արծաթյա 9 սրբանկար, 136 հատ գեղանկարչական մեծ ու փոքր աշխատանքներ և այլն: Գարեգին կաթողիկոս Հովսեփյանը հրատարակել է «Դաթարի» միայն մեկ հատվածը՝ ընդգրկելով տաճարի 88 գեղանկարչական մեծ աշխատանքները⁴⁸:

Էջմիածնի վանքի հարստությունների հաջորդ ցուցակագրողը Էջմիածնի միաբան եպիսկոպոս Հովհաննես Ծախյաթունյանն է եղել, որը 1834—1835 թթ. նկարագրել է վանքի կարևոր կառույցներն ու ունեցվածքը, արտագրել դրանց արձանագրությունները, 1837 թ. կազմել է ձեռագրացուցակ և հրատարակել 1842 թ.⁴⁹: Նա նշում է. «քանիցս անգամ 'ի ժամանակս պատերազմաց 'ի դաշտի աստ Արարատայ, 'ի կորուստ գնացին 'ի'նչ 'ի'նչ հարկատու մատենաք' թե' 'ի գրանոցե աստի, և թե' յառանձին զգուշատու պահպանութեանցն այնց 'ի զանազան զապահով կարծեալ տեղիս»⁵⁰:

Հ. Ծախյաթունյանի գրքում մի ամբողջական հատված է նվիրված Տաճարի նրկարներին (նաև Խաչկալին), իսկ կիրառական արվեստի գործերից ընդգրկված է 42 աշխատանք՝ կաթողիկոսական երկու գահերը, գաղտիկոտե երկու դռները, ս. Գեղարդը, Հավուց Թառի Ամենափրկիչը, Քրիստոսի խաչափայտի մասունքը, Խոտակերաց սուրբ Նշանը, Նոյան տապանի մասունքի տուփը, Արագածի սբ. Նշանը, աջեր (Գրիգոր Լուսավորչի, Հակոբ Մծբնա հայրապետի, Թադևոս և Թովմա առաքյալների, Մաթևոս ավետարանչի, Արիստակես հայրապետի և այլն), ինչպես նաև տապանակներ ու խաչեր: Հեղինակը տալիս է յուրաքանչյուր իրի սեղմ նկարագրությունը, շարադրում նրա հետ կապված պատմությունները, վերարտադրում արձանագրությունները: Կարևոր մի առանձնահատկություն. Հ. Ծախյաթունյանն իր նկարագրությունները կատարում է ոչ միայն ելնելով տվյալ իրի պատմական կամ եկեղեցական նշանակությունից, որն անշուշտ առաջնային էր նրա համար, այլև՝ մասնա-

կիորեն վեր հանելով դրանց գեղարվեստական կողմը: Նա իր գրքի այդ բաժինն հենց այդպես էլ անվանել է.⁵¹ «Ինչ ինչ գործք և նկարք ճարտար արհեստաւորաց նուիրեալք յոմանց յանուն սրբութեան Տաճարիս՝ յորում և տանին», իսկ կիրառական արվեստի իրերն առանձնացնում և վերնագրում է. «Յադագս սուրբ Մասանց, և Նշխարաց Սրբոց եղելոց աստէն 'ի զանձարանի սրբոյ խորանի մեծի Կաթողիկէ եկեղեցոյս»⁵²:

Հաջորդ ցուցակագրումը կատարել է Գեվորգ Դ կաթողիկոսը: Հիմնադրելով վանքի թանգարանը և ցուցակագրության դնելով հնությունները՝ կաթողիկոսը գրանցել է տալիս բոլոր իրերը և համարակալում.⁵³

Պահպանվել է Գևորգ Դ-ի կազմած իրերի մատյանը (1869—1879 թթ.), որտեղ, որպես առաջաբան-բացատրություն, գրքանցված է կաթողիկոսի կոնդակը: Պարզվում է, որ իրերը ոչ միայն գրանցվել են, այլև յուրաքանչյուրի վրա կապել են «ըզտպագիր թուանշանա»: Դրանցից մի քանիսը պահպանվել են որոշ իրերի վրա: Ըստ այդ ցուցակի, իրերը բաժանված են 67 խմբի՝ ընդգրկելով 511 առարկա⁵⁴:

Հետագայում ևս մի շարք անգամներ վանքի հարստությունները ցուցակագրելու փորձեր են արվել: Սակայն վերջնական ցուցակագրումն ու համարակալումը կատարվել է 1982—1986 թթ., որի ժամանակ ոչ միայն համարակալվել են վանքի բոլոր շենքերում պահպանվող գեղանկարչական ու կիրառական արվեստի ստեղծագործությունները, այլև լրացվել են թանգարանային հատուկ քարտեր (անվանում, կատարման ժամանակը, վայրը, նյութը, չափը, քաշը, տեխնիկան, վիճակը, արձանագրությունը, նկարագրությունը), որոնց վրա ամ-

⁵¹ Հ. Ծախյաթունյան, Նշվ. աշխ., էջ 41—45:

⁵² Նույն տեղում, էջ 47—76: Հետագայում այդ աշխատության վրա հեղմելով Էջմիածնի վանքի կարևորագույն արժեքների մասին մի աշխատանք հրատարակեց Սահակ վարդապետ Աստվածատուրյանը. Պատկերացոյց մասնաւոր հնութեանց Մայր Աթոռոյ ս. Էջմիածնի եւ շրջակայից: Պրակ. Ա, վաղաքապատ, 1910, պրակ Ե, Երուսաղեմ, 1918:

⁵³ Թվում է, որ առաջին համարակալումը կատարել է Հ. Ծախյաթունյանը, քանի որ որոշ իրերի վրա պահպանվել են շատ հին թիթեղյա փոքր համարներ, որոնք մետաղյա լարով կապված են իրին: Դրանք կարող են նաև Սիմեոն կաթողիկոսի ժամանակներից լինել: Ինչպես այս մետաղյա, նույնպես և Գևորգ Դ-ի թղթե համարները, որոնք նույնպես շատ քիչ են, մոր ցուցակագրման ժամանակ պահպանվել են:

⁵⁴ Մայր Աթոռի ձեռագրատուն:

⁴⁸ Գարեգին Ա կաթողիկոս, Նիսիեր եւ ուսումնասիրութիւններ հայ արուեստի եւ մշակոյթի պատմութեան: Պրակ Ե: Ամթղիսա-Լիբանան, 1951: Ցուկում Ա, էջ 45—47:

⁴⁹ Հ. Ծախյաթունյան, Ստորագրութիւն Կաթողիկէ Էջմիածնի և հինգ զաւտացն Արարատայ: Հ. առաջին, Էջմիածին, 1842:

⁵⁰ Նույն տեղում, էջ 60:

րացվել են նաև իրերի լուսանկարները: Այդ քարտերի հիման վրա կազմվել է Մայր մատյան: Էջմիածնի վանքի բոլոր ստեղծագործություններն այժմ ունեն ընդհանուր և հաջորդական համարակալումներ ըստ տեսակի՝ մետաղ, գործվածք, փայտ, խեցի, ապակի, գեղանկարչություն, գրաֆիկա և այլն: Ցուցակագրման և քարտավորման շնորհիվ հավաքածուն ստացավ գիտական հաշվառման այնպիսի մակարդակ, որը բընորոշ է խոշոր թանգարաններին: Դա ոչ միայն հեշտացնում է իրերի պահպանումը, այլև կալում հիմք հանդիսանում հետագա գիտական ուսումնասիրությունների համար:

Էջմիածնի վանքի հավաքածուի շատ քիչ մասն է ուսումնասիրվել: Գիտնականները հիմնականում հետաքրքրվել են պատմական կամ գեղարվեստական բարձր արժեք ունեցող մի քանի նկարներով և կիրառական արվեստի ստեղծագործություններով, ինչպես՝ դրամներ, Խոտակերպ ա. Նշանը, Գոհգոր Լուսավորչի խաչվառը, Հավուց Թառի Ամենափրկիչը, Ավագ խորանի մեծ վարագույրը, Փրկիչու կաթողիկոսի արծվագորգը, դաշե վարագույրները, գեղանկարչական որոշ աշխատանքներ կամ ավետարանների եզակի կազմեր: «Էջմիածնի գանձեր» և «Գանձատուն» շքեղ պեղումների հրատարակությունների շնորհիվ (1984 թ., Ֆիզմանդիս), շրջանառության մեջ դրվեցին հարյուրավոր ստեղծագործությունների վերատպություններ: Նոր ցուցակագրումը երևան բերեց գիտական նշանակություն ունեցող կարևոր փաստեր (որոշ իրերի շատ ավելի հին ծագում և այլն):

Ո՞րն է Էջմիածնի վանքի հավաքածուի պատմա-գեղարվեստական արժեքը:

Հնագույն ժամանակներից աշխարհագրական լայն տարածք է ունեցել հայկական արվեստը: Կիրառական արվեստի զարգացումը կապված է եղել հայաբնակ բոլոր քաղաքների, ավանների ու գյուղերի հետ: Գոյատևման պայքարի պայմաններում արհեստները միշտ առաջնակարգ տեղ են գրավել հայի կյանքում: Պատերազմները, գաղթերը, պետականության անկումները կասեցրել են արհեստների ու արվեստների զարգացումը: Սակայն, կարճ դադարից հետո, նոր պայմաններում, շատ հաճախ և նոր վայրերում, հայ արհեստավորներն ու արվեստագետները շարունակել են ազգային արվեստի սկզբունքների վրա խարսխված գեղարվեստական իրերի արտադրանքը՝ դրանց տալով նոր որակ և նոր ձևավորում:

Տարբեր ժամանակներում արհեստավորական խոշոր կենտրոններ են եղել Ար-

տաշատը, Դվինը, Անին, Տիգրանակերտը, Վաղարշապատը, Վանը, Կարինը, Երզնկան, Սեբաստիան, Կեսարիան, Թոքատը, Մարաշը, Այնթապը, Էդիրնեն (Ադրիանուպոլիս), Կ. Պոլիսը, Մադրասը, Ջմյունհիան, Նոր Ջուղան, Երևանը, Ծուշին, Թիֆլիսը և շատ ու շատ հայկական, ինչպես նաև հայաբնակ քաղաքներ: Հայ արհեստավորների գործերը առևտրական ճանապարհներով մուտք էին գործում եվրոպական ու արևելյան շուկաները, դառնում պալատների զարդ, հարստության չափանիշ:

Էջմիածնի վանքի կիրառական արվեստի իրերի և գեղանկարչական ստեղծագործությունների արձանագրությունների ուսումնասիրությունը հնարավոր է դարձնում վեր հանել մի քանի կարևոր առանձնահատկություններ. առաջինը հայկական եկեղեցիների աշխարհագրական մեծ տարածքն է, եկեղեցիներ, որոնց նվիրաբերվել են այդ իրերը. Կ. Պոլիս, Երուսաղեմ, Տրապիզոն, Ջմյունհիա, Թոքատ, Վան, Ալև, Մուշ, Լիմ, Էդիրնե, Քյոթահիա, Ամրդոլու, Ադանա, Կարին, Արաբկիր, Արդվին, Դարաշամբ, Աստրախան, Ծուշի, Լըզար, Լրիմ, Քիշնև, Գանձակ, Ախալցխե, Թիֆլիս, Կրծանիս, Բուլնիս, Նոր Ջուղա, Թեհրան, Թավրիզ, Կալկաթա, Մադրաս, Երևան, Քանաքեռ, Ալեքսանդրապոլ, Նոր Նախիջևան, Ագուլիս, Ծոռոթ և այլն: Փաստորեն այս հոգևոր կենտրոնները դարձել են նաև նյութական մշակույթի պահպանման օջախներ:

Երկրորդ առանձնահատկությունն այն է, որ արձանագրությունների բովանդակությունները լույս նվիրատվական նշանակություն չունեն: Դրանք միաժամանակ ժողովրդի կյանքի պատմությունն արտացոլող վկայություններ են: Իրերը նվիրաբերվում են, կոտրվում են, վերանորոգվում են այլ մարդկանց կողմից և այլ վայրերում, երբեմն գերի են տարվում, վերադարձվում, վերանվիրվում և այլն:

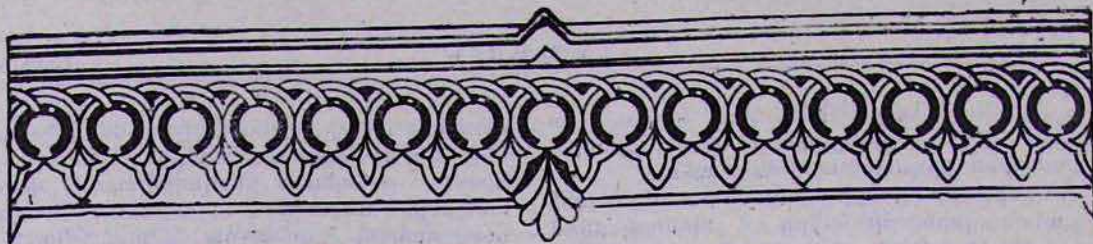
Կա մի երրորդ առանձնահատկություն ևս. Էջմիածնի վանքի հարստությունների շնորհիվ հնարավոր է խորապես ուսումնասիրել հայ մշակույթի զարգացման բնույթը, զատորոշել դպրոցները, վերլուծել դրանց գեղարվեստա-գեղագիտական բնորոշ գծերը: Չճանաչած այն հանգամանքին, որ հայկական կիրառական արվեստի բարձրարվեստ ստեղծագործություններ պահպանվում են ինչպես աշխարհի խոշորագույն թանգարաններում, մուլնպես և Երեվանի պետական թանգարաններում, այնուամենայնիվ, Էջմիածնի հավաքածուն այնքան բազմակողմանի է և տարողունակ, որ

հենց միայն այդ օրինակների հիման վրա հնարավոր է հաղափարա-գեղարվեստական մեծ ընդհանրացումներ անել:

Էջմիածնի վանքի կիրառական արվեստի ստեղծագործությունները հիմնականում կրոնա-ծիսական բնույթի են, սակայն դա չի խանգարում ընդհանրացումներ անելու, բանի որ դրանց գեղարվեստական ընտիր

ձևավորումները թելադրված են ինչպես իրի հաղափարա-գործնական նշանակությամբ, նույնպես և ժողովրդական վարպետների ազգային, ազգագրական և գեղագիտական ինքնաբերական ընկալումներով:

(Ծարունակելի)

«Ժ ԽՈՐԱՆԱՅ» ԵՐԿՈՒ ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ

Ավետարանների 10 խորանների վերաբերյալ հայտնի է հայերեն մի քանի մեկնություն, ընդհանուր քրիստոնեական գրականության մեջ՝ և ոչ մեկը: Ինքնին ուշագրավ, բայց և դժվար բացատրելի երևույթ. համաքրիստոնեական պատմամշակութային, խորհրդանշական և գեղագիտական այնքան լուրջ շահագրգռություն ներկայացնող սույն թեման հագիվ թե միայն հայերեն անդրադարձ ունենար: Հայերեն մեկնությունների բովանդակությունն էլ, որ վերաբերում է երբեմն այնպիսի խորհրդանշանների (կոկորդիլոս, կապիկ, արմավենի...), որոնք բնորոշ ու հարազատ չեն Հայաստանի կենդանական և բուսական աշխարհին, մեզ մղում է ենթադրելու, որ մայր բնագիրը պիտի արտահայտատանջան ծագում ունենա: Նկարագրողված խորանները ևս, որոնք իրագործվում են ըստ հիշյալ մեկնությունների, մեզ մույնն են հորջում: Բոլոր դեպքերում, կարծում ենք, սպասելի էր, որ ավետարանների 10 խորանների վերաբերյալ մեկնություն լիներ ոչ միայն հայ մատենագրության մեջ:

Դեռևս տարիներ առաջ մեր ուշադրությունը գրավել էր այս նույն թեմային նվիրված մի բնագիր՝ վերագրված Եվսեբիոս Կեսարացուն: Չտապեցինք անդրադառնալ նրան, սպասելով նոր փաստերի ու ճշտումների: Այժմ, երբ մանավանդ մեր օրերում, այնքան տեղին է ընդգծվում խորանների մեկնությունների պատմագեղագիտական կարևորությունը, որոշեցինք կատարել այս հսկիրն անդրադարձը:

Խնդրո առարկա բնագիրը առանձինն, իբրև անկախ միավոր, պահպանվել է Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 772 ձեռագրում¹: Խորագրի և վերջաբանի կրկնակի վկայությամբ այն պատկանում է

Եվսեբիոս Կեսարացու գրչին, «Յաղագս ցանկի Աւետարանին և Ժ խորանացն մեկնութիւն, զոր արարեալ է Եւսեբէոս ի խնդրոյ Կարայիանոսի եպիսկոպոսի հարցումն թէ՛ վասն է՛ր է Ժ կանոն սահմանեալ»։ Վերջում՝ «դարձեալ տեսութիւն Ժ խորանաց ցանկոյն և զլիսոցն, իսկ Ժ զլիսաորագոյն ցանկն սրբոյն Եւսեբէայ ասացաւ ի վերոյ...»²:

Ներկա դրությամբ որևէ լուրջ հիմք ու պատճառ չկա առարկելու ձեռագրական սույն հստակ վերագրմանը:

Այս միևնույն բնագիրը տեսնում ենք մեկ այլ բնագրական կապակցության մեջ: Գրիգոր Տաթևացին չորս ավետարաններին նվիրված մի ծավալուն ներածություն ունի, որի մեջ առկա է խնդրո առարկա սույն բնագիրը՝ շատ չնչին միջամտություններով: Խորագիրը հավաստում է, որ խորանների այս մեկնությունը Գրիգոր Տաթևացին պարզապես «հավաքել» է և դա միանգամայն ճիշտ է «Գրիգորի եռամեծի և տիեզերալոյս վարդապետի հաւաքեալ քաղուածոյ մեկնութեան Խորանաց սուրբ աւետարանացն»³:

Տեսանք, որ այն առկա է նաև Գրիգոր Տաթևացու սույն ներածությունից անջատ, իբրև ուրույն, անկախ բնագրական միավոր՝ հստակ վերագրված միայն Եվսեբիոսին: Սա ևս հավաստում է, որ Գրիգոր Տաթևացին այն, իրոք, «հավաքել» է այլուստ և ոչ թե «արարել», ինչպես պիտի ասվեր, եթե ինքը լիներ հեղինակը: Որ դա այդպես է, շատ պարզ երևում է նաև Գրիգոր Տաթևացու ներածության կառուցվածքից. մեզ հետաքրքրող «Ժ Խորանաց» բնագիրը այնտեղ գետնովված է մույնությունամբ, պահպանելով անգամ իր սեփական վերնագիրը, որ մույնն է վերոբերյալի հետ.

² Նույն տեղում, թթ. 138ա, 147բ:

³ Մատենադարան, ձեռ. № 5591, ք. 7բ:

¹ Ձեռ. № 772, թթ. 138ա—147բ:

«Ի ցանց Անետարանին տեսությունն վասն Ժ խորանացն, զոր արարեալ է մեծին Եւսեբեայ ի խնդրոյ Կարպիանոսի եպիսկոպոսի, զոր եղբայր կոչէ»⁴: Այս խորագիրը Գրիգոր Տաթևացին, բնական է, իր ձեռքով է ընդօրինակել այսպես, իր ներածությունը «քաղվածաբար հավաքելիս»: Այսինքն՝ նա իմացել ու հավատացել է, որ սույն բնագիրը «արարեալ է մեծին Եւսեբեայ»: Գրիգոր Տաթևացու նման գիտնական-մատենագետի այս կարգի վկայությունը տվյալ դեպքում ևս լուրջ երաշխիք է:

Նկատենք նաև, որ այն երբեմն դրվում է Եվսեբիոսի Կարպիանոսին գրված նամակին առընթեր՝ արտաքո խորանների: Այս ևս նվազ կարևոր հաստատում չէ, քանի որ «Ժ խորանաց» մեկնության բնագրի խորագրում ևս որոշակի ապում է, որ այն գրվել է Կարպիանոսի խնդրանքին կամ հարցման ի պատասխան՝ նույն Եվսեբիոսի կողմից⁵:

Թեև բացառված չէ, սակայն, շատ էլ հավանական չէ, որ այն գրված լինի անուր մեզ անհայտ մի այլ հայ հեղինակի կողմից և վերագրված Եվսեբիոսին:

Ըստ այս ամենի, միանգամայն հնարավոր ենք համարում, որ այն, իրոք Եվսեբիոս Կեսարացու գրչին է պատկանում՝ հորինված Կարպիանոսին գրած իր հայտնի նամակին իբրև օրգանական և տրամաբանական շարունակություն, թերևս և՛ միևնույն աղբյուր:

Այսպիսով, կարծում ենք, պարզվում է, որ սույն բնագրի հեղինակը Գրիգոր Տաթևացին չէ, ինչպես ընդունվել էր սույն աշխատքում, այլ՝ Եվսեբիոս Կեսարացին: Հաստատվում է, որ նման մեկնություն եղել է նաև ընդհանուր քրիստոնեական գրականության մեջ (թերևս ուրիշներ էլ ի հայտ գան): Հայ թարգմանական գրականությունը ավելանում է մի արժեքավոր միավորով: Հավանաբար հայերեն թարգմանված (ասորերենից) այս բնագիրն է աղբյուր ու հիմք ծառայել հայերեն համապատասխան մեկնություններին:

* *

«Վարդանայ հայոց լուսաւոր վարդապետին» է վերագրվում Ավետարանի 10 խորաններին նվիրված մի մեկնություն: Հայերեն համապատասխան մեկնություններից թերևս ամենակարևորը սույն երկն է: Այն հատկապես նշանակալից է հայ մանրա-

նկարչության տեսության ու պատմության ուսումնասիրման համար:

Մեր նպատակից դուրս է նրա գեղագիտական-տեսական բնությունը: Մենք սույն բնագրին կանդրադառնանք միայն բանասիրական նկատառումներով:

Այն ընդօրինակվել ու հետագայում հրատարակվել է Ներսես Շնորհալու «Մատթեոսի Անետարանի մեկնութեան» հետ համատեղ և վերագրվել նրան: Սույն վերագրումը ուժի մեջ է առաջօր:

Մեր հետազոտությունների ընթացքում մեզ համար պարզվեց հետևյալը. հիշյալ բնագիրը, ինչպես արդեն նշեցինք, ձեռագրերում հանդիպում է «Վարդան վարդապետի» անունով, բայց նաև՝ առանց հեղինակի անվան հիշատակության: Այս խմբի ձեռագրերը ավելի հին են, քան նրանք, որոնք թույլ են տալիս այն վերագրելու Ներսես Շնորհալուն: Վերջինները, ինչքան մեզ հայտնի դարձավ, ԺԴ դարից այն կողմ չեն անցնում, իսկ առաջիններից, օրինակ, Մատենադարանի № 6106 ձեռագիրը 1255 թվականի ընդօրինակություն է: Այստեղ հիշյալ մեկնությունը առանց հեղինակի անվան հիշատակության է: Մատենադարանի № 4139 ձեռագրում, որտեղ առկա է նաև Ներսես Շնորհալու «Մատթեոսի Անետարանի մեկնութիւն»-ը, այն դարձյալ առանց հեղինակի անվան հիշատակության է և անցառ վերջինից: Այս ձեռագիրը ևս վաղ շրջանի՝ 1267 թվականին ընդօրինակված մի «Տօնապատճառ» է, այն «Տօնապատճառ»-ներից, որոնց վերակազմողը, ինչպես ցույց ենք տվել ծանանակին⁶, ատուգապես Վարդան Արևելցին է, առանց բացատելու, որ «Տօնապատճառ»-ների կազմության աշխատանքներին նախապես կարող էր մասնակցած լինել նաև Վարդան Հաղբատացին: Սակայն, այս ձեռագրում ևս այն որոշակի չի վերագրվում որևէ մեկին, ո՛չ Ներսես Շնորհալուն, ո՛չ էլ Վարդան Արևելցուն:

Առաջին անգամ, ինչքան մեզ հայտնի դարձավ, հեղինակի անվան նշմամբ այն հանդիպում է Մատենադարանի № 5254 ձեռագրում՝ «Երանելոյն Վարդանայ հայոց լուսաւոր վարդապետի ասացեալ՝ Յաղագս խորանաց Անետարանին»⁷: Ո՛վ է այս Վարդանը՝ Հաղբատացի՞ն, Արևելցի՞ն, Բարձրբերդցի՞ն, Արևելցի՞ն: Մեզ ավելի հավանական է թվում՝ առաջինը: Ինչո՞ւ: Նախ շատ ուշագրավ է այն համագամանքը, որ

⁴ Նույն տեղում, թ. 12ա:
⁵ Տե՛ս նաև. № 772, թ. 138ա, նու. № 5591, թ. 12ա:

⁶ Փ. Անթապյան, «Տօնապատճառ» ժողովածուն, «Հանրիկ Մատենադարանի», 1971, № 10, էջ 103—126:

⁷ Ձև. № 5254, թ. 46բ:

վերոհիշյալ երեք հնագույն ձեռագրերն էլ (№ № 6106, 4139, 5254) միևնույն միջավայրի՝ Մահկանաբերդի և մերձակա գրչավայրերի արգասիք են։ Հիշյալ Վարդաններից Այգեկցին և Բարձրբերդցին ոչ միայն այս կողմերում չեն ապրել ու ստեղծագործել, այլև նման բնույթի աշխատանք նրանցից չի պահպանվել և ոչ էլ այդպիսին վերագրվել է նրանց։ Բացի այդ, վերջինս 1255 թվականին շատ երիտասարդ էր և հագիվ թե այդ ժամանակ կարողանար նման լուրջ տեսական գործ ստեղծել։ Եթե նույնիսկ հնարավոր համարենք, որ նրանք, այդուամենայնիվ, կարող էին այդպիսի աշխատության հեղինակ լինել, ինչ որ չի բացառված, սակայն չենք կարող անտեսել, թե ինչու հիշյալ մեկնության հնագույն ընդօրինակությունները պիտի լինեին Մահկանաբերդում ու մոտակայքում և ոչ՝ Կիլիկիայում, ուր ապրել և ստեղծագործել են նրանք։ Եթե Ներսես Շնորհալիս լինեք նրա հեղինակը, դարձյալ բնական ու սպասելի էր, որ այն նախապես երևար Կիլիկիայում ընդօրինակված ձեռագրերում։

Մահկանաբերդի շրջակա գիտամշակութային և գրչագրական կենտրոններում ապրել և նույնիսկ լայն մատենագրական գործունեություն են ծավալել Վարդան Հաղբատացին և Վարդան Արևելցին։ Երկուսի թեկնածությունն էլ հավանականությունից դուրս չի մնում, սակայն, առավել հավանականը, մեր կարծիքով, Վարդան Հաղբատացու թեկնածությունն է։ Բացի այն, որ նա այս կողմերում սնած ու գործած մատենագիր է, նա եղել է նաև Կիլիկիայում, սերտորեն համագործակցել է Ներսես Շնորհալու հետ, վերջինիս խնդրանքով մատենագրական աշխատանքներ էլ է կատարել։ Թերևս և հիշյալ մեկնությունը նրան խնդրանքի արգասիք է։ Ըստ երևույթին, ավելի ուշ, մեզ անունն անհայտ մի խմբագրի կամ գրչի կողմից այն ընդօրինակվել է Ներսես Շնորհալու «Մատթեոսի

Աւետարանի մեկնութեան» հետ համատեղ և այս ճանապարհով աստիճանաբար տարածվել ու վերագրվել է Ներսես Շնորհալուն։ Հիշենք, որ հնագույն գրչագրերում այս երկու մեկնությունները միասնաբար չեն ընդօրինակված և դիտված են ուրույն, անջատ երկեր։ Կարելի է ենթադրել, որ այդ հնարավոր խմբագիրը Հովհաննես Ծործորեցին է, որը շարունակել և ավարտել է Ներսես Շնորհալու հիշյալ մեկնությունը։

1280 թվականին ընդօրինակված վերոհիշյալ № 5254 ձեռագրում խնդրո առարկա մեկնության հեղինակ Վարդան վարդապետը համարվում է «երանելի»։ Այդ ժամանակ Վարդան Արևելցու մահվանից անցել էր ընդամենը 9 տարի. 9 տարին քիչ չէ՝, որպեսզի Վարդան Արևելցին «երանելիների» շարքում դասվեր։ Դա, իհարկե, չի բացառված, սակայն, մանավանդ բառիս միջնադարյան-եկեղեցական ընկալմամբ «երանելին» ավելի է պատշաճում ավելի վաղ վախճանածի համար, իսկ այդպիսին՝ Վարդան Հաղբատացին է։

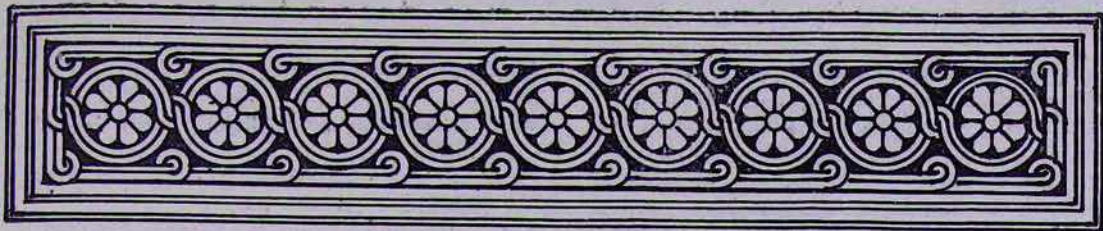
Այս առնչությամբ հարկ է նկատի ունենալ նաև այն, որ լեզվաճական հատկանիշներով էլ սույն մեկնությունը ավելի պատշաճում է Վարդան Հաղբատացու, քան Վարդան Արևելցու գրչին. վերջինիս համաբնույթ երկերը առավել պարզ ու մատչելի շարադրանք ունեն։

Այս ամենի հիման վրա մեր կարծիքն այն մասին, թե Ավետարանի 10 խորանների վերաբերյալ հիշյալ մեկնության հեղինակը Վարդան Հաղբատացին է, թվում է, ավելի համոզիչ է դառնում։

Մեկնության խորագիրն է՝ «Երանելոյն Վարդանայ հայոց լուսաւոր վարդապետի ասացեալ՝ Յաղագս խորանաց Աւետարանին», սկզբնատողը՝ «Մատենաց Աստուածագիծք և հոգեբոյս վարդապետութիւնք իմաստից...»⁶։

⁶ Ձեռ. № 5254, թ. 46բ։

Ա. ՏԵՐ-ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԺՆԵՐԻ ՆՈՐ ՑՈՒՑԱԿ

Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքարանը ավելի քան 500 տարի մեծ դեր է կատարել արևմուտահայության հոգևոր-քաղաքական կյանքում: Այն իր նշանակությամբ եղել է երկրորդը Էջմիածնի կաթողիկոսարանից հետո: Ուստի և մեծ արժեք են ներկայացնում ինչպես պատրիարքարանի պատմությունը նվիրված նյութերը, այնպես էլ Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքարանի գավազանագրքերը:

Առ այսօր հայտնի են երեք այդպիսի ցուցակներ, որոնց ուսումնասիրությունն ու բնագրերի հրատարակությունը պարտական ենք Հայկ Պերպերյանին («Կ. Պոլսի հայ պատրիարքներուն գավազանագիրքը ըստ Մաղաքիա դպիր ձեվահիրձյանի» և «Կոստանդնուպոլսոյ հայ պատրիարքներու երրորդ անտիպ ցուցակ մը»)¹: Այս երեք ցուցակներից հնագույնը պատկանում է Մաղաքիա ձեվահիրձյանի գրչին և գրվել է 1713 թ. («Կարգ գաւազանագրութեան կաթողիկոսացն Հայոցս եւ պապանց Հռոմայեցոց եւ պատրիարգացն Յունաց եւ պատրիարգացն Հայոց Կոստանդնուպոլսոյ. ժողովեցեալ եւ շարադրեցեալ ի նուաստ եւ չնչին ծառայէ Մաղաքիա դպիրս Կ. Պօլսեցոյ, ի Կ. Պօլիս, ի փառս ամենամեծին Աստուծոյ ՌՃԿԲ (1713)»)²: Այս ցուցակը հետագայում շարունակել ու լրացումներ է կատարել Մաղաքիայի որդին՝ Սողոմոնը, հասցնելով մինչև 1753 թ. («Գաւազանագիրք կաթողիկոսացն Հայոց եւ պապաց Հռոմայեցոց եւ պատրիարգացն Կ. Պօլսոյ

Հայոցս եւ պատրիարգացն Յունաց: Արտահանեալ ի հնոց պատմագրչացն Հայոց, հաւաքեալ եւ շարադրեալ ի նուաստէ չնչին ծառայէ Մաղաքիա դպրէ Կ. Պօլսեցոյ ձեւահիրձոյ: Ի փառս ամենամեծին Աստուծոյ, յամի 1713 եւ Հայոց ՌՃԿԲ: Յորմէ յօրինակեցաւ սայ ի բուն շարադրութենէն Մաղաքիայի, ձեռամբ որդւոյ նորա Սողոմոն դպրի, ի վրասնս Հայկականաց:

Յամի տեառն 1753 եւ Հայոցս ՌՄԲ սեպտեմբերի ԺԱ (11) ի Կոստանդնուպօլիս»)³: Երրորդ ցուցակը, որը նախորդներից անհամեմատ համառոտ է, ստեղծվել է Կ. Պոլսի պատրիարք Հակոբոս Սերոբյանի օրոք՝ 1848—1858 թթ.:

Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքների մի նոր՝ չորրորդ ցուցակ է պարունակում Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 10721 ձեռագիրը (էջ 20ա—32ա), որը Կ. Պոլսին ու պոլսահայությանը նվիրված մի ժողովածու է, գրված 1799—1804 թթ. և պատկանում է Սարգիս Սարաֆ-Հովհաննիսյանի գրչին:

Այս բնագիրը մեծ արժեք է ներկայացնում երկու առումով: Նախ, Սարգիս Սարաֆ-Հովհաննիսյանը բավական հանգամանորեն է խոսում իրեն ժամանակակից պատրիարքների մասին: Երկրորդ, մեզ է ներկայացնում պատրիարքների հնագույն ցանկի հեղինակի անունը:

Իր այս ձեռագրում նա ընդօրինակել է հետևյալ նախագաղափար հիշատակարանը. «Օրինեալ է... Գրեցաւ կարքըս պատ-

րիարգաց ձեռամբ բազմամեղ և անպիտան ծառայիս Աստուծոյ տէր Սիմէօն իրիցու, ի թուին ՌԿԶ (1617)⁴, ի թագաւորութեան սուլթան Օսմանին, որ թախտէն ձգեցին բազում չարչարանօք Եւտի Խուլէն տարին և խեղդեցին և զսուլթան Մուստաֆայն դրին, ի պատրիարքութեան Յոհաննէս վարդապետին, ի դուռն Էտրէնոյ, ի թաղն Կաֆայու, ի նահանգին Սուրբ Նիկողայոսի Զմիւռնացւոյ հայրապետին»⁵:

Ինչպէս տեսնում ենք, Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքների առաջին ցանկի հեղինակը Սիմէոն երեցն է: Իսկ Սարգիս Սարաֆ-Հովհաննիսյանը այս և այլ աղբյուրների հիման վրա պատրաստել է իր նոր ցուցակը, որը հասնում է մինչև XVIII դարի վերջը—XXI դարի սկիզբը:

Ստորև ներկայացնում ենք Սարգիս Սարաֆ-Հովհաննիսյանի ցուցակը, իսկ վերջում, իբրև հավելված, տալիս ենք նույն հեղինակին՝ հիշյալ ձեռագրում գտնվող այն հատվածները, որոնք նվիրված են այս կամ այն պատրիարքին և փաստորեն գալիս են լրացնելու բուն գավազանագիրքը:

ՊԱՏՐԻԱՐԷՈՒՆՔ ՀԱՅՈՑ, ՆԱՏՕՂՔ ՈՐ Ի ՍՏԱՄՊՈԼ

Յովակիմ եպիսկոպոս, զոր ի Պոռուսայու ժողովրդօք եբեր սուլթան Մուհամմետն Ֆաթիհ, թուին հայոց ինն հարիւր տասն (1461):

Նիկողայոս եպիսկոպոս թուին ԶԻԷ (1478):

Կարապետ եպիսկոպոս թուին ԶԼԸ (1489):

Մարտիրոս եպիսկոպոս թուին ԶԾԸ (1509):

Գրիգոր եպիսկոպոս թուին ԶՀԵ (1526):

Աստուածատուր վարդապետ թուին ԶԶԶ (1537):

Ստեփաննոս վարդապետ թուին ԶՂԷ (1548):

Տիրատուր կաթողիկոս Սաայ Ռ (1551):

Յակօբ եպիսկոպոս թուին ՌԺԷ (1568):

Յօհաննէս եպիսկոպոս թուին ՌԻԲ (1573), Համթեցի:

Թումա եպիսկոպոս Գաղատացի ՌԼ (1581), որ ի հարսանիսն սուլթան Մուրատին գնաց՝ հանդերձ քահանայիւք:

Սարգիս եպիսկոպոս Զէյթունցի ՌԼԶ (1587):

Յօհաննէս եպիսկոպոս թուին ՌԼԸ (1589):

Ապրիա կաթողիկոս Սաայ ՌԻ (1591):

Սարգիս եպիսկոպոս ՌԻԱ (1592):

Մելքիսեթ քահանայապետ և կաթողիկոս Էջմիածնի ՌԻԱ (1592):

Գրիգոր վարդապետ Կեսարացի ՌԾԴ (1605):

Խուլ Յօհաննէս վարդապետ Ըստանայօցի ՌԾԸ (1609):

Գրիգոր վարդապետ Կեսարացի դարձեալ ՌԿԱ (1612):

Խուլ Յօհաննէս դարձեալ ՌԿԶ (1617):

Գրիգոր վարդապետ Կեսարացի դարձեալ ՌՀ (1621):

Զաքարիա վարդապետ Վանեցի ՌՀԵ (1626):

Խուլ Յօհաննէս վարդապետ դարձեալ ՌՀԸ (1629):

Զաքարիա վարդապետ դարձեալ ՌԶԵ (1636):

Դաւիթ եպիսկոպոս Արևելցի ՌԶԸ (1639):

Կիրակոս վարդապետ Արևելցի ՌԴ (1641):

Խաչատուր վարդապետ Սեբաստացի ՌՂԱ (1642):

Դաւիթ եպիսկոպոս դարձեալ ՌՂԱ (1642), ի նոյն ամին:

Աթոռակալք:

Դաւիթ եպիսկոպոս դարձեալ ՌՂԹ (1650):

Աթոռակալք դարձեալ:

Եղիապար վարդապետ կամօք աթոռակալացն ի նոյն ամին ՌՂԹ (1650):

Յօհաննէս վարդապետ Մուղնեցի ՌՃԱ (1652), կամօք Փիլիպպոսի քահանայապետին և կաթողիկոսին:

Աթոռակալք դարձեալ:

Թօմայ վարդապետ Հալեպցի ՌՃԶ (1657), զոր ըսպանին աթոռակալքն:

Մարտիրոս վարդապետ Քէֆեցի ՌՃԸ (1659):

Ղապար վարդապետ Սեբաստացի ՌՃԹ (1660):

Յօհաննէս վարդապետ Թիւթիւնճի ՌՃԺԲ (1663):

Սարգիս Թրակացի ՌՃԺԳ (1664), վարդապետ:

Թիւթիւնճին դարձեալ ՌՃԺԴ (1665):

Սարգիս դարձեալ ՌՃԺԶ (1667):

Ստեփաննոս վարդապետ Մեղրեցի ՌՃԺԾ (1670):

Յօհաննէս երեց Ամասեացի Կաղ ՌՃԻԳ (1674):

Անդրեաս երեց Ըստանայօցի, ձեռննեմ Վերտիլէի կոչեցեալ ՌՃԻԴ (1674):

Կրպօ երեց Կեսարացի ՌՃԻԵ (1676):

Սարգիս աշխարհական, լետոյ երեց եղև և մեռաւ ՌՃԻԸ (1679):

Կիպօ դարձեալ ի Մարտիրոս Քէֆեցւոյ սնագլուխ եղև, ՌՃԻԹ (1680):

Թորոս երեց Ըստանայօցի՝ Խ (40) օր ՌՃԼ (1681):

Կրպօ դարձեալ. յեղիապարու կաթուղիկոսէ եպիսկոպոս եղև ՌՃԼ (1681):

Եփրեմ վարդապետ Արևելցի ՌՃԼԳ (1684) յօգոստոսի 25:

Թորոս երէց դարձեալ ՌՃԼԶ (1687):

Խաչատուր երէց ձկեցի յԼստանաօլայ ՌՃԼԷ (1688):

Կրպօ եպիսկոպոս դարձեալ՝ ի նոյն ամին ՌՃԼԷ (1688):

Թորոս երէց դարձեալ աշխարհականօք վեքիլ, ի նոյն ամին ՌՃԼԷ (1688):

Սախաօղլու դերձակ աշխարհականօք ՌՃԼԸ (1689):

Շահին համամձի վեքիլ երիցօք ՌՃԼՍ (1691):

Մատթէոս վարդապետ Կեսարացի Սարը կոչեցեալ. ՌՃԼՍ (1692), որ յետոյ կաթուղիկոս եղև Սապ և ի ՌՃԾ (1701)-ին առաջնորդ եղև Երուսաղէմի և յետոյ ի քիւրէկն դրին և ապա ուրացաւ և փախեալ ի Հոսմ: Եփրեմ դարձեալ ՌՃԼԳ (1694):

Մելիքսեթ վարդապետ Սուպիի շալիր ՌՃԼԵ (1698) մայիսի 16^օ:

Մխիթար վարդապետ Քիւրտիւստանցի ՌՃԼԸ (1699) յուլիսի 23:

Սուպիի դարձեալ ՌՃԼԹ (1700) դեկտեմբերի 4:

Եփրեմ դարձեալ ՌՃԾ (1701) սեպտեմբերի 1:

Եւսեփ վարդապետ Եզնկացի, Վերուսաղէմ ի միասին էառ ՌՃԾԱ (1702) փետրուար:

Գալուստ վարդապետ Կայծակ կոչեցեալ ՌՃԾԲ (1703):

Ներսէս վարդապետ Պալատցի ՌՃԾԳ (1704):

Աւետիք դարձեալ ի նոյն ամին ՌՃԾԳ (1704):

Մարտիրոս վարդապետ Եզնկացի Քիւրհանձի կոչեցեալ ՌՃԾԵ (1706) փետրվարի ԺԱ (11), որ եղև եպիսկոպոս ի վերա Լստանաօլայ ի Սարը կաթուղիկոսէն Սապ:

Միգայէլ երէց Խարբերդցի ՌՃԾԶ՝ (1707), նըստաւ վեքիլ Աւետիքին և ՎՄարտիրոսն և ՎՍարըն դրին ի քիւրէկն ՌՃԾԵ (1706):

Սահակ վարդապետ Ակնցի ՌՃԾԶ (1707) յունվարի 22:

Յօհաննէս վարդապետ Իվմիրցի ՌՃԾԶ (1707) սեպտեմբերի 25:

Սահակ դարձեալ ՌՃԾԵ (1708) դեկտեմբերի 30:

Յօհաննէս վարդապետ Կենձեցի ՌՃԿԳ (1714) մարտի 26 նստաւ:

Յօհաննէս վարդապետն երանելի՝ որ էր Բաղիշեցի ՌՃԿԴ (1715) սեպտեմբերի Է (7) նըստաւ: Սա դարձեալ բաժանեաց Վերուսաղէմն ի Կոստանդնուպօլսոյ:

Յակօք վարդապետն Ակնցի՝ գիւղիւ Ձիւմառացի, Նալօղի կոչեցեալ. հեղինակ բաւում գրեանց, յատուկ անուամբ Աստուածաբան կոչեցեալն, աշակերտ վերոգրեալ Բաղիշեցոյն: Յետ մահուան երանելոյն նըստաւ սա ՌՃՂ (1741) փետրվարի 25^օ:

Պրօխօրոն վարդապետ Սիփիստրեցի, նուիրակ Երուսաղէմի, ՌՃՂԸ (1749) մարտի 26, նստաւ յօրն զատկի, Չ (6) օր ժառանգեաց, յետ Չ (6) աւուրց նոր կիրարկէի շաբաթի օրն քչեցին:

Մինաս վարդապետ Ակնցի՝ առաջնորդ Մշու Սուրբ Կարապետու ՌՃՂԸ (1749), որոյ վեքիլ նըստաւ Յարութիւն վարդապետն Պալատցի, մինչև բերին ՎՄինասն յԱրքուժայ, որ եմուտ ի Ստամպօլ ՌՃՂԸ (1749)-ին և ժառանգեաց պաթոն:

Գէորգ վարդապետ Ղափանցի, ՌՄ (1751) յունվարի ԺԴ^օ (14), սակս Վի Վեքոյգրեալ Մինաս պատրիարքն կաթուղիկոս արարին ի Սուրբ Էջմիածին:

Յակօք Աստուածաբանն դարձեալ, որ եղեալ էր պատրիարք Երուսաղէմի և եբեր Վնա յԵրուսաղէմէ Եաղուպ աղան Վիետ իւրն և նստոյց յաթոն իւր ի Կոստանդնուպօլսոյ վերստին ՌՄԱ (1752) մայիսի 16:

Գրիգոր վարդապետն ծայրագոյն և ոչ եպիսկոպոս, ՌՄԺԳ (1764) մայիսի 13, ի մէջ բազմահաւաք եկեղեցոյն Սուրբ Աստուածածնի հաւաքելով բազում եպիսկոպոսներ: Յակօք Աստուածաբանն (նուապեալն ի Վօրոյթենէ և տկարացեալն ի վաղեմեալ հիւանդութենէ և անճարակ լինիլն ի դեղօրէից և անյոյս լեալն ի շահաւէտ խոտեղինաց և ձեռնանահանջ գոյն ի ճարտար բժշկաց) ինքնին յօժարութեամբ և մեծաւ օրհնութեամբ ՎԳրիգոր վարդապետն կարգեաց ի տեղի իւր պատրիարք (որ սա աշակերտ Թէոդորոս պատրիարքին Երուսաղէմի և էր վեքիլ իսկ Երուսաղէմի) և ինքն նստելով և Վտկարութիւն իւր հոգալով անցոյց զսակաւ մնացեալ կեանքն: Եւ տրտմութիւն և տխրումն բազում եղև ժողովրդեանն աննախանձից, վասն հոգևոր հօրն մերոյ հրաժարելոյն յաթոնոյն և կաթօգին առնելոյն Վկնի սուրբ հետոց իւրոց:

Չաքարիա վարդապետն Կաղպուանցի և նուիրակն Էջմիածնի, որ յայսմ ամի երկրորդաբար եկն իշխանութիւնն նուիրակութեան ի կաթուղիկոսէն, զոր նոր ըվսեալն էր եկեղեցին սրբոյն Գէորգեայ Վնուիրակութիւն և արարին պատրիարք Կոստանդնուպօլսոյ յամի Տեառն 1773 և հայոց ՌՄԻԲ (1773) նոյեմբերի ԻԹ (29), յաւուրն ուրբաթու, մեծաւ ժողովիւք լեկեղեցին սրբոյ Աստուածածնին ի Ղումդաբուս մեծամեծ իշխանաց ներկայութեամբն և քահանայից և բազմաց ժողովորոց և էսնաֆից ծերագոյն

անձանց անդ եղելովքն ընտրեցին և հաճեցան պատրիարքութիւն ստրա պատկան, վկնի բազմաց քննութեանց, Կոր ոմանք զայս և ոմանք զայլ լըս յառաջադրէին: Եւ առաջին պատրիարքն Գրիգոր հրաժարեալ իւր կամօքն գնաց հանդարտանալ ի Յիսկիւտարու վանքն վասն բազում նեղութիւնս կրելոյն յանպամացն մերոց ազգաց ի յըսկըսքանէ պատրիարքութեան հետէ մինչև ցայս կէտ, զի ի կողմանէ տէր Մախուէէ որքան վիշտս կրեաց, զայս և կամ յառաջին յուսահոգի պատրիարքն աստուածաբան, մի ըստ միոջէ գրելն երկար լինի և անօգուտ ամենեւին, որ այնպիսի անպամ արարքն չարք և գործքն դիւականք հանդերձ ընկերօքն իւրովք չարաց: Եթէ պատմիցի երկարօրէն, լինի թէ չար օրինակ լինիցի այլոց առ չարութեան ճանապարհըն նկրտողաց, որ այժմ ի յաքսորս է ի յԱմասիա, ընդ Աքրահամ առնն խաբու օղանոյն Գրիգոր պատրիարքն: Եւ ի յառաջ քան յաւուրսս յայտոսիկ քանի մի անձինք թիկնապահութիւն իսն արարեալ աղաչեցին վասն աքսորեալ անձանցս այսոցիք ապատման, սակս անտեղեակ գոյոյ իւրեանց չարութեան արանցս այսոցիկ: Եւ պատրիարքն Գրիգոր անյուր աղաչանացն նոցա եղեալ և արանցն այնոցիկ գլխաւորոքն կասեցուցեալ վնոսս ի խնդրոցն իւրեանց, ոչ ետ վիդիսն նոցա և վկնի սկսաւ ինչ աւուրց ի կողմանէ աքսորելոց եղեալքն անկեալք յայժմու խաբմախամի որդւոյն յԱմէտ պէկ կոչեցելոյն, որոյ տունն ասացին լեալ ի Շէկատէ պաշի կողմն, և նա առ պատրիարքն ընձալ առաքեալ քանի մի անգամ ևս չեղ: Եւ իւր հօրէն ևս անյոյս եղեալ վասն ապատման աքսորելոց արանցն, խոխայր վասն Գրիգոր պատրիարքն և հընարս որոնէր ի պատրիարքն ազլլ առնելոյ և պատրիարքն լըուեալ և տեսեալ ըսթշնամու իւրոյ չար միտքն, ինքնին հըրաժարեալ յաթոռոյն ետ ծայրագոյն նուիրակին սրբոյ Էջմիածնի զպատրիարքութիւն և ինքըն յիւսկիւտարու վանքն նըստեալ այժմ հանդարտ առանց վբաղանաց, որոյ վերջն Աստուծոյ յանձին: Իսկ զքնութեանական բերմանց մերոցս չարաց և վատթար արանց ի սկզբանէ հետէ այսպես էր, այնպես առ այս վարդապետս արարին և որպես առաջնոյ առնն Աստուծոյ և պատրիարքն հանգուցելոյ (որոյ յաջորդեաց զայս) արարին և գործեցին զչարիս բազումս, մինչև կախեցմանն գործեցին զգուն. խանգարիչքն հայոց և վատ անձինքն իսկ մերոյս ազգի և այնպիսի գերազանց առնն սրբոյ ոչ ինպեալ բազում տրտմութեամբ և վանազան հիւանդութեամբք մինչև մաշարայական ակտիւք իջուցին վնա ի գերեզման, որոյ վասն այժմ կատարելոց է այն

մարգարէութիւն Ամովսայ թէ ոչ տաց սով հացի և ծարաւ ջրոյ, այլ տաց սով լսելոյ Կբան Տեան, զի այնպիսի աստուածաբանութեան մեծ վարդապետին եկեղեցւոյ հատուցին ի տեղի բարւոյ զչար, և փոխարէն հայրական խնամոցն նորին անառակ որդւոց ցուցին զբարս: Չայս այսքան, որքան վկնի նորին եղելոյն, բայց զինչ այլ ևս երկարեցին զբանս և միայն զայս ասացից ըստ գերյարգելի վարդապետին Յօհաննու թէ՝ Չի հարքըն մեր ամենեքեան այս աղէտիւրս մաշեցան: Քանզի նախանձալլուկ անձանց նախկինքն որպէս հատուցին անցեալ հարցոն սրբոց և զայն կատարեցին սոցա ըստ տեսանական բանին առ հրէայս թէ՝ Հարքն ձեր կոտորեցին զմարգարէս և հալածեցին ըզատուրս և դուք ևս լցէք զչարի հարցըն ձերոց և զիս ի մահ մատնելով: Եւ թէ զիս հալածեցին և զձեզ ևս հալածեցն: Այսպես ասաց Փրկիչն առ աշակերտսն, քանզի վասն առնս այսորիկ տգէտք և անպիտան բարւոք մարդիկք և չար անձինք բազումս հալածակեցան ի կեանս իւր և զկնի մահուան: Բայց զիտուն կարծեցեալ անձինք և կշռով կենցաղավարօղ արք ևս ոչ անաչեցեալ ամենին արեացն երանելոյս և չզանգիտեալ այնքան աստուածաբանական գերազնիւ ջընորիացն և ամենահարուստ գիտութեան իմաստիցն երանելոյն և առատաւեղ և պերճափօս ատենական խօսիցն սրբոյ, որոյ վարդապետութիւն էր արդիւնաւոր ըստ ամենայնի և բերրեղ և հեղինակ իսկ բազում գրեանց աստուածաբանականաց և մեկնութեանց սրբոց գրեանց և այլոց բարոյական բանից սրբոց վարդապետաց եկեղեցւոյ տեղեակ և անշիճանելի ջառ մերոյս եկեղեցւոյ սրբոյ և այլովք գերազանց յատուկեամբք պերճացեալ, Կորոց եթէ ախիցի աստ երկար լինի բանս մեր, զի դիտաւորութիւն մեր է ծաղկաքաղ պատմել զչըքնաղ գիտութեան երանելոյս և յայտնի առնել զչարութեան նախանձաբեկ բարուցն արանց, որք մախագեալք վարեգականափայլ վարս նորա ստուերաւ ստութեան իւրեանց կամէին խաւարեցուցանել: Վասն զի յոմանց վարիս բազումս կրեաց իսկ, որոց բարերարութիւնս յոգունս արար միշտ ըստ յայնմ Պետրոսի որ բամբասեալ և ոչ փոխարէն հատուցանէր: Եւ նման Փրկչին խնդութեամբ տանէր նախատական բանիցն թշնամեաց և ըստ Պօղոսի կամէր սակս իւրոյ ազգին աշխատիլ և բազում գրեանս իբրև կերակուր ջամբել տալ մանկանց իւրոյ ազգին և թիւնաւոր խայթածոց օձանդման թշնամեացն համբերութեամբ տանէր և բարերարութեամբ զչարայլուկ բարս նոցա յաղթէր և զկայծակունս հրոյ կուտէր ի գլուխ նոցա: Քանզի այնքան էր տենչըն սորա, որ ներ զբաղմանց

յոգունց վիւր հոգևորական գործն յառաջ տանել և լինել բազմաց գրեական հեղինակ և վասն թողոյ վկնի իւր յիշատակ բարի անջնջելեաց: Բայց անպզամացն այնոցիկ որք ի յատելութեան ունէին վայս վարդապետս, սորին նաև յոյն խաւար թուէր նոցա: Եւ վատթար պրուցատրութեամբ իւրեանց և դատողութեամբ բամբասէին և քամահող վեհագոյն առնա այսորիկ լինէին, զոր յԱստուծոյ Աստուած կոչեցեալ էր ըստ յայնմ թէ ՎԱՍՏՈՒԱԾՈՒ Ժողովրդեան քո մի բամբասեցես և դատելովն իւրեանց յափըջտակոյ դատաստանին լինէին Աստուծոյ և չարակնեալ պառատաբաշխութիւն հեղման սրբոյ հոգւոյն առ վարդապետս այս, որ էր նիւթս զուարճութեան մերում ազգի, դարձաւ ցանկին ի նիւթ չարութեան և նախանձու: Եւ վասն ոչ ըստ ախորժեանց իւրեանց վարդապետելոյ անպզամաբար տրտնջէին, և ձրկտէին խնու պաղբիւրն պարգևաց նորա և քամահէին վերկն աշխատանաց երանել այս և խարխաբմամբ ընթանալով ի ճանապարհս անհարթ ստուրթեան գծէին և ի վիսն կորստեան և բամբասանաց անկանէին: Եւ ոչ պատելով գերազնիւ այրս այս ի ծաղր և ի կատականս շարժէին վայլ ազգ քրիստոնեայս, որոց միշտ ծիծաղեալ լինեալք զոչ պատելով զգիտունս ազգի մերում: Այսպես ոմանց է սովորութիւն չար դնել գիտնոց աւուն կեղտ, քանկի գերաշնորհ այրս այս միշտ արծարծել պարզեան հոգւոյն սրբոյ, զոր լիովին ընկալեալն էր և վթանքարն շնորհեալ փնքեան ոչ գաղէր ի վարջամակի, այլ աճեցուցանելով արդիւնաւորապէս բեղմնաւորէր և շահէր նոքօք զպաւակունս հոգեւորս ըզգրեանս սուրբս յեկեղեցուցն Քրիստոսի, զի բան վարդապետութեան նորա միշտ նրկուն առնէ փերետիկոսաց մոլորութիւն և յաղթողական առաքելութիւն նորա օրստօրէ պարտեալ նրաձէ պիտամտական թիւրակրօն արանց զվիճմունսն և ըզլուսաւոր հետ նորա՝ հորդէ յարածամ ի ճանապարհն ուղղութեան անտարակոյս ընթացուցմամբ զվարդապետս, բանիւք և վարդապետութեամբ նորա պրփառաւորեալս, զի իբրև պատական ծաղիկ միշտ բուրդէ պանուշահոտութիւն վարդապետութեան նորա: Քանկի ազնիւ էր իմաստութիւն և անձառնի պիափաքն երանելոյն, զի գերահրաշ վարդապետութիւն սրբոյս խոցոտէին զսիրտն նոցա, որոց մեծագոյն էր ատելութիւնքն ընդ սա, և վայլ գերադրական գործքն մի ըստ միոյ՜է ասելուն անկար գոյով ինձ լռեցից, զի երանելոյս գիտութիւն ի գրեանցն իւրոց իբրև ի յայտնի հալելոջ երևի աննախանձից և ի ձեռն տեսութեան աչաց ամենեցունց է բացայայտ: Քանկի պատմելն զգերազանցութենէ ուրու-

մըն յալնժամ լինի, յորժամ չիցէ յայտ, քանկի առաւել քան զամենայն գիտունսն էր պերճացեալ և ի մերումս ժամանակի վկնի սրբոց հարցն մերոց լուսաւորիչ մեծ յայտնեաց Աստուած յազգի մերում, որոյ յիշատակն օրհնութեամբ է և եղիցի: Բայց Չաքարիաքս այս վկնի եօթն տարւոյ և լման կիսոյ, յամի ՌՍԼ (1781) մայիսի ԻԹ (29) հանեալ ի պատրիարքութենէն Պուռնայ առաջնորդ արարին հրամանաւ արքային և նորին եպիսկոպոսն բերին աստ պատրիարքացուցին, զորոյ պատճառն յայտուր պատմեցեալ եղև ի մէնջ ի գործս վրէժխնդրութեան Չաքարիայի ընդ հետեւոյնցն մերոց:

Յօհաննէս վարդապետն եղև պատրիարք Կոստանդնուպօսոյ յամի տեառն 1781: ՌՍԼ: յամեանքն յունիսի Բ (2), 1195¹⁰ ձեմապիւ-ախըր 21, յաւուր չորեքշաբթի երեկոյին 8 բերին ի Պրուսայու լեպիսկոպոսութենէն իւրմէ միւլաշըրիւ և եղին պատրիարք աստ ժամ իբրև տասն եկն ի դրանէն Բղեշի Իվէթ Մահամմատ փաշային (որ էր ինքն յամատանցի և ի Բաբիօն ժամանակ ինչ կեցեալ գոյով Երուսաղէմայ միաբան) և նստաւ յաթոռն Կոստանդնուպօսոյ: Եւ սա շինել ետ զմետիպանան ճաղսն վասն հետեւոյնցն մերոց և զմկրտութիւնն վերացոյց առնել յեկեղեցին մեր և անկնուք թողել ետ զմանկունսն նոցա և այլ պատիծս նոցա ըստ արարմանցն առաջնոյն էր, զի և սա խիստ քան զմիւսն եղև ընդ նոսա: Բայց ոչ կարաց հաճոյանալ յաչս ազգին և ոչ սիրեցաւ ամենսնին, զի միշտ շըշուկ լինէր աստ և անդ ոչ ուզել վայս պատրիարքն և պառաջինս խնդրէին, մինչև որ յամեանն դեկտեմբրի ԺԹ (19), յաւուր կիրակի Սրբոյն Յակոբայ ի յըսկման պատրիարքին, վերավազեցին ի վերա պատրիարքին ի մէջ եկեղեցւոյն և նա յարուցեալ յաթոռոյն փախեալ դէպ ի պահաւանն և անդ թագեալ ի խոր ինչ տեղի դարանոջ պահարանին և քանի մի կեսարացի սըրիկաք անցեալ պախաթափերտէն, որոնցին ի պատրիարքարանին և ոչ գտին: Եւ յետոյ հինգ անձինք ի նոցանէ թին յղեաց և վկնի քանի մի աւուր ապատեան և զպէրաթն նորոգեաց և մուխարրէր եղև կրկին և այնպէս գնաց և վարեցաւ ժամանակ ինչ և չեղև հնար ինքն վինքն սիրել տալոյ ազգին, զի եսական իմն ունէր զբնութիւն իւր պատրիարքս այս: Վասն որոյ չենք ուզեր ասելով բազմաց՝ մինչև հասուցին այն կետն, որ ի ՌՍԼԱ (1782) թուին, յամեանն մարտի ԻԳ (23), յաւուր աւագ չարեքշաբթի ալլ առնել ետուն և յղեցին յաքսոսս ի խառթալ նստիլ, մինչև յաջորդն եկեալ ըստ կամացն յիցէ առ ուր և կամիցի: Եւ յաւուր րաւագ շաբաթի երեկոյին զՖերմանն յղեցին միով

միւլայաշըրիւ և քանի մի արամբ մեր ապգէն ի Պրոուսա՝ առ ի բերել անտի վճարարիս պատրիարքն առաջին, որ և բերին վկնի ութն աւուր միւսոյն ալ լինելոյն և նստալ յաթոռն ի Կոստանդնուպօլիս յաւուր հինգ-շաբթի ժամ իբրև եօթնին բազմաւ հանդիսիւ, սրբոյ յարութեան Ե (5) երրորդ օրն:

Չաքարիայն, որ Ալգասէր կոչեցաւ, կըրկին նստալ յաթոռն Կոստանդնուպօլսոյ պատրիարք ՌՄԼԱ (1782), յամսեանն մարտի ԼԱ (31), վկնի տասն ամսոյ ալ լինելոյն: Եւ առաջին վկնիւր Իպէթ Մուհամմէտին կապայ հազաւ: Եւ փաշայի խօսակցիլն ընդ պատրիարքին այս է, զի ականաւ տես եղէ, զի ի մտանելն առաջի վկնիւրին ասաց փաշայն թէ՝ Բարի եկեր: Եւ նա խոնարհեալ երկիր պագ և զծուկն և կանգնեցաւ բարև ըմբռնամբ ձեռաց, որ և ասաց վկնիւրն վկնի քէֆն հարցանելոյ և պատրիարքն շնորհակալ լինելոյ, թէ քեզ հայիմ թէ որպէս կառավարելոց ես զՖուխարէ ռալէն մեծապօր թագաւորին և ապն քո, զի խնդրուածովք միլլէթիդ և մեծահրամանաւ արքային ահա եղեր փաթրիք և քեզ յանձնեաց զապգն քո, վասն որոյ շահելոց ես վնոսա՝ չիլնի թէ գլուխ ցաւեցուցանելոյ աւոթ լինիցիս արքային, ուստի բարով վալէ-լեսցես զիշխանութիւն թագաւորական, որ առ քեզ հիւմայէտ արար: Եւ հազոյց կապայն և ել անտի երկրպագմամբ և գնաց վկնիւր քեախիպի օտայն, որ և անդ նստուցին շաքարիւ և սրջիւ պատուեալ վնոյն բանն երկրորդեաց և ել գնաց Ռէյիզ Էֆէնտուն օտայն և անդ նոյնպէս, լետոյ Չավուշ պաշու օտայն ևս անդ այնու կերպիւ, արձակեցաւ և էջ նստալ ի ձի վարդարուն սարօք փառօք, վարդապետօք, քահանայիւք և երեք արք կապայիւք ընդ նմա, և գալն խառողայ իլիմանու կանգնեցուցին ի սուլթանի խօնախէն քիչ մի զի տեսցէ տուլթանն զպատրիարքն մեր, զի այնպէս հրաման արարեալ էր ինքն: Եւ անտի եկեալ նստալ յաթոռն, որ և բարեաւ վայելեացէ և կարողացուցէ հանդերձ խաղաղութեամբ և սիրոյ: ամէն:

Եւ ի ՌՄԻԸ (1799) մարտի ամսոյն Իիւանդացաւ և ի բժշկաց ոչինչ օգտեալ մեռաւ յուծմամբ որովայնին մարտի ԺԱ (11), յաւուր ուրբաթի երկրորդ շաբթի մեծի պասի քառասնորդաց և վկնի օրին յաւուր շաբաթու Կիւրեղեանց տօնին թաղեցին ի նորաշէն եկեղեցու գաւթին Ղուրուչէշմէի և արար պատրիարգութիւն քան և հինգ ամ, երեք ամիս և տասն և մէկ օր:

Էր սա խիստ ծանրակալ և դժնահայեաց և յոյժ պատուաւեր, մինչ զի աշակերտքն և հետնողքն իւր միւրայի արք բազումք իբրև ըպտուրք ոմն և իբրև զԱստուած պատուէին և պատուեալ տային հասարակաց և անտես

արարեալ էին հասարակաց և գռեհեաց և համայն ժողովրդականաց և միայն ապնուաց և հարստաց էր տեսութիւն, վասն այն հասարակութիւն փափաքէին և հոգւոց հանէին առ ի տեսանել գոնէ ի յեկեղեցուց թէ ի քարոզին և թէ ի յեկանելն դուրս առ ի երթալ ձիօք անդ և աստ տեսանել փութային և իսկ այլանդակ իմն ցոյց ունելով յերեսն մալաշատ և բըրդօտ և երկայնահասակ և ի քայլելն և ի ձի հեծեալ երթալն գլուխն ի յետս թեքեալ ընթանալոյ կուրծքն դուրս ունելով և իբրև արձանեայ շինեալ իր մի էր, զի ինքնէն ոչ շարժէր, այլ յայոց ձեռօքն շարժեալ լինէր և բանն և քարոզն այնքան խորթին էր և նուրբ, ոչ յօղք հասկանալին և ոչ կարծի թէ ինքն: Եւ այսպէս վայելեցաք այսո այս և կոչեցաք Ալգասէր՝ վասն այն չէ թէ ինքն զապգն սիրէր, այլ ապն զինքն սիրէր, քանզի անցեալ պատրիարքաց ոչ էին արարեալ նորա շատ մասին՝ մէկ մասին չափ պատիւ և յարգ, և կատարեցաւ մարգարէութիւն այն ի տորին ժամանակն, որ սով հացի և ջրոյ չգոյր, բայց միայն պանն Աստուծոյ լսելոյ գոյր նուապութիւն, զի այսո այս տարագիր արար զբազում գիտուն անձինս և աստ ի Պօլիս ոչ թողոյր զբանագետ վարդապետս և եղեալքն ևս թաքթաքուրք ջրջէին, որ և բազում նեղութեամբ և անկուրթեամբ զոմանս ի կենաց գրաւիլոյ պատճառ եղև որպէս ծայրագոյն նուիրակին Իսահակայ բազմիմաստ առն և Թրակացի Յարութիւն աստուածիմաստ առնն քարոզչի յԵրուսաղէմի նուիրակին, զորոց զոյն պատճառ եղև ի Իլպիւրու կողմն թաղիլոյ:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

1

Ամբոսոյու գերահեշակ դպրատան վարժապետ Վարդան վարդապետի աշակերտ, երանելի Յօհաննէս պատրիարգին ձեռնադրած աշակերտքն կարգաւ են այտքիկ՝.

Նախքան վամենայն Թօմայ և Երեմիայ վարդապետքն:

Ապա հեգահոգի Յարութիւն վարդապետ և Յակօք վարդապետ Աստուածաբան:

Ապա Սահակն՝ որ Ահագին վերաձայնիւր՝ սակս ահագնապէս և փողաբարբառ քարոզելոյն զբանն կենաց: Ապա Սարգիսն՝ կոչեցեալն Ընորիալի, և Աղամ վարդապետ, Յօհաննէս վարդապետ Ժամկոչեան, Պօղոս վարդապետ, Ստեփան վարդապետ և զՂալարն Պոնտոսեան, որ Անմարմին կոչիւր:

Ապա Յօհաննէս վարդապետ Սէտէֆձի օղլու: Գրիգոր վարդապետ Խուլի: Կարապետ վարդապետ Ճամպապեան: Նաւն Պետ-

րոսի: Աւետիք վարդապետ: Ապա Սամուել վարդապետ: Մանուել վարդապետ: Գեորգ վարդապետ: Պետո վարդապետ: Ղազար վարդապետ Մշակ: Յարութիւն վարդապետ Սանտապէր օղլու: Պետրոս վարդապետ Տիվրիկցի:

Ապա Աղաւնի Յովհաննէս վարդապետ և չորս սարկաւազ թողաւ. Մարտիրոսն, որ մնաց ի նոյնում, նաև Պետրոս Թերպի օղլուն, Պօղոս Ախըրդրանն և Կարապետ Չիլիկիբեան, զորս այս երեքս Յակոբ պատրիարքն ձեռնադրեաց հաբեղայ:

2

Իսկ Յակոբ պատրիարքին աշակերտքն են այտօքիկ, որք և ձեռնադրեալք ի նմանէ¹²:

Նախ Աթանաս վարդապետն: Ապա Յուսէփ վարդապետ: Ապա Սահակ վարդապետ, որ և Ղեւոնդ: Կարապետ վարդապետ Պէպիր օղլու: Եւ Ստեփան վարդապետ Պէյօղլուցի: Ապա Յօհաննէս վարդապետ Խոյեցի և Բարսեղ վարդապետ: Ապա Սէթն Տիվրիկցի (որ յառաջ փոքրատր Յարութիւն վարդապետ էր) ձեռնադրեաց և կոչեաց Գրիգոր վարդապետ: Ապա Սարգիս վարդապետ Կեսարացի: Եւ ապա վերջապէս ՎՍիգայէլ վարդապետն և ի վախճանի ունէր զայսոսիկ սարկաւագունս. ի դպրութեան Պաղտասար կոչեաց Գաբրիէլ և ի կենդանութեան արտելեալ սարկաւագունքն են սոքա. տիրացու Սարկաւազ Մխիթար, որ և Գեորգ: Եւ Մաղաք Պալաթցի բաժակարբու այժմ: Եւ Խօթթովս Քէտիսի, և Մելքիսեղ սարկաւազ Պալաթցի, որ եղև ըստ աշխարհի: Տիրացու Արսէն դպիր Լանկացի և տիրու Գրիգորն Պալաթցի, որ սա ի գալն յեջմիածնայ՝ մեռաւ յԵթովպիայ, որ էր դպիր յորժամ ելն և եղև ըստ աշխարհի:

3¹³

Յամի Տեառն 1741 :ՌՃԸ: փետրվարի ամսոյն զգեցաւ կապայն պատրիարքական Կոստանդնուպօլսոյ Յակոբ եպիսկոպոսն Գաղատիոյ, Նալօղլու կոչեցեալն Ակնցի և գիւղիւ Չիմառացի, և ընդ լինիլն իսկոյն առաքեաց ՎՍառաֆ օղլու Սարգիս վարդապետն համեղաքարոյ յառաջնորդութիւն ի տեղին իւր յԵնկիւրի քաղաք: Եւ ինքն սկըսաւ փոզ ազգին պանձնեալն ի Տեառնէ հոգայ և զւերն Աստուծոյ, ըզպատուիրեալն ի նմանէ արծարծել զխիթ և ըզխութ, որ կայր ի մէջ ազգին, ի հիմանէ արմատախել և զսոսինձ սիրոյ կապոյն պնտացուցանել: Եւ զկարգադրութիւն երկուց վեհիցն յաջորդացն իւրոց ՎԳրիգորին Երուսաղէմայն և

զՅօհաննիս Կոստանդնուպօլսոյ պատրիարքացն առաւել ևս հաստատել և մինչդեռ յայս գործ աստուածային պաղղեալ էր այսր այս մեծիմաստ, յաւուր սրբոյ զատկի ի թղին ՌՃԸԸ (1749) Սիլիստրեցի Պրոխորոն եպիսկոպոս, զոր քանի մի ամիս յառաջ եկեալ էր յԵրուսաղէմայ, համակամութեամբ երից արանց ի ծածուկ առեալ զիջխանութիւն պատրիարքական և զգեցեալ ըզկապայն առանց գիտութեան մեծամեծացն ազգին, եկն հանդիսիւ և եմուտ յեկեղեցին արքունի պաշտօնէիւք:

Եւ էր ծամ իբրև երեք և եփն յառաջ ժողովուրդք, թէ՛ Սէնի պիւմէիլ¹⁴, մեք ունիմք պատրիարք Յակոբ (որ և ի նոյն օրն պատարագ մատուցեալ էր և ննջէր ի խցին յայնժամ) և կամէին վարել և չառնուլ յեկեղեցին: Յայնժամ արքունի սպասաւորք դրանքն խրճակեցան ի վերա նոցա և հարին զնոսա և ի բաց փանեալ մուծին բըռնութեամբ յեկեղեցին ՎՊրոխորոն:

Բայց յորժամ իմացաւ Յակոբ պատրիարքն ի քննոյ զարթեալ, թռեաւ իսկոյն և թաքոյց զինքն ի տան սահաբձի Իւսուֆին և մնաց անդ յաքար:

Իսկ յերկրորդում ատուր զատկի առաւօտն եկեալ Պրոխորոն յեկեղեցին և դարձաւ առ ժողովուրդն և կամէր խոսիլ ինչ և քարոզ ասել և ի բանալն զբերան, միաբան աղաղակել սկսան ժողովուրդք թէ՛ Իստէմէիլ¹⁵: Մանաւանդ այր ոմն պօղաչաձի բարձր ձայնիւ՝ Չենք ուզեր զայս մարդս պատրիարք մեզ, մենք ունիմք պատրիարք ՎՅակոբ վարդապետ: Եւ իսկոյն ի վեր ելին բազմութիւնք ի յոտին ասելով թէ չենք ուզեր զայս, ըզՅակոբն կուզենք: Եւ ի յայսմ իրակուցեանցս որ իբրև ծով ծփայր ի մէջ եկեղեցւոյ և աղաղակն բազմանալոյ մարդկանց, յանկարծակի բացեալ եղև դուռն պահարանին և ելին անտի եկեղեցիք և չուխատարքն փաշային աւելի քան զերեսուն, որոց ոմանք շրջապատեալ ՎՊրոխորոնն տարին ի յառաջնորդարանն և ոմանք սկսան դէպ առ ժողովուրդն անխնայապէս և անողորմաբար զարնել և գանել ասելով. Քեաֆիր լէր սիւ փատիջահ ֆէրմանընա քարջը քօրտունուլ¹⁶: Եւ ոմանք հարկանողացն գոչէին՝ Վուրմայ¹⁷, և կամ՝ Նէ վուրուբօսիւն¹⁸, և ոմանք՝ Էմիր շէրին, ալլահն Էմրինէ քաւըրլը¹⁹, և ոմանք՝ Վայ պաշըմ²⁰, և թէ՛ Վայ քօլու²¹: Եւ սկսան աղաղակաւ լալ և ողբալ և յիրաւի տեսաք զդառնակակիծ տեսարանս ան, յոմանց զգուլին պատառեալ և յոմանց թուքն խախտեալք էին ի տեղուշէն և ալք ալ կերպիւ մաղկըտային զփորձ առնուլն ի ճաշակ զփայտն և զտաճկիւնակն և սակայն ի յօրն աւագ ուրբաթի դէպ առ պատն եղեալ բարմախլիփցն մինն խորտակեալ էր վանս

բազմութեան ժողովրդոց և ոչ ինչ գոյր անդ առ ի յենուլ և ի միւս կողմն էր ցած իբրև կէս կանգուն և ոմանք ոչ գիտելով զոչ լինին անդ ճաղին, սկսան մղել զմիմեանս դէպ առ այն կողմն, որպէս յերեկն և յեռանդն և սկսան թթափիլ ի վերա միմեանց ի վայր անձինք քան փարիւրն աւելի: Եւ անդ էր տեսանել զբազմութիւն հեծողաց և հառաջողաց և անձանց իւրեանց զվայ կարդացողաց:

Այս գործ շփոթի էհաս յունկն [ս]ուլթան Մահամատ թագաւորին և հարցեալ զվէպիրն իւր թէ ինչ է պատճառն ազգին հայոց խռովութեան: Եւ նա չքմեղկկա լեալ ասաց թէ ի խնդրոյ իւրեանց զխաւորացն փոփոխումն արարի բաթրիքի իւրեանց վասն այն կարծեմ խռովեալ են: Եւ ի կրկնելն արքային թէ այդպէս լինէր, վասն էր խռովեալ լինէին, և զնորն անգոսնեալ զհինն խնդրէին ոչ այդպէս՝ այլ առանց ենթադատման ձեր գլխոյն բան յառաջ բերել խնդրելով զիմ րայնն խռովէք ասելով, ձեռք դուրս ի սենեկն վարեալ զփաշայն գոլխն շարժեալ է: Ստուգեցին պատմօղջ ականատեսք իբր: Եւ ի յերկնչիլ փաշային անդ իսկոյն եկեալ ի բնակարանն իւր և բերեալ զմեծամեծս ազգիս պատուիրեալ զայլ ոք ընտրել ի պատրիարքութիւն և յեթներորդում օրն, յաւուր նոր կիւրակէի ջաբաթն իջուցին ըզՊրոխսօրոն ի Կեոմրիկն, նաւ նստուցեալ արտահալած արար ի Սամսօնի բերթն: Եւ ի նոյն օրն զՅարութիւն վարդապետն խիաթեցին փոխանակ Մինաս վարդապետին Ակնեցոյ, որ էր առաջնորդ սրբոյ Կարապետու, որ էր յԵրվրում: Եւ բերին անտի և պատրիարքացուցին աստ: Եւ զՅակոբ պատրիարքն ի Պուռաս լղեցին առաջնորդութիւն: Եւ ի նոյն աւուրսն եկն թուղթ յԵրուսաղէմայ թէ վախճանեցաւ Գրիգոր պատրիարքն մեծ: Եւ վասն այն ժողով արարեալ իշխանացն, բերել ետուն զՅակոբ վարդապետն ի Պրուսայու և լղեցին ի յԵրուսաղէմ ինիլ անդ պատրիարք սրբոյ երկրին:

Բայց ի պատճառս բիւր արանց ոմանց, զորս աղանդ ինչ սերմանէին ի մէջ ազգիս, որ և միշտ ըմբերանէր զնոսա սաստիկ բանիւք ի պատրիարգութեան և տեղի ոչ տայր նոցա արծարծել զպայննոցաց շաւիղ այնոցիկ և հորդել, որ էր ի մէջ ոմանց իշխանաց պայս ախտ, որոց թելադրութեամբն իսկ արար Պրոխսօրն զայն և կալաւ զիշխանութիւն պատրիարգութեան և յորժամ հեռագաւ Յակոբ պատրիարգ աստի, առջա ըստ կանաց իւրեանց շարժիլ սկսան և զկարծիս իւրեանց հաստատել ի միջի իւրեանց: Վասն այնորիկ որքան լսեր և իմանայր զգործն նոցա անուղղայս, որ տարածանէր ի Կոստանդնուպօլիս ի մէջ իւրոյ ազգին, երկնէր

միշտ և հնարս որոնէր կրկին դառնալ ի պատրիարգութիւն իւր ի Կոստանդնուպօլիս, զի վրէժխնդիր լինիցի սրբոյ կրօնին մերոյ և պապանձեցուցէ զնոսա, զի մի ճարակեսցի ախտն այն յամենայն անդամս եկեղեցոյն: Ուստի ի թուին ՌՄԱ (1752) զըլխաւոր իշխանն Եաղուպ աղայն գնաց յուխտ ի յԵրուսաղէմ հանդերձ ընտանեօքն ի իմագուցեալ նմա զմիտն իւր և զխիղճն անհանդարտ լինիլն յայտնեալ նմա: Եւ նա իմացեալ զբարի միտն երանելոյն ի լետ դառնալն յԵրուսաղէմայ, կարգեաց ըզԹեոդորոս վարդապետն անդ պատրիարք և զՅակոբ վարդապետն եբեր ընդ իւր ի Կոստանդնուպօլիս: Եւ յորժամ մերձ եղեն ի քաղաքս, Եաղուպ աղայն պատգամ յղեաց առ Գեորգ պատրիարքն Կոստանդնուպօլիս, զի ալլ առնիցէ զանձն և նա ոչ կարէր ընդդիմանալ նորին կամացն, իսկոյն կատարեաց զկամքն նորին և Յակոբ Աստուածաբանն կրկին նստաւ յաթոռն իւր և զԳեորգն լղեցին ի Պրուսայի առաջնորդութիւն: Եւ յորժամ նշարեալ՝ նկուն եղեն թշնամիքն իւր և երանելիս այս թէ քարոյիւ և թէ յայտնի և ծածուկ միշտ յանդիմանէր զնոսա և յաղթողական բանիւք յարածամ ընկճէր զնոսա: Մինչև որ փութեանց նման քահանայ ոմն յարուցին Մանուէլ անուամբ անօրէն՝ անխղճմտանք և տգետ ամենեկն զըրպարտիչ այր դիւրեմալ: Եւ թիկնապաի լեալ նմա վաստ արարեալ զհետեալս ի մենջ զկաթոլիկ կոչեցեալսն, թէ Յակոբ պատրիարքն է որ թող տայ նոցա և ոչ ընկճէ զնոսա: Եւ գտեալ զնմանիս իւր տիպաճի տէր Սարգիս ոմն և զսպիրիչ Յօհաննէս ի նոցանէ դարձեալ և ետ արգուիալ թէ ազգ մեր լատինական թողաւորութեամբն պատրիարքին մերոյ: Եւ արքունի սպասաւորօք երթեալ յեկեղեցիս ֆռանկաց յիսուէնէն աւելի մարդիք մատնեցին ի թէրսիսանալն, որոց յոյժ ստորքն շատ հաւատով քրիստոնեայք էին քան զսոսա: Բայց թէպէտ զկնի երեսուն և երկու աւուրն ապաւնեցան: Իսկ նոքա ոչ կասեցան ի չարութենէ իւրեանց: Եւ բերեալ զՄանուէլն սաստէր պատրիարգն և խրատէր միշտ և ասէր՝ ինձ է պատշաճ աչս գործ և ոչ ձեզ, վասն է՞ր ալեկոծէք ազգն: Եւ նոքա ոչ զգաստանային՝ ունելով ի թիկունս իւրեանց զոմանս իշխանս անուղղայս յանդիմանեցեալս ի պատրիարքէն վասն եղեռնագործութեանց իւրեանց: Եւ նա յորժամ յուս տէր Մանուէլ և ընդ նաւ եղեալսն թէ ի ֆռանկաց եկեալ է Յակոբ պատրիարքն ռպնշխարս սրբոց շնորհ և պատկեր գեղեցիկ սրբոյ Աստուածածնի, որ իւր սենեկին կախեալ ունէր ըստ շերմեռանդութեան իւրում: Զի էր յոյժ շերմեռանդ առ սրբուհի կոյսն օգ[ո]ստափառ: Ի խոր խոցեցան և

սկսան յայտնի զինիլ այնուհետև և թուղթ ետ փաշային Ռահիպի վեպիրի արքային Մուստաֆայի, Մանուէլն ընդ միւտոց, թէ բաթրիյիմիզ ֆրենկ օլտու իյերմի տետրոթ քիշի յանուանէ պապարտելով, որոց միջնորդութեամբն թուղթ լղէն առ միմեանս պատրիարքն մեր և հոռմայու ֆռենկ բաբաբերլան գրելով մատոցց: Եւ վեպիրն խելացի լինելուն և սիրելի պատրիարքն մեր նորա և միշտ յորժամ գայր ի Յիսարտիպի պալատն դատեր իւրում հանդերձ ծանր ընծափւք պատուէր և տեսանիւր ընդ վեպիրին և խօսակցեր ընդ նա և կարի սիրէր պատրիարքըն մեր Յակոբ և յորժամ պատահէին միմեանց, երկարօրէն խօսակցէին յարածամ: Ուստի խելացութեամբ իմն ապատեաց ըպապտրիարքն մեր ի ծանեացն մատնչաց և ի տպառնպեացն արքային Մուստաֆայի: Քանզի բոլոր ազգն ի սասանման կային և օրըստօրէ երկնէր թէ ապա այժմ յուր կախեցման և կամ սպանման հասանելոց է յունկն մեր և որքան միաբանք ունէր պատրիարքն, ամենեքեան ցըրուեցան և թաքեան ի տունն յապգականաց իւրեանց, որոց և քանիքն իսկ տեսաք ի Պալատ, յառաջնորդարանն Հրեշտակապետու եկեղեցւոյն. վԱւետիք եպիսկոպոսն Մէքիքճի կոչեցեալն, որ ի տան եղբօրն թաքեաւ և Կարապետն՝ փոխանորդ պատրիարքի, ի Խաւսգեօղ, այնչառ մահտեսի Պետրոսի տունն ղողեցաւ և Գրիգորն յերուսաղէմայ փոխանորդ, որ մեր թեկեղեցուջ առաջնորդարանին դարանեցաւ շաբաթ մի առանց իջանելոյ յեկեղեցի: Եւ պատրիարքն կայր ի մէջ վարանման, և ապաւինեալ ի յօգոստափառ տիրուհին: Եւ ի նոյն աւուրսն ըմբռնել տուեալ էր Մանուէլն այր մի ի քսան և չորից Յոհաննէս աւուն, և կայր ի կոճեղս և հանեալ զայն յատեան իւր վեպիրն և հարցանէր թէ դու ինչ ապգ ես: Եւ նա՝ Հայ եմ, աւացեալ, և ըսէ՛ ձերդ մեծութեան: Ապա աւացեալ է փաշայն թէ՛ Վասն ձեզ առէ երեցն ձեր թէ ֆռանկացեալք են: Աս[ա]ցեալ է Յօհաննէսն՝ Հաշա, տէր իմ, սուտ է և պապարտութիւն ամենին և ունիմք թուղթ հարկի ի ծոցի մերում: Եւ պատճառն նորա զմեզ վըրպարտելոյն, զի խնդրեաց զմէջ քանի մի անգամ վըստակ և ոչ ետուք, վասն այն բարութեան եղ ի վերա մեր և մատնեաց, զի մեօք երկեցուցէր զաշս այլոց և այսուհետև քամեսցէ վնոսա տուրկանման: Եւ փաշայն իսկոյն հրաման արարեալ պատուէր լղեաց գալ պատրիարքին մերոյ՝ վաղվադակի գալ ի դուռն: Եւ ի հասանիլ նորա անդր և կոչեալ զայրն անդ առաջի իւր, և էհարց զպատրիարքն թէ Բաթրիք, ճանաչես զայրս այս՝ թէ հայ է: Եւ նա պատասխանեալ՝ Այո, տէր իմ, հայ է և հաւատարիմ ժողովուրդ իմ:

Նմանապէս միւս քսան և երիցն հարցեալ, նոյն պատասխանին տուեալ էր: Եւ դարձուցեալ զերեսս իւր փաշայն առ Յօհաննէս և աւացեալ է թէ զմէջ այժմ ոչ վկայիցեր պատրիարքն ձեր, բառնայի զգոյսն քո յանձնէր, նմանապէս և միւտոցն: Արդ, համբուրեա զձեռն պատրիարքին քո և նա մատուցեալ նախ զքղանձն հանդերձի փաշային հանբուրեալ և յետոյ զձեռս երանելոյն և ապատեալ տէրամբ:

Եւ հարցեալ վեպիրն առ պատրիարքն թէ՛ Վասն է՛ր ի կրպակս և ի փողոցս կոխք լինին վասն օրինաց ձերոց, ընդ է՛ր հոգ չես տանիր և պատժէր պանցաւորս քո: Եւ երկըրպագեալ պատրիարքին խնդրեաց զյիւսկատար իշխանութիւն, զի պատժել կարիցէր զայնպիսին: Եւ տուեալ նմա ըստ կամացդ արասցես և կազ և կոխ բարձցես յազգէր աւացեալ արձակեալ է: Եւս պատուիրեալ է պաշքափու քեաիիասի՝ յանձնարարեալ նմա զգործն պատրիարքին, զի գտանիցէր զՄանուէլն և զհաւաքստիւ նորա և պատուհասիցէր ըստ կամացն պատրիարքին: Եւ ի նոյն պահուրմունեցաւ սափրիչ Յօհաննէսն իւր ոտիւք եկեալ ի դուռն փաշային և կալանեցաւ: Եւ տէր Սարգիսն գնացեալ յոտս պատրիարքին, մեղայ գոչեալ պոլոր վնասն ձրգեաց ի վերա տէր Մանուիլին և գնացեալ թաքեաւ: Եւ իմացեալ Մանուէլն, վաղվադակի գնաց և ծածկեցաւ ի տունս մեծամեծացն մերոց և խնդրօղբն շատ որոնեալ կամօք պատրիարքին, բայց ոչ կարացին գտանել: Ուստի Քասպար ամիրայի տունն ևս կոխեալ ոչ գտին: Բայց ի մեծ պատի վերջի շաբաթն իւր տնէն ըմբռնեալ նոյն քաբու քեաիիասին ի ներքոյ դիպեալ անկողնոց և հանեալ անտի գան էհար վաւ անդ տապաստ արկամբ ի գետնի և լղեալ ի կոճեղս չարաչար, և ի միատմ աւուրն աքսորեցին ընդ նմին և սափրիչ Յօհաննէսն և ի յերթայն՝ ղն Մանուէլն զգլխարկըն ի գետնի հարեալ, ոչ ինչ օգտեցաւ: Բայց միայն գան արքամար ստիպեցաւ ի յարքունի սպասաւորաց յերթալ ի ճանապարհ աքսորանաց:

Այսքան խռովութիւնք և խառնակութիւնք, որք եղեն յազգս մեր, բոլորն եղեն ի պատճառս մեծապանց ոմանց ի յազգես մերմէ, որք ոչ կարէին ըստ թիւր աղանդոց իւրեանց վարել զկեանս և յորսալ ի ծուղակս զայս ևս արքնութեամբն քաջ հովութիւս պատրիկ պատրիարքին մերոյ: Քանզի երբեմն ձեռամբ արքանեկաց իւրեանց բողոքեցուցին ի քաղաքին Ճմիւռին, որ էր անդ հառուստ այր մի և էր իբրեւ անդ աղանդապետ նոցունց: Ոչ զանգիտեալ ի հարստութենէն Արքաիւմ վարդապետին՝ դիտի այնմիկ քաղաքի, բանադրեալ զայրն այն վարեաց ի քաղաքն հոգևորական նպովւք և արմա-

տախիլ արար վարքանական նորին: Եւ յորժամ ետես որ ոչ կարէ արմատացուցանել զթիւրոյթիւն իւր, ել անտի և եկն ի Կոստանդնուպոլիս առ իւր համախոհ անձինս մեծամեծս և զանկատեաց յարթնութենէն այցելոյն Վերահամ վարդապետէն: Եւ նոքա գիտէին զի քաղաքիս պատրիարքն վրէժխնդիր էր այսպիսի թիւր արարմանց իւրեանց և նորին պատուիրանօքն շարժէր Աբրահամ վարդապետն անդ ի Չմիւռին և ըմբերանէր զնոսա վարդապետութեամբն իւրով, զոր ընկալեալ էր ի Յակոբ պատրիարքէն, ոչ կարացեալ տանել, և ոչ կարողանալին ի պատրիարգութենէն զովել, թէպէտ ի ժամանակս Պոստորոնին կարացին առնել, որպէս յառաջն պատմեցաք: Բայց յորժամ ձեռամբ լուսահոգի Եղուպին եկն և նստաւ յաթոռն իւր, երաց զպէն իւր և իւր իշխանական գործն պատրիարքութեան ոչ առնէր ձեռամբ նոցա, այլ ինքնին հոգայր: Եւ յետ փաշայից իւր ժամանակին անձամբ երթեալ խօսէր և որքան գործառնութիւնք գոյր պատկանեցեալ ի գործ պատրիարքական ձեռօքն ինքն տեսանէր և բերանօքն ինքն խօսէր և ոչ կարօտիւր պապիկեան պաշի մեծամեծացն մերոց: Վասն այնորիկ ոչ կարէին վնաս ինչ հասուցանել անձին նորա: Բայց միայն կարօտացան տէր Մանուէի արարմանցն որ որպէս վերն պատմեցաք, զայնքան գծողութիւն և վնասք հոգեկանք ի նոցանէ որդեցեալք: Բայց տէրամբ պատժեալ զնա ևս ընդ արքանեկօքն վրտաբանդի արար ըստ պատուիրելոյ առաքելոյն եւարձ զչարն ի միջոյ ազգին և սարսեցոյց զհետևողս նոցունց: Քանզի մեծախանձար հայրս մեր, գերամեծար գիտութեամբ յառաջացեալ և սուրբ գրոց վահանաւ զինեալ օրստօրէ փականակորոյս իւր սպառ ըսպուռ խորտակէր և ոչ տալի թոյլ աղանդատրացն բարձրացուցանել զեղիւրս իւրեանց և խեղկել զգառինս, այսինքն զմիամիտ հաւատացեալս հօտին իւրոյ և փողոտիլ ի գալոց անաստուածից մարդկանց: Չի երանելիս այս լցեալ էր շնորհօքն Աստուծոյ և կարէր ըստ ամենայնի զգործս իւր յինքնէն յառաջ տանել զմարմնաւորսն, այսինքն զգործն մարմնական իշխանութեան ըստ պիտոյութեան աղապական տէրութեան, որոց ենք ընդ տէրութեամբ նոցա: Եւ ըստ հոգևորականին կարի լցեալ գիտութեամբ և պատառուն իմաստութեամբ, զի ի յարեթանէն իւրում պապանձեցուցանէր զիտնդալս իւր և զարիւրեցուցանէր զընդդիմակա ուղիղ հաւատոյն մերոյ և զհետեալսն մեր, թէ ի յատենի և թէ գրեամբք իւրովք, զորս շարադրէր անյապաղ զկնի անձկական կրից և աշխարհային պրաղմանց, զորս տեղայր օրըստօրէ, ի բռնութեանց այլազգի տէրութեան, ի մի-

ջի որոց բնակիմք հակառակորդացն հաւատոյ և թըշնամեացն ընտանի անպգամացն մերոց: Միշտ յառաջանայր երանելիս զանական գրեամբք աստուածային գիտութեանց և ուղղէր բանիւք սուրբ գրովք, քան թէ սաստիւք մարմնական տէրութիւնք, զի ոչ կամէր զիտթացեալ ոչխարն իւր ձգել ի ծանիս գայլոց թըշնամեացն հաւատոյս: Այլ ինքնին յանձանձէր զվերս նոցունց և ըսպեղանեօք սուրբ գրոց միշտ դարմանէր և անուշ իւղովք բանից սուրբ գրեանց պատէր զվեր խօթութեանցս ազգին: Եւ թէ երբեմն ցոյացուցանել երևցուցանէր, զիշխանութիւնս մարմնական սաստիցն իւրոց առ ի երևցուցանել զաչս ստամբակիցն, բայց իսկոյն զիջանէր ի տկարութիւն խօթացեցոյն և մի առնել այլևս պատուիրէր, զի մի խապալ վրէժխնդրեցից ըզձեռք ատելով զթիւրան ուղղէր և ոչ կամէր մատնել ի յաշխարհային դատաստանս զեղբարս մեր զշեղեցեալս ի կրօնից մերոց, որպէս առաջինքն արարեալ են զապօրինաւոր խստութիւնս և իբրև ընդ անհաւատի և հերետիկոսի վարելով, սպանութեան և ուրացութեան հաւատոյ պատճառ եղեալ նոցա և զմնացելոցն առիթ լեալ են ի սպառ խըրցեցուցման և վասն այնորիկ պատառեալ զուշկանս անբիծ և անարատ կրօնին մերոյ և հակեալ ի յալ կրօնս հաւատակցաց մերոց: Վասն այնորիկ օտարացեալք և խրտեալք ի մէնջ, ուստի յայնժամ որքան գուն գործարք աստուածայինք թէպէտ քաղցրութեամբ ոչ գային սարտուցեալքն այնոքիկ ի ստիկս մօր իւրեանց սուրբ եկեղեցւոյ, յորմէ ծնելն և ծնանին յարածամ: Բայց երանելիս այս քաղցրաբնական վարդապետութեամբն իւրով և հաւեղածոր գիտութեամբ օրաւոր քարշէր զնոսա առ ինքն զկրճիմն բարձեալ երևցուցանելով և զմիջնորմն ցանկոյն հակառակապիտութեան և նախանձուն քակտելով և անանդութեանց մերոց և անարատ կրօնին մերում պատուգութիւն վարդապետելով զանական մատենագրութեամբ իւրով, զորս յետպետէ շարադրէր ի պայծառապարտութիւն ազգին իւրոյ հայկազնոյ և զամենայն առարկութիւնս ալոց՝ լուծանէր և զուղիղն մերոյս կրօնի յայտ յանդիման կացուցանէր և զթիւրիմացից զմիտսն ուղղէր և յանկուցանէր և ընդդէմ սնտոսի առարկութեանց ումանց ըզպիտոյ կապոյն լուծանողաց և անտելի զապս ցուցանողաց յալոց հաւատակցանց արանց զբերանըս նոցին կարկէր թէ բանիւ բերանոյ իւրոյ ի յատենի և թէ աստուածաբնակ պերճութեամբ շարադրեալ մատենագրութեամբք իւրովք: Ուստի այնքան սաստիկ էր տենջն երանելոյս այնորիկ և շնորհօք հոգւոյն լըցեալ, որ իբրև ի սենեկի սրտին իւրում լցեալ էր զամենայն գրեանս

աստուածային գնորն և Կիլին, Կվարդապետականսն և Կիմաստաիրականսն և վկնի բազմաց հոգոց ազգին իւրոյ, որ և ի ներքոյ իշխանութեան դժուարակրօն ազգին և ի մէջ այլակրօն ազանց խառնիճաղանձից բնակելոց Պօլսոյ անվտանգ պահելոյ Կիւրսն ըստ մարմնոյ և ըստ հոգւոյ մանաւանդ: Միշտ անձանձիր ընթեռնոյր և յարածամ զգրեանս շարահիւսէր Կմատեանս մեծամեծս ի պահպանումն ազգին իւրոյ ի վերա աստուածաւանդ և յուսաւորչաւիմն հաւատոյն, Կոր ի բնուստ անտի ընկալեալն էր և հիմնեցեալ ի վերա վիմին Քրիստոսի և սըրբոց առաքելոցն հաստատողացն հաւատոյն Քրիստոսի կալ և մնալ ըղձալոյ գուն գործէր և նախանձախնդիր իւրոյ հայրենի օրինացն եղեալ, հրով սիրոյ հոգւոյն բորթոքեալ, յուղղութեան պահել Կիւստն իւր փութայր: Եւ Կմսնայն եկամուտ թիւր աւանդութիւնս, Կորս մտեալ էր յազգս ի տիմար վերակացւաց, միշտ յապաւէր բանիս բերանոյ իւրոյ և ևս գրովք արձանացուցեալ յետնաեկից Կուղիղն յայտ յանդիման կացուցանէր: Վասն որոյ ի մերայնոց ոմանց հակառակ երևէր և այլոց ազգաց հաւատակցաց թիկնապահ առնօղի իբրու բամբասխըր և Կճճարտութիւն յոչ սիրողաց եպերիւր: Որպէս և ի շեղեցելոցն մերոց կրօնից ոմանց և Կսիրոյ ճաշակն ոչ գիտողաց առիւր: Եւ ոմանք ի նոցանէ բամբասեխն Կերանեղիս այս յականջս միամտացն մերոց թէ ի մեր կողմն է պատրիարքն ձեր առ ի յորապ ըլտրիւմարս, ուստի ցրտանալին պարզամիտքն մեր: Բայց ինքն երանելիս միշտ սիտփէր Կազգի իւր և հաստատէր ի հաւատ անբժի և ի յուղիղ կրօն անջեղ ի սուրբ նախնե/ա/ց յուսաւորչացն մերոց: Քանպի վասն սորա տգէտք և անպիտան բարուք անձինք բազումս հակառակեցան թէ ի կեանքս իւր և թէ վկնի երանելի մահուան: Նմանապէս գիտուն վարկեցեալ անձինք: Կշողով կենցաղավարողքն ևս ոչ ամաչեցեալ ամենին ալեաց երանելոյս, և չկանգիտեալ այնքան աստուածաբանական գերապկի յնորիացն և ամենահարուստ գիտութեան իմաստիցն և առատահեղ պերճախօս ատենական խօսիցն սրբոյս, անգոսնէին ուրեք ուրեք և եպերէին: Որոյ վարդապետութիւն էր արդիւնաւոր ըստ ամենայնի և բերրեղ: Եւ հեղինակ իսկ բազում գրեանց աստուածաբանականաց և մեկնութեանց սրբոց գրեանց և այլոց բարոյական բանից սրբոց վարդապետաց եկեղեցւոյ տեղեակ և անշիջանելի ջահ մերոյս սուրբ եկեղեցւոյ և այլովք գերազանց յատկութեամբ պերճացեալ Կորոց եթէ աւիցի աստ երկարի բանս մեր: Չի դիտաւորութիւն մեր է ծաղկաքաղ պատմել Կշրքնաղ գիտութենէ երանելոյս և Կազգա-

սիրութենէ սրբազան առնս այսորիկ: Եւ յայտնի առնել Կչարութենէ նախանձաբեկ արանցն բարուց, որք մախացեալք Կարեզակնափայլ վարս նորա ստուերաւ ստութեան իւրեանց, Կամէին խաւարեցուցանել: Քանպի յոմանց Կչարիս բազումս կրեաց, որոց բարեբարութիւն յոգունս արարեալ էր ըստ այնմ որ բամբասեալ և ոչ փոխարէնն հատուցանէր: Եւ նման վարդապետին իւրոյ երկնաւորի՝ խնդութեամբ տանէր նախատական բանիցն թշնամեաց և ըստ Պօղոսի կամէր սակս իւրոյ ազգին աշխատիլ և Կբազում գրեանս իբրն կերակուր ջամբել տալ մանկանց եկեղեցւոյս մերս ազգի: Եւ թունաւոր խայթումոց օձանքմանն թշնամեաց համբերութեամբ տանէր: Եւ բարեբարութեամբն իւրով Կչարալլուկ բարս նոցա յաղթէր և վկայծակունս հըրոյ կուտէր ի գլովս նոցա և երբէք ոչ թուանայր ի ժրաշանութենէ գործոյն իւրոյ: Եւ երբեմնապէս Կիսանայն ի չարութեան գործոց, իւրեանց պատժէր սաստիւք մարմնականօք և երբեմն հոգևորօք, վկնի բազում խրատու և համբերութեան: Քանպի այնքան էր տենջ երանելոյս, որ ի մէջ Կբազմանց յոգունց Կիւր հոգևորական գործն ոչ յետս ձգէր և յեալ հեղինակ բազում մատենից, եթող վկնի իւր իշխատակ բարի և անջնջելի շաւիղ հետևողաց իւրոյն ճանապարհի:

Բայց անպզամացն այնոցիկ, որք ի յատկութեան ունէին Կայս վարդապետս, տորին նաև յոյսն իաւար թուէր նոցա: Եւ վատթար Կուրցատորութեամբ իւրեանց և դատողութեամբ բամբասէին և քամաւող Կեհագոյն առնս այսորիկ ինէին, Կոր յԱստուծոյ Աստուած կոչեցեալ էր: Ըստ յայնմ թէ ԿԱստուածս ժողովրդեան քո մի բամբասեցես և դատելովն իւրեանց՝ յափշտակօղ դատաւանին Աստուծոյ Կինէին: Եւ չարակնեալ Կառատաբաշխութենէն հոգւոյն սրբոյ հեղման առ վարդապետս այս, որ էր նիւթ Կուարճութեան մերում ազգի, դարձուցանէին ի նիւթ չարութեան և նախանձո: Ի յանձինքս իւրեանց: Եւ վասն ոչ ըստ ախորժակաց իւրեանց վարդապետելոյ անպզամաբար տրտնջէին և ձկտէին խնով Կաղթիւրն պարզեաց նորա, և քամահէին Կերկն աշխատանաց երանելոյս և խաղիւսաբամբ ընթանալով ի ճանապարհս անհարթ ատութեան գթէին և ի վիկս կորստեան և բամբասանաց անկանէին: Եւ չճանաչելով Կպատիւ գերապկի առնս այսորիկ, ի ծաղր և ի կատակունս շարժէին Կալ ազգ քրիստոնեայս, որոց միշտ ծիծաղեաղ լինեալք Կոչ պատելով Կգիտունս ազգի մերում, որպէս ոմանց է սովորութիւն չար, դնել գիտնոց անուն կեղտ: Ըստ այնմ Կի հարքն մեր ամենայնքն այս աղետիւրս մաշեցան, քանպի

նախանձալուկ անձանց նախնիքն որպես հատուցին անցեալ հարցն սրբոց և զայն կատարեցին երանելոյս: Ըստ այնմ բանի տեառն հարքն ձեր կոտորեցին զմարգարէս և հալածեցին և դուք ևս լցեք չգափ հարցն ձերոց, ուստի զփրկիչն հալածեցին ևս քիտաւօղն նորին զերանելիս նոյնգունակ հալածել փութային:

Բայց գերաշնորհ այրս այս միշտ արծարծէր զպարգևան հոգւոյն, զոր լիովին ընկալեալն էր և զքանքարն շնորհեալ յինքեան ոչ ծրարէր ի վարջամակի: Չի բան վարդապետութեան նորին միշտ նկուն առնէ քիտաւօղն մոլորութիւն, որ ընդդէմ սրբոյս եկեղեցւոյս մերում և յաղթողական առարկութիւնք նորա, օրդատօրէ պարտեալ նուաճէ քիտաւօղնական թիրակրօն արաւնց զվիճմունան և զլուսաւոր հետ նորա հորդէ յարաժամ ի ճանապարհն ուղղութեան անտարակոյս ընթացուցմամբ վարդապետութեան և վարդապետութեամբք նորա զրահաւորեալս որ իբրն զպատուական ծաղիկ միշտ բուրէ զանուշահոտութիւն վարդապետութեան նորա, քանզի ազնիւ էր իմաստութիւն և անճառելի զհափաքն երանելոյն, զի գերահրաշ վարդապետութիւն սրբոյս խոցոտեցին զսիրտս նոցա, որոց մեծագոյն էր ատելութիւնք ընդ սա և զայլ գերադրական գործք սրբոյս մի ըստ միոջէ ասել ինձ անկար գոյով, լռեցից:

Յամի Տեառն 1764²², իսկ յաբեթական տումարի ՌՃԺԳ յուլիսի ԺԺ (19) և սէֆեր յունի 3, յաւուր Բ (2) շաբթի, որ էր երկրորդում օր վարդապառի՝ տոյն երեկոյիս շուրջ ԺԲ (12) ժամաւ աւանդեաց քիտգին իւր առ այն յորում փափաքէրն և ցանկալոր ի տեղին երանելեաց պատրիարքն Կոստանդնուպօլսոյ Յակոբ մեծ վարդապետն Աստուածաբան:

Եւ ի միւս օրն՝ որ էր Գ (3) շաբթի և վարդապառի երրորդում օր՝ շուրջ զերեք ժամաւ ի Պէյօղլի կոչեցեալ գերեզմանատունն ի դիր հանգրստեան գերեզմանի եդին հանդերձ յոգնապաղատ մաղթանօք և յաղմոսանուագ երգաձայնութեամբ առնութիւն մեծի քահանայապետի դամբարանի Յակոբայ սրբոյ կաթողիկոսի և բազմութիւն անձանց էր խտացոյն կարի բազում յոյժ թէ վարդապետաց և թէ քահանայից, թէ իշխանաց և թէ ժողովրդոց, թէ կանանց և թէ մանկանց, որք եկեալք էին ի թաղումն երանելոյն, զոր տէր յուսաւորեացէ քիտգի իւր և հանգուացէ ի խորանն յունեղէն և արասցէ դասակից և պաակակից ընդ սրբոց հայրապետացն. ամեն:

Եւ որոյ օծողն և ի գերեզմանատունն զկարգն հոգեհանգստին կատարօղն էր վե-

րոգրեալ նուիրակ քաջաքարոյ Յարութիւն վարդապետն:

Եւս զբազմութիւն ժողովրդեան փոքր ինչ անօսարացուցանելոյ և ցրուելոյ և հեռացուցանելոյ յաղագաւ որ առնութիւն գերեզմանին էին համակրտակեալք և շուրջ զնովաւ համախմբեալք ի նոյն պահն, մինչդեռ կատարիւր կարգ թաղմանն, հնարս իմացեալ հրաման արար պատրիարքն Գրիգոր, զի զՍառաֆ օղլու Սարգիս վարդապետն Շնորհալի փոքր ինչ տարակաց եկեալ ի վերա միոյ բարձրագոյն գերեզմանաքարի կաւ մեծաւ հառաչմամբ և սրտառուչ կերիւ, արտասուաթոր աջօք և հեկեկեալ ձայնիւ աւաղել և ողբալ զմարդկային բնութեան լարծիւն և անկալուն լինիլն ի վերա երկրի և միշտ ի հոսման և ի ծորման գոլն՝ ի սկզբանէ մինչև ցկատարած և զաշխարհիս ունայնութենէն և զսին սաղարթիւք պաճուճեցեալ զինեղութենէն ևս և յունայն և ի նանիր իբր առ աջօք եղեալ քիտաւօղնէն դորովեալ ամբաստանեաց՝ բերելով զօրինակս շահաւետս և զանակս օգտաւորս և զխրատս: Եւ յետոյ զմիայն գովասանութեան միանդրն և նախտակն և օգտաբեր շահաւետութեան արժանին և ընդունելին, այսինքն զաստուածային առաքինութիւնսն՝ գովելով գովեաց և ներքողեաց և այսու կերպիւ մխիթարեաց՝ ասիւմեաց և զովացուցեալ ապահովացոյց զժողովուրդն սակաւիկ ինչ:

Եւ յաղագս հանգուցելոյն սկսաւ ասել արապէս. Եղբարք իմ սիրելիք, ահա արդ տեսէք մեր մեծապատիւ և սիրելի հոգևոր սրբապան հայրն յուսահոգի՝ թէ որպէս վճարեաց ըզկեանս իւր և զմեզ զամենայնս որբացոյց իրաւի և կաթոգնեալ միջաբեկս արար: Եւ արդ՝ տեսէք թէ որպէս ակունքն իւր յուսաւորք զորս ունէրն երեկն և եռանդն՝ այժմ դադարեալք են ի տեսանելոյ, բերանն ի խօսելոյ զաստուածային քարոզութիւնսն վարդապետելոյ, ևս՝ յօրինելոյ զմեզ լռեալ են աւասիւ: Տեսէք և այժմ և զձեռն որ ոչ կարէ վերացուցանել և խաչակնքել զձեզ և ասել առ ձեզ՝ խաղաղութիւն ընդ ձեզ, են: Եւ ականջքն ի լսելոյ զշերմեանդ աղօթքն ձեր և առ Աստուած մատուցանելոյ (իբրն քիտեշտակն Կունելեալ): Արդ՝ զրկեալք են ի լսելոյ և խըցեալք զգալապէս և ոչ որչափ առ Աստուած իմանալաբար: Եւ ինքն իսկ բոլորովիմբ զրկեցեալ է ի համայնից զգալութեանց և շարժութեանց և բովանդակ դասուց եկեղեցականաց ի հոգևոր պարերգութեանցն, ևս ձեզ նման հոգևոր և սիրելի որդեկացոյ ի տեսութենէն հեռացեալ մեկնեցաւ աչաօր: Ուրեմն պարտիք և դուք վաւրն նորա Աստուածն գորովագութ ջերմեանդապէս աղօթք մատուցանել, զոր միսի-

թարիչ հոգին սուրբ Աստուած ԿճԵԿ և ԿճԵԿ միախառնեցի և ԿճԵԿ Երանելոյ պատրիարքիս այսորիկ ի լուսեղեն խորանան ընդ սրբոց իւրոց ԿճԵԿեցուցէ տեսութեամբն իւրով:

Եւ վերջապէս իւրաքանչիւրն գնացին ի բնակութիւնս իւրեանց աւաղելով և կոծելով ԿճԵԿինս իւրեանց, Կճ Կրկեալ գտանեցան յայնժամ:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1 Հայկ Պերպերյան, Նյութեր Կ. Պոլսի հայոց պատմության համար, Վիեննա, 1965, էջ 59—94:

2 Անդ, էջ 63:

3 Անդ, էջ 64:

4 Թվականը սխալ է: ՌԿԶ-ի փոխարեն պետք է լինի ՌՀԱ (1622), քանի որ 1617 թ. թուրքական սուլթանը ոչ թե Օսման Բ-ն էր, այլ Մուստաֆա Ա-ն (1617—1618 և 1622): Երկրորդ, Սիմեոն երեցը գիտի Օսման Բ-ի մահը, որը կատարվել է 1622 թ.: Նա իր հիշատակարանը գրել է Օսմանի մահից անմիջապես հետո և Մուստաֆա Ա-ի երկրորդ գահակալության ժամանակ, որը տևեց ընդամենը 150 օր՝ մինչև 1623 թ. հունվարի սկիզբը:

5 Մաշտոցի անվան Մատենադարան (այսուհետև՝ Մատենադարան), ձեռ. 10721, էջ 51 ա:

6 16-ի 1-ը գրված է մատիտով:

7 Մատիտով Զ-ն ջնջված է և լուսանկարում զգրված Մ:

8 25-ի 2-ը մատիտով ջնջած է և դարձված 1:

9 Դ-ն մատիտով ջնջված է:

10 Չեռագրում 1185 է, որը սխալ է: Ուղղում ենք 1195, քանի որ 1195-ի հունիսի 2-ն է եղել երեքշաբթի:

11 Մատենադարան, ձեռ. 10721, էջ 49ա—բ:

12 Անդ, էջ 50ա—բ:

13 Անդ, էջ 73ա—82ա:

Այս հատվածն ունի ճանաչողական որոշակի արժեք: Այն նվիրված է պատրիարքական աթոռի շուրջ բոլորեցված վեճերին, որոնց համար հիմնական շարժառիթը հոգուտ պատրիարքարանի գանձվող տուրքերն էին: Այսպես, ամեն մի հոգևոր առաջնորդից գանձվում էր 600 դուռուշ, «յենկիւրիոյ՝ 200, սոյն-գունակ ի Թօզաթէ, ի Տիարպէքիւրոյ, յՈւրհայէ և Սևաստոյ, ի Դրապպոնէ, ի Կիւմիջխաննէ և այլոց՝ որք են յԱնատոյու...» (Ղ. Ինճիճեան, Աշխարհագրութիւն չորից մասանց աշխարհի, մասն 2-րդ, Եվ-

րոպա, հ. Ե, Վենետիկ, 1804, էջ 117): Եթե պատրիարքների զգալի մասը այս դրամները օգտագործում էին հոգուտ իրենց ժողովրդի (եկեղեցիների վերանորոգումներ, դպրոցների բացում, գրքերի տպագրում և այլն), ապա մի մասն էլ կաշառքով ձեռք բերելով այդ պաշտոնը, մտածում էր միայն իր շահի մասին:

Պատրիարքների հաճախակի փոփոխությունները շատ նպաստավոր էր թուրքական արքունիքին: Դրա պատճառը այն եկամուտներն էին, որոնք գանձվում էին պատրիարքից: Այսպես, «Ընծայ կամ տուրք պատրիարգին վոր ունի տալ ի գանձն արքունի, սահմանեալ է ի հրովարտակի նորին 100 հազար փող (այսինքն ստակ), յորժամ առնու պատրիարգութիւն. և 140 հազար փող յուրաքանչիւր ամի, վոր տայ ի դուռն տէֆթէրտարին. թող և վալլ ձեռագիրս վոր ունի տալ ոմանց ի նոյն դուռն, որով համօրէն տուրք իւր լինի 1244 դուռուշ: Յորժամ նոր վէպիր առնու վիշխանութիւն՝ ունի տալ 500 դուռուշ, իսկ յորժամ վէպիր քեահեասի՝ 250. և յորժամ Չավուշ պաշի՝ 200, հանդերձ այլևս ընծայիւք կերպասոց և 40 դուռուշ չափ աստ և անդ» (Ղ. Ինճիճեան, նշվ. աշխ., էջ 117):

Ինչպես մեր այս հատվածում ևս տեսնում ենք, թուրք իշխանավորները ոչ միայն աշխատում էին որքան հնարավոր է արագ փոխել պատրիարքներին, այլև դա կատարում էին իրենց համար սովորական բռնի միջոցներով, անգամ ենիջերիական պատժիչ զորք ուղարկելով իրենց թեկնածուին պատրիարք նշանակելու համար:

Ահա այս պատճառով էլ պատրիարքական աթոռին լուսավոր մի շարք հոգևորականների կողքին (ինչպիսիք են Հովհաննես Կոլոտ Բաղիջեցին, Հակոբ Նալբանդ և ուրիշներ), նստել են նաև այնպիսիները (օրինակ՝ ոմն Կրպո), որոնք իրենց խայտառակ գործունեության պատճառով թողել են տխուր անուն:

14 Քեզ չենք ճանաչում:

15 Չենք ուզում:

16 Անհավատներ, դուք թագավորի հրամանին դեմ եք դուրս գալիս:

17 Մի խփիր:

18 Ինչու ես խփում:

19 Սրբական հրաման է, պետք է ենթարկվել ալլախի հրամանին:

20 Վայ գլուխս:

21 Վայ թևս:

22 Մատենադարան, ձեռ. 10721, էջ 63—65ա:

ԱՏՈՄ ԱՆՁԵՎԱՑԻՆ ԵՎ ՆՐԱ ՆԵՐՔՈՂԸ՝ ՆՎԻՐՎԱԾ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՄԿՐՏԶԻՆ

Ըստ պատմագրական աղբյուրների, Ատոմ Անձևացին ապրել է Թ—Ժ դդ.: Եղել է իշխան Գուրգեն Արծրունու կրտսեր որդին (ավագը՝ Տաճատն էր): Ատոմ Անձևացին իր գործուն մասնակցությունն է բերել երկրի քաղաքական անցուղարձին: Այս մասին է վկայում հետևյալ իրողությունը: Աշոտ արքայի փեսա Դերենիկ Արծրունու սպանությունից հետո (886 թ.), վերջինիս երեք որդիների (Աշոտ, Գագիկ, Գուրգեն) խնամակալ է նշանակվում Ապուրվան հորջորջվող Մոկաց իշխան Գագիկ Արծրունին: «Բայց, — պատմիչի վկայությամբ, — Ապուրվուան երկներ գայր փիշխանասիրականն ծնանել գահակալությունն ի վերայ աշխարհիս»¹, այսինքն՝ ծրագրեր է որոճում տակավ առ տակավ տիրանալու Արծրունյաց գահերեցությունը: Ապուրվանի նյութած այս դավին մասնակցում էր նաև Գուրգեն Արծրունին, որ «խոկայր ցմամն աշխարհին յինքն գրաւել, մանաւանդ ցՈստանն Ռշտունեաց, որ էր տեղի սպանման հոր իւրոյ, գինս արեան հարաբելով ցնա»²:

Զարաշահելով խնամակալի իր արտոնությունները՝ Ապուրվանը «պիաքանական կապակցութեամբ շաղկապեալ» Դերենիկի երեք որդիներին, ցատելով իրարից, արգելափակում է տարբեր ամրոցներում³: Ըստեղծված իրադրությունից հուսահատ ու վրդովված՝ Վասպուրականի ազատները «անտանելի մնալով առ դիպուածն, քոր ինչ գործեաց Ապուրուան, ելին գնացին առ Ատոմ որդի մեծին Գուրգինայ յամուրն Կանգուար, գտանել վելս իրացն»⁴: Թովմա

Արծրունու Պատմության մեջ հպանցիկ կերպով հիշատակված այս դրվագը իր համեմատ, բայց և կարևոր նպաստն է բերում Ատոմ Անձևացու քաղաքական գործունեության բնույթի ու կողմնորոշման պարզաբանմանը: Դրվագը որոշակի ակնարկ է այն մասին, որ հակառակ իր հոր՝ Գուրգեն Արծրունու տոհմական վրեժի ու մասնատիրական որոշ շահատակությունների, Ատոմն ապրում էր կենտրոնաձիգ իշխանությունն ամուր պահելու համապետական հոգսերով: Ատոմ իշխանի այս լայնախոհությունն ու քաղաքական հասունությունը, ինչպես երևում է, իմաստուն խորհրդատուի և խորահայաց դիվանագետի համբավ էին բերել նրան: Հենց այդ համբավն էր Վասպուրականի ազատների տարել նրա մոտ՝ ներքաղաքական այդ բարդ փիճակից մի ելք գտնելու նպատակով:

Ատոմ Անձևացու վայելած հեղինակության ուղղակի վկայությունը կարելի է համարել այն անվերապահ գնահատումը, որով Հովհաննես Դրասխանակերտցի պատմիչը խոսում է իշխանի մասին՝ նրան անվանելով «մեծն Ատոմ»⁵: Այսօրինակ գնահատանքի նա արժանացել էր ջնորհիվ իր որդեգրած խելամիտ քաղաքական դիրքորոշման և ռազմական գործողություններում ցուցաբերած քաջության: Այդ են հառադատում պատմական հիշատակարանները. Մանազկերտի Կաչսիկ ամիրան, այնու չընդունելով Սմբատ արքայի իշխանությունը, 902 թ. ապստամբեց նրա դեմ⁶: Ապստամբությունը

¹ Տե՛ս «Թովմայի վարդապետի Արծրունու Պատմություն տան Արծրունեաց, ի լոյս էած Ք [երովմե] Պ [ատկանեան]», Ս. Պետերբուրգ, 1887, էջ 235:

² Անդ, էջ 234:

³ Անդ, էջ 235:

⁴ Անդ:

⁵ Տե՛ս «Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտցու Պատմություն հայոց», Թիֆլիս, 1912, էջ 177:

⁶ Հայ ժողովրդի պատմություն, հտ. III, Երևան, 1976, էջ 33: Գարեգին կաթողիկոս, Ինսերտույ դարի ձեռագրական մի հատակոտոր և Ատոմ Անձևացեաց իշխան, «Էջմիածին», 1946, № 8—10, էջ 43:

ճնշելու նպատակով տարվող «ճակատամարտը սկսվում հաջողություն չէր խոստանում թագավորին, բայց երբ»⁷ ծանր կացության մեջ գտնվող Սմբատի պորթերին օգնության են հասնում Վասպուրականի «իշխանն Աշոտ և իշխանն Մոկաց և զորքն Անձևացեաց», որոնք «քաջագոյնս արիացան կացին յտնկայի, և վառեալ ի պէն և յասպպեն՝ արձանացան իբրև վմի այր, և յանդուզն դիմացուածով խուռն յարձակմամբ հարեալ ի դիմի, ուր քաջքն այլապզեացն ճակատեին ընդ աջաթև կողմն, և պատառեցին պզունդն, և պարտեցին պախոյեանսն»⁸։ Սետարակոյս է, որ «պորթն Անձևացեաց» կարող էր գլխավորել ոչ թե Գուրգեն Արծրունին, որ մահացել էր 892 թ., կամ վաղամեռիկ Տաճատը, այլ՝ Ատոմը։

Երբ Ատրպատականի ամիրա Յուսուֆը, Սմբատ Բագրատունուն չարաչար նահատակելուց հետո, ցանկանում էր հարձակվել Վասպուրականի վրա, ստաւոր լինելով Գագիկ Արծրունուն, 914 թ. «մեծիմաստ և բարեխորհուրդ և արդարակրող իշխանն անձևացեաց Ատոմ ոչ սակաւ պորտքեամբ մատուցանէր թիկունս օգնականութեան թագաւորին Գագիկայ»⁹։ Հայրենիքի անկախության համար մղվող այս պայքարին Ատոմը մասնակցում էր ոչ միայն պենքով, այլև՝ ողջախոհ դիվանագիտությամբ և իմաստուն գործելակերպով. «Եւ ինքն, ըստ իմաստայեղձ խորագիտութեան, մանաւանդ թէ աստուածային իսկ այցելականութեամբ ի բաց տարևալ մղեալ վարատէր յաշխարհն և ի տախտէ հօր իւրոյ պըտըր ուղիս չարութեան չարալուկ չար հինիցն առանց բանի պատերապմաց և յամենայն ի հրացայտ չարութենէ հրաբորբոքն Յուսուֆայ ամրապահեն լինէր ի հովանի թնոցն Աստուծոյ»¹⁰։

Կասեցնելու համար Յուսուֆի ներխուժումը Վասպուրական՝ (926 թ.) Գագիկ արքայի հետ համատեղ նախապզուշական միջոցներ է ձեռք առնում նաև «մեծ իշխանն Անձևացեաց Ատոմ հանձարիմաստ խոհականութեամբ, վաղընդիպոյթ նախառգակ խորհրդով պաշխարի տէրութեան իւրոյ ամբառնայր ի գրուխ ամուր լերանց աշխարհին՝ ամրապահեստ առնելով ի խորածորս և ի խոխոմ վիսս փոսոց և ի ծործորս բլրոց առաջապահս, և նա գաղթին լինելով իւրայօքն պօռօք բազմի վառելովք»¹¹։ Զգալով իր անկարողությունը Գագիկ արքայի,

Գուրգենի և Ատոմ Անձևացու միացյալ ուժերի առջև՝ Յուսուֆ ոստիկանը Կորդուքից «հասանէ բանակի յաշխարհն Անձևացեաց» և դեսպաններ է ուղարկում Ատոմ իշխանին՝ «տալ նմա Կակ հարկացն արքունիք»։ Ընդ որում Յուսուֆը խոստանում է հարկը ստանալուն պես, առանց վնաս ու ավերածություն ցատճառելու, հեռանալ։ Արյունահեղությունից խուսափելու նպատակով Ատոմ իշխանը որոշում է հագեցնել «օգտածարաւ» ոստիկանի ընչաքաղցությունը՝ «ենթադրելով իմաստութեամբ վախճակայ պրպարտութեանն բռնութիւն, առ ի յօգուտ բաւմաց դնել, ոչ ևս խնայէր գանձս և կարասիս, և վաղվադակի հատուցանել նմա ըստ ձեռքին բաւականի պմնասս նարկին կրկին յաւելուածով»¹²։ Այսպիսով իր ողջախոհությամբ Ատոմը մի անգամ ևս փրկում է հայրենիքն ու հայրենակիցներին արաբ հրոսակների ասպատակությունից։

Գարեգին Հովսեփյանի հաշվումների համաձայն, Ատոմ Անձևացու մասին առկա հիշատակումների ստորին և վերին ժամանակային սահմանները 873—926 թվականներն են։ Եթե «հոր մահից հետո, երբ նա ժառանգեց իշխանությունը, դիրք և հեղինակությունն ունեցող իշխան էր, ապա ուրեմն առնվազն առաջին հիշատակության ժամանակ, այսինքն՝ 873 թ., տասը տարեկան պիտի լինէր, որով 30 տարեկան կլինէր իր իշխանության առաջին տարում։ Այսպիսով նրա կյանքի հանգրվանները կարող ենք նշանակել մոտավոր կամ ճիշտ 863, 873, 892, 902, 914-ից քիչ հետո, 926 թվականները, որով վերջին թվին նա կլինէր ոչ պակաս քան 63 տարեկան...»¹³։ Ատոմ իշխանի կյանքի առաջին հանգրվանների վրա կարելի է ավելացնել 937—938 թվականները։ Պատմիչ իբն Միսքավայիի հաղորդմամբ, արաբ պորավար Լաշքարի իբն Մարդինը ներխուժելով Վասպուրական, 937—938 թթ. հարձակվում է ալ-Չաուալան (Անձևացեաց) գավառի վրա, «որտեղ իշխում էր Աթում իբն Ջուրջինը (Ատոմ որդի Գուրգենի), որը «հայերի թագավոր իբն ալ-Դայրանիին (Դերենիկի որդի Գագիկ Արծրունու) ազգական էր»։ Ատոմը առաջարկեց Լաշքարիին վերջ տալ ասպատակություններին, սակայն մերժում ստանալով՝ մի նեղ կիրճի մեջ նրա պորթը ջարդեց։ Ըստ արաբ պատմիչի վկայության, Ատոմը հինգ հազար մարդ կոտորեց, որոնց մեջ էր նաև Լաշքարին¹⁴։ Այս պատմական վկայությունը գալիս է էլ ավելի

⁷ Հայ ժողովրդի պատմություն, հտ. III էջ 33:

⁸ Թովմա Արծրունի, էջ 246:

⁹ Յովհաննես Դրասխանակերտցի, էջ 292:

¹⁰ Անդ:

¹¹ Անդ, էջ 328: Գարեգին կաթողիկոս, նշվ. աշխ., էջ 43:

¹² Յովհաննես Դրասխանակերտցի, էջ 328—329:

¹³ Գարեգին կաթողիկոս, նշվ. աշխ., էջ 43:

¹⁴ Հայ ժողովրդի պատմություն, հտ. III, էջ 63:

ամբողջացնելու Ատոմ Անձնացի պորավարի և քաղաքական գործչի նկարագիրը:

Փաստերը վկայում են, որ Ատոմ Անձնացին աչքի է ընկել ոչ միայն քաղաքական, այլև մշակութային գործունեությամբ: Մշակութի, գրականության նկատմամբ սերն ու անցյալի հոգևոր արժեքների գուրգուրոտ պահպանումը Ատոմը ժառանգել էր իր հորից, որի հրամանով տակավին 873 թ. ասորերենից հայերեն է թարգմանվում Աթոմսենի վկայաբանությունը¹⁵: Գուրգեն և Ատոմ Անձնացիների պատվերով 870-ական թվականներին ընդօրինակվում է Կյուրեղ Երուսաղեմացու «Կոչումն ընծայութեան» երկը¹⁶: Այս մասին է վկայում Մաշտոցի անվ. Մատենադարանի № 9465 ձեռագրի համար երջանիկ պատահականությամբ պահպանակ դարձած Կյուրեղի տվյալ աշխատության ընդօրինակության մեջ առկա հետևյալ հիշատակագրությունը (էջ 2 բ, Ա պտսնակ). [Գի]րքս այս [Կիւրեղ վար]դապետին [Երուսաղեմ]ացու [գրեցաւ թուակ]անիս Հայոց [ն] առեալ (Բ պտսնակ) գրչի գրել ի մատենիս յայս սուրբ եւ տենչալի եւ Կիւրեղոսիչ բանքս. Արդ պղաջեմ վրնթերցաւդ սրդ ընթեռնուք պատգաւդ սորա Կտէր Գուրգեն Արծրունի եւ Կորդի իւր Ատոմ յիշ[եցէք]¹⁷: Գուրգեն և Ատոմ իշխանները հիշատակվում են նաև Համվին Անձնացու «Կրամանաւ» գրչագրված Եղիշեի Պատմության Անձնացյաց օրինակի լուսանցքներում. «Կտէրն Անձնացեաց Կմեծն Ատոմ իշատակի արարէք արժանի», «ԿԳուրգեն իշեցէք...»¹⁸:

Պատմիրատուի հանգամանքը, առնչությունը ձեռագրական մշակութի հետ խոսում են Ատոմ Անձնացու գրասիրության մասին: Եվ իրապես. մի շարք փաստեր ցույց են տալիս, որ նա «գործոն մասնակից է եղել ...գիտնական վարդապետների հետ իր ժամանակին հուլող աստվածաբանական-իմաստասիրական վիճելի հարցերի լուծմա-

նը»¹⁹: Պետք է կարծել, որ Ատոմը, օգտվելով իշխանական իրավասությունից, նյութական ու բարոյական օժանդակություն էր ցույց տալիս գիտնական վարդապետներին, աշխուժորեն մասնակցում նրանց բանավեճերին: Բանավեճի սկսվելուց բնականաբար ենթադրում է ծավալով փոքր մատենագրական սեռի կիրարկում: Սրանով է պայմանավորված այն, որ, ինչպես երևում է, գիտական խնդիրներ արծարծվել են ոչ թե ընդարձակածավալ աշխատություններում (որոնց մասին առայժմ լուծում են պատմական սկզբնաղբյուրները), այլ տարբեր անձանց հղած նրա թղթերում, որոնք, ցավոք, մեկ չեն հասել: Այդ մասին են վկայում, ի պատասխան Ատոմի, տարբեր անձանց կողմից նրան հասցեագրված թղթերը, որոնք գերազանցապես աստվածաբանական բնույթ են կրում: Ժամանակագրական առումով դրանցից առաջինը, Ատոմ Անձնացուն հղված, Արամ մատենագրի թուղթն է, որ ձեռագրերում հետևյալ խորագիրը, սկսվածքն ու վերջը ունի. **Թուղթ Արամայ, Կոր գրեաց պատրասխանի Ատոմայ Անձնացեաց իշխանի ի սակս պեսպես հարցմանց նորա.** «Աստուածապահ, աստուածասէր իշխանիդ իմոյ մեծագահի և աստուածատունկ իմաստիցդ գիր և հրաման եհաս առ իս, Կոր ընթերցեալ յոյժ ուրախ եղէ ԿԱստուծոյ... Եւ որ Կշուրն ի գիւնի փոխեաց, Կձեր տրտմութիւնդ յուրախութիւն փոխեսցէ ի Տէր խնդալ ձեպ ի տարեկան կենդանութեան տօնս կատարել»²⁰: Ելնելով թղթի մի արտահայտությունից՝ Գարեգին կաթողիկոսն իրավացիորեն ենթադրում է, որ այն հղվել է Ատոմ Անձնացուն՝ իր հոր մահից անմիջապես հետո, շուրջ 892—893²¹ թթ.: Այս ենթադրությունը էլ ամփոփ է հիմնավորվում թղթի վերջին «ի տարեկան կենդանութեան տօնս կատարել» բառերով. թվում է, դրանք որոշակի ակնարկ են պարունակում Ատոմի հոր մահվան տարեկիցը նշելու մասին:

Մաշտոցի անվ. Մատենադարանի 981 թ. ընդօրինակված № 2679 (թ. 311բ—312բ) թղթա հնագույն ձեռագիրը «**Լուծումն Արտապրդայ Մախպուտեաց տեառն, Կոր բացայտեաց սուրբ պատուիրանօք ի հրա-**

¹⁵ Գ. Ջաբրահայեան, Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց (դար Դ-ԺԳ), Վենետիկ, 1889, էջ 719: Գարեգին կաթողիկոս, նշվ. աշխ., էջ 42: Նույնի՝ Յիշատակարանք ձեռագրաց, հտ. Ա, Անթիլիաս, 1951, էջ 73: Ս. Քոլանջյան, Նորահայտ պատմիկներ Կյուրեղ Երուսաղեմացու Թ դարի մի գլուխգործից, «Բանբեր Մատենադարանի», № 5, 1960, էջ 207:

¹⁶ Ս. Քոլանջյան, նշվ. աշխ., էջ 208:

¹⁷ Գարեգին կաթողիկոս, Իններորդ դարի ձեռագրական մի հատակոտոր, էջ 41, 52: Ս. Քոլանջյան, նշվ. աշխ., էջ 224—225:

¹⁸ Եղիշեի Պատմություն Վարդանանց, ըստ Անձնացեաց օրինակի (հրատ. Խ. Գալֆայեան) Թեոդոսիա, 1861, էջ դ—ն: Ս. Քոլանջյան, նշվ. աշխ., էջ 209:

¹⁹ Ս. Քոլանջյան, նշվ. աշխ., էջ 209:

²⁰ Մաշտոցի անվան Մատենադարան (ՄՄ) ձեռ. № 3710, թ. 317ա—325ա, 497, թ. 407ա—415բ, 625, թ. 84բ—86ա: Միաբան, Հայկական, Թ, «Արարատ», 1894, էջ 128, նույնի վերահրատարակությունը՝ Գալուստ Տեր-Մկրտչյան, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Գիրք Ա, Երևան, 1979, էջ 137: Հ. Ս. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն, հտ. Բ, Երևան, 1976, էջ 724—725:

²¹ Գարեգին կաթողիկոս, նշվ. աշխ., էջ 44:

մասն է տեղան Ատոմայ Անձեւացեաց իշխանի» խորագրով և «հրաման թոյն» աստուածասիրութեանդ, ով բարեփառ տէր, եհաս վասն պիարցմունսն, պոր Տաճատայ մակագրեալ էին իւրեանց նամական...» սկսված թով պահպանել է Արտավազդ Մազապունու (Թ—Ժ դդ.) աշխատությունը, որ ոչ այլ բան է, քան Տաճատ վարդապետի առաջադրած 10 հարցումների պատասխանը՝ գրված Ատոմ Անձեւացու հրամանով²²։ Ելնելով «Արտավազդայ Մազապունեաց տեառն» «Լուծումը» հեղինակելու փաստից՝ կարելի է մտածել, որ Ատոմ Անձեւացին, բացի ուսումնական վարդապետներից, գիտական բանավեճերի մեջ էր ներգրավում նաև աշխարհական դասի ներկայացուցիչների։ Ատոմի գլխավորած գիտական շրջանակի անդամներից պետք է լինեն նաև հիշյալ ձեռագրում առկա Հարցուպատասխանի հեղինակներ Թովման և Տաճատը։ Վերջինս, անտարակուս, վերը հիշատակված Տաճատն է, որն այստեղ, ի տարբերություն նախորդ դեպքի, հանդես է գալիս ոչ միայն հարցադրողի, այլև պատասխանողի դերով²³։ Հիշյալ Թովմայի անվանը հանդիպում ենք դարձյալ այս նույն ձեռագրում, որպես հեղինակ հետևյալ միավորի։ «Գրեցալ թուղթս այս առ Ատոմ Անձեւացեաց իշխան, պոր կալեալ առաջի Թովմայի սրբազան քահանայի եւ ուղղափառ վարդապետի, հարկաւորեալ գրէ պատասխանիս»։ Ելնելով թղթի այս խորագրից և վերջընթեր «Կատարեցալ թուղթ Թովմայի առ տէր Ատոմ Անձեւացեաց իշխան, հարցմանց Տաճատայ պատասխանիք» բառերից²⁴ Ս. Քոլանջյանը նշում է, որ այստեղ նույնպես Ատոմ Անձեւացու մասին է խոսքը։ Ըստ այդ գրության, Տաճատի պատասխաններն ու հարցերը դարձյալ հասել էին Ատոմ իշխանին, և նա էլ հրամայել էր Թովմային, որ գրի մի նոր պատասխան²⁵։

²² Հ. Անասյան, նշվ. աշխ., էջ 916—917։ Այստեղ հիշատակված Տաճատը և Ատոմի համանուն եղբայրը, ամենայն հավանականությամբ, տարբեր անձեր են։ Ս. Քոլանջյան, նշվ. աշխ., էջ 211—212։

²³ Ս. Քոլանջյան, նշվ. աշխ., էջ 210։ Հետաքրքրականն այն է, որ Արտավազդ Մազապունու և Տաճատ վարդապետի հիշյալ թղթերում օգտագործվել է Կյուրեղ Երուսաղեմացու «Կոչումն ընծայութեան» աշխատությունը։ «Շատ հավանական է, որ Ատոմ Անձեւացին իր հովանավորած գիտական շրջանակի տրամադրության տակ էր դրել ոչ այլ ինչ, եթե ոչ իր սեփականությունը եղող Կյուրեղի գրչագիրը, անդ, էջ 212։

²⁴ ՄՄ, ձեռ. № 2679, ք. 314ա—317բ։ Ս. Քոլանջյան, նշվ. աշխ., էջ 210—211։

²⁵ Ս. Քոլանջյան, նշվ. աշխ., էջ 210։

Բանասիրության մեջ կարծիք է հայտնվել այն մասին, որ Ատոմագիր անունը կրող վկայաբանական և վարքագրական ժողովածուն, որ հայտնի է Տոնացոյց, Տոնացուցակ, Տոնանամակ ու Հռոմադիր (Հռոմադիր) անուններով, կապվել կամ վերակարգավորել է Ատոմ Անձեւացին²⁶։ Սակայն, իրականում Ատոմագիր կամ Ատոմադիր անվանումը, ինչպես նկատում է Հ. Անասյանը, «պիտի առաջացած լինի Ատոմյանց վանքից», ուր ըստ Ատոմի 897 թ. «պայծառանայր առաքինութեամբ հայրն Գագիկ՝ առաջնորդ՝ ուխտին սուրբ Ատոմայ, որ իշատակ մարտիրոսացն միայրեալ ի գիր, որ Ատոմայ գիր անուանեալ ասի»²⁷։ Ժամանակագրություններից մեկը հետևյալ բառերով է հաստատում Ատոմի հաղորդումը. «Թագաւորէ Սմբատ ամս ԻԴ, ի սորա աւուրս էր Գագիկ վարդապետ, պիշատակս մարտիրոսացն հաւաքեաց ի գիրք մի»²⁸։ Համաձայն Մխիթար Այրիվանեցու Պատմության, 1001 թ. «սուրբ հայրն Ատոմ Վարագեցի պահմադիրն կարգաւորեալ»²⁹։ Հաղորդումը երկրորդում է մատենագիտական մի անանուն ցուցակով, ուր արձանագրված է. «ԿՏոնացուցն [արարեալ է] Վարագայ հայրն Ատոմ»³⁰։

Այսպիսով, փաստերի համադրումը ցույց է տալիս, որ Ատոմագիր ժողովածուն կապվել է ոչ թե Ատոմ Անձեւացին, այլ Ատոմյանց վանքի վանահայր Գագիկ վարդապետը 897 թ.։ Ավելի ուշ՝ 1001 թ. այն վերակարգավորել է Ատոմ Վարագեցին, որ, անշուշտ, տարբեր է Ատոմ Անձեւացուց։

* *

Ձեռագիր մատյանները մեզ են հասցրել Մաշտոցի անվան Մատենադարանի երեք՝ № № 1522 (թ. 518ա—521բ), 1523 (թ. 71ա—3ա) և 993 (թ. 69ա—70բ) ձեռագիր ձառնորդներով առաջմ հայտնի Ատոմ Անձեւացու միակ երկը։ Այն «Երանելոյն տեառն Ատոմայ Անձեւացեաց եպիսկոպոսի

²⁶ Գ. Չարբեանեան, Հայկական իրի դպրութեան պատմութիւն, Վենետիկ, 1897, էջ 569։ Մ. արք. Օրմանեան, Ազգապատում, հտ. Ա, Կ. Պոլիս, 1912, էջ 981—982։

²⁷ «Ստեփանոսի Տաթևեցոյ Ատոմական Պատմութիւն Տիեզերական» (հրատ. Սո. Մալխասյանցի), Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 160։ Հ. Անասյան, նշվ. աշխ., հտ. Բ, էջ 709։

²⁸ Տե՛ս Գագիկի կաթողիկոս, նշվ. աշխ., էջ 45։

²⁹ «Մխիթարայ Այրիվանեցոյ Պատմութիւն Հայոց» (հրատ. Մկ. Էմինի), Մոսկվա, 1880, էջ 57։ Հ. Անասյան, նշվ. աշխ., հտ. Բ, էջ 709։

³⁰ Տե՛ս Հ. Անասյան, նշվ. աշխ., հտ. Բ, էջ 709։

ապացնայ ներբողեսն ի սուրբ Կարապետն Յովհաննէս» խորագիրն ունի: Անդրադառնալով Ատոմ Անձնացու այս երկին՝ Գարեգին կաթողիկոսը գրում է. «Եթե նույն են եպիսկոպոս և իշխան Ատոմ Անձնացիները, նշանակում է մեր Ատոմը իր կյանքի վերջին տարիները եկեղեցական կոչումն է ընդունել և ապա եպիսկոպոս ձեռնադրվել, հավանորեն նախորդը հանդիսանալով խոսքով Անձնացու»³¹: Քանի որ Ատոմն, իբրև Անձնացաց իշխան, վերջին անգամ հիշատակվում է 937—938 թթ., կնշանակի նա հոգեվոր կոչում էր ընդունել այդ թվականներին տեղի ունեցած մեզ արդեն հայտնի դեպքերից հետո: Նաև հայտնի է, որ խոսքով Անձնացին 950 թ. արդեն եպիսկոպոս էր: Այս հաջվով նրա ենթադրվող նախորդի՝ Ատոմ Անձնացու խնդրո առարկա ներբողը գրվել է 938-ից հետո և 950-ից առաջ, ամենայն հավանականությամբ, 940-ական թվականներին:

Ատոմ Անձնացու Ներբողն աչքի է ընկնում աստվածաբանական, իմաստասիրական խորքով: Հովհաննէս Մկրտչի անձը և գործունեությունը՝ հատկորոշող տարփողական գնահատումների մեջ նկատվում է հեղինակի սերը աստվածաբանական մտակառուցման, բնագանցական իրականությունների վերաբերման նկատմամբ: Ելնելով Հովհաննէս Մկրտչին ավանդաբար տրված բնորոշումներից՝ Ատոմը աստվածաբանական դասդասման է ենթարկում դրանք: Ներբողում Հովհաննէս Մկրտչը հատկորոշվում է, որպես քահանայական շնորհի կրողը: «Յարանունաբար ունակութեամբ», այսինքն՝ էպպես նրա մեջ բնակվող այդ շնորհը Հովհաննէսը «ճշմարտեաց երկակի մակացութեամբ», իբրև «մարգարե եւ քահանայ, յառաքելս եւ ձայն աւետարանական»: Այս ընդհանրական բնութագրությանը հետևում է Հովհաննէսի ոգեղեն նկարագրի պատկերումը: Մարգարենների, առաքյալների, վարդապետների և կուսանաց դասի գերծամանակյա առաջնորդն է նա, որովհետև առաքյալների համար նա շնորհատու և առաքյալ է, մարգարենների համար՝ մարգարե և առաքյալ, վարդապետների համար՝ ուսուցիչ և ախարկու, կույսերի համար՝ կուսության նախօրինակ և մայր

«պաաստութեան»: Ուշագրավն այստեղ Հովհաննէսի՝ առաքյալների համար շնորհատու և առաքյալ, իսկ մարգարենների համար մարգարե և առաքյալ որակվելու հանգամանքն է: Նախ սա նշանակում է, որ նա Քրիստոսով սկսվող նոր, վերապատմական իրողության՝ Շնորհքի կարապետն ու մատակարարն է: Ըստ քահանայական օրինի մկրտեղով Քրիստոսին, և այսու հաղորդակցվելով «շնորհատու Հոգւոյն»³² Հովհաննէսը կոչ է անում «ընդունել մկրտութիւն ապաշխարութեան իբրև պատրաստութիւն ի և ի յայտնութեան շնորհաց Քրիստոսի»³³: Այսպիսով, Հովհաննէս Մկրտիչը դառնում է դեպի այդ բնագանցական պարզեն (Շնորհք) առաջնորդող ճանապարհացույց լուսարձակ՝ լինելով քրիստոսական շնորհի ազդարարը: Աստվածաբանական այս պահի վրա է հիմնված Հովհաննէսին տրված «շնորհատու» որակումը:

Հովհաննէս Մկրտչին ընծայված երկրորդ որակումը (մարգարե և առաքյալ) անդրադարձն է ավետարանական հետևյալ դրվագների. Մատթ. ԺԱ 10, 14, ԺԵ 11—12, Մարկ. Թ 10—12, Լուկ. Ա 17, որոնցում Հովհաննէսը նույնացվելով Եղիա մարգարեին, խորհրդական իրականացումն է, հրեաների կողմից վաղուց սպասված, (Մարկ. Թ 11) Եղիայի մարգարեական դերի, որովհետև նա գործում է «հոգւով պօրութեամբ Եղիայի» (Լուկ. Ա 17): Լինելով «ի ծնէ քահանայ և խստամբեր նազովրեցի ըստ երևութի և ըստ եղանակի վարուցն, եղաւ իբրև երկրորդ Եղիա»³⁴: Հովհաննէս Մկրտչի գործունեու-

³² «Երանելոյն Թէոդորոսի Միայնակեցի՝ գովեստի սուրբն Աստուածածինն եւ ի միշտ կոյսն Մարիամ», տե՛ս «Յովհաննու Իմաստասիրի Աւանցոյ մատենագրութիւնը», Վենետիկ, 1833, էջ 178:

³³ Տե՛ս «Բառարան Սուրբ Գրոց», Կ. Պոլիս, 1881, էջ 390, նաև The Interpreters Dictionary of the Bible, Supplementary volume, Abingdon, 1976, p. 487—488.

³⁴ «Բառարան Սուրբ Գրոց», էջ 390: Այս կապակցությամբ քահեկան է Ստեփանոս Սյունեցու (Ը դ.) Ավետարանների մեկնության հետևյալ հատվածը, որ ժխտումը լինելով հավանաբար այդ շրջանում կենցաղավարող հոգեփոխական ըմբռնումների, Եղիա մարգարե—Հովհաննէս Մկրտչի չլուգահեռի աստվածաբանական վաղագույն բացատրություններից մեկն է հայ մատենագրության մեջ: «Եղիաս վերացեալ,—գրում է Սյունեցին,—Յովհաննէս՝ յառաջընթաց Տեան շնորհիւ և պօրութեամբ Եղիայի, այսինքն՝ նույնպէս Հոգիով Սրբով և ոչ հոգւովն Եղիայի, զի մի կարծիցես եթէ փոփոխումն է հոգիոց մարդկան ի միմեանց մարմինս, որպէս ոմանք ցնորեցան ասեմք». «Ստեփանոսի հայոց Իմաստասիրի և Սիւնեաց եպիսկոպոսի կարճառատ մեկնութիւն չորից ամե-

³¹ Գարեգին կաթողիկոս, նշվ. աշխ., էջ 45: Մենք եւս, հետևելով Գ. Հովսեփյանին, ինչպես նաև՝ Հ. Թորոյանին («Բազմավեպ», 1899, էջ 67) ու Ս. Քոլանջյանին (նշվ. աշխ., էջ 211) հակված ենք նրանց նույն անձը համարելու: Սրան հակառակ, Հ. Աճառյանը նրանց հիշատակում է իբրև տարբեր անձեր. Հայոց անձնանունների բառարան, հտ. Ա, Երևան, 1942, էջ 255:

թյան եղիական շեշտը նկատի առնելով աստվածաբանական գրականության մեջ նա համարվում է «մեծագույն մարգարե, վասն պի եղած էր հրեշտակ Աստուծոյ, աշխնքն կարապետն Մեսիայի եւ փրկութեան աւետատու մարգարէն»³⁵: Հովհաննես Մկրտիչը ոչ միայն մեծագույն մարգարէն է, այլ՝ մեծագույն առաքյալը, «պի նա է, վասն որոյ գրեալն է. Ահա ես առաքեցից փրեշտակ իմ առաջի երեսաց քոց, որ պատրաստեսցէ զճանապարհս քո առաջի քոյ»: (Մատթ. ԺԱ 10): Ուրեմն նա ի վերուստ ուղարկված էր մասնատնային առաքելությամբ՝ պատրաստելու համար Փրկչի ճանապարհը՝ դառնալով գլուխն առաքելոց: Այսպիսով Հովհաննեսի անձի մեջ գերբնական ճանապարհով համատեղվում են մարգարեական և առաքելական շնորհները:

Ատոմ Անձևացու Ներբողը գեղարվեստական խոսքի մի խակական նմուշ է: Ի տարբերություն Վարքագրական և դամբարանական ներբողի, այն պատկանում է գովառարական ներբող (գովեստ, ճառ, դրվատ, գովասանություն, երգաբանություն, ներբողական ճառ) տարատեսակին³⁶: Անձևացու Ներբողը հեղինակին ներկայացնում է իբրև բանարվեստի նրբություններին, ներբողի այդ տարատեսակին հատուկ օրինաչափություններին քաջատեղյակ մի մատենագիր: Այդ է հաստատում Ներբողի գրականագիտական հարևանցի քննությունն իսկ: Ներբողագրության կարևորագույն սկզբունքներից է արժեքների համեմատությունն ու հակադրումը: Դրանք կատարվում են՝ «ներբողված անձին համեմատելով նշանավոր, հայտնի անձերի հետ՝ ընդգծելու համար նրա առավելությունը»³⁷: Ներբողագրման այդ սկզբունքն իրականացվում է «Եւ ի վերայ այսոցիկ ղնել զբարդատություն (ընդգծումը Ա. Ղալիսյանին է—Հ. Բ.) յարդրութեամբ ներբողեցելունս զմեծագույնս ընդունել»³⁸ հրահանգի կիրարկմամբ: Համեմատության

նմուշ կարելի է համարել Եղիա մարգարե—Հովհաննես Մկրտիչ ավանդական բաղդատումը: Եթե Եղիան սուկ օրինակը կամ նմանությունն էր մարգարեական արժանիքի, ապա Հովհաննեսը՝ «նույն ոչ ինչ գտանելով տրայս, այլ՝ առաւելելով. պի նա՝ յաւրիմակին, իսկ սա՝ յաւրիմակին եւ ճշմարտութեան»: Դա նշանակում է, որ Հովհաննեսն, ի տարբերություն Եղիայի, ոչ միայն մարգարեական օրենքի («աւրիմակ»), այլև, այդ օրենքի լրումը հանդիսացող մարգարեական և առաքելական շնորհի («ճշմարտութեան») կրողն է:

Եթե համեմատությունն իրականացվում է Հին և Նոր Կտակարանների նշանավոր դեմքերի արժեքաբանական բաղդատմամբ, ապա հակադրությունը՝ հեթանոսական անցյալի և ավետարանական արժեքների բեռնացմամբ: Այսօրինակ բեռնացման առավել հատկանշական նմուշ է Օրփեոս—Հովհաննես Մկրտիչ հակադրությունը, ուր դրսևորվում է Ատոմ Անձևացու իրազեկությունը անտիկ առասպելների մասին³⁹: Բնութագրելով Հովհաննեսին, որպես «քնար... բարոյական՝ Աստուծոյ Հաւր, քնար՝ քրիստոսական»՝ Ատոմը նրան համեմատում է, ծագումով թրակիացի, նախադասության շրջանի առասպելական բանաստեղծ Օրփեոսի հետ: Ըստ առասպելի, նրա քնարի ախորժալուր հնչյունները վայրի գազաններին ստիպում էին դուրս գալու իրենց որջերից և, երաժշտությամբ իմայված, հետևելու բանաստեղծին: Օրփեոսի անվան հետ է կապվում Օրփիզմի կրոնափիլիսոփայական համակարգը, որ առաջացել է մ.թ.ա. 2 դ. ապոլոնյան և դիոնիսյան գաղափարների հիման վրա: Նա հիմնականագույն էր բաքտայան գիմնարությունների (օրգիաների) և կրոնական ծեսերի⁴⁰: «Անապատում հնչող Զայնը՝ հակադրելու համար հեթանոսական այդ ծեսերին և գիմնարություն ուղեկցող երաժշտությանը՝ հեղինակը գտնում է, որ Հովհաննես Մկրտչի քնարը առավել նախընտրելի

տարանջացն Քրիստոսի Աստուծոյ». ՄՄ, ձեռ. № 5551, թ. 292բ. տես Եզնիկ քին, Պետրոսյան, Երկու խոսք Սարգիս վրդ. Կունդի «Մեկնություն Ղուկասու» աշխատության մասին, «Էջմիածին», 1982, Ը—Թ, էջ 47:

³⁵ Վահան վրդ. Տեղ-Միասեան, Աշխարհաբար Աւետարան և մեկնություն, ըստ վարդապետության Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ, Կ. Պոլիս, 1894, էջ 69:

³⁶ Հմմտ. Արշալույս Ղալիսյան, Ներբողը հայ հին գրականության մեջ—Հայ միջնադարյան գրականության ժանրեր (հոդվածների ժողովածու), Երևան, 1984, էջ 138:

³⁷ Անդ. էջ 143:

³⁸ Անդ:

³⁹ Անտիկ մշակույթի մասին Ատոմի իրազեկության մասին է խոսում նաև հետևյալ դրվագը: Հոգևոր պատերազմում նմանվելով անպարտելի ըմբռամարտիկի՝ Հովհաննեսը, սակայն վեր է հեթանոս ըմբռններին մատուցված ունայնաբան դրվատանքից, «պի թէ կենցաղափրաց արտաքնոց ըստ դարուց ժամանակի,—գրում է հեղինակը,—պի վեպս ոգելն ըմբռամարտացն մրցութիւնս՝ հանդերձ գովեստիւ ճախրեալ ի բանս ունայնս, ապա որչափ զմեծս վայս եւ փոռակելիս ունել ի լեզուս հաւապալ...»:

⁴⁰ Sht'a Энциклопедический словарь, изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефронь, т. XXII, С. Петербург, 1897. с. 219, Мифт народов мира, т. 2, М., 1982, с. 262—263.

ու բարեհունչ է, որովհետև «այս ոչ ըստ Որփեա դիւաբախ կատաղութեան անդանաւոր մոլեկոցն, այլ՝ ի բիրաւոր բանակս սրբոց հնչէ»:

Ինչպէս տեսանք, Ատոմ Անձնացին քաջատեղյակ է ներքողական բանարկեստի սկզբունքներին: Այդ մասին է վկայում Ներքողն ինքը: Ներքողագրության հնափանդ կանոնի կիրարկման առավել բնութագրական նմուշ է այն հատվածը, ուր Հովհաննէս Մկրտիչը նմանեցվում է սրբության լուրդով օծված ըմբռնարարի, որ կոչված էր «նահատակացն պետը» դառնալ. «...Փորձ ըմբռնարարին ամենակատար հրահանգիք անձաւորեալ ի յեւլ սրբութեան, մշտնջենսխոնջ պահոց գոտէպինդ պարտութեամբ նահատակացն պետ»: Քաղվածքը արձագանքն է Պիտոյից գրքի հետևյալ հատվածի. «Քան-պի երբեմն սա (ձիթենին—Հ. Բ.) իւրով շահաւետագոյն բերովք ի մէջ ըմբռնական մրցմանցն մատչելով ի մարպումն, առաւելագոյնս քան պէնաւ նահատակաց խումբս, ոյք կարօտեալ օգնականութեան մեքենայից և հնարաւոր գործեանց, և առանց նոցա վրիպանացն նեթ ունի կրել նշանակա»⁴¹:

Ներքողը շահեկան է նաև հայոց լեզվի պատմության ուսումնասիրման համար: Այն հարուստ է նորակալմ բառերով ու բարդություններով, որոնք լավագոյնս ներկայացնում են Ատոմ Անձնացի—բառաշինարարին: Նոր Հայկապան բառգրքի (ՆԲՀ) սկզբնաղբյուրների ցանկում այս երկը չի հիշատակվում: Ստորև տալիս ենք շարքն այն բառերի, որոնք բացակայում են այդ մեծարժեք բառարանում: Ելնելով բնագրում նրանց գործածությունից և բարդությունների բաղադրիչների հայտնի նշանակությունից՝ տրվում է այդ բառերի մոտավոր իմաստային բացատրությունը.

Ակումբեալ—ՆԲՀ-ում (Ա, 27) «ակումբ», առեալ» ձևերով. այստեղ նշանակում է՝ բոլորած, շրջան կալմած, խմբված, հավաքված:

Ալեծալալն—«Ալիք» և «ծավալվել» բառերի արմատների կցումով:

Աշխարհափակ—Աշխարհի համար փակ (դռները դրախտի):

Բալաբորբ—ՆԲՀ-ում (Ա, 507) «լորդաբորբ», «խաւարաբորբ» ձևերով. նշանակում է՝ հրախառն մեզ, կրակե մշուշ:

⁴¹ Տե՛ս «Մովսէսի Խորենացոյ մատենագրութիւն», Վնեստիկ, 1865, էջ 424—425:

Բարձրավանկ—«բարձր» և «վանկ» բառերի կցումով. նշանակում է՝ բարձրաձայն (տե՛ս ՆԲՀ, Բ, 782):

Գիճասատ—«գիճանալ» (ՆԲՀ, Ա, 555) և «սաստել» բառերի արմատների կցումով. այստեղ նշանակում է՝ անառակությունը սաստող:

Գինէճաշ—«գինի» և «ճաշ» բաղադրիչների կցումով:

Լուսաթոր—«Լույս» և «թոր» («ծոր», «սոր» ՆԲՀ, Ա, 819) բառերի կցումով. նշանակում է՝ լուսածոր:

Ծածկոցաբար—ծածուկ, գաղտնորեն, այստեղ՝ ալլաբանությամբ:

Կենաբուլծ—«կենաք» և «բուծանել» («սնուցանել, դարմանել, տածել պարարել և բուծել ամենայն վնասուց». ՆԲՀ, Ա, 511) բառերի արմատների կցումով. այստեղ՝ կենսատու, կենսապարար:

Հրահանգանոց—ոստումնարան, կրթարան, վարժարան, դպրոց (հմտ. ՆԲՀ, Բ, 131):

Հրաշիջան—«հուր» և «շիջանել» բառերի արմատների կցումով. նշանակում է՝ հուրը մարող:

Հրդեհեղանդն—բորթոքուն. կրակով թեժացած:

Մարտապահեստ—պենքերը պահպանող:

Մշտնջենսխոնջ—մշտնջենսպես հոգնած, պարտաւած:

Նախահորդութիւն—«նախ» և «հորդութիւն» («բանալ, դիւրել և պատրաստել զձանապարհս». ՆԲՀ, Բ, 124) բաղադրիչների կցումով. նշանակում է՝ նախապես ձանապարհ բացել, պատրաստել:

Ներհաղորդիւն—ներհալկություն, հալկաղորդություն:

Պղնձածին—պղնձաբեր, պղինձ պարունակող («Պաղեստին գաւառ»):

Պողպատոյց—պտուղները (որումից) պատող, պտող, բաժանող:

Տիքամտան—Տիրոջը (Քրիստոսին) պատկանող կամ վերաբերող (քահանայական գործունեության «վիճակ» կամ տարածք):

Տրամակալք—«Տրամախոհ»-ի համարժեքն է («հանձարեղ, իմաստուն, խոհական, խոհեմ, զգօն, ուշիմ». ՆԲՀ, Բ, 896). այստեղ նկատի ունի առաքյալներին:

Յաւղածակ—«ցաւղ (ուն)» և «ծասկել» («ծամել... ուտել, որոճել». ՆԲՀ, Ա, 1012) բաղադրիչների կցումով. նշանակում է՝ ցողունը ծամող, ուտող, որոճող:

Աւձաւորել—օծել:

ՀԱՅՐ ՄԻՇԵԼ ԲԵՆԵԼ

(Աստվածաբանության դասախոս)

ԻՆՉՊԵՍ ԿԱՐԴԱԼ ԱՎԵՏԱՐԱՆԸ*

ՍՈՒՐԲ ՄԱՐԿՈՍ

79. ԿԱՆԽԱՍԱՑՈՒԹՅՈՒՆ ՏԱԺԱՐԻ
ԿՈՐԾԱՆՄԱՆ ՄԱՍԻՆ
(Մարկ. ԺԳ. 1—2)

- ԺԳ. 1 Երբ նա տաճարից դուրս էր գալիս, իր աշակերտներից մեկը նրան ասաց. «Վարդապետ, տե՛ս ինչպիսի՜ քարեր են սրանք, և ինչպիսի՜ շինվածք»:
- 2 Հիսուս պատասխան տվեց նրան և ասաց. «Տեսնո՞ւմ ես այդ բոլոր շինությունները. ճշմարիտ են ասում ձեզ. այդտեղ քար քարի վրա չպիտի թողնելի, որ չքանդվի»:

Մարկոսի ավետարանը մոտենում է իր ավարտին: Հիսուս դուրս է գալիս տաճարից վերջին անգամ լինելով: Նա այլևս չի մտնելու այնտեղ: Օգտվելով իր աշակերտներից մեկի տված հարցից՝ նա որոշակիորեն հայտնում է, որ այն շենքը, որից քիչ առաջ դուրս եկավ, դատապարտված է կործանման, թեև այն կառուցման ընթացքի մեջ էր դեռ և արդեն իսկ՝ վեհաշուք:

Հրեաները իրավամբ կարող էին հպարտանալ Երուսաղեմի տաճարով: Ունենալով պատմական երկար անցյալ և կառուցված լինելով գմայելի դիրք ունեցող մի բաց հարթավայրում, երկրի ու երկնքի միջև, այն հանդիսանում էր հնադարյան ճարտարապետության գոհարներից մեկը:

Հիսուսի տեսած տաճարը, ըստ ժամա-

նակի, երրորդն էր: Առաջինը կառուցվել էր Սողոմոնի օրով, սկսած 970 թվականից նախքան Քրիստոս, և կործանվել 587 թվականին, բաբելոնացիների կողմից Երուսաղեմի գրավման ժամանակ: Երկրորդը, որն ավելի համեստ էր, սկսել էր կառուցվել Քրիստոսից առաջ 520 թվականին, երբ հրեաներն արդեն վերադարձել էին աքսորից: Իսկ Քրիստոսից առաջ 20-ական թվականներին Մեծն Հերովդեսը ձեռնամուխ էր եղել մի երրորդ տաճարի շինությանը, որը շատ ավելի շքեղ էր, քան նախորդ երկուսը. այն ավարտվեց 64 թվականին, Հիսուսի մահից ավելի քան երեսուն տարի հետո, իսկ վեց տարի անց՝ 70 թվականին, կործանվեց: Հարթավայրում դեռևս երևում են հիմքի քարաշարքերը, որոնց վրա բարձրանում էր այդ տաճարը և իջխում Կեդրոնի հովտի և հին Երուսաղեմի վրա:

Հիսուսի, ինչպես և նրանից առաջ մարգարեների աչքին, տաճարի շքեղությունը և նրանում տեղի ունեցող արարողությունների գեղեցկությունը երբեք չեն կարող հատուցել այն մարդկանց մեղքերը, որոնք զբաղեցնում են այն: Տաճարը մի դատարկ գոհարատուսի է լինելու: Ավելին. դա այն վայրն է, ուր օրը ցերեկով երևում է կրոնական ղեկավարների անհավատարմությունը: Այն արժանի չէ գոյություն ունենալու:

Աշակերտներն արդեն տեսել էին Հիսուսի հակազդեցությունը այն բանի դեմ, ինչ տեղի էր ունենում այնտեղ (Մարկ. ԺԱ. 15—19): Այժմ անանուն մի աշակերտ նրա բերանից իմանում է, որ տաճարի պատերը դատապարտված են կործանման: Եվ պա-

* Ծարուհակված «Էջմիածին» ամսագրի 1986 թվականի № 6 Բ—ԺԲ-ից և 1987 թվականի № Ա-ից:

տերի հետ ավերման է ենթարկվելու մի քան, որ շատ ավելին է, քան շենքը:

80. ՎԵՐԱՀԱՍ ԱՂԵՏՆԵՐ (Մարկ. ԺԳ 3—8)

- ԺԳ 3 Եվ մինչև նստած էր նա Զիթենյաց լեռան վրա, տաճարի դիմաց, Պետրոսն ու Հակոբոսը և Հովհաննեսն ու Անդրեասը, առանձին, հարցրին նրան.
- 4 «Ասա՛ մեզ, ե՞րբ պիտի լինի այդ, և ի՞նչ կլինի նշանը, երբ կատարվելու լինի այդ բոլորը»:
- 5 Հիսուս պատասխանեց և ասաց նրանց. «Զգո՛ւյշ կացեք, ոչ որ չխաբի ձեզ.
- 6 որովհետև շատեր պիտի գան իմ առնուով և պիտի ասեն՝ ե՛ս եմ Քրիստոսը, և շատերին պիտի մոլորեցնեն:
- 7 Սակայն երբ լսեք պատերազմների ձայներ կամ պատերազմների լուրեր, տագնապահար չլինեք, որովհետև այդ պե՛տք է լինի, բայց դեռ վախճանը չէ:
- 8 Ազգ ազգի դեմ պիտի ելնի և թագավորություն՝ թագավորության դեմ, և տեղ-տեղ երկրաշարժներ պիտի լինեն, սով և սրածություններ ու խոռվություններ. բայց այդ բոլորը սկիզբն է երկանց»:

Պետրոսը, Հակոբոսը, Հովհաննեսը և Անդրեասը՝ առաջին չորս կանչվածները (Մարկ. Ա 16—20), մտածմունքի մեջ են ընկել տաճարի կործանման մասին Հիսուսի կանխատեսության պատճառով: Նրանք ցանկանում են ավելին իմանալ: Օգտվելով նրա հետ մտերմիկ մի պահի ընձեռած հնարավորությունից, մինչև նա նստել էր Զիթենյաց լեռան գաղիթափերից մեկի վրա, և տաճարի շինություններն էլ հիասթափվել մի տեսարան էին պարզում հինգ մարդկանց աչքերի առաջ, նրանք հրավիրում են նրան խոսելու գալիք այդ աղետի մասին, ճշտելու դրա ժամանակը և նախանշանները:

Այն ժամանակ Հիսուս իր չորս աշակերտների համար սկսում է արտասանել մի կարևոր ճառ, որ Մարկոսի ավետարանի ամենաերկար ճառն է: Այն խոսքերը, որ նա արտասանում է, երկդիմի են: Տաճարի կործանումն այնտեղ նկարագրված է աշխարհի վախճանը ազդարարող մեծ աղետների նկարագրությանը համապատասխան բառերով, որովհետև տաճարի վախճանը, հիրավի, մի աշխարհի վախճանն է: Օգտագործված լեզուն փոխ է առնված «հայտնությունական գրականություն» անունով ծանոթ այդ ժամանակաշրջանի հրեական գրվածքներից. գրքեր, որոնք ավելի հաճախ

հանդես են գալիս իբրև մի երազատեսի հայտնությունները, և որոնց նպատակն է գորացնել հավատացյալների հավատը խոռվությունների ու հալածանքների մթնոլորտում: Դրանցից երկուսը մտել են Աստվածաշնչի մեջ. դրանք են՝ Դանիելի գիրքը Հին Կտակարանում և Սուրբ Հովհաննեսի Հայտնությունը Նոր Կտակարանում:

Իր չորս աշակերտներին ուղղված Հիսուսի քարոզից առանձնանում են մի քանի ցայտուն գծեր: Դրանք հատուկ են նեղության և բռնության բոլոր ժամանակաշրջաններին, լինի դա Երուսաղեմի տաճարի կործանման, Հռոմի Եկեղեցու կրած հալածանքների ժամանակաշրջանը կամ համաշխարհային պատմության մյուս բոլոր տագնապալի շրջանները:

— Տպավորիչ իրադարձություններ՝ պատերազմներ, երկրաշարժներ, սով, նախապատրաստում են ճգնաժամը (համար 7—8):

— Աղմկարար քարոզիչներ օգտվում են դրանցից՝ իրենք իրենց ցույց տալու և մըտքեր պոտորելու համար (համար 6):

— Սակայն աշակերտը հրավիրվում է պահելու իր զգոնությունը և չկորցնելու իր վստահությունը. «Զգո՛ւյշ կացեք, ոչ որ չխաբի ձեզ» (համար 5), «Տագնապահար չլինեք» (համար 7) խոսքերը Հիսուսի տիրական հրահանգներն են, որոնք կրկնվում են նրա ճառի ամբողջ ընթացքում:

Հաստատապես Երուսաղեմի տաճարը դատապարտված է կործանման, և խախտտ է աշխարհի հավասարակշռությունը: Նոր ծնունդներն ու նոր զարգացումները միշտ անցնում են մահվան որոշ ձևից (համար 8): Բայց կյանքը, որ ոչ մի աղետ չպիտի կարողանա խլել մեզանից, ավելի զորավոր է, քան տաճարը և ինքը՝ աշխարհը:

81. ՀԱԼԱԾԱՆՔՆԵՐ (Մարկ. ԺԳ 9—13)

- ԺԳ 9 «Եվ դեռ ձեզ էլ պիտի մատենեն առյուծների, և ժողովարանների մեջ պիտի տանջվեք. և ինձ համար կուսակալների ու թագավորների առաջ պիտի կանգնեք՝ ի վկայություն նրանց և բոլոր հեթանոսների:
- 10 Բայց նախ պետք է որ Ավետարանը քարոզվի:
- 11 Եվ երբ ձեզ տանեն հանձնելու, առաջուց հոգ մի՛ արեք և մի՛ մտածեք, թե ինչ պիտի խոսեք, այլ ինչ որ ձեզ տրվի այդ նույն ժամին, այն խոսեցեք, որովհետև դո՛ւք չէ, որ պիտի խոսեք, այլ՝ Սուրբ Հոգին:
- 12 Եղբայրն իր եղբորը մահվան պիտի մատնի, և հայրը՝ որդուն, և որդիները

հայրերի դեմ պիտի ելնեն ու պիտի սպանենք քրանց:

13 Եվ իմ անվան համար բոլորից պիտի ատվեք. բայց ով որ մինչև վերջ համբերի, նա կպրկվի»:

Աշակերտները պիտի հալածվեն: Նրանք իրենց Տիրոջից տարբեր ճակատագիր չը պիտի ունենան: Հիսուս արդեն առիթ ունեցել էր այդ բանն ասելու քրանց իր կրեւիք չարչարանքների մասին արած առաջին հայտնությունից հետո.

Ով կամենում է ազատել իր անձը, պիտի կորցնի այն.

Իսկ ով կորցնի իր անձը Ավետարանի համար, պիտի ազատի այն: (Մարկ. Ը 35)

Այս հայտարարությունը այժմ կրկնվում է բազում մանրամասնություններով: Ինչպես իր ժամանակի բոլոր քրիստոնյաները, Մարկոսը նույնպես գիտի, թե ինչ են եղել սկզբնական Եկեղեցու կրած հալածանքները: Բացի այդ, նա լավ է պատկերացնում Հոռոմի քրիստոնյա համայնքի խիստ ծանր կացությունը: Բառեր չեն պակասում նրան՝ նկարագրելու այդ մթնոլորտը:

Դժվարությունները նախ պիտի գան հրեական իշխանությունների՝ ժողովարանի և դատական ատյանի ղեկավարների կողմից: Առյուծը, որի մասին Մարկոսն առաջին անգամ լինելով խոսում է ապտեղ, հրեական գերագույն դատարանն էր Հիսուսի ժամանակ: Այն բաղկացած էր յոթանասունմեկ անդամներից, որոնք ընտրվում էին բարձրաստիճան կրոնավորների, երևելի ընտանիքների և դպիրների միջից: Դա իրոք ազնվականությունն էր՝ աշխարհական, հոգևորական և մտավորական ազնվականությունը: Այն մարդկանց խումբը, որը նախապես տաճար էր եկել տեսնելու Հիսուսին՝ հարց ուղղելու նրան իր իշխանության մասին, բաղկացած էր քահանայապետներից, ծերերից և դպիրներից. ուրեմն, ինչպես երևում է, դա ատյանից եկած մի պատվիրակություն էր (Մարկ. ԺԱ 27—33): Ինչ վերաբերում է Հիսուսին մահվան դատապարտելու որոշմանը, այդ որոշումը ընդունված պիտի լիներ գիշերով, արտահերթ մի գիստի ընթացքում. ատյանի լրիվ կազմի կողմից (Մարկ. ԺԴ 53—65):

Հռոմեական իշխանությունները նույնպես ետ չպիտի մնային նրանցից. թագա-

վորներ ու կառավարիչներ գործում դեր պիտի խաղային քրիստոնյաների դեմ ուղղված հալածանքների մեջ: Քաղաքում քրիստոնյաները համարվում էին թշնամիներ, որովհետև մերժում էին պաշտել կայսերական կրոնը: Հրեաստանում հոռոմայեցիները մասամբ միջամտում էին ներքին գործերին. օրինակ՝ անհրաժեշտ էր ստանալ նրանց համաձայնությունը հրեական ատյանի կողմից պահանջված առավելագույն պատժի գործադրման համար: Այդպես է, որ Հրեաստանի կառավարիչ Պիղատոսը վճռական դեր ունեցավ Հիսուսի մահվան մեջ:

Սակայն կրոնական հալածանքի ամենացավալի հետևանքներից մեկը այն բաժանումներն էին, որոնք առաջ էին գալիս միևնույն ընտանիքի ծոցում (համար 12): Եկեղեցու պատմությունը լեցուն է հարազատների միջև անվստահության և մատնությունների դեպքերով: Եվ այդ ողբերգական դեպքերը, ավա՞ղ, հատուկ չեն եղել միայն հնադարին. մեր օրերում էլ, այնտեղ, որտեղ հալածվում է քրիստոնեությունը, դրանք դեռևս ընթացիկ երևույթներ են: Սեր-Աստծու կրոնը կարող է առաջ բերել անչափ ատելություն:

Հիսուս իր խոսքերով ուզում է օգնել աշակերտներին, որպեսզի կարողանան դիմագրավել այդ անխուսափելի ծանր կացություններին.

— Նախ չտալ դրանց ավելի մեծ կարեւորություն, քան ունեն իրականում: Դրանք չեն կարող արգելք հանդիսանալ Ավետարանի տարածմանը. ընդհակառակը, խաղաղության շրջաններում լինի, թե ավելի ծանր ժամանակներում, այն ի վերջո պիտի հասնի աշխարհի հեռավոր ծայրերը (համար 10):

— Այնուհետև չվստահել միայն սեփական ուժերին՝ դուրս գալու համար դրանց դեմ. Սուրբ Հոգու օգնությունը երաշխավորված է բոլոր նրանց համար, ովքեր թշնամի իշխանությունների ատյանի առաջ պիտի կանգնեն: Բավական է, որ նրանք իրենց բերանները պատրաստ պահեն այն խոսքերի համար, որ պիտի դրվեն նրանց բերանը (համար 11):

— Եվ վերջապես, բոլոր դեպքերում, ամուր պահել իր անձը (համար 13): Ինչքան էլ հզոր լինեն հալածանքները, նրանք իշխանություն ունեն միայն մարդու երկրային կյանքի վրա, որը, այսպես թե այնպես, մի օր վերջ է գտնելու: Չարժե, հետևաբար, դրա համար գոհել ճշմարիտ կյանքը:

82. ՎԵՐՋԻՆ ՓՈՐՁՈՒԹՅՈՒՆ
(Մարկ. ԺԳ 14-23)

- ԺԳ 14 «Երբ տեսնեք ավերածության պըղծությունը՝ անձնապես տեղ գտած անտեղ, ուր չպետք է լինեք (ով կարողում է, թող հասկանա), այն ժամանակ նրանք, որ Հրեաստանում են, լեռները թող փախչեն:
- 15 և ով տանիքի վրա է, թող չիջնի և տուն չմտնի՝ անտեղից բան վերցնելու:
- 16 և ով արտի մեջ է, թող ետ չդառնա՝ իր զգեստները վերցնելու:
- 17 Բայց վա՛յ հղիներին և ստնտուներին այն օրերին:
- 18 Աղոթեցե՛ք, որ ձմեռ ժամանակ չլինի դա:
- 19 Այդ օրերը պիտի լինեն օրեր այնպիսի նեղությունների, որպիսիք չեն եղել երբեք արարչագործության սկզբից մինչև այժմ և չեն էլ լինի:
- 20 Եվ եթե Աստված այդ օրերը իր ընտրյալների համար չկարճեր, ոչ մի մարդ չէր ազատվի: Բայց նա իր ընտրյալների պատճառով, որոնց ընտրեց, կարճեց այդ օրերը:
- 21 Այն ժամանակ եթե մեկը ձեզ ասի, թե՛ ահա՛՝ այստեղ է Քրիստոսը կամ այնտեղ, չհավատաք:
- 22 որովհետև սուտ քրիստոսներ և սուտ մարգարեներ պիտի ելնեն և նշաններ ու զարմանալի գործեր պիտի ցույց տան՝ մոլորեցնելու նպատակով, եթե հնար լինի, նույնիսկ ընտրյալներին:
- 23 Բայց դուք զգո՛ւյ՜ք եղբք. ահա առաջուց ձեզ ամեն ինչ ասացի»:

Առաջին աղետների և խստագույն հալածանքների մասին ասված խոսքերից հետո Հիսուս շարունակում է իր հայտնությունը վերջին փորձության մասին, նախքան եղելությունների վախճանը: Նրա խոսքերը առեղծվածային են: Ավետարանիչը գիտակցում է այդ, քանի որ գրում է. «Ով կարդում է, թող հասկանա» (համար 14):

Ինչ որ պարզ է, դա այն է, որ հայտնված եղելությունն այնքան ահագին է, որ փախուստը լավագույն լուծումն է: Ամեն ինչ, որ կարող է պատճառ հանդիսանալ արգելակելու կամ դանդաղեցնելու այդ փախուստը, ձախորդություն է. ձմեռը, հղությունը կամ փոքր երեխաները: Ամեն քայլ դեպի ետ՝ վերստին ձեռք բերելու համար կորցրած որևէ իր, կարող է ճակատագրական լինել: Ամեն բանից առաջ պետք է փախչել, փախչել հնարավորին չափ շուտ:

Սակայն ո՞րն է այդ սարսափազդու եղելությունը:

Մարկոսն այն կոչում է «ավերածության պղծություն», մի արտահայտություն, որ շատ է օգտագործված Դանիելի գրքում և ցույց է տալիս Երուսաղեմի տաճարի վրա եկած մեծ դժբախտությունը. ամենօրյա զոհեր այլևս չէին կարող մատուցվել այնտեղ այն պատճառով, որ այդ ժամանակ ընդհատվել էր այն երկար շղթան, որով արտահայտվում էր Իսրայելի պաշտամունքը իր Աստուծո նկատմամբ: Արդարև, Քրիստոսից առաջ մոտ 167 թվականին Երուսաղեմի տաճարը պղծվել էր ասորական թագավոր Անտիոքոս Եպիփանոսի կողմից, որը օլիմպիական Յուպիտերի արձանն էր տեղադրել այնտեղ այն հույսով, որ կկարողանա վերացնել հրեական կրոնը: Այդ զագրելի արարքը խորապես վիրավորել էր իսրայելացիների խիղճը: Դանիելի գրքում Անտիոքոս Եպիփանոսը ներկայացված է որպես մարմնացած ամբարշտություն:

Զորություններ հառնեն պիտի նրանից
Ու պիտ պղծեն սրբարանը բռնությամբ.
Պիտ վերացնեն զոհագործումն ամենօրյա
Եվ հաստատեն պղծությունն ապականության:
(Դանիել ԺԱ 31)

Օգտագործելով Դանիելի գրքի արտահայտությունը՝ Հիսուս հայտնում է նույնպիսի ատելի մի եղելության մասին, ինչպիսին հնում կատարված այդ պղծությունն էր, սակայն նա տաճարի մասին չի խոսում: Եվ այն քերականական դարձվածքը, որ նա գործածում է, հասկացնել է տալիս արդեն, որ խոսքը ինչ-որ ահագին մի անձի ներկայության մասին է և ոչ թե հեթանոսական մի աստուծո արձանի: Մարդ կարող է գլուխը կորցնել՝ եմթադրություններ անելով այդ անձի ինքնության մասին. արդյոք խոսքը մի կեղծ քրիստոսի մասին է, մի կեղծ մարգարեի՝ կամ մարմնացյալ սատանայի: Նրա էությունը անկասկած երկար ժամանակ կմնա խորհրդավոր...

Այսուհանդերձ, այդ հարձակման հետ միաժամանակ, որի ընթացքում չարը իր գերագույն փորձն է կատարում, Աստված հսկում է: Նրա հոգատարությունն արտահայտվում է փորձության օրերը կարճելու մեջ, որպեսզի հավատացյալները իրենց ուժերի հնարավորությունից ավելի փորձության չենթարկվեն (համար 20):

Հարկավոր է, որեմն, լինել աչալուրջ, դա անհրաժեշտ է. բայց միաժամանակ

նաև՝ վստահող: Վստահության և աշխույժության միջև հավասարակշռություն պահպանել դժվար պիտի լինի աշակերտների համար:

83. ՄԱՐԴՈՒ ՈՐԴՈՒ ԳԱԼՍՏՅԱՆ ՕՐԸ (Մարկ. ԺԳ 24—27)

- ԺԳ 24 «Բայց այդ օրերին, այդ նեղությունից հետո, արեգակը պիտի խավարի, և լուսինն իր լույսը չպիտի տա:
- 25 Եվ աստղերը երկնքից վայր պիտի թափվեն, ու երկնքում գործությունները պիտի շարժվեն:
- 26 Եվ այն ժամանակ պիտի տեսնեն մարդու Որդուն՝ եկած ամպերի վրայով՝ գործյամք և բազում փառքով:
- 27 Եվ այն ժամանակ պիտի ողորկի իր հրեշտակներին ու պիտի հավաքի իր ընտրյալներին չորս կողմերից, երկրի ծագերից մինչև երկնքի ծագերը»:

Եղելությունների վախճանը ավետող փորձություններն այժմ վերջացել են: Տղխության և անձկության օրերին հաջորդում է լուսավոր մի օր, երբ հաստատվում է մարդու Որդու և ընտրյալների վերջնական հաղթանակը: Տաճարի կործանման և աշխարհի վախճանի մասին Հիսուսի ճառը բացվում է պայծառ հեռանկարների վրա:

Կարելի է մտածել, սակայն, թե ահագնու երևույթները հեռու են վերջացած լինելուց: Մենք սիրում ենք արևի շերտությունը և լուսնի լույսի գեղեցկությունը: Աստղերի գծագրությունը անամպ երկրնքում արարչագործության հրաշալիքներից մեկը չէ՝ միթե: Ուրեմն ինչպե՞ս կարող ենք ուրախանալ երկնային մարմինների փլուզումով, որի մասին խոսում է Հիսուս (համար 24—25):

Այսպիսի մի հակադեցություն, որ բնական երևույթ է այսօրվա մարդու համար, շատ հեռու էր մեր թվագրության առաջին դարի հրեական մտածողությունից: Այդ դարաշրջանում տիեզերական վայրիվերումները ավանդական նշաններ էին՝ արտահայտելու համար Աստուծո հաղթանակը Իսրայելի թշնամիների վրա: Նման վայրիվերումներ, չքեղ մանրամասնություններով, հաճախակի նկարագրված են այնպիսի գործերի մեջ, որոնք ընդհանուր անվանումով կոչվում են «հայտնությունեական գրականություն»։ դրանք, մի քիչ ավելի զուսպ ձևով, նկարագրված են նաև Հին Կտակարանի մարգարեական գրքերում: Եսային հետևյալ բառերով է նկարագրում Բաբելոնի՝ Իսրայելի ավանդական թշնամու վերահաս կործանումը.

Քանզի երկնքի աստղերն ու աստղափայլերը բոլոր
Իրենց լույսը չպիտի տան բնավ.

Պիտ խավարի արեգակն հենց ծագելու
վայրկյանին,
Եվ լուսինն իր լույսը չպիտի շողացնի:
(Եսայի ԺԳ 10)

Չպետք է մոռանալ, որ հնադարի մարդկանց համար արևը, լուսինն ու աստղերը հեթանոսական աստվածություններ էին և հետևաբար հրեական կրոնի համար՝ չարագղեցիկ գործյամք օժտված կուռքեր: Մշմարիտ Աստուծո վերջնական հաղթանակը նշանակում է նրանց կործանումը: Սուրբ Պողոսը հենց այս մտայնությանն է արձագանքում, երբ ոգեկոչում է աշխարհի թագավորի՝ Քրիստոսի վերջնական հաղթանակը.

Եվ գալու է վախճանը, երբ որ տա թագավորությունը Աստուծո և Հոր ձեռքը, երբ կործանած լինի բոլոր իշխանությունները և ամենայն պետություն և գործություն:
(Ա. Կորնթ. ԺԵ 24)

Եթե մենք ցանկանայինք նույն բանն ասել այսօրվա բառերով, անկասկած պիտի խոսեինք միջուկային զենքերի՝ ոչնչացման (որոնցով լցված է մեր մոլորակը) կամ ամբողջատիրական տնտեսությունների վերացման մասին:

Երբ որ բոլոր արգելքները վերացած լինեն, այն ժամանակ ճանապարհը ազատ կլինի, որպեսզի Հիսուս ցույց տա իր արդար և խաղաղ թագավորությունը վերանորոգված մի աշխարհի վրա: Սա Դանիելի գրքից փոխ առնված մի հատված է՝ նկարագրելու համար Քրիստոսի գալուստը: Նա ներկայացված է մարդու Որդու խորհրդավոր գծերով, եկած ամպերի վրայով՝ հաղորդակցության մեջ դնելու երկինքն ու երկիրը.

Եվ ահա երկնքի ամպերի վրայով
Գալիս էր իբրև մարդու Որդի...
Ու նրան տրվեց իշխանություն,
Պատիվ և թագավորություն.
Եվ ազգերը, ցեղերն ու լեզուները բոլոր
Պիտի ծառայեն նրան...
(Դանիել Է 13—14)

Դա կլինի չարի վրա բարու հաղթանակի այնքա՞ն սպասված հրաշալի օրը: Եվ այդ օրը հնարավոր կդառնա մահվան վրա Հիսուս Քրիստոսով իրագործված կյանքի հաղթանակով:

84. ԻՄԱՆԱԼ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԻ
ՆՇԱՆՆԵՐԸ (Մարկ. ԺԳ 28—32)

- ԺԳ 28 «Բայց դուք այդ թգեանոց սովորեցեք առակը. հենց որ նրա ուսերը կակղեն, և նրա վրա տերև դուրս գա, իմանում եք, որ ամառը մոտ է:
- 29 Նույնպես և դուք. երբ այս բոլորը կատարված տեսնեք, իմացե՛ք, որ նա մոտ է, դռների առջև:
- 30 Ծշմարիտ եմ ասում ձեզ, որ այս սերունդը չի անցնի, մինչև որ այս բոլորը կատարվեն:
- 31 Երկինք ու երկիր կանցնեն, բայց իմ խոսքերը չեն անցնի:
- 32 Մակայն այդ օրվա և ժամի մասին ոչ ոք չգիտե. ո՛չ հրեշտակները երկրնքում և ո՛չ էլ Որդին, այլ միայն՝ Հայրը»:

Բնությունը ուսուցիչ է: Ծառերն ու բույսերը իրենց վրա կրում են համապատասխան եղանակի նախանշանները շատ ավելի վաղ, քան այն հայտնի կդառնա: Այսպես, ամենամատղաշ թգեանին մի տեսակ առակ է գործողության մեջ: Նրա բողբոջները հայտնում են ամառվա գալուստը, ինչպես աղետները (Մարկ. ԺԳ 3—8), հալածանքները (Մարկ. ԺԳ 9—13) և վերջին փորձությունը հայտնում են այն վերջնական եղելությունը, որին և նվիրված է Հիսուսի ճառը: Աշակերտները հնարավորություն ունեն վերծանելու ժամանակների ճշանդները, ինչպես որևէ գյուղացի իր դիտողականության շնորհիվ կարող է կանխատեսել ամառվա շուտ կամ ուշ գալը:

Այնուամենայնիվ, կենտրոնական եղելությունն ինքը, որի մոտալուտ լինելը ցույց են տալիս այդ բոլոր ճշանդները, մնում է շատ անորոշ: Արդյոք խնդիրը Երուսաղեմի տաճարի կործանմանն է վերաբերում, որի մասին հարց տրվեց Հիսուսին. կամ ա՛յլ վայրիվերումների, որոնք պիտի ճշեն մի նոր ժամանակաշրջանի սկիզբը. կամ մարդու Որդու գալստյա՛ն, որի մասին հենց նոր ակնարկություն եղավ: Գրվածքում խոսվում է ինչ-որ մերձավորության, «դռների մոտ» ինչ-որ ներկայության մասին, բայց դրանից ավելին չի ասվում: Այս նոր կացությունը պարզապես համեմատված է ամառվա գալստի հետ, ինչը թույլ է տալիս հասկանալ, որ հարցը մի ուրախ եղելության մասին է, և աշակերտների հույսը կարող է ուղղվել դեպի այդ ուրախ եղելությունը:

Այս հատվածում եղած այլ խոսքեր ևս նույնքան դժվար է հասկանալ: Թվում է՝ Հի-

սուս նախ հայտնում է, թե ինչի մասին որ խոսում է, պիտի իրականանա մոտ ապագայում. «Այս սերունդը չի անցնի, մինչև որ այս բոլորը կատարվեն» (համար 30): Երկու նախադասությունն հետո նա ընդունում է, որ չգիտի դրա ժամանակը, և դա Հոր գաղտնիքն է (համար 32): Աստվածաբանները երկար մտածել են Հիսուսի կողմից խոստովանված այս անգիտության մասին, որից անշուշտ պետք է եզրակացնել, որ մարդացած Որդին նախապես ամեն ինչ չգիտեր: Հիսուս այստեղ արտահայտվում է այնպիսի նախադասություններով, որոնք մոտ են Հին Կտակարանի մարգարեական պատգամներին՝ և որոնք միաժամանակ առեղծվածային են ու հանդիսավոր և արտահայտում են հարգանք Աստուծո խորհրդի և իրավունքների նկատմամբ: «Երկինք ու երկիր կանցնեն, բայց իմ խոսքերը չեն անցնի» (համար 31): Եսային և այլ մարգարեներ արտահայտվել էին համանման խոսքերով.

Խոսող չորանում է,
Ծաղիկը՝ թառամում,
Բայց խոսքն Աստուծո
Մնում հավիտյան:

Հիսուս հայտնում է, որ սպասվում է դրժվարություններով լեցուն մի ապագա, որն ունենալու է երջանիկ վախճան, բայց որը նախապես չի գծված: Վաղվա օրը ևս կլինի այնպիսին, ինչպես մարդիկ այն կանեն:

85. ԼԻՆԵԼ ԱՉԱԼՈՒՐԶ (Մարկ. ԺԳ
33—37)

- ԺԳ 33 «Զգո՛ւյշ եղեք, հսկեցե՛ք և աղոթեցե՛ք, քանի որ չգիտեք, թե ե՛րբ է ժամանակը.
- 34 ինչպես հեռու երկիր գնացած մի մարդ, որ կթողնի իր տունը և իր ծառաներին իշխանություն կտա և յուրաքանչյուրին՝ իր գործը, և դռնապանին կաատվիրի, որ արթուն լինի:
- 35 Արդ, արթո՛ւն կացեք, որովհետև չգիտեք, թե ե՛րբ կգա տանտերը՝ երեկոյա՛ն, թե՛ կեսգիշերին, աքլորականչի՛ն, թե՛ առավոտյան դե՛մ:
- 36 Գուցե հանկարծակի գալով՝ ձեզ քնի մեջ գտնի:
- 37 Բայց ինչ որ ձեզ եմ ասում, ամենքին եմ ասում՝ արթո՛ւն կացեք»:

Այս հրահանգներով էլ ավարտվում է այն երկար ճառը, որ Հիսուս ուղղում է Պետրոսին, Հակոբոսին, Հովհաննեսին և Անդրեասին ի պատասխան այն հարցին, որ նրանք տվել էին նրան տաճարի կոր-

ծանձան մասին: Երբ քննենք այդ ճառը հետադարձ մի հալացքով, այն մեզ կերեվա որպես մի տեսակ կոնչերտո՝ բաղկացած երեք մասից և միանգամայն լավ կառուցված:

1. Ծգնաժամային կացություններ

- Աղետներ (ԺԳ 3—8).
- Հալածանքներ (ԺԳ 9—13).
- Վերջին փորձություն (ԺԳ 14—23):

2. Վախճան

- Մարդու Որդու գալստյան օրը (ԺԳ 24—27).

3. Խորհուրդներ աշակերտներին

- Իմանալ ժամանակների նշանները (ԺԳ 28—32).
- Լինել աշակուրջ (ԺԳ 33—37):

Ծգնաժամերը կարող են ծնունդ տալ վախի, բայց վախճանը մի ուրախ եղելություն է, որի վրա կարող է հենվել հույսը: Նաև մոտավորապես դժվարությունների պատճառած վախի և Աստուծո կողմից ընտրվածների վերապահված վերջնական ուրախության միջև պրկված աշակերտի պարտականությունը պիտի լինի հանդես բերել հատկատեսություն, զգայուն վերաբերմունք և հետաքրքրություն աշխարհի իրադարձությունների նկատմամբ, գործունե աշակերտություն և վստահություն:

Ապագան ո՛չ վարդագույն է և ո՛չ էլ գորշ:

Բոլոր նրանց, ովքեր փակ հորիզոններ են տեսնում միայն, Հիսուս հայտնում է գալուստը լուսավոր մի օրվա: Իսկ բոլոր նրանց, ովքեր լողում են հեշտ ու երանավետ կյանքի ջրերի մեջ, նա հիշեցնում է ներկա ժամի դժվարությունները և այդ կյանքից հրաժարվելու անհրաժեշտությունը:

Ամեն մարդու համար, ինչպես և Հիսուսի, չարչարանք և հարություն կազմում են անբաժանելի մի ամբողջություն:

86. ՉԱՐԶԱՐԱՆՔԻ ՍԿԻԶԲ (ԺԴ 1—2)

ԺԴ 1 Երկու օր հետո Ջատիկ էր ու Բաղարջակերաց տոնը: Քահանայապետները և դպիրները հնար էին որոնում, թե ինչպես նրան նենգությամբ բռնելով սպանեն:

2 Բայց ասում էին. «Ո՛չ այս տոնին, որպեսզի ժողովրդի մեջ խռովություն չլինի»:

Չարչարանքների պատմությունն սկսվում է: Այն եղելությունները, որոնց մասին Հիսուս հայտնել էր Պետրոսի խոստովա-

նությունից ի վեր (Մարկ. Ը 27—30), այժմ տեղի պիտի ունենան ընթերցողի աչքերի առաջ:

Ջատիկ և Բաղարջակերաց կրկնակի տոների կատարումը առիթ է հանդիսանում դրանց: Սուաջինը՝ Ջատիկը, սկզբնապես եղել է անասնապահությանը զբաղվող վաշկատուն ցեղերի տոնը, որոնք հոտի նախածին գառները նվիրում էին Աստծուն. մինչդեռ երկրորդը՝ Բաղարջակերաց կամ անթթխմոր հացերի տոնը, մի արարողություն էր, որով մշակները նոր հնձված արմտիքը տալիս էին տանտիրոջը որպես հարկ: Իսրայելում այս երկու տոնակատարությունները միացել էին իրար և նշում էին հրեա ժողովրդի կյանքում տեղի ունեցած հիմնական իրադարձությունը՝ նրա ելքը Եգիպտոսից: Դա տարվա ամենամեծ տոնն էր:

Ջատիկ և Բաղարջակերաց տոնի ազդեցության տակ Հիսուսի չարչարանքների պատմությունը ստանում է գրեթե ծիսական մի նկարագիր: Մինչ նրա առաջին հակառակորդները, Գալիլիայում նրա քաղաքության սկզբին, ավելի շատ փարիսեցիներ ու հերովդեսականներ էին (Մարկ. Գ 6), ներկայի թշնամիները, նրանք, ովքեր ուղղակի պատասխանատուներն են լինելու նրա մահվան, պատկանում են քահանայական շրջանակներին. քահանայապետներ ու դպիրներ, որոնք թշնամությամբ էին լցված Նազարեթի մարգարեի դեմ տաճարում տեղի ունեցած գալթակոությունից ի վեր (Մարկ. ԺԱ 15—19), որպես խարդախ զոհագործներ, պիտի մասնակցեն զոհարարական մի արարողության, որի զոհը պիտի լինի Հիսուս:

Սակայն պետք է արագ շարժվել. Ջատիկի տոնի առթիվ մեծ բազմություն կհավաքվի Երուսաղեմում. վտանգ կա, որ մարդիկ դիրքորոշվեն Հիսուսի կողմը, որի քարոզությունը բավականաչափ ժողովրդականություն է վայելում: Մարկոսն արդեն ասել է՝ «շատ ժողովուրդ նրան լսում էր սիրով» (ԺԲ 37):

Ուրեմն նրանք այնպես պիտի անեն, որ տոներից առաջ ամեն ինչ վերջանա. դատավարությունը պիտի շտապ արվի-ավարտվի. կարծեցյալ վճռի գործադրությունը պիտի լինի իսկական մարդասպանություն:

87. ՀԻՍՈՒՍ ՕԾՎՈՒՄ Է ԻՐ ՄԱՀԻՑ ԱՌԱՋ (Մարկ. ԺԴ 3—9)

ԺԴ 3 Եվ մինչ նա Բեթանիայում էր, բոռոտ Միմոնի տանը սեղան նստած, եկավ մի կին, որ հետն ուներ նարդո-

- սի ազնիվ, մեծարժեք յուղի մի շիշ-
և շիշը կտրելով՝ յուղը թափեց Հիսու-
սի գլխին:
- 4 Աշակերտները զայրացան և ասացին.
«Այդ յուղը ինչո՞ւ այսպես պիտի կոր-
չեր.
- 5 կարելի էր այդ յուղը վաճառել ավելի
քան երեք հարյուր դահեկանի և տալ
աղքատներին»: Եվ խիստ զայրանում
էին նրա վրա:
- 6 Բայց Հիսուս ասաց նրանց. «Թո՛ղ
տվեք դրան. ինչո՞ւ նեղություն եք տա-
լիս, որովհետև նա ինձ մի բարի գործ
արեց:
- 7 Ամեն ժամ աղքատներին ձեզ հետ ու-
նեք և ե՛րբ ուզեճաք, կարող եք նրանց
բարիք անել: Բայց ինձ ամեն ժամ ձեզ
հետ չունեք:
- 8 Դա, ինչ որ կարող էր, արեց. առա-
ջուց խնկավետեց իմ մարմինը ի նշան
պատանքվելու:
- 9 Ծշմարիտ եմ ասում ձեզ, ուր էլ քա-
րոզվի այս Ավետարանը ամբողջ աշ-
խարհով մեկ, ինչ որ նա արեց, այդ
ևս պիտի պատմվի նրա հիշատակի
համար»:

Միմյուր հնում բորոտ մի մարդ պետք է
եղած լիներ, որ դեռևս պահել էր անցյալի
իր հիվանդության համար իրեն տրված
այդ մականունը. եթե նա կարող էր սեղա-
նակից հյուրեր ընդունել, նշանակում է՝
առողջացել էր: Նրա մասին ուրիշ ոչինչ
չգիտենք: Գալով կնոջը՝ չի տրված նույ-
նիսկ նրա անունը: Ինչ որ գլխավորապես
հետաքրքրում է ավետարանչին, դա նրա
արարքն է, որի նշանակությունը այդտեղ
ներկա եղող անձանց մտքի հասողությու-
նից շատ վեր է:

Զգիտենք, թե ինչու այդ կինը, որը վրա-
տահաբար սեղան չէր նստած տղամարդ-
կանց հետ, առաջ էր եկել խնկավետելու հա-
մար Հիսուսի գլուխը: Նրա արարքը բոլոր-
ովին անիմաստ է: Երեք հարյուր դահե-
կանը մի հողագործի երեք հարյուր օրվա
աշխատավարձն է: Այդպիսի մի գումար
մսխված տեսնել մի վայրկյանում՝ իսկա-
պես որ ընդվզեցուցիչ է:

Առատորեն թափված այդ յուղը, հիրա-
վի, անմիտ մի վատնում է, եթե նկատի
չունենանք այն մարգարեական նշանակու-
թյունը, որ Հիսուս տալիս է այդ արարքին.
«Առաջուց նա խնկավետեց իմ մարմինը ի
նշան պատանքվելու» (համար 8): Հրեա-
կան ավանդության մեջ, պատշաճ մի պա-
տանք կամ գերեզման տալ մի դիակի,
նշանակում էր կատարել մի բարի գործ,

ինչպես ողորմությունը: Հին Կտակարանն
այդ բանը հիշեցնում է Տովբիթի հոր՝ Բա-
բելոնում հրեաների գերության ժամանակ-
վա առասպելական հերոսի արտասանած
խոսքերի միջոցով.

Բազում ողորմություններ էի անում իմ
եղբայրներին. իմ հացը տալիս էի նրանց,
ովքեր քաղցած էին, և իմ հագուստները՝
ովքեր մերկ էին: Եվ երբ տեսնում էի իմ
ազգակիցներից մեկին, որ մեռած էր և
պարսպից դուրս նետված, թաղում էի
նրան:

(Տովբիթ Ա. 16—17)

Հիսուս կնոջ կողմից կատարված այդ
արարքի մեջ տեսնում է անհրաժեշտ մի
բան, ավելի անհրաժեշտ, քան աղքատնե-
րին տրվող օգնությունը: Դա իր սեփական
մարմնի օծումն է, որը տեղի չպիտի ու-
նենար: Ավագ ուրբաթ օրը, երեկոյան,
նրա մարմինը գերեզման պիտի դրվեր
հապշտապ: Երեք անձնվեր կանայք, ձեռք-
ներին օծանելիքներ, գերեզման պիտի գա-
լին կիրակի օրը՝ առավոտյան՝ ամբողջաց-
նելու համար գերեզմանում կատարվելիք
սովորական արարողությունները, բայց
նրա մարմինն այնտեղ չպիտի գտնեին
(Մարկ. ԺԶ 1—8):

Ըստ Մարկոսի, Հիսուս օծվել է իր կեն-
դանության օրոք, բորոտ Միմոնի տանը,
ճաշի ժամանակ, Բեթանիայում, իր մահ-
վանից երկու օր առաջ: Սա մի ձև է՝ ասե-
լու համար, որ մահը նրա վրա ոչ մի իշ-
խանություն չունի, և որ կյանքը հաղթա-
նակում է: Այսպես ահա մարգարեաբար
ավետվում է հարությունը:

Նրանք, ովքեր պիտի քարոզեն Ավետա-
րանը, պիտի պատմեն Բեթանիայի անա-
նուն մի կնոջ այս արարքը, բայց այս դր-
վագի միջոցով պիտի պատմեն ու ասեն
մանավանդ, որ Հիսուսի օծումը տեղի չու-
նեցավ նրա դիակի վրա, որովհետև անհը-
նար է մահվան մեջ անշարժացնել նրան,
ում նրա տառապանքը մոցնում է կյանքի
մեջ:

88. ՀՈՒԴԱՆ (Մարկ. ԺԴ 10—11)

ԺԴ 10 Եվ Հուդա Իսկարիովտացին՝ Տա-
ներկուսից մեկը, զնաց քահանայա-
պետների մոտ, որ նրան մատնի նը-
րանց:

11 Երբ նրանք լսեցին, ուրախացան և
խոստացան նրան դրամ տալ. և նա
առիթ էր փնտրում, թե ինչպես հար-
մար ժամին մատնի նրան:

Մարկոսը Հուդայի մասին ոչինչ չի ասել այն պահից ի վեր, երբ առաջին անգամ լինելով տալիս էր նրա անունը որպես տասներկու աշակերտների ցուցակի վերջին մարդը. «... և Հուդա Իսկարիովտացուն, որը և նրան մատնեց» (Մարկ. Գ 19): Ոչ մի տվյալ չի տրվել ընթերցողին, որպեսզի նա իմանա, թե ինչը մղեց դավաճանին կատարելու իր գարշելի արարքը: Կերպարի ներքին փոփոխությունը չի հետաքրքրում ավետարանչին:

Կարևորն այն է նրա համար, որ Հուդան «Տասներկուսից մեկն» է (համար 10): Այս պարագան մշտապես նշվում է: Այլ կերպ ասած՝ Հիսուսի չարչարանքների պահին աշակերտների խումբը դարձել է «ինքն իր մեջ բաժանված մի տուն» (Մարկ. Գ 25): Այդպիսի մի տուն չի կարող կանգուն մնալ: Մի ճեղք է բացվել, որտեղից չարիքը ներս պիտի սպողի և կատարի քանդումի իր գործը: Որդը մրգի մեջ է: Արդարև, վերահաս չարչարանքները առիթ պիտի դառնան աշակերտների խմբի քայքայմանը, որոնք բոլորն էլ պիտի փախչեն, երբ Հիսուս ձերբակալված լինի (Մարկ. ԺԴ 50):

Քահանայապետներն իրենք հրճվածի մեջ են, որովհետև իրենց մտադրությունները շուտով պիտի իրականանան: Հուդան այս գործողությունից դուրս պիտի գա լիքը քսակով:

Դավաճանությունը առաջնորդում է հարևանության, մինչ Հիսուսի նկատմամբ հավատարմությունը միշտ տանում է տեսակ-տեսակ զրկանքների:

89. ՎԵՐՋԻՆ ԸՆԹՐԻՔԻ

ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆ (Մարկ.

ԺԴ 12—16)

ԺԴ 12 Բաղարջակերպ առաջին օրը, երբ Ջատկի գառն էին մորթում, աշակերտները նրան ասացին. «Ո՛ր ես ուզում գնանք-պատրաստենք, որ Ջատկին ուտեն»:

13 Եվ նա աշակերտներից երկուսին ուղարկեց ու նրանց ասաց. «Գնացե՛ք քաղաք և երբ քաղաք մտնեք, կատահի ձեզ մի մարդ, որ ուսին ջրի սափոր ունի. գնացե՛ք նրա ետևից:

14 Եվ նա ո՛ր տունը որ մտնի, տանտիրոջը կասեք. Վարդապետն ասում է՝ ո՛ր է այն իջևանը, ուր իմ աշակերտների հետ Ջատկիը պիտի ուտեն:

15 Եվ նա ձեզ ցույց կտա զարդարված մի վերնատուն. այնտե՛ղ պատրաստեցե՛ք մեզ համար»:

16 Նրա աշակերտները գնացին պատրաստելու. եկան այն քաղաքը և զը-

տան, ինչպես որ նա իրենց ասել էր. ու զատիկը պատրաստեցին:

Վերջին ընթրիքի նախապատրաստությունը, որին պիտի մասնակցի Հիսուս իր աշակերտների հետ, հանդիսանում է մասնաժամանակ մի պատմության առարկա: Հիսուս այնպիսի հոգատարություն է ցուցաբերում դրա նկատմամբ, ինչպիսին ցույց էր տվել մի քանի օր առաջ՝ կազմակերպելու համար իր մուտքը Երուսաղեմ (Մարկ. ԺԱ 1—11): Երկու աշակերտներ են ուղարկվում որպես հետախույզ: Արտասովոր նշաններ օգնում են նրանց՝ ճշտելու տեղի և մարդկանց հարմարությունները: Մի մարդ սափորով ջուր է տանում. դա մի քիչ անսովոր է. ընդհանրապես կանայք են կատարում այդ աշխատանքը: Թվում է, որ նախախնամությունը ի սկզբանե նախատեսել է մոտեցող հանդիսավոր պահը:

Մարկոսը Ավագ հինգշաբթի օրվա ընթրիքը ներկայացնում է որպես զատկական ընթրիք, որը տեղի է ունենում տոնին նախորդող երեկոյան: Այդ մոտեցումը պատմականորեն խիստ անհավանական է: Դուրս է գալիս, որ Հիսուս, որը խաչվել էր ուրբաթ օրը, մահապատժի ենթարկված պիտի լիներ հենց Ջատկի տոնին: Դա նույնքան անհավանական է, որքան պատկերացնել, թե գիլիոտինը գործում է Ծրնդնդյան օրը:

Պատմականորեն Հովհաննեսի ավետարանի ժամանակագրությունը անկասկած լավագույնն է: Ջատկին ընկնում էր շաբաթ օրը. Հիսուս խաչվեց նախօրյակին, նախքան կկարողանար նստել զատկական ընթրիքի ուրբաթ օրը, երեկոյան: Ընթրիքը, որին նա մասնակցեց իր աշակերտների հետ, արդեն մի տեսակ թաթախված էր մոտալուտ տոնի տրամադրության մեջ, առանց ասկայն զատկական ընթրիք լինելու քառիս իսկական իմաստով:

Հիսուս երկու աշակերտների միջոցով պատրաստել է տալիս հրաժեշտի ընթրիքը: Նա այդ պահը պիտի ապրի Տասներկուսի հետ միասին: Այդ ընթրիքով պիտի նշվի նրա մահը և հարությունը որպես նոր Ջատկի, եթե նույնիսկ, ժամանակագրականորեն, զատկական տոնի հրեական ծիսակատարությունն ընկնում է քսանչորս ժամ ավելի ուշ: Կյանքն ավելի կարևոր է, քան օրացույցը: Գոյության յուրաքանչյուր վայրկյանն այսուհետև գտնվում է Ջատկի խորհրդի ազդեցության տակ: Բրիտանի մահը և հարությունը քրիստոնյաների համար հանդիսանում են աշխարհի առանցքը:

90. ՈՂԲ ԴԱՎԱԾԱՆԻ ՎՐԱ (Մարկ. ԺԴ 17—21)

ԺԴ 17 Երբ երեկո եղավ, նա եկավ Տասներկուսի հետ միասին:

18 Եվ երբ սեղանն ճաշեցին ու դեռ ուտում էին, Հիսուս ասաց. «Ծշմարիտ եմ ասում ձեզ, որ ձեզանից մեկը մատնելու է ինձ. նա, որ ինձ հետ իսկ ուտում է»:

19 Եվ նրանք սկսեցին տրտմել ու ասել մեկը մյուսի ետևից՝ միթե ե՛ս եմ. և մյուսը, թե՛ միթե ե՛ս եմ:

20 Նա պատասխան տվեց և ասաց. «Տասներկուսից մեկը, որ ձեռքը ինձ հետ մտցրեց պնակի մեջ»:

21 Ժիշտ է, մարդու Որդին կգնա, ինչպես որ նրա մասին գրված է. բայց վա՛յ այն մարդուն, որի ձեռքով մարդու Որդին կմատնվի. լավ կլինեք նրան, եթե այդ մարդը ծնված անգամ չլինեք»:

Ընթերցան սկսվում է: Երեկո է, խավարի ժամը: Հիսուս խոսում է դավաճանի մասին, բայց նրա անունը չի տալիս: Նա պարզապես «Տասներկուսից մեկն» է, «նա, որ ինձ հետ իսկ ուտում է» (համար 18 և 20): Ամբողջ խումբը կասկածելի է դառնում հաճախ իր անդամներից մեկի: Հիսուս առաքյալներից ոչ մեկի վրա վստահություն ունենալ չի կարող. և, վերջապես, նրանք էլ չգիտեն, թե ինչ են ուզում: Նրանց տխրությունը, որ կարելի է մտնեցնել հրեա այն մեծահարուստ մարդու տըխրությանը (Մարկ. Ժ 22), զգացումն է այն մարդկանց, որոնք թիկունք են դարձնում իրենց կոչումին: Նրանցից յուրաքանչյուրը իր տված «միթե ե՛ս եմ» հարցի մեջ ինքն իրեն ընդունում է որպես հնարավոր մի դավաճանի:

Ինքը Հիսուսն ընդուն է, որ այդ մատնությունը համապատասխան է գրվածքին: Հին Կտակարանում հստակորեն չի խոսվում մարդու Որդուն վերապահված չարչարանքների, ոչ էլ նրա նկատմամբ կատարվելիք դավաճանության մասին, սակայն հաստատ է նրա այն վկայությունը, որ նույնիսկ բարեկամները լքում են հալածված արդար մարդուն.

Քանզի իմ բարեկամն իսկ,
Որին վստահել էի,
Եվ որ իմ հացն էր ուտում,
Չվարանեց ինձ խաբել:
(Սաղմոս ԽԱ 10)

Հիսուս չի դատում այդ մարդուն: Այն խոսքերը, որ նա ասում է նրա մասին, ո՛չ

դատապարտություն են և ո՛չ էլ հայտարարություն այն մասին, որ դավաճանը արժանի է դժոխքի: Դրանք ողբասացություն են՝ արտաբերված աստվածաշնչական եղանակով. վա՛յ այդ մարդուն. վա՛յ այդ ծննդին, որից դուրս եկավ այդքան չարիք. ինչպիսի՜ խառնակ գործեր...

Հիսուս հաճախ չի գալիս դժբախտության մարգարեի դերով: Նա ողբում է անհավատարիմ աշակերտի վրա:

91. ՄԱՐՄՆԻ ԵՎ ԱՐՅԱՆ ՏՎԶՈՒԹՅՈՒՆ (Մարկ. ԺԴ 22—26)

ԺԴ 22 Եվ մինչ դեռ ուտում էին, Հիսուս հաց վերցնելով՝ օրհնեց և կտրեց, տրվեց նրանց ու ասաց. «Առե՛ք, ա՛յս է իմ մարմինը»:

23 Եվ բաժակը վերցնելով՝ զոհություն հայտնեց, տվեց նրանց, և բոլորն էլ խմեցին դրանից:

24 Եվ Հիսուս ասաց նրանց. «Ա՛յս է Ուստի իմ արյունը, որ կթափվի շատերի համար»:

25 Ծշմարիտ եմ ասում ձեզ, որ այսևս որթատունկի բերքից չեմ խմելու մինչև այն օրը, երբ կխմեմ նորը Աստուծո արքայության մեջ»:

26 Եվ զոհություն մատուցելուց հետո ելան Զիթենյաց լեռը:

Վերջին ընթերցողը, որին Հիսուս մասնակցում է Տասներկուսի հետ, տեղի է ունենում ըստ հրեական գաղական ընթերցմի ծիսակատարության: Նրանց կերած հացը անթոխմոր հաց է՝ ի նշան ներքին վերանորոգման: Գինու բազմաթիվ բաժակներ են օրհնվում երեկոյի ընթացքում: Բոլորված սեղանի շուրջ, իբրև ընտանիքի անդամներ, ընթերցում են Եգիպտոսից դուրս գալու և Կարմիր ծովից անցնելու պատմությունը, ինչպես այն նկարագրված է Ելից գրքում: Եվ ընթերցողը վերջացնում են սաղմոսներ երգելով: Այսօր էլ հրեաները մեծ կարևորություն են տալիս այդ ընտանեկան տոնախմբությանը, որը հրեական տարվա ամենամեծ տոնն է:

Հացը վերցնելու, օրհնելու և կտրելու գործողությունը, որ Հիսուս կատարում է, հրեական Ջատկի ծիսակատարության մեջ հայտնի ոչ մի բանի չի համապատասխանում, և Մարկոսը որոշակի կերպով չի ասում, թե դա բաղադր հաց է, այսինքն՝ անթոխմոր հաց: Այդ գործողության խորհրդանշական ամենահավանական իմաստը անտարակույս այն է, որ, ինչպես հացը կտրվում է, այնպես էլ Հիսուսի մարմնավոր կյանքը կտրվելու է մահապատժով:

Դրան հակառակ, հրեական ծիսարանով նախատեսվում են գինու բաժակի բազմաթիվ օրհնություններ: Հիսուս դրանցից մեկըն է վերցնում ակնարկելով այդպիսով անապատում հրեաների կեցության ժամանակ Սինայի լեռան վրա Մովսեսի և Աստուծո միջև կնքված ուխտին: Մովսեսը հրեա ժողովրդին կարդացել էր Օրենքի գրքում եղած խոսքերը: Ժողովուրդը պատրաստակամություն էր հայտնել պահելու Օրենքը: Հենց այդ ժամանակ էլ դաշինք էր կնքվել զոհագործման համար մոլորված զվարակների արյամբ: Արյան կեսը Աստծուն մատուցվելու համար թափվել էր զոհասեղանին, իսկ մյուս կեսը Մովսեսի միջոցով շաղ էր տրվել ժողովրդի վրա:

**Եվ վերցնելով գիրքը ուխտի՝
Նա ընթերցեց ժողովրդի ականջին:
Նրանք ասին. «Այն ամենը, ինչ Տերն**

ասաց,

**Պիտի անենք, հնազանդվենք»:
Եվ վերցնելով Մովսեսն արյուն՝
Ծաղ տվեց այն ժողովրդի վրա ու ասաց.
«Ահա ա՛յս է արյունն ուխտի,
Որ կնքեց Տերը ձեզ հետ,
Հստ այս բոլոր խոսքերի»:**

(Ելից ԻԴ 7—8)

Հիսուսի մահով, նրա թափված արյամբ և մարմնի նահատակությամբ, վերանորոգվում է Աստուծո և Իսրայելի միջև կնքված ուխտը: Սակայն, ի տարբերություն Դուկասի և Պողոսի, Մարկոսը չի գործածում «Նոր ուխտ» արտահայտությունը: Միշտ նույն ուխտն է, որ շարունակվում է, քանի որ Հիսուսի արյունն այսուհետև փոխարինում է այն զոհերի արյան, որոնք հնում մոլորվում էին զոհագործման համար: «Նոր» բառը հանդես է գալիս միայն որթատունկի բերքի կապակցությամբ, որ Հիսուս պիտի խմի Աստուծո արքայության մեջ (համար 25):

Հաղորդության խորհուրդը, որ Եկեղեցին նշում է, և որի հաստատումը, ըստ Մարկոսի, տեղի ունեցավ վերջին ընթերքի ժամանակ, որին մասնակցեց Հիսուս իր տասներկու աշակերտների հետ, այսպիսով ձգվում է անցյալի և ապագայի միջև.

— Նրա անցյալը հրեական Ջատիկն է և այն ուխտը, որ կնքվեց Եփայտոսից հրեաների գաղթի ժամանակ Աստուծո և նրա ժողովրդի միջև:

— Նրա ապագան Աստուծո թագավորությունն է, որ հրեական ավանդությունը սիրում է նկարագրել որպես մի խնջույք, որի ընթացքում առատորեն հոսում է գինին:

— Այդ երկուսի միջև Եկեղեցին հանդիսավոր մատուցումն է կատարում մի ընթերքի, որով նա վերապրում է Բրիստոնի մահը և հարությունը:

Հիսուս տրվում է ամբողջությամբ, մարմնով և արյամբ: Աշակերտներն ընդունում են նրան, որպես գալթակոչ մի ընծայի. մի մարդ, որ ձրի է ընդունում կյանքը Նրա, ով տրվում է, ինչպես կարող է ինքը ևս չտալ իր անձը:

92. ԱՌԱՔՅԱԼՆԵՐԻ ԱՆԿՈՒՄԸ ԵՎ
ԲԱՐՁՐԱՑՈՒՄԸ (Մարկ. ԺԴ 27—31)

ԺԴ 27 Եվ Հիսուս նրանց ասաց. «Այս գիշեր ամենքդ գալթակոչվելու եք իմ պատճառով, որովհետև գրված է. «Պիտի հարվածեմ հովվին, և ոչխարները պիտի ցրվեն»:

28 Բայց իմ հարությունից հետո ձեզնից առաջ Գալիլիա պիտի գնամ»:

29 Պետրոսը պատասխանեց և ասաց նրան. «Թեկուզ բոլորն էլ գալթակոչվեն, բայց ես չեմ գալթակոչվի»:

30 Եվ Հիսուս նրան ասաց. «Ճշմարիտ եմ ասում քեզ, որ դու այս գիշեր իսկ, դեռ աքաղաղը չկանչած, երեք անգամ պիտի ուրանաս ինձ»:

31 Իսկ Պետրոսն առավել ևս պնդում էր ու ասում. «Թե քեզ հետ մեռնել իսկ հարկ լինի, քեզ չեմ ուրանա»: Եվ ամենքն էլ նույնն էին ասում:

Հիսուս և տասներկու աշակերտները հեռացել էին քաղաքից, որտեղ տեղի էր ունեցել վերջին ընթերքը, որին մասնակցել էին բոլորը միասին: Այժմ նրանք Ձիթենյաց լեռը տանող ճանապարհի վրա են, Կեդրոնի հանդիպակաց կողմում (Մարկ. ԺԴ 26): Այն խոսակցությունը, որ ավետարանիչը մեջ է բերում, կարելի է ենթադրել, որ տեղի է ունեցել Կեդրոնի ձորի զանաթափերի վրա ինչ-որ տեղ: Ձորի խորքում հոսում է հեղեղատը: Մթնոլորտը ծանր է, ճնշող:

Անդրադառնալով Ջաքարիայի գրքի մի հատվածին՝ Հիսուս ցույց է տալիս, թե ինչպես փորձության հետևանքով ընտրություն է կատարվում մարդկանց խմբի մեջ, ինչպիսին Իսրայելի ժողովուրդն էր: Երբ հովիվը հարվածվում է, ոչխարները ցրվում են. նրանց երկու երրորդը կորչում է, իսկ մնացած մեկ երրորդը կարիք ունի անցնելու մաքրագտող կրակի բովից՝ կազմելու համար խոստումնալից մնացորդացը:

վե՛ր կաց, ո՛վ սուր, իմ հովվի վրա
եվ այն մարդո՞ւ իմ ընկերոջ,—
Ասում է Տերն ամենակալ,
Պիտ հարվածեմ ես իմ հովվին,
եվ ցիրուցան պիտի լինեն ոչխարներն այն.
Պիտ դարձնեմ ապա ձեռքն իմ փոքրերի
դեմ:

Եվ այն օրը,—ասում է Տերն,—այնպես
պիտի լինի,
Որ երկու երրորդը նրանց պիտի սատկի
ու պակասի,

Իսկ մեկ երրորդը պիտի մնա:
Եվ այն երրորդ մասը պիտի անցկացնեմ
ես կրակից,

Պիտի գտեմ, ինչպես արծաթն են գտում,
Պիտի փորձեմ, ինչպես փորձում են ոսկին:
Նա պիտի տա անուն իմ,

Իսկ ես պիտի լսեմ նրան ու ասեմ.

Սա՛ է ժողովուրդն իմ:

Նա պիտ ասի. իմ Տեր Աստվածը դո՛ւ ես:
(Զաքարիա ԺԳ 7—9)

Մաքրագտող փորձության մարգարեական
ծրագիրը վերաբերում է նաև առաքյալնե-
րին: Հիսուսի երևութական ձախողանքը
պատճառ պիտի դառնա նրանց անկման,
հակառակ հավատարիմ մնալու մասին ար-
ված բողոքներին վեհաձայն արտի տեղ մի
մարդու կողմից, ինչպիսին Պետրոսն է,
որին և հետևում են մյուս բոլոր աշակերտ-
ները:

Սակայն այդ անկումից վեր պիտի կենա
նրանց մեկ երրորդից ավելին՝ տասնմեկ
հոգի տասներկուսի վրա, որովհետև Հի-
սուս միշտ իր ետևից էր տանում նրանց:
Զարչարանքների ճանապարհի վրա նա
գնում էր նրանց առջևից, երբ բարձրանում
էին Երուսաղեմ (Մարկ. Ժ 10): Հարու-
թյուն առնելուց հետո նա դարձյալ պիտի
գնա նրանց առջևից՝ մահվան այդ վայրից
դուրս քերելու համար նրանց և առաջնոր-
դելու Գալիլիա, այն գավառը, որտեղ ար-
դեն սերմանվել էին Ավետարանի սերմերը
և որտեղ այժմ դրանք ծիլ պիտի արձակե-
ին ու մեծանային:

Գալիլիան հրեական իշխանությունների
կողմից արհամարհված մի գավառ է: Հե-
թանոսներ ման են գալիս այնտեղ և կեղ-
տոտում այն: Բայց չէ՛ որ Բարի լուրը ամ-
բողջ աշխարհի համար է: Երուսաղեմը
պիտի փորձի խեղդել այն, առանց սակայն
հաջողելու:

93. ԳԵԹՍԵՄԱՆԻ (Մարկ. ԺԴ 32—42)

ԺԴ 32 Եկան այն գյուղը, որը Գեթսեմանի
էր կոչվում: Եվ նա աշակերտներին
ասաց. «Նստեցե՛ք այստեղ, մինչև ես
աղոթեմ»:

33 Եվ նա իր հետ վերցրեց Պետրոսին,
Հակոբոսին և Հովհաննեսին և սկսեց
տխրել ու հոգս անել:

34 Այն ժամանակ նրանց ասաց. «Տխուր
է հոգիս մեռնելու աստիճան. մնացե՛ք
այստեղ և արթո՛ւն կացե՛ք»:

35 Եվ փոքր-ինչ առաջ գնալով՝ երեսի
վրա ընկավ գետին. և աղոթում էր, որ
էթե կարելի է, այդ ժամը իրենից հե-
ռանա:

36 Նա ասում էր. «Աբբա, Հա՛յր, ամեն
ինչ քեզ հնարավոր է. այս բաժակը
ինձնից հեռացրո՛ւ, բայց ոչ թե ինչ-
պես ե՛ս եմ կամենում, այլ՝ ինչպես
դո՛ւ ես կամենում»:

37 Եվ Հիսուս եկավ ու նրանց քնած գը-
տավ. և Պետրոսին ասաց. «Սիմո՛ն, ննջո՛ւմ ես, չկարողացա՛ր մեկ ժամ
արթուն մնալ:

38 Արթո՛ւն կացե՛ք և աղոթեցե՛ք, որպես-
զի փորձության մեջ չընկնե՛ք: Հոգին
հոժար է, բայց մարմինը՝ տկար»:

39 Եվ նորից գնաց, աղոթքի կանգնեց ու
նույն բաներն ասաց:

40 Կրկին անգամ դարձավ այնտեղ և նը-
րանց քնի մեջ գտավ. որովհետև նրանց
աչքերը ծանրացել էին, և չէին իմանում,
թե ինչ պատասխան տան նրան:

41 Երրորդ անգամ եկավ և նրանց ասաց.
«Ննջեցե՛ք այստեղ և հանգստա-
ցե՛ք, քանի որ վախճանը հասել է. ե-
կավ ժամը, և ահա մարդու Որդին
մատնվում է մեղավորների ձեռքը:

42 Օճ, վե՛ր կացե՛ք, գնանք, որովհետև
ահա մոտեցավ նա, ով ինձ մատնելու
է»:

Գեթսեմանին ձիթայուղի շտեմարան
է, ձիթենիներով պատած մի գյուղ, որը,
ըստ ավանդության, գտնվում էր Ձիթենյաց
լեռան ստորոտում, տաճարի առաջամասի
հարթ տարածությունից դեպի ներքև: Հի-
սուս իր աշակերտներին դասավորում է
տարբեր տեղերում, որովհետև նրանք մի
քիչ ավելի մոտիկից կամ հեռվից ներկա
են լինում նրա աղոթքին: Մեծամասնու-
թյունը հրավիրվում է նստելու. ոչ մի ու-
րիշ հրահանգ: Այս սպասման ընթացքում
է թերևս, որ Հուդան բաժանվում է խմբից՝
գնալ-գտնելու համար զինված ջոկատը,
որի հետ նա պիտի վերադառնա ձերբա-
կալելու իր տիրոջը:

Պետրոսը, Հակոբոսը և Հովհաննեսը՝
այն երեք աշակերտները, որոնց Հիսուս իր
հետ էր վերցրել Հայրոսի աղջկա հարու-
թյան (Մարկ. Ե 37) և այլակերպության
(Մարկ. Թ 2) ժամանակ, տարվում են
մյուսներից մի քիչ ավելի հեռու: Տերը նը-

քանց հայտնում է իր տխուր լինելը: Նա նրանց պատվիրում է լինել արթուն և աշխուրջ, մի բան, որ արդեն հաճճարարել էր նրանց, երբ խոսել էր Երուսաղեմի կործանման և գալիք փորձությունների մասին (Մարկ. ԺԳ 33-37):

Գալով նրան՝ նա մի քանի մետր հեռանում է, ապա փլվում գետին և անձնատուր լինում աղոթքի՝ մեծ-մեծակ:

Սրտառույշ, գեղեցիկ խոսքեր են դուրս գալիս նրա արտից: «Աբբա»-ն արամերեն «հայրիկ» բառն է, որով այդ ժամանակաշրջանի հրեա երեխաները կանչում էին իրենց հորը: Հիսուս իր տառապանքի մեջ դառնում է մի փոքրիկ երեխա: Նա խրճրում է հեռացումը իրեն ներկայացված դառնության բաժակի (տես Մարկ. Ժ 35-40), հեռացումն այն միակ ժամի, երբ տեղի է ունենալու իր կյանքի դրաման և աշխարհի փրկությունը: Սակայն, փոքրիկ երեխաների նման, նա գիտի նաև բաց անել իր հոգին իր Հոր կամքի առաջ և ընդունել Աստուծո թագավորությունը (Մարկ. Ժ 13-16):

Առաջին անգամ նա աղոթում է այդպես (համար 35-36): Երկրորդ անգամ, անդրադառնալուց հետո, որ Պետրոսը, Հակոբոսը և Հովհաննեսը լքել են իրեն, նա նորից նույն աղոթքն է անում (համար 39): Այդ աղոթքը օգնում է նրան դիմանալու այն փորձությանը, որ պաշարում է նրան և ստիպում հրաժարվել ու փնտրել ավելի հեշտ ճանապարհներ:

Երեք աշակերտները թեև ամենամոտերիմներն էին Հիսուսի, սակայն բավականաչափ ուժեղ չգտնվեցին: Նրանք թույլատվություն են ստանում քնելու այն դեպքում, երբ պետք էր վեր կենալ՝ դեմ դուրս գալու համար դավաճանին: Պետրոսը նորից դառնում է «Սիմոն» (համար 37): Այդ անունը նրան այնքա չէր տրվել այն օրից ի վեր, երբ նա կանչվել էր մաս կազմելու Տասներկուսին (Մարկ. Գ 16): Այդ անվանումով Հիսուս նրան դնում է այն վիճակի մեջ, ինչ որ նա էր առաքյալ լինելուց առաջ: Առաքյալների խումբը, որը կազմվել էր «Հիսուսի հետ լինելու համար», այնև գոյություն չունեի որպես այդպիսին (Մարկ. Գ 14):

Գեթսեմանիում փուլ է գալիս այն ամենը, ինչ կառուցվել էր Գալիլիայում Ավետարանի քարոզության սկզբից ի վեր: Այնտեղ Հիսուս քարոզում էր՝ սկսելով այսպես.

Մոտեցավ Աստուծո թագավորությունը:
(Մարկ. Ա. 15)

Այս հուսալից մերձավորությունը այստեղ տեղի է տալիս մի ուրիշ, մտահոգիչ մերձավորության, որ Հիսուս անվանում է հետևյալ նախադասության մեջ, որով և ավարտվում է այս դրվագը.

Մոտեցավ, որ ինձ մատնելու է:
(Մարկ. ԺԴ 42)

94. ԶԵՐԲԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆԸ (Մարկ. ԺԴ 43-52)

ԺԴ 43 Եվ մինչ նա դեռ խոսում էր այս, եկավ Հուդա Իսկարիոթացին՝ Տասներկուսից մեկը, և իր հետ՝ սուսերներով, մահակներով զինված ամբոխ՝ եկած քահանայապետների, դպիրների ու ծերերի կողմից:

44 Մատնիչը նրանց նշան էր տվել՝ ասելով. «Ում հետ ես համբուրվեմ, նա՛ է բռնեցե՛ք նրան և տարե՛ք զգուշությամբ»:

45 Եվ մոտենալով նրան՝ իսկույն ասաց. Ռաբբի՛, Ռաբբի՛. և համբուրեց նրան:

46 Եվ նրանք ձեռք դրեցին նրա վրա ու բռնեցին նրան:

47 Ապա նրա շուրջը գտնվողներից մեկը սուրը քաշեց և՛ զարկեց քահանայապետի ծառային ու նրա ականջը կտրեց:

48 Հիսուս դարձավ և ասաց նրանց. «Մոտենե՛րով և մահակներով դուրս եք եկել ինձ բռնելու որպես ավազակի՛»:

49 Ես միշտ ձեզ մոտ էի և ուսուցանում էի տաճարում. և ինձ չբռնեցիք. բայց այս եղավ, որպեսզի մարգարեների գրվածքները կատարվեն»:

50 Այն ժամանակ աշակերտները բոլորն էլ լքեցին նրան և փախան:

51 Եվ մի երիտասարդ գնում էր նրա ետևից՝ իր մերկ մարմնի վրա մի սավան գցած: Երիտասարդները բռնեցին նրան.

52 և նա թողնելով հագի կտորը՝ մերկ փախավ նրանցից:

Հուդան նորից այնտեղ է. նա առաջնորդում է դատական ատյանի կողմից ուղարկված մի ջոկատ: Նրանք այնպես են զինված, կարծես գալիս են ձերբակալելու մի վտանգավոր հրոսակապետի: Մատնիչի վարմունքը Հիսուսի նկատմամբ նման է աշակերտի վարմունքին, ինչ որ առավել զգվելի է դարձնում նրան: Նա Հիսուսին ասում է «Ռաբբի», այսինքն՝ «Վարդապետ»: Ապա համբուրում նրան: Համբուրը սիրո և հարգանքի նշան էր, որով հրեա երիտասարդները հոժարակամ իրենց զգաց-

մունքն էին արտահայտում իրենց ուսուցիչների հանդեպ:

Ուսուցիչ-աշակերտ հարաբերությունը, այսպիսով, ամբողջապես եղծվում է: Այդպիսին է այժմ հարաբերությունը Հիսուսի և Հուդայի միջև: Այդպիսին է նաև մյուս աշակերտների համար, որոնք, փոխանակ «հետևելու» իրենց ուսուցչին, ինչպես բնական կերպով անում են աշակերտները (Մարկ. Ա 16—20), կարողանում են միայն փախուստ տալ (համար 50):

Երկու անհայտ անձնավորություններ բեմ են հանված ավետարանի կողմից. մեկը նա է, որ վիրավորում է քահանայապետի ծառային (համար 47), իսկ մյուսը՝ այն երիտասարդը, որը փախչում է ադամական մերկությանը (համար 51—52): Երկուսն էլ հետաքրքիր ձևով լույս են սփռում ձերբակալության այս տեսարանի վրա:

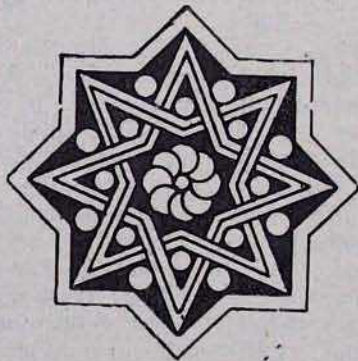
Սուաչինը պաշտպանական մի շարժում է կատարում այն պահին, երբ զինված խումբը բռնում է Հիսուսին: Հայտնի չէ, թե ով է նա: Սուրբ Հովհաննեսը հստակորեն ասում է, որ նա Սիմոն-Պետրոսն է, սակայն Մարկոսը նրա անունը չի տալիս: Հասցված հարվածի ազդեցությունը գրեթե աննշան է. ականջի պոկված մի կտորը չնչին մի վնասվածք է: Այս ծիծաղաշարժ մանրամասնությունը վկայակոչելով՝ ավետարանիչը ընդգծում է այն հակադրությունը, որ գոյություն ունի կատարելապես անօգուտ զինված մի պաշտպանության և Հիսուսի ազնիվ վարվելակերպի միջև: Նա տերն է կացության և պախարակում է իր հակառակորդների անտրամաբանական վարմունքը՝ գիտակից այն բանին, որ կատարվում են մարգարեների գրվածքները: Այժմ նա պատրաստ է լիովին ընդունելու իրեն վերապահված չարչարանքները:

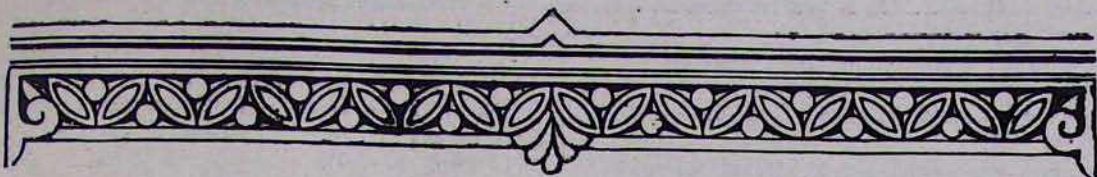
Գալով երկրորդին, որը փախուստի է

դիմում՝ թողնելով իր մարմնի մերկությունը ծածկող սավանը, մարդիկ այդ պատահարի մեջ հաճախ ցանկացել են տեսնել ավետարանչի անձնական մի հիշատակ: Հավանական է, որ այդ անձը ինքը Մարկոսը եղած լիներ, այն ժամանակ Երուսաղեմի երիտասարդ մի բնակիչ, որի հետ կարող էր պատահած լինել այս պատմությունը, և նա էլ կարող էր այն հիշակատած լինել իր գործի մեջ՝ մի տեսակ որպես անձնական ստորագրություն: Սա բոլորովին էլ անհավանական չէ: Սակայն թվում է, թե այս դեպքն ունի մանավանդ խորհրդանշական մի իմաստ, որ թելադրում են տեքստում գործածված բառերը: Խոսքը վերաբերում է մի «երիտասարդի»: Այս բառը հետագայում գործածվում է թափուր գերեզմանի դրվագում՝ ցույց տալու համար այն մարդուն, որը կանանց ավետում է Հիսուսի հարությունը (Մարկ. ԺԶ 5). նա ևս փաթաթված էր «սպիտակ պատմոմանի» մեջ, ճիշտ ինչպես պիտի լիներ Հիսուսի դիակը խաչից իջեցվելուց հետո (Մարկ. ԺԵ 46): Այն անձը, որն իր պատանքը թողնում է մահվան գործակալներին և ամբողջովին մերկ գնում դեպի ազատություն, անտարակույս խորհրդանշական մեկ կերպարն է իր պատանքը գերեզմանի մեջ թողնելով հարություն առնող Հիսուսի:

Արդարև, Հիսուս պիտի ձերբակալվի և տարվի տանջանքի մատնվելու: Սակայն ոչ մի թշնամի ուժ ի վիճակի չէ ամբողջապես արգելափակելու նրան. նրա կյանքը խույս պիտի տա իր հակառակորդների ձեռքերից, ճիշտ ինչպես այդ փախստական երիտասարդը, որը, խորհրդանշականորեն, դուրս սահեց նրանց մատների առանքից:

(Ծարումակելի)

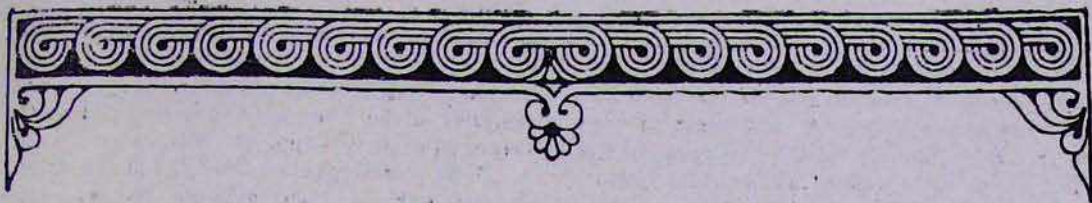

«ЭЧМИАДЗИН»
ОФИЦИАЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ ЭЧМИАДЗИНСКОГО КАТОЛИКОСАТА
(ФЕВРАЛЬ—МАРТ 1987 г.)

1. Проповедь Его Святейшества Католикоса Всех Армян в кафедральном соборе по случаю праздника Истинной Масленицы, 1 марта 1987 г. (стр. 3—5).
2. Поздравительная телеграмма Католикоса Всех Армян новоизбранному Патриарху Греческой Православной Церкви Александрии и Всея Африки Его Святейшеству Парфению, 5 марта 1987 г. (стр. 6).
3. Ответная телеграмма новоизбранного Патриарха Греческой Православной Церкви Александрии и Всея Африки Его Святейшества Парфения Католикосу Всех Армян Его Святейшеству Васкену Первому, 10 марта 1987 г. (стр. 7).
4. Обмен телеграммами между Его Святейшеством Католикосом Всех Армян Васкеном I и Его Святейшеством Патриархом—Католикосом Всея Грузии Илия II в связи со стихийным бедствием Грузии (стр. 8—10).
5. Информационное сообщение канцелярии Первопрестольного Святого Эчмиадзина о двух очередных заседаниях (10 и 12 марта) Верховного Духовного Совета в Католикосате, 14 марта 1987 г. (стр. 11).
6. Помощь (40000 руб.) армянской церковной епархии Грузии семьям, пострадавшим во время стихийного бедствия, 12 февраля 1987 г. (стр. 12).
7. *Епископ Анания Арабаджян*—Международный форум в Москве: «За безядерный мир, за выживание человечества», 14—16 февраля 1987 г. (стр. 13—20).
8. Собрание братьев в Первопрестоле, посвященное мирному форуму в Москве, 4 марта 1987 г. (стр. 21—24).
9. *Воледа Абраамян*—Праздник Святых: Врданидов и тезоименитство Его Святейшества Васкена Первого в Первопрестоле, 25—26 февраля 1987 г. (стр. 25—31).
10. Присвоение кlobука в кафедральном соборе Святого Эчмиадзина, 28 февраля 1987 г. (стр. 32—33).
11. Посвящение во иеромонахи в кафедральном соборе Святого Эчмиадзина, 22 февраля 1987 г. (стр. 34—38).
12. Биография его преподобия иеромонаха Ошакана Гюльгюляна (стр. 39).
13. Церковная хроника, новости. О божественных литургиях, проповедях и других торжествах в Первопрестоле за февраль-март месяцы 1987 г. (стр. 40—41).
14. Вечер литературы в актовом зале Духовной Академии Святого Эчмиадзина, посвященный западноармянской поэзии, 21 февраля 1987 г. (стр. 42—46).
15. Проповедь Его Преосвященства Епископа Месропа Григоряна в Вене в церкви св. Рипсиме (стр. 47—49).
16. Проповедь преподобного иеромонаха Завена Хачатряна в кафедральном соборе Святого Эчмиадзина, 15 февраля 1987 г. (стр. 50—51).
17. Проповедное слово диакона Самвела Ованесяна (стр. 52—54).
18. *Диакон Геворг Мкртчян*—Моя Родина (стихотворение)—(стр. 55).
19. *Вести из Москвы*:
 - а) Вечер, посвященный Армянской Апостольской Церкви, 19 ноября 1986 г. (стр. 56—57).
 - б) Экуменическая молитва, 30 января 1987 г. (стр. 57).
20. *Архиепископ Нерсес Позипалян*—Годовая сессия центрального комитета Всемирного Совета Церквей в Женеве, 16—26 января 1987 г. (стр. 58—59).
21. *Ерванд Мелконян*—«С благоволением да слушает Богоматерь молитвы его» (краткая рецензия на сборник стихотворений «Богоматерь» иеромонаха Асогика Аристакесяна, изданного в Париже)—(стр. 60—61).

22. *Иеромонах Асогик Аристакесян*
Матерь наша (стихотворение)—(стр. 61).
«Все матери—девы...» (стихотворение)—
—(стр. 62).
Мать миролюбия (стихотворение)—(стр. 62).
23. *Священник Езник Петросян*—Степени
архимандритства в истории Армянской Церкви
(исследование)—(стр. 63—71).
24. *Манч Газарян*—Сокровища Эчмиадзина
(исследование)—(стр. 72—83).
25. *Пайлак Антапян*—О двух комментариях
«10 алтарей» (исследование)—(стр. 84—86).
26. *А. Тер-Степанян*—Новый список армян-
ских патриархов Константинополя (исследова-
ние)—(стр. 87—99).
27. *Г. Г. Кёсеян*—Атом Андзеваци и его ода,
посвященная Иоанну Крестителю (исследова-
ние)—(стр. 100—106).
28. *Отец Мишель Кенел*—Как читать Еван-
гелие (перевод с французского)—(стр. 107—
120).

"ETCHMIADZIN"
OFFICIAL MONTHLY OF HOLY ETCHMIADZIN
(FEBRUARY—MARCH 1987)

1. The sermon of His Holiness Vasken I, the Catholicos of All Armenians, in the Holy Cathedral, on the occasion of the feast of Shrovetide, 1st March 1987 (pp. 3—5).

2. The congratulatory cable of the Catholicos of All Armenians to His Beatitude Parthenos, the new elected Patriarch of Alexandria and of All Africa of the Greek Orthodox Church, 5th March 1987 (p. 6).

3. The answer cable of His Beatitude Parthenos to the Catholicos of All Armenians, 10th March 1987 (p. 7).

4. Cables exchanged between His Holiness Vasken I and His Holiness Ilya II, the Patriarch-Catholicos of All Georgia, on the occasion of the natural catastrophe happened in Georgia (pp. 8—10).

5. The communiqué of the Chancellory of the Holy See, about the two plenary meetings of the Supreme Spiritual Council which have taken place in the Patriarchal Residency in 10-th and 12-th of March, 14-th March 1987 (p. 11).

6. The assistance of 40.000 roubles of the Armenian diocese of Georgia for the help to the persons who have been damaged during the natural catastrophe which has taken place in Georgia (p. 12).

7. Bishop Ananya Arabadjian—International Forum in Moscow with the topic „For the name of a world without nuclear arms, for the name of man's survival“, 14—16-th February 1987 (pp. 13—20).

8. Meeting in the Holy See devoted to the peace Forum which has taken place in Moscow, 4-th March 1987 (pp. 21—24).

9. Volodya Abrahamian—The commemoration of the Day of Saint Vardan in the Holy See, 25—26-th February 1987 (pp. 25—31).

10. Ceremony devoted to the delivery of „veggar“ (cow) of armenian monk's cloak) in the Holy Cathedral of Saint Etchmiadzin, 28-th February 1987 (pp. 32—33).

11. Ordination of celibate priest in the Holy Cathedral of Saint Etchmiadzin, 22-nd February 1987 (pp. 34—38).

12. The biography of Reverend Oshakan Gulgullan (p. 39).

13. Description of the Divine liturgy services, sermons delivered in the Holy Cathedral and feasts which have taken place in the Holy See during the months of February-March 1987 (pp. 40—41).

14. Literary evening in the hall of the Theological Seminary devoted to the western Armenian poetry, 21st February 1987 (pp. 42—46).

15. The sermon of the Reverend Bishop Mesrop Grigorian in the Saint Hripsimeh Church of Vienna (pp. 47—49).

16. The sermon of Reverend Zaven Khatchaderian in the Holy Cathedral of Saint Etchmiadzin, 15-th February 1987 (pp. 50—51).

17. The sermon of deacon Samvel Hovhannissian (pp. 52—54).

18. Deacon Gevorg Megerdchian—„My Fatherland“ (poetry)—(p. 55).

19. News from Moscow:

a) Evening devoted to the Armenian Apostolic Church, 19-th November 1986 (pp. 56—57).

b) Ecumenical prayer, 30-th January 1987 (p. 57).

20. Archbishop Nerses Bozabalian—The annual session in Geneva of the Central Committee of the World Council of Churches. 16—26-th January 1987 (pp. 58—59).

21. Yervand Melkonian—„Let the Holy Virgin listens his prayer with sweetness“ (a brief literary critic about the book of poetries of Reverend Assoghik Aristakessian „The Holy Virgin“, published in Paris)—(pp. 60—61).

22. Reverend Assoghik Aristakessian—

„Our Mother“ (poetry)—(p. 61).

„All mothers are virgin“ (poetry)—p. 62).

„Mother of peace“ (poetry)—(p. 62).

23. Father Yeznik Petrossian—The degrees of doctor in theology in the history of the Armenian Church (study)—(pp. 63—71).

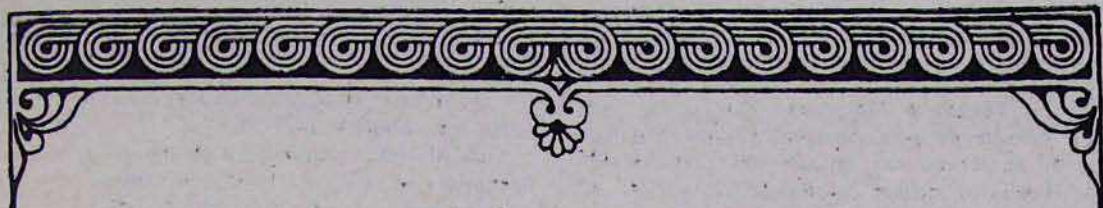
24. Manya Ghazarian—The treasures of Etchmiadzin (study)—(pp. 72—83).

25. Paylak Antabian—About the two commentaries of the „ten canon tables“ of Armenian manuscripts (study)—(pp. 84—86).

26. A. Ter-Stepanian—New list of the Armenian Patriarchs of Constantinople (study)—(pp. 87—99).

27. H. H. Keuseyan—Atom Andzevatzi and his „Panegyric“ devoted to Saint John the Baptist (study)—(pp. 100—106).

28. Father Michel Quesnel—„How to read a gospel“ (Armenian translation from French)—(pp. 107—120).

„ETCHMIADZINE“
ORGANE OFFICIEL DU SAINT-SIEGE D'ETCHMIADZINE
(FÉVRIER—MARS 1987)

1. Homélie de Sa Sainteté Vasken Ier prononcée le 1er mars 1987 dans la cathédrale de Saint-Etchmiadzine à l'occasion de la fête de Chandeleur (pp. 3—5).

2. Télégramme de félicitations de Sa Sainteté Vasken Ier adressé le 5 mars 1987 à Sa Béatitude Parthénios à l'occasion de son élection comme Pape et Patriarche de l'Eglise grecque orthodoxe d'Alexandrie et de toute l'Afrique (page 6).

3 Réponse de Sa Béatitude le Patriarche Parthénios adressée le 10 mars 1987 à Sa Sainteté Vasken Ier (p. 7).

4. Echange de télégrammes entre Sa Sainteté Vasken Ier et Sa Sainteté Ilia II, Patriarche-Catholikos de l'Eglise géorgienne, à l'occasion de la catastrophe naturelle survenue en Géorgie (pp. 8—10).

5. Communiqué du 14 mars 1987 de la Chancellerie du Saint-Siège d'Etchmiadzine concernant les deux séances plénières du Conseil Suprême Spirituel tenues le 10 et le 12 mars 1987 dans la résidence patriarcale (p. 11).

6. Assistance d'un montant de 40.000 roubles faite par le diocèse des Arméniens de Géorgie pour les sinistrés de la catastrophe (p. 12).

7. Evêque Anania Arabadjian—Forum International tenu à Moscou du 14 au 16 février 1987 sous le thème: „Au nom d'un monde sans armes nucléaires, au nom de la survie de l'homme“ (pp. 13—20).

8. Réunion au Saint-Siège d'Etchmiadzine tenue le 4 mars 1987 et consacrée au Forum International de Moscou pour le maintien de la paix dans le monde (pp. 21—24).

9. Volodia Abrahamian Commémoration de la Journée de Saint Vartan au Saint-Siège d'Etchmiadzine (25—26 février 1987)—(pp. 25—31).

10. Cérémonie consacrée à la remise du „véghar“ (capuchon des religieux arméniens) dans la cathédrale de Saint-Etchmiadzine (28 février 1987)—(pp. 32—33).

11. Ordination de prêtre célibataire dans la cathédrale de Saint-Etchmiadzine (22 février 1987)—(pp. 34—38).

12. Biographie du Révérend Père Ochakan Gulgullan (p. 39).

13. Brèves informations concernant la célébration des saintes messes, les sermons prononcés à cette occasion et d'autres cérémonies religieuses qui ont eu lieu dans la cathédrale de Saint-Etchmiadzine au cours des mois février-mars 1987 (pp. 40—41).

14. Soirée littéraire au séminaire théologique du Saint-Siège d'Etchmiadzine consacrée à la poésie arménienne occidentale (21 février 1987)—(pp. 42—46).

15. Sermon de l'évêque Mesrop Grigorian prononcé dans l'église arménienne Sainte-Hripsimée de Vienne (pp. 47—49).

16. Sermon du Père Zaven Khatchatrian prononcé le 15 février 1987 dans la cathédrale de Saint-Etchmiadzine (pp. 50—51).

17. Sermon du diacre Samvel Hovhannissian (pp. 52—54).

18. Diacre Guévorg Mekertchian—„Ma Patrie“ (poème)—(p. 55).

19. Nouvelles de Moscou:

a) Soirée consacrée à l'Eglise apostolique arménienne (19 novembre 1986)—(pp. 56—57).

b) Prière oecuménique (30 janvier 1987)—(p. 57).

20. Archevêque Nersès Bozabalian—La session annuelle du Comité central du Conseil Oecuménique des Eglises tenue du 16 au 26 janvier 1987 à Genève (pp. 58—59).

21. Yervante Melkonian— „Que la Sainte Vierge entende avec douceur sa prière" (compte rendu du recueil de poèmes du Père Assoghik Aristakessian intitulé „La Sainte Vierge" et publié à Paris)—(pp. 60—61).

22. Père Assoghik Aristakessian—

„Notre Mère" (poème)—(p. 61).

„Toutes les mères sont vierges" (poème)—(p. 62).

„Mère de la paix" (poème)—(p. 62).

23. Père Yeznik Pétrossian— „Les grades de docteur en théologie dans l'histoire de l'église arménienne (étude)—(pp. 63—71).

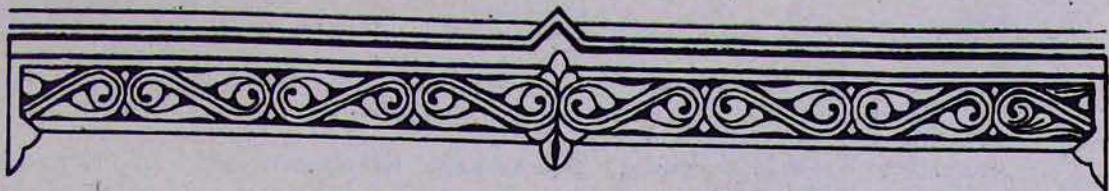
24. Mania Ghazarian— „Les trésors d'Etchmiadzine" (étude)—(72—83).

25. Pailak Antapian—A propos de deux commentaires sur les „dix tables de canons" des manuscrits arméniens (étude)—(pp. 84—86).

26. A. Ter-Stépanian— Une nouvelle liste des Patriarches arméniens de Constantinople (étude)—(pp. 87—99).

27. H. H. Keusseyan— Atom Andzévatst et son „Panégyrique" consacré à Saint Jean-Baptiste (étude)—(pp. 100—106).

28. Père Michel Quesnel— „Comment lire un évangile" (traduction du français en arménien)—(pp. 107—120).

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Մայր տաճարում	3
Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի շնորհավորական հեռագիրը Ալեքսանդրիայի և Համայն Աֆրիկայի Հունաց Ուղղափառ Եկեղեցու մորընտիր Պատրիարք Նորին Սրբություն Պարթենիոսին	6
Ալեքսանդրիայի և Համայն Աֆրիկայի Հունաց Ուղղափառ Եկեղեցու մորընտիր Պատրիարք Նորին Սրբություն Պարթենիոսի պատասխան հեռագիրը Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին	7
Նորին Սուրբ Օծություն Տ. Տ. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի և Համայն Վրաստանի Պատրիարք-կաթողիկոս Նորին Սրբություն Իլիա Բ-ի միջև փոխանակված հեռագրեր՝ Վրաստանում պատահած տարերային աղետի առիթով	8
Հաղորդագրություն	11
Վրաստանի հայոց թեմի նյութական օգնությունը Վրաստանի աղետյալներին	12
ԱՆԱՆԻՍ ԵԴԻՍԿՈՊՈՍ ԱՐԱՔԱԶՅԱՆ—Միջազգային համաժողով Մոսկվայում՝ «Հանուն միջուկազերծ աշխարհի, հանուն մարդու վերապրումի» թեմայով	13
Խաղաղության համաժողովին նվիրված հավաք Մայր Աթոռում	21
ՎՈՂՈՂՅԱ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ—Սրբոց Վարդանանց տոնակատարությունը և Վեհափառ Հայրապետի անվանակոչության տարեդարձը Մայր Աթոռում	25
Վեղարի տվչություն	32
Հաճախական ձեռնադրություն Մայր Աթոռում	34
Տ. Օշական արեղա Գյուլգյուլյան	39
ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՈՒՄ—Եկեղեցական քեմ. լուրեր	40
Գրական երեկո՝ նվիրված արևմտահայ բանաստեղծության	42
ՄԵՍՐՈՊ ԵԴԻՍԿՈՊՈՍ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ—Քարոզ	47
ԶԱՎԵՆ ԱԲԵՂԱ ԽԱԶՍԵՐՅԱՆ—Քարոզ	50
ՍԱՄՎԵԼ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ—Քարոզ	52
ԳԵՎՈՐԳ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ՄԿՐՏՅԱՆ—Իմ Հայրենիք	55
Լուրեր Մոսկվայից	56
ՆԵՐՍԵՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՊՈԶԱՊԱԼՅԱՆ—Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհրդի Կենտրոնական կոմիտեի տարեկան նստաշրջանը ժամկետ	58
ԵՐՎԱՆԻ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ—«Թող Տիրամայրը քաղցրությամբ լսի աղոթքը մրա»	60
ԱՍՈՂԻԿ ԱԲԵՂԱ ԱՐԻՍՏԱԿԵՍՅԱՆ	61
Մայր մեր	62
«Բոլոր մայրերը կույս են...»	62
Մայր խաղաղության	62
ԵԶՆԻԿ ԶԱՀԱՆԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ—Վարդապետական աստիճանները Հայ Եկեղեցու պատմության մեջ	63
ՄԱՆՅԱ ՂԱԶԱՐՅԱՆ—Էջմիածնի հարստությունները	72
ՓԱՅԼԱԿ ԱՆԹԱՊՅԱՆ—«Ժ խորանաց» երկու մեկնությունների շուրջ	84
Ա. ՏԵՐ-ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ—Կոստանդնուպոլսի հայոց Պատրիարքների մոր ցուցակ	87

Հ. Հ. ՔՅՈՍԵՅԱՆ—Ատոմ Անձնացին և նրա ներքողը՝ նվիրված Հովհաննես Մկրտչին	100
ՀԱՅՐ ՄԻՇԵԼ ՔԵՆԵԼ—Ինչպես կարդալ Ավետարանը	107
«Эчмиадзин» официальный журнал Эчмиадзинского Католикосата	121
«Etchmiadzin» official monthly of Holy Etchmiadzin	123
«Etchmiadzine» organe officiel du Saint-Siege d'Etchmiadzine	125

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՅԵՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ, ԷՋՄԻԱԾԻՆ
«ԷՋՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала «Эчмиадзин».
Rédaction de la revue «Etchmiadzine», Etchmiadzine. Arménie, URSS

Հանձնված է արտադրության 24.02.1987 թ.: Ստորագրված է տպագրության 10.04.1987 թ.:
Տպագրական 8 մամուլ+3 ներդիր, թուղթ 60×84¹/₈, պատվեր 295:

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի տպարան, 1987 թ.